

KAHLER FRIGYES

A KOMMUNIZMUS HOSSZÚ ÁRNYÉKA

Kahler Frigyes

A kommunizmus hosszú árnyéka

Tanulmányok és előadások

Kairosz Kiadó, Budapest, 2012

© Kahler Frigyes, 2012
© Kairosz Kiadó, 2012

Fedélterv
ŐRI KISS ISTVÁN

A kötetet megjelenését támogatta a
WERBÖCZI ALAPÍTVÁNY

323
K11

ISBN 978 963 662 558 0

Somogyi-könyvtár, Szeged

S000518398

A kiadásért felel Bedő György, a Kairosz Kiadó ügyvezetője
1134 Budapest, Apály u. 2/b.
www.kairosz.hu

Nyomdai előkészítés: Bookmaker 97 Bt.
Nyomdai kivitelezés: Bookprint Kft., Győr, 2012
Felelős vezető: Havlin Nikolett

Előszó

Kahler Frigyes jogász, történész korszakos munkásságát a tények tiszteletén túl a mértéktartás, a következetesség, valamint az ok-okozati összefüggések szüntelen keresése jellemzi.

Több évtizedes munkásságának szerves része az 1956-os sortűzek történetének feltárása, a terror, majd a lassan manipulatív diktatórává szelídülő kommunista terror termézetrajzának leírása. Az Antall-kormány 3037/1993. számú határozatával létrehozott Történelmi Tényfeltáró Bizottság vezetőjeként is ragaszkodott az elfogulatlan, objektív tényfeltáráshoz.

Kahler Frigyes a hétköznapi jelenségekből, a napi történésekből, a tényekből és az ezeket alátámasztó dokumentumokból építkezik. A biztos alapok teszik lehetővé az elméleti konstrukciók felállítását, a következetések megfogalmazását, a diktatúra működési mechanizmusának egzakt leírását. A proletárdiktatúra megszállott és embertelen hívei egy hazug és mesterségesen konstruált jövőbeli világra hivatkozva indítottak háborút az emberiség józan és tiszteinges többsége ellen. Ennek következményeiről így ír Stéphane Courtois a *Kommunizmus Fekete Könyvében*: „...felállítottunk egy hevenyszett számszerű mérleget; ez még csak hozzávetőleges mérleg, még tüzetes pontosítást kíván, de személyes becslés alapján, kézzelfoghatóvá teszi a dolog súlyosságát. És fogalmat ad nagyságrendjéről:

Szovjetunió – 20 millió halott

Kína – 56 millió halott

Vietnam – 1 millió halott

Észak-Korea – 2 millió halott

Kambodzsa – 2 millió halott

Kelet-Európa – 1 millió halott

Latin-Amerika – 150 000 halott

Afrika – 1,7 millió halott

Afganisztán – 1,5 millió halott.

A nemzetközi kommunista mozgalom és hatalmon nem lévő kommunista pártok áldozatainak száma kb. 10 000 halott.”

Ez összesen megközelítőleg százmillió halott.”

A baloldal által ma is védett kommunista ideológusok szerint minden olyan cselekedet erkölcsös, amelyik használ a proletárdiktatúrának és elősegíti a kommunizmus megvalósítását. E mozgalom szellemi utódai ma kizárálag a baloldali és liberális eszmeiséget tartják üdvözítőnek.

E mostani – *A kommunizmus hosszú árnyéka* címet viselő – kötetben közt előadások és tanulmányok csak megerősítik a fent leírtakat. Kevesen ismerik olyan mélységében a kommunista diktatórák működési módjait és mechanizmusait, mint Kahler Frigyes. Az e kötet olvasói előtt feltáruló világot fölösleges minősíteni: akik számára ez vonzó, azok primitív ösztönök és embertelen, zavaros gondolatok rabjai. Azok aligha értik, miért volt fontos a nyugati nagyhatalmak által is elárult tizenkét hősies napja. Hogy miért volt aljasság fegyvertelen tüntetőkre lőni, megtorló erőszakszervezeteket működtetni, egyházioldozésbe fogni, besúgók tömegeit alkalmazni.

Ha kell, a szerző világpolitikai összefüggésekben teszi érthetővé a történeteket: „A világ nagyhatalmai még mindig döbbenten álltak a magyar események előtt. Moszkva Mikojan és Szuszlov tájékoztatóját értékelte, és Zsukov marsall szovjet honvédelmi miniszter parancsot adott a háborús híradási rendszer kiépítésére. Dallasban Dulles, az USA külügyminisztere a Világpolitikai Tanács előtt tartott beszédében óhaját fejezte ki, hogy Kelet-Európa népei »viisszakaphassák szuverén jogaiat és szabadon választhatassák meg kormányaikat«. A kulcsmondat, amelyet másként értékelt az amerikai és más-ként a szovjet vezetés, így hangzott: »Mi nem tekintjük ezeket a nemzeteket potenciális katonai szövetségeinknek.« Szovjet olvasatban Dulles külügyminiszter mondata annyit tett, hogy a jaltai érdekszférákat az USA továbbra is tiszteletben tartja, s ehhez képest a magyar forradalom leverése szovjet belügy. [...] Az október 29-én kirobbant szuezi háború miatt megosztott hivatalos nyugati világ *egyetlen hathatós lépést sem tett* a magyar forradalom érdekében.”

Még ma is tanulságos a Kahler által idézett négy Faludy György-sor 1959-ből:

„S van-e választás a hét héjjal megkent
tömeggyilkos moszkvai banditák
s Washington gyáva, rothadástól gennyes
hülyei között, míg ilyen a világ?”

Kahler Frigyes ismeri a nagy gondolkodók titkait: tudatában van annak, hogy egy kor megértéséhez a tárgy elmélyült ismeretén kívül jó kérdésekre és válaszokra is szükség van. A jó idézetekről nem is beszélve: „A bírói függetlenséghoz szorosan kacsolódik a törvényességről alkotott felfogás.” A magas testület a törvényességet is mint osztálykategóriát értelmezte: „A törvényesség objektív értelmezése azt jelenti, hogy a proletár államhatalomtól függet-

lenített szemlélet, amely lényegében burzsoá szemlélet.” Domokos József – a Legfelsőbb Bíróság elnöke – pedig nem szégyellte kijelenteni: „*Tanuljunk egy kis osztályharcot a fasizmus igazságsgolgáltatásáról...*”

Akit Kahler Frigyes művei nem győznek meg a kommunista-szocialista rendszerek embertelenségéről és tragikomikus kisszerűségéről, jobban teszi, ha a kozmopolita amerikai szórakoztatóipar történelemhamisító mágusaira bízza magát.

Tóth Gy. László

Europália '99

Europália '99
The European University
Expo
is a major international
exhibition of higher
education and research.
It is organized by the
European Association
of Universities (EAU)
and the European
University Association
(EUA).
The exhibition
will take place in
Brussels, Belgium,
from 15 to 19 September
1999.
The exhibition
will feature
over 200
universities
from 30
countries.
The exhibition
will also
feature
several
international
organizations
and
institutions.
The exhibition
will be
open
to
the
public
from
15
to
19
September
1999.
The exhibition
will be
located
at
the
Brussels
Convention
Center
and
the
Brussels
Expo
Hall.
The exhibition
will be
organized
by
the
European
Association
of
Universities
(EAU)
and
the
European
University
Association
(EUA).

A Világszabadság tizenkét napja Magyarországon, 1956-ban¹

ÚT A FORRADALOMHOZ

Amióta a legújabb kor embere a francia felvilágosodás eszmeköréből a „Szabadság – egyenlőség – testvériség” gondolatát tekintette olyan egyetemes értéknek, amelynek át kell hatni az egyetemes emberiség köz- és magánélet, e hármas jelszó vezérelte a XIX–XX. századi magyar szabadságmozgalmakat is. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc lánglelkű költője, Petőfi Sándor Magyarország nemzeti függetlenségét és polgári fejlődését építette az európai nemzetek szabad közösségeiben képzelté, mint 1956 forradalmárai, akik a leghangosabb „nemet” mondták a „Gonosz Birodalmának”, s akik a sokszoros túlerő tüzében hiába várták, hogy a szabad világ megmozdul az egy és oszthatatlan Szabadság magyar hajtásának védelmében.

Mindannak megértéséhez, ami Magyarországon 1956 októberében történt, egy pillantást kell vetni az ország II. világháború utáni történetére.

A világháború végén Magyarország a Szovjetunió katonai megszállása alá került. A megszállók politikai akaratának végrehajtója, a Magyar Kommunista Párt (MKP) programja azonban nem kapta meg a magyar társadalom támogatását. Az 1945. november 4-én lebonyolított nemzetgyűlési választásokon az MKP minden 17%-os eredményt ért el. A társadalom döntő többsége – 57%-os választási eredménnyel – a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Pártnak (FKgP) szavazott bizalmat. „A szabadon választó nép [...] éppen azért szavazott a kisgazdákra, mert a magántulajdonra adta voksát és nem a szocialista közös tulajdonra, köztársaságot akart, nem népköztársaságot, a vallásos életvitelt választotta az ateizmus helyett stb., s nagyon bölcsen megérzte, hogy kinek taktikusan hazug s kinek igaz a programja.” (M. Kiss Sándor) A magyar választók többsége a háború utáni életét tehát az emberi jogokra épülő, alkotmányos jogállam keretei között szervezett, polgári társadalomban képzelt el, amely – szuverén államként – integráns része az egységes Európának.

¹ Első közlés francia nyelven. Brüsszel, 1999.

Az MKP célja – ezzel szemben – kezdettől fogva a kizárlagos hatalom megragadása, a kommunista diktatúra megteremtése volt, ami egyet jelent a polgári a társadalom teljes megsemmisítésével, ideérte a társadalom történetileg kialakult „finomszerkezetének” felszámolását is. Mindez egyet jelentett azzal, hogy Magyarország elszakad Európától és a szovjet érdekszféra *vazal-lus* állama lesz. Az MKP – amelynek csaknem teljes vezérkara Moszkvából érkezett Magyarországra (kiemelkedő szerepet játszott Rákosi Mátyás és Gerő Ernő) – célja elérése érdekében a megszálló szovjet erőkre, a szovjet támogatással kiépített MKP vezette – különböző néven ismert – *erőszakszervezetekre* – elsősorban a hírhedt politikai rendőrségre (Politikai Rendészeti osztály: PRO, Államvédelmi Osztály: ÁVO, majd Államvédelmi hatóság: ÁVH) támaszkodott. Közvetlen szovjet beavatkozás eredménye volt, hogy az 1945-ös választok után a kormányban a miniszteri tárcaik elosztása nem a választási eredmények szerint, hanem a szovjet igényeknek megfelelően történt, s ehez képest kommunista vezetés alá kerültek a fegyveres hatalommal rendelkező tárcaik, többek között a Belügyminisztérium. A kommunista vezetés a politikai ellenfeleket az ún. „szalámitaktika” alkalmazásával állította félre. Ez azt jelentette, hogy egymás után iktatta ki a politikai életből azokat a szervezeteket és személyeket, amelyek a kizárlagos kommunista hatalom megteremtésének útjában álltak. Ugyanakkor egyes, a magyar politika szempontjából lényeges személyek megnyerésére törekedett a MKP. Így több vezető értelmezést nyertek meg a párt számára, akik titkos kommunista párttagként (criptokommunisták) maradtak tagok polgári pártokban – közülük nemegy miniszteri székben – segítették elő a kommunista hatalomátvételt. Az MKP politikájának fontos eleme volt a *megtévesztés*, amelynek lényege az volt, hogy elhitessék a társadalommal, a Szovjetunió nem törekszik Magyarországon saját társadalmi berendezkedését bevezetni, s csupán a társadalmi berendezkedés modernizálására, a nép jólétének felemelésére törekszik. Ez a politika olyan kiváló polgári felfogású tudósokat is megtévesztett, mint Szekfű Gyula vagy Szent-Györgyi Albert. Az *erőszak* alkalmazása minden napos volt, s nem kímélte meg a kisgazdapárt vezetőjét, Kovács Bélát sem, akit a szovjet állambiztonságik raboltak el és hurcoltak a Szovjetunióba. Miközben a törvényhozás törvényt fogadott el az emberi és politikai jogokról, teljes erővel bontakozott ki a hatalom kizárlagos megragadását célzó terrorpolitika, amelynek lépéseiit Moszkvából irányították.

Előbb a polgári erők szétverését, később a szociáldemokrácia megsemmisítését, végül a kommunista páron belüli hatalmi harcot szolgálták a szovjet mintára szervezett *koncepciós perek*, amelyekben összeesküvések és szabotázok konstruálásával több száz embert végeztek ki és ezreket börtönöztek be. A koncepcióos perek során felszámolták a bírói függetlenséget – miközben 1110 bírót, a bírói kar kb. felét eltávolították a bíróságokról – és szétverték a

magyar közigazgatás teljes gépezetét (86 530 ún. B. listás elbocsátás történt). A büntetőbírói ítélezés klasszikus elveinek félredobásával szabályá tették, hogy a bűnösségi kimondásához nem kell jogellenesség, elégséges a „reakciós” politikai magatartás.

A törvényben biztosított gyülekezési és egyesületi jog megsemmisült. Fel-számolták a polgári tömörülések (Budapesten 901 egyesületet számoltak fel, ezek közül 744 a polgári erőket tömörítette). Kb. 40 000 embert internáltak és 230 000 kitelepítést hajtottak végre. A kommunista ideológia egyre bővítette az ellenségeket, akiket az ÁVO vagy a KATPOL (Katonapolitikai Osztály) megsemmisítendő ellenségeként kezelt. mindenki „reakciósnak”, „fasisztiának” számított, aki nem volt kommunista.

Szervezett hajsza indult a magyarországi egyházak ellen, amelynek eredményeként az egyházi iskolákat csaknem teljes egészében államosították, az egyházak működését így a hitéletet is állami ellenőrzés alá vonták (Állami Egyháziügyi Hivatal). A harcos ateista kommunista vezetés – a vallás szabad gyakorlását biztosító jogokat semmibe véve – elindította a legújabb kori magyar történelem legnagyobb vallásüldözését.

A II. világháborút lezáró párizsi békét követően az ország szuverenitása nem állt helyre. A megszálló szovjet haderő továbbra is az ország területén maradt.

A megszállt Magyarországon a *gazdaságot* – az európai háború végéig – a Vörös Hadsereg katonai hadtápjának érdekei igazgatták. A lakosság életszínvonala rohamosan zuhant (a bérből élők esetében 50–55%-kal). A háború befejezése után a magyar gazdaságot továbbra is a szovjet érdekeknek vették alá. Ennek következtében Magyarország a világháború után kiesett a XX. századi világgazdaság áramlatából, s esélye sem volt arra, hogy visszakerüljön az európai kapcsolatrendszerbe. A magántulajdon felszámolása (kártalanítás nélküli államosítások és a kényszer-szövetkezésítés) a társadalom túlnyomó többségét függősége és kiszolgáltatottságba szorította. A munkás-ságot megfosztották érdekképviseletétől, a szakszervezetek a kommunista párt függvényei lettek. A Szociáldemokrata Párt 1948 júniusában történt bekebelezésével a kommunisták valójában befejezték a hatalom erőszakos átvételét. A létrehozott Magyar Dolgozók Pártja (MDP) ellenőrizetlen és korlátlan hatalmat gyakorolt a magyar társadalom fölött, mindenkor Moszkva érdekei szerint. Megszűnt az államhatalmi ágak megosztása, a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom az egy párt kezébe került, egybemosódott az egyetlen kormányzó párt és az állam funkciója, teljessé vált a *pártállam, a monolit hatalom*. A pártállami jogszabályok semmibe vették nem csak a minden jogrendszer alapját képező erkölcsi normákat, de valójában a saját maguk által elismert elveket és szabályokat is. Így létezett olyan büntetőrendelet is, amelyet nem hirdettek ki, s amely valójában túzszedést tett lehetővé pl. a

külföldre szökött katona hozzátartozói körében akkor is, ha azok nem tudtak a katoná cselekményéről (1950. évi 26. törv.).

A nyers erőszakra és tömegmanipulációra (vulgármarxista szemináriumok, „népnevelők”, jólét-demagógia) alapított hatalom Moszkva irányvonala szerint a társadalom minden erőforrását a harmadik világháborúra való készülésre fordította (nehézipari beruházások), teljes nyomorban tartva a magyar társadalmat, miközben az *egyre élesedő osztályharc* sztálini ideológiáját követte. Az MDP vezetése tudatosította: nincs külön magyar út, „...csak egy út van: a szovjetunió várrel megszentelt és dicsőséges útja...” (Szakasics). Az éberségi hisztéria, a koholt perek sokasága, a parasztság ellen irányuló eljárások jellemzik az 1948–1953 közötti korszakot. A kötelező terménybeszolgáltatási rendszer megsértése címén 400 000 parasztt ellen hoztak bírói ítéletet (ez 5 fős családot számítva 2 millió embert, a magyar társadalom egyötödét érintette!).

A munkásosztály, amelyet a hatalom birtokosának állítottak, soha sem volt olyan kizsákmányolt és kiszolgáltatott, mint a Milovan Đilasz nyomán „új osztály”-nak nevezett MDP-s párt-nomenklatura uralma alatt.

Az értelmiségnek meg kellett tapasztalni, hogy a hatalom csak a szolgáló-kiszolgáló értelmiséget tűri el – azt is másodosztályú állampolgárként – s nyomban ellenséggé válik, aki szakmai érvekkel kissérel meg hatni a döntésekre.

A tudomány területének megszállását jelentette a Magyar Tudományos Akadémia „megtisztítása”, az egyetemeken a marxizmus kötelező oktatása és minden más szellemi irányzat kizárása majd adminisztratív üldözése. A diákok szervezeteinek (Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége – MEFESZ – 1945. júliusban alakult, Népi Kollégiumok Országos Szövetsége – NÉKOSZ – 1946. jún. 5-én alakult) megszüntetése és a nem kommunista vezetőik „kiiktatása” után a diákság ugyancsak szigorú pártellenőrzés alá került.

A magyar társadalomról az ÁVH-nak 40 800 „bizalmi egyén” (besúgó) szállította az információkat, s a „szerv” 1 280 000 magyar állampolgárt tartott megfigyelés alatt, ez a csalátagokra is kiterjesztve 6,4 millió magyart, a magyar társadalom 64%-át érintette. Ez valóban „A háború folytatása más eszközökkel” (Zinner-Szakács), miközben a magyar társadalom egyre nagyobb nyomorban élt. Nagy Imre, a forradalom mártírhalált halt miniszterelnöke snagovi fogáságában írt „Naplójá”-ban joggal nevezte a szlávini pártállamot egyfajta „bonapartizmusnak”, amely ellen a forradalom „indokolt és jogos” volt.

Az ország lakosságának közérzetét súlyosan rontotta még, hogy a kommunista diktatúra súlyosan megalázta a emberek *nemzeti önérzetében* is. Az ország címerének kommunista jelvényé alakítása, a nemzeti himnusz gyakor-

lati tilalmazása és a szovjet himnusszal, valamint az Internacionáléval való helyettesítése, a magyar katonák szovjet egyenruházata mind a nemzeti identitás kiirtását szolgálta.

Sztálin halála – 1953. március 5. – után változások következtek be a szovjet érdekszférában (gyarmatbirodalomban). A magyar állam szuverenitásának korlátaira jellemző, hogy a magyar miniszterelnököt Moszkvában váltották le és nevezték ki, s csak ez után kerülhetett sor a magyar alkotmányos eljárásra. Így került sor az MDP első emberének, Rákosi Mátyásnak menesztsére a magyar vezetők 1953. június 13–16-áig tartó moszkvai „látogatása” idején. A szovjet politbüro Rákosi helyére ugyanekkor a szocializmus magyar sajátosságaira figyelő és a törvénytelenségeket elítélő Nagy Imrének szavazzott bizalmat. A moszkvai megbeszéléseken a szovjet vezetés kijelölte a magyar párt új politikai irányonálát is.

Nagy Imre az MDP Központi Vezetőségének (KV) június 27-i ülésén olyan reformprogramot hirdetett, amely *reményt nyújtott a társadalom nagy részének egy emberibb élet megteremtésére*. Nagy Imre híres beszédében rámutatott: „Széles körben alkalmazott adminisztratív módszerek, a tömeges büntetések, a gyakori önkényeskések sértették a széles néptömegek igazságérzetét, megrendítették a jogbiztonságba vetett bizalmat...” Nagy Imre szólt az erőszakos szövetkezetesítés ellen, valamint a nehézipar ésszerűtlen fejlesztése térgyában is.

Az 1953. július 25-én meghozott amneszia-rendelet nyomán szabadon bocsátották az internáltakat, 12 zárt tábort felszámoltak, így 5535 internált és 12 748 kitelepített valamint 20 292 elítélt lett szabad, személyükben azonban a hatóságok továbbra is ellenségeként kezelték őket a hatóságok és még azok sem kaphattak kárpótlást, akikről bebizonysodott: internálásuk, kitelepítésük a hatályos jogszabályok megsértésével történt.

A Nagy Imre nevével fémjelzett „új szakasz” politika volt a magyar társadalom utolsó reménye az emberibb élet megteremtésére. A meghirdetett kormányprogrammal szemben a Rákosi Mátyás és Gerő Ernő mögött felsorakozott pártbürokrácia egyre szervezettebb módon lépett fel. A Rákosi és Nagy Imre között fennálló ellentéteket egy ideig leplezték, így az MDP III. kongresszusán (1954. május 24–30.) sem került nyilvánosságra, de a kongresszus az „új szakasz” megtorpanását hozta. A pártban belüli ellenzék többször fellépett ugyan a Rákosi–Gerő nevével fémjelzett szlávista politika ellen (így pl. az MDP hivatalos lapjának a Szabad Nép szerkesztőségének 1954. október 22–23-ai és 25-ei taggyűlésén): A szlávista erők 1954 novemberében támadást indítanak a „Nagy Imre-vonal” ellen. Az MDP Politikai Bizottságának december 15-ei ülésén határozatot fogadnak el a „jobboldali veszélyről” és elítélik Nagy Imre politikáját. Nagy Imre elszigetelődött. Felhasználva Nagy Imre betegségét is, 1955 februárjában lényegében kiszorítják a politikai élet-

ből. A szovjet vezetésben bekövetkezett változások a magyar sztalinista erőknek kedveztek. 1955. február 8-án leváltották a gazdasági és politikai reformok kezdeményezőjét, Malenkov szovjet miniszterelnököt, utóda a keményvonalas Bulganyin lett. A szovjet vezetés február végén Szuszlovot küldte Magyarországra, hogy Nagy Imrét önkritikára bírja. Törekvése azonban nem járt eredménnyel. Az MDP Központi vezetősége március 2–4-éig tartott ülésén Nagy Imrét mint „jobboldali, antimarxista, pártellenes, opportunist” nézetek hordozóját elítélte újból a nehézipar fejlesztését és az 1953 júniusa előtti parasztpolitikát tűzte napirendre.

Mindez a társadalomban teljes reményvesztettséget váltott ki. Különösen, amikor április 18-án Nagy Imre helyett Hegedűs András nevezték ki miniszterelnöknek. Ugyanakkor 1955. március 25-én megalakult a Dolgozó Ifjúsági Szövetség (DISZ, az MDP ifjúsági szervezete) keretei között a Petőfi Kör (titkára Tánczos Gábor lett), amelynek később – a Szovjetunó Kommunista Pártja (SZKP) XX. kongresszusa után fontos politikai szerepe lesz a forradalom szellemi előkészítésében. 1955 végén az Írószövetségben szellemi ellenállás bontakozott ki a megmereződ kultúrpolitikával szemben. Nagy Imre politikai vitairatokban fejtette ki nézeteit, azonban ezek nem juthattak el a magyar társadalomhoz. Írásai csak a forradalom után külföldön jelenhettek meg „A magyar nép védelmében” címmel.

Az SZKP XX. kongresszusa 1956. február 14–25-éig ülésezett, és több tekintetben az egész szovjet bloktra nézve változtatott a politika irányán. A kongresszus szakított háború elkerülhetetlenségének tételeivel és meghirdette a kapitalista és a szocialista rendszer békés egymás mellett élését elismerő tézist. A kongresszus zárt ülésén Hruscsov Sztálin bűneiről tartott beszédet, amely Magyarországon hivatalosan nem került nyilvánosságra, külföldi tudósításokban a magyar társadalom értesült a tényről. A tavasz folyamán több helyen szerveződtek értelmiségi vitafórumok az országban (Kaposvár, Debrecen, Szeged, Veszprém). Ezek a fórumok rendszerint a megyei pártbizottságok illetékes osztályának felügyelete alatt álltak, mégis teret engedtek olyan bírálatoknak, amelyek korábban izgatás címén hosszú börtönéveket vontak maguk után. A bírálatok a megyei pártaktíva-értekezleteken is megjelentek – helyenként igen éles formában –, pl. a budapesti XIII. kerületi pártaktiván jelen lévő Rákosi Mátyást Litván György tanár lemondásra szólította fel. A pártvezetés – amely kénytelen volt beismerni pl. a Rajk-per koncepcióit voltát és szabadon bocsátani számos szociáldemokrata vezetőt – egyre kevessé tudott ellenállni annak a társadalmi erjedésnek, amely országszerte nyilvános vitákban változásokat sürgetett. E viták egyik zászlóvívője a május 28-án formálisan is megalakult Petőfi Kör és az Írószövetség volt.

A magyarországi eseményekre nagy hatást gyakorolt a június 28-ai lengyelországi poznani munkástüntetés, amelyet a hatalom fegyverrel vert szét.

A mintegy száz halálos és több száz sebesült áldozatot követelő munkásmegmozdulás – bár a magyar sajtó alig tájékoztatta a közvéleményt – fontos hatallassal volt a későbbi eseményekre. Július 17-én közölte Mikoján a szovjet vezetés döntését Rákosi Mátyással, mely szerint leváltják posztjáról. A szovjet vezetés egyben a korábban mellőzött Nagy Imrét vette pártfogásba. Miközben tárgyalások indulnak a szovjet vezetés és a korábban a kommunista világban kiközösített Tito között, az MDP PB szeptember 28-án határozatot hozott a korábban koncepció perben kivégzett kommunista vezetők – Rajk László, Pálffy György, Szőnyi Tibor és Szalai András – katonai gyászpompával történő temetéséről. A szertartást október 6-ára tüzték ki. A temetés – amelyen nagy létszámu ÁVH-s készültség biztosítása mellett tartottak meg – a zsarnokság elleni tüntetéssé változott. A Kolhoz Kör tagjai tüntettek a Sztálin-szobornál és a jugoszláv nagykövetségnél, valamint az ÁVH Andrassy u. 60.-ban lévő székháza előtt. Tüntetés volt Magyarország első miniszterelnöke – az 1849-ben kivégzett Batthyány Lajos – emlékművénél is. Az egyetemi ifjúság körében egyre inkább forradalmi hangulat kezdett kialakulni (Péccsett a Petőfi Körben, Debrecenben a Kossuth Körben, Budapesten a Műszaki Egyetemen és Képzőművészeti Főiskolán). Az egyetemi ifjúság október 16-án Szegeden megalakította a MEFESZ-t az egyetemi ifjúságnak az MDP-től és DISZ-től független saját szervezetét. A MEFESZ programját az ország többi egyetemén is ismerték a szegedi küldöttek. A szervezet országos szervezetté kívánták alakítani. A Műszaki Egyetemen október 19-én a diákok olyan 15 pontos határozatot fogadtak el, amelyben az egyetemi autonómia és a demokratikus úton választott diákszervezeti vezetőség elismerése szerepelt. A Budapesti Műszaki Egyetem ifjúsága több egyetem és főiskola részvételével az október 22-én nagygyűlésen csatlakozott a MEFESZ-hez és olyan 16 pontos követelést fogadott el, amelyben a szovjet csapatok magyarországi kivonása, Nagy Imre kormányalakítása, a „sztalinista, rákosista bűnösök” le-váltása, általános egyenlő és titkos választások, több párt alakítása, sztrájk jog visszaállítása, a gazdasági életnek a hazai adottságok szerinti alakítása, a munkásság bérének rendezése, az egyéni gazdálkodók támogatása, teljes véle-mény- és szólásszabadság visszaállítása, a titkos, ún. káderanyagok (titkos személyzeti anyag) nyilvánossá tétele, független bíróságok felállítása és a korábbi perek felülvizsgálata, a Sztálin szobor eltávolítása (helyére 1848-as emlékmű felállítása), nemzeti címer, a magyar nemzeti ünneppek (március 15-e és október 6-a) állami elismerése és a lengyel néppel való szolidaritás szerepelt.

Miközben az egyetemi és főiskolai ifjúság megformálta a jövőre vonatkozó elképzéléseit, egyes munkásközpontokban – vidéken is (Miskolc, DIMÁ-VAG-gyár) – a munkásság fogalmazta meg – egyelőre szociális helyzetét munkafeltételeit javítandó formálódó – követeléseit. A parasztság milliós tömegei csendben, de korántsem közömbösen várták a fejleményeket.

ÍGY JÖTT EL A FORRADALOM ELSŐ NAPJA – OKTÓBER 23-A, KEDD

A reggeli Szabad Nép (az MDP hivatalos lapja) vezércikkében *Új, tavaszi szegesemle* címmel üdvözölte az egyetemi ifjúság követeléseit, és közölte az Írószövetség felhívását, amelyben a lengyelországi változásokat üdvözölte. Helyet kapott Lengyelország új első emberének, Gomulkának programbeszéde is. Az ifjúság tüntetésre készült, amelyet támogatott a Zrínyi Akadémia és a Petőfi Katonai Politikai Akadémia hallgatósa is. A belügyminiszter azonban a tüntetést betiltotta (12 óra 53 perckor közlik a rádióban), majd röviddel ezután a honvédelmi miniszter engedélyezte a katonák részvételét a tüntetésen. A 14 óra 23 perces hírek már a tüntetés engedélyezéséről szólnak. A diáktüntetés 15 órakor indult a Petőfi-szobortól, ahol Sinkovits Imre színművész Petőfi Sándor Nemzeti dal című versét szavalta, és a tízezres tömeg vele harsogta: „rabok tovább nem leszünk”. Felolvasták az egyetemi ifjúság 16 pontos követelését is.

A tömeg – amely percről percre növekedett – Budapest szívében Rákosi- és Gerő-ellenes jelszavakat, majd a szovjet csapatok kivonulását követő mondatokat kiáltott. Fontos állomása volt a tüntetésnek a Bem-szobor. Itt jelentek meg először a forradalom jelképévé vált „lyukas zászlók”, amelyekből kivágták a szovjet mintájú vörös csillagos címert. A Bem-szobor talapzatán hangzott el Bessenyei Ferenc színművész szavalata, a Szózat, valamint Veres Péternek a magyar írók kiáltványát ismertető és Zbigniew Herbertnek a lengyel írók üdvözetét tolmacsoló nyilatkozata. A tömeg, amelyhez Budapest népe százezres nagyságrendben csatlakozott, a Parlament előre vonult és Nagy Imrért akarta hallani. Délután 5 órára már mintegy kétszázzer ember követelte elszántan Nagy Imre megszólalását. Tüntetők jelentek meg 17 óra körül a rádió épületénél is azzal a szándékkel, hogy beolvassák a diákság 16 pontját. Ezt a rádió vezetői megtagadták, és a felvonulók nemsokára összecsaptak a rádió épületébe vezényelt ÁVH-s őrséggel. Az őrség fegyverhasználata és a fegyvertelen tüntetők halála a tömeget határozott fellépésre – és fegyverek szerzésére – indította. Megkezdődött a rádió ostroma, s ezzel kirobbant a fegyveres felkelés, amely a késő esti órákban több fegyvergyártó üzem és nyomda elfoglalására, valamint a Szabad Nép székházának megszállására is kiterjedt.

Eközben a tömeg egy része elindult a Városligetbe a Sztálin-szoborhoz, hogy a zsarnokság jelképének számító hatalmas szobrot ledöntsse. 20 órakor Gerő Ernő beszédét közvetítette a rádió. A beszédet nagy várakozás előzte meg. Gerő a tüntetést „nacionalista jellegűnek” minősítette, elutasított minden változást, sőt a tüntetőket sovinisztáknak, antiszemitaknak, reakciósoknak minősítette. A Gerő-beszéd országos felháborodást váltott ki. Gerő Ernő – Andropov szovjet nagyköveten keresztül – kérte a szovjet katonai alakula-

tak bevetést. A szovjet pártvezetés méltányolta Gerő kérését, és Hruscsov parancsot adott a székesfehérvári szovjet különleges hadtest bevetésére. A beravatkozási kérelmet utóbb írásba foglalták és – visszadátumozva – október 28-án Hégedűs András, az október 23-án hivatalban volt miniszterelnök írta alá.

Nagy Imre 21 órakor lépett a Parlament erkélyére, ahol az összegyűlt tömeget „elvtársak!” megszólítással illette. A tömeg a kommunista megszólítást visszautasította, kifejezettsére juttatva, hogy a *megmozdulás túllépett a kommunista reformok követelésének korlátain*. Nagy Imre beszédével a tüntetés nem fejeződött be, csak a Parlament előtti tér ürült ki. A tömeg részben a rádióhoz, részben a Sztálin-szoborhoz ment, amelyet ledöntötték és örömjüjjongás közepette szétzúztak. 23 óra körül Székesfehérvárról elindultak a szovjet páncélosok Budapestre, még ugyanezen az éjszakán megalakult az MDP KV Katonai Bizottsága, hogy megszervezze a fegyveres felkelés legréjét.

Miközben Budapesten elemi erővel robbant ki az elfojtott szabadságvágy, a megalázott nemzeti önérzet – az évtizedes terrort és hazugságot megelégező tömegek forradalma –, az ország vidéki nagyvárosaiban is megmozdult a lakosság. Debrecenben reggel a Kossuth Lajos Tudományegyetem bölcsészkarának ifjúsága tüntetést szervezett, amely délutánra 25–30 ezer embert mozgósított az ország harmadik legnagyobb városában. A megyei pártbizottság által irányított ÁVH-s alakulat 18 óra körül a fegyvertelen emberek közé lőtt, és a *forradalom történetének első sortüze nyomán három halott* és hat sebesült maradt a kövezeten. A sortű a pártvezetés ellen fordította a tüntetőket. A helyi Néplap különkiadása az ifjúság 20 pontos követelésével jelent meg. Az egyetemi ifjúsághoz munkásgyűlésen csatlakozott a Debreceni Gördülő-csapágygyár munkássága is. Tüntettek Győr-Sopron megye városaiban éppúgy, mint Borsod megyében. S nagygyűlést hirdettek Székesfehérváron és a Veszprémi Egyetemen, Kaposváron és Szombathelyen. Miközben az ország lakossága a szabadság első óráit élte meg, az MDP szervezeteiben lázas sietéssel kezdtek hozzá a pártfunkcionáriusok fegyveres csoportjainak megalakításához (Szeged, Hódmezővásárhely, Miskolc stb.).

Moszkvában az SZKP KB elnökségi ülésén döntés született a szovjet fegyveres erő Budapestre történő bevonulásáról. Egyedül Mikoján szavazott a politikai megoldás mellett, véleményével egyedül maradt. Parancsot kapott Mikoján, Szuszlov és a szovjet állambiztonság első embere Szerov, utazzanak Budapestre és a helyszínen tegyék meg a szükséges intézkedéseket. A magyarországi szovjet csapatok főparancsnoka Malinyin hadseregtábornok lett.

A FORRADALOM MÁSODIK NAPJA – OKTÓBER 24-E, SZERDA

A fegyverek, a politikai fejetlenség, az útkeresés, a remény és a reménytelen-ség napja.

Éjfél után határozott az MDP KV Katonai Bizottsága az általános tűzparancsról! Az MDP vezetése megkísérelt katonai erővel úrrá lenni a helyzeten. Az eseményeket *ellenforradalomként* értékelték, ebből következik, hogy *csak a katonai erő alkalmazása hozhat megoldást*. Bata István honvédelmi miniszter parancsot adott a felkelés leverésére. A felkelőket a rádióadásokban „fasiszta, reakciós elemek”-nek nevezték, akikkel szemben „a karhatalmi szer-vek utasítást kaptak arra, hogy a törvény teljes szigorával lépjene fel”. A szovjet alakulatok Budapest határában a Juta-dombnál ellenállásba ütköztek, majd a városba bevonuló egységek bekapcsolódtak a harcokba. Budapest fegyverropogástól hangos. A felkelők tovább harcolnak a rádiónál, s harcok folytak többek között a Móricz Zsigmond körtérnél és Csepelen. Budapesten leállt a munka, nincs tanítás az iskolákban.

Az MDP KV Nagy Imre miniszterelnökségét elfogadta, és jóváhagyta a szovjet erők „segítségül hívását”. Nagy Imre aláírásával a rádió közhírré tette a statáriumot. Mindez nem hatott a felkelőkre. Hatástartannak bizonyult Nagy Imre déli rádióbeszéde is, amelyben a harcok abbahagyására szólította fel a fegyvereseket. Megtámadták a felkelők a Kossuth Tüzérítészeti Iskolát is.

Az ÁVH-sok – a rendszer egyetlen megbízható fegyveres ereje – semmibe véve a hatályban volt szolgálati szabályzatnak a tömegoszlatása vonatkozó szabályait – a fegyvertelen tüntetőkre lőttek a Roosevelt téren, amelynek „eredménye” több halott és sebesült volt. A fővárosba vezényeltek számos honvédségi alakulatot is, és harci csoportokat szerveztek a felkelők ellen a volt partizánokból és „pártmunkásokból”. Vidéken, ahol még nem bontakozott ki semmiféle harc, a hatalom szempontjából 24-e az erő koncentrációjának napja volt. A fegyverek csak fegyvertelen tüntetőkkel szemben szólaltak meg Székesfehérvár, Dunapentele és Szeged utcáin. Az ÁVH itt sem tömeget oszlatott hanem megtorlásul a tömegbe lőtt. Gyurkó Lajos vezérőrnagy, a 3. hadtest parancsnoka az erőkoncentráció egyik kulcsfigurája volt. Ezen a napon a forradalmat csak és kizárálag a felkelők jelentették. A kormány, a központi hatalom a forradalom fegyveres felszámolásának szükségességét vallotta. Miközben folytak az utcai harcok, Mikoján és Szuszlov a felkelés felszámolásáról tettek jelentést Moszkvában, Budapest egy jelentős gyárában, az Egyesült Izzóban megalakult az első munkástanács, a forradalmi önjigazgatás munkahelyi szerve. Míg Kádár János az esti órákban a rádióban kemény szavakkal ítélte el a forradalmat, ellenforradalmi reakciós felkelésnek minősítve azt, a fegyveres felkelők egyre keményebb összecsapásokra vállalkoztak a szovjet páncélos erőkkel, a főváros a VIII. és IX. kerületének déli részén az

Üllői út–Nagykörút kereszteződésénél. Fegyveres felkelőcsoport alakul a Corvin mozinál, a Tompa utcában és a Berzenczei utca környékén. Hivatalos jelentések szerint a harcoknak Budapesten ezen a napon mintegy 250 halálos áldozata volt. Moszkvában a szovjet fegyveres erők gyors győzelmére és a válság gyors lezárására számított a vezetés.

A FORRADALOM HARMADIK NAPJA – OKTÓBER 25-E, CSÜTÖRTÖK

Továbbra is a fegyverek maradt a főszerep. Miközben a rádió ismételten „az ellenforradalmi puccskísérlet” felszámolásáról beszélt, a felkelők valójában nem tették le a fegyvert. A Jászai Mari téren, az Illatos úton dörögtek a fegyverek – a rádiót a szovjet és a magyar alakulatoknak reggelre sikerült ugyan visszafoglalni –, de Budapest népe nem hagyta cserben a harcolókat. A hivatalos megnyilatkozások ellenére több ezer tüntető gyülekezett a Bartók Béla úti laktanya előtt, és tüntetés volt a Deák téren a Rendőrfőkapitányság épületénél. Kopácsi Sándor rendőrezredes, a kapitányság vezetője tárgyalt a tömeggel, és elrendelte a foglyok szabadon bocsátását. A délelőtti órákban nagy tömeg vonult a Parlament előre, Nagy Imrért akarták hallani. A Földművelésügyi Minisztérium padlásteréből – a közmeggyőződés szerint – ÁVH-sok tüzet nyitottak a tüntetőkre. Ez a napot a forradalom történetében a Parlament előtti sortűről „véres csütörtök”-ként tartja számon az emlékezet. A sortűznek legalább 50–60 halálos áldozata volt – a brit nagykövetség szerint 300–800 –, és a sebesültek száma meghaladta a százat. Ez az orgyilkosság eredményezte azt a gyűlöletet és megvetést, amellyel az egész lakosság az ÁVH tagjait illette (ezért számos alakulatot rendőr- vagy honvéd egyenruhába öltözötték át).

A Katonai Bizottság a terrort mint a forradalom leverésének legfőbb eszközét az ország számos részén alkalmazta: a forradalom harmadik napján – eddig ismereteink szerint – 12 helyen szólaltak meg a fegyverek. 9 főváros környéki településen – ahol a hatalom a honvédséget vetette be elsősorban a fegyvertelen tüntetők ellen – a sortűzeknek nem volt halálos áldozata, mert a honvéd alakulatok parancsnokai általában betartották a tömegoszlatásra vonatkozó szolgálati szabályzatot, a levegőbe és a tömeg lába elé lövettek (Cegléd, Nyíregyháza stb.).

A lakosság ellenérzése ezért nem fordult a honvédség ellen. A hatalom célja a főváros elszigetelése volt, s ily módon a forradalom terjedésének meggyátlása. Budapesten a kijárási tilalom – amelyet először este 6-tól reggel 6-ig léptettek életbe – azt a célt szolgálta, hogy a fegyveres felkelőket megfosszák a tüntető tömegek támogatásától. A forradalom felszámolására tett intézkedések azonban elég telenek bizonyultak. Több helyen a katonák megtagadták

az engedelmességet, a felkelők pedig tovább folytatták a fegyveres akcióikat. A felkelők maguk közül választottak vezetőket (pl. a Corvin közben Iván Kovács Lászlót, majd Pongrátz Gergelyt, a Széna téren Szabó Jánost, a forradalom legendás „Szabó bácsiját”). Sikertelen volt az a kísérlet is, hogy a tüntetőket eltávolítsák az utcáról. Budapest lakossága továbbra is a forradalom mellett állt. A forradalom önkormányzati szervei megtették az első lépéseket a központi hatalom ellenpontjaként. (Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság az ELTE Bölcsészkarán, Debrecenben az Egyetemisták Tízes Bizottsága stb.). Megalakultak az első forradalmi bizottságok („bizottmányok”), amelyek egy-egy város vagy megye önkormányzatát jelentették, így pl. Szeged Város Forradalmi Bizottmánya. Ezeket a forradalmi önkormányzati szerveket a helyi üzemek és más munkahelyek küldötteiből összehívott gyűléseken választották, sok helyen tagjai lettek a helyi kommunista vezetők is. Vidéken a megyeközpontokban egyre inkább a forradalmi tömegeké lett az utca. Győrött a Kisfaludy Színház színészeihez (Földes Gábor vezetése alatt) csatlakozott a város lakossága – különösen a nagyszámú munkásság –, s a börtön előtt összecsaptak az ÁVH-s karhatalommal. Sopronban, Komáromban, Nyíregyházán, Miskolcon ugyancsak a változásokat követelő tömegek ragadták magukhoz a kezdeményezést. A nap végén több városból eltávoztak (elmenekültek) a helyi MDP-vezetők (pl. a győri pártvezetés Csehszlovákiába szökött).

A FORRADALOM NEGYEDIK NAPJA – OKTÓBER 26-A, PÉNTEK

Tovább folytak a budapesti harcok. A fővárosba vezényelt 3. hadtest kötelékébe tartozó Hodosán Imre őrnagy vezetése alatt álló egység (a kiskunhalasi lövészszred) nemcsak összecsapott a felkelőkkel, de Hodosán parancsára az elfogott felkelőket a helyszínen agyonlőtték. Az MDP KV Katonai Bizottság – amelynek kedvenc ideája az országosan bevezetendő katonai diktatúra volt – fegyveres akciót dolgozott ki a Corvin közi felkelők felszámolására – az akciót később Nagy Imre ellenállása hiúsította meg –, s a vidéki Magyarország forradalmának elfojtásában is a fegyvereknek szánta a főszerepet. 16 városban dördülnek sortüzek, „preventív” célzattal. Az akciók 7 városban változtatták vérfürdővé a fegyvertelen tömeg tüntetését. Ekkor már nem volt olyan magyar település, ahol ne tartottak volna tüntető felvonulást és ne fogalmazzák volna meg a lakosság követeléseit, s ne választottak volna forradalmi bizottságokat a helyi ügyek önkormányzati intézésére. (Ideiglenes Győri Nemzeti Tanács, Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány stb.) Sok kisebb településen megmozdult a parasztság. Kiszórták és felgyújtották a gyűlölt terménybeszolgáltatási rendszer iratait, nyilvántartásait. Az MDP ezzel kapcsolatban taktikát változtatott. Ha a fegyverek bevetése nem hozott eredményt,

megkíséreltek a kommunisták „az események élére állni”, és beépülve a forradalmi szervekbe, igyekeztek kezükbe venni azok irányítását. A legtöbb megyében a megválasztott forradalmi bizottsági vezetők a békés hatalomváltás hívei voltak és igyekeztek elejét venni a fegyveres fellépésnek.

Budapesten a nappalra is kiterjesztett kijárási tilalmat csak délelőtt 10 órától 15 óráig oldották fel, elsősorban élelmiszer-beszerzés céljából. Az ÁVH-s és szovjet egységek nemegyszer tüzet nyitottak a boltok előtt sorbanállókra is.

Vidéken a letragikusabb események Mosonmagyaróvárott és Kecskeméten történtek. A mosonmagyaróvári határőr laktanya előtt tüntető fegyverteleknekre – akik a honvéd laktanya előtt is békésen tüntettek és elvonultak – tüzet nyitottak, lőttek még a menekülőket is. A legalább 52 halott és száznál több sebesült láttán a tömeg meglincselt három határőrtisztet. Kecskeméten Gyurkó Lajos tábornok lövetett a tüntetőkre, majd egységei tűzharcot vívtak a felkelőkkel. A vérszomjas tábornok a kecskeméti Cigányvárost repülőgépről is lövette.

Az MDP KV folyamatosan ülésezett, a Nagy Imréhez közel álló Donáth Ferenc és Lósonczy Géza a KV ülésén tiltakozott az események „ellenforradalomként” történő definiálása miatt, fegyverszünetet követeltek és tárgyalásokat a felkelőkkel. A KV nem fogadta el ezeket a javaslatokat. A két politikus, javaslataik elutasítása után nem vett részt a KV ülésén, de tisztségüköt – Kádár kérésére – megtartották. A KV elfogadta az új kormánylistát is.

A kora délutáni (14 óra 08 perckor elhangzott) rádióadás a „fegyveres fiatalokat” fegyverletétre szólította fel, de a felkelők fegyveres tevékenységet ez nem befolyásolta.

A 16 óra 13 perces híradásban olvassák fel az MDP KV nyilatkozatát, amely a fegyveres harrok beszüntetésétől függően új kormányt, a függetlenség és egyenjogúság alapján folytatandó magyar–szovjet tárgyalásokat, üzemi munkástanácsok választását, üzemi tanácsi választásokat, béremelést igért. Kilátásba helyezte a gazdaságirányítás, az agrárpolitika felülvizsgálatát is. Ugyanakkor a tovább harcolók „kiméletlen megsemmisítését” helyezte ki-látásba. Az Elnöki Tanács közkegyelmet hirdetett mindenkinél, aki 22 óráig leteszi a fegyvert. Mindennek azonban nem volt érdemi hatása az eseményekre. A fegyveres felkelők akciói tovább folytatódtak, és a tüntető tömegek sem tűntek el az utcákról.

A Kertészeti és Szőlészeti Főiskolán megalakult a forradalom egyik fontos fegyveres rendészeti szervezete, a Nemzetőrség. A forradalom negyedik napján az egész országban a forradalom „lyukas zászlója” lobogott, a régi rend hívei – elsősorban az ÁVH-ra támaszkodva – szívósan védekeztek.

Miközben Magyarországon folyt az elkeseredett küzdelem, Eisenhower, az USA elnöke utasítást adott a Nemzetbiztonsági Tanács Tervező Bizottságának, dolgozzanak ki egy dokumentumot a magyarországi és lengyelorszá-

gi eseményekkel kapcsolatban követendő amerikai politikáról. A rab népek felszabadítását hirdető amerikai politika ugyanis láthatóan zavarba jött, amikor a magyar forradalommal egy kis ország a jaltai világképet kérdőjelezte meg.

A FORRADALOM ÖTÖDIK NAPJA – OKTÓBER 27-E, SZOMBAT

A felkelők változatlanul fegyveres harcot vívnak a fővárosban, és a hatalom 15 vidéki városban lövet a békés tüntetőkre. A rádió 11 óra 18 perckor ismertette az új kormány összetételét. Az új kormányban egy pártoknávú (Babics Antal egészségügyi miniszter) kapott helyet, és a földművelésügyi tárcát Kovács Béla az FKgP szovjet fogásából hazatért volt elnöke töltötte be. Változás következett be az események megítélése szempontjából is. Az MDP PB – Mikoján és Szuszlov is jelen volt az éjszakai ülésen – elfogadta Kádár János előterjesztését, amely az eseményeket már nem tekinti egységesen „ellenforradalomnak”, határozat született a tűzsünetről és az ÁVH feloszlatajáról, valamint a szovjet csapatok kivonásáról. Nagy Imrét több küldöttség is felkereste a Parlamentben és a forradalom elismerése mellett érveltek. A fegyveres felkelők Corvin közi csoportja parlamentereket küld (Fedor József és Lehoczki Attila) a szovjet parancsnokságra tűzsünet megkötése érdekében. 9 pontos követelésük – amelyet a fegyverletétel feltételéül választottak – a szovjet csapatok kivonását, az ÁVH leszerelését, szabad választások kiírását, teljes amnesziát, a sztalinista vezetők felelősségre vonását, új ideiglenes kormány alakítását Veres Péter vezetésével és a Szovjetunióval való kapcsolatok megeremtését tartalmazza.

Gyurkó Lajos hadtestparancsnok parancsára a Duna–Tisza közén kegyetlen terror tombolt. Tiszakécskén Gyurkó repülőgépről lövette a Himnuszt éneklő békés tömegbe, 17 halott és 110 sebesült a terrortámadás mérlege. Repülőgépeket vetett be Csongrádon, Kiskőrösön és Kecskeméten a forradalmi megmozdulások elfojtása érdekében. A honvédség több esetben megtagadta fegyvertelen tömeg mészárlását, s a kivezényelt parancsnokok higgadtága sok helyen megelőzte a véres eseményeket. Nem egy katonatiszt vizsgázott jelesre emberségből és találékonyságból. Két pilóta – Kuzmics és Pistyur főhadnagyok –, akiknek Gyurkó határozott parancsot adott, hogy gépágyúval lőjék a tömeget, a parancsot akként teljesítette, hogy előbb a sokaságot az árokba kényszerítették a repülőgép földközeli repülésével, majd ezután az árok két partjára nyitottak tüzet. Bátor tettüknek sok ember köszönhette az életét. Az október 27-ei harcok és a sortűzek eredménytelensége bizonyította, hogy a terror kiterjesztésének segítségével nem sikerül az egész országra kiterjedő forradalmat leverni. Országszerte, a falvakban is megválasztották a

forradalom önkormányzati szerveit, ezzel gyakorlatilag megszüntetve a szovjet típusú tanácsrendszer működését. Az üzemi munkásság, a bányászok egy emberként álltak a forradalom mellé. A parasztság önkéntes élelmiszeradó-mányokkal támogatta a budapesti felkelőket.

A világ nagyhatalmai még mindig döbbenten álltak a magyar események előtt. Moszkva Mikojan és Szuszlov tájékoztatóját értékelte, és Zsukov marshall szovjet honvédelmi miniszter parancsot adott a háborús híradási rendszer kiépítésére. Dallasban Dulles, az USA külügyminisztere a Világpolitikai Tanács előtt tartott beszédében óhaját fejezte ki, hogy Kelet-Európa népei „viszszakaphassák szuverén jogait és szabadon választhassák meg kormányait”. A kulcsmondat, amelyet másként értékeltek az amerikai és másként a szovjet vezetés így hangzott: „Mi nem tekintjük ezeket a nemzeteket potenciális katonai szövetségesünknek.” Szovjet olvasatban Dulles külügyminiszter mondata annyit tett, hogy a jaltai érdekszférákat az USA továbbra is tiszteletben tartja s ehhez képest a magyar forradalom leverése szovjet belügy.

A FORRADALOM 6. NAPJA – OKTÓBER 28-A, VASÁRNAP

Az MDP Katonai Bizottsága – Fehér Lajos vezetésével – kidolgozta a *katonai diktatúra tervét*, és a Corvin köz elleni támadást is előkészítette. Nagy Imre azonban nem engedélyezte a Corvin köz elleni támadást, utasítása azonban nem jutott el a magyar egységekhez. Hajnalban a szovjet alakulatok támadtak, de a felkelők a támadást visszaverték, a magyar gyalogság viszont nem indított rohamot. A katonai diktatúrára vonatkozó anyagot viszont a Katonai Bizottság nem tudta bejuttatni Nagy Imréhez jóváhagyásra. Az MDP KV ülésén egyre többen követelték a harcok beszüntetését (Lukács György filozofus és mások). A Szabad Nép *Híven az igazsághoz* című vezérükke a felkelőket mint hazafiakat említette, és elutasította az „ellenforradalom”, „fasiszta puccskísérlet” értékelést. Miközben tovább folytak a felkelők fegyveres akciói (Józsefvárosi Telefonközpont), tovább fejlődött a forradalom „közélete”, újabb forradalmi szervek alakultak. A Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága – tovább lendíteni akarván a forradalmat – bírált Nagy Imrét határozatlansága miatt. Nagy Imre 13 óra 20 perckor a rádióban bejelentette az azonnali tűzsünétet, utasította a fegyveres erőket, hogy csak fegyveres támadás esetén nyissanak tüzet. Ezen a napon országszerte még 12 vidéki városban lőttek sortüzet a karhatalmi erők, igaz csak két esetben követelt az akció emberéletet.

Nagy Imre délutáni rádióbeszédében (17 óra 25 perckor) az eseményeket „nemzeti demokratikus mozgalomnak” minősítette, amely „az elmúlt évtized szörnyű hibáinak és bűneinek végzetes következményei” miatt tört ki. Beje-

lentette a szovjet csapatok azonnali kivonását Budapestről, továbbá a tárgyalások megkezdését a szovjet hadsereg magyarországi kivonásáról, bejelentette az ÁVH megszüntetését, az általános amnesziát, a Kossuth-címer hivatalos bevezetését, a március 15-i nemzeti ünnep állami elismerését, a munkáság bérének és munkanormáinak rendezését, a termelőszövetkezetek erősakos szervezésének megszüntetését, szociális intézkedéseket elsősorban a nyugdíjasoknak és fiataloknak. Este a belügyminiszteriumban Münnich Ferenc belügymeniszer állománygyűlésen „a dolgozók megmozdulásának” nevezte a történeteket, amely igazságos követelések teljesítéséért robbant ki. Münnich belügymeniszter az ÁVH feloszlatait sajátosan oldotta meg. Parancsot adatott arra, hogy az egységek – ha tehetik – csatlakozzanak a szovjet alakulatokhoz, vagy vonuljanak illegalitásba, illetve vétekké magukat védőőrizetbe a börtönökben. Münnich ezzel átmentette az ÁVH-t a forradalommal való leszámolásra.

Késő este rádióközleményben hívták fel a fiatalokat, csatlakozzannak a nemzetőrséghez. Budapesten még számos helyen történtek fegyveres akciók a felkelők és a kormány alakulatai között. Estéreelfüggesztik a kijárási tilmat és a fegyveres erőknél a honvédelmi és a belügymeniszter közös parancsa alapján eltávolítják a sapkákról a vörös csillagos címert, helyére nemzeti színű szalag került. A kommunista „elvtárs” megszólítás helyett pedig „a bajtárs” régi magyar katonai megszólítás lett ismét hivatalos. Budapesten és minden számos börtönből foglyokat szabadított ki a tüntető tömeg így, összesen 3324 politikai fogoly nyerte vissza szabadságát.

Mosonmagyaróváron ezen a napon ünnepélyes temetést rendeztek a sortűz áldozatainak, és hasonló gyászszerzertartás volt Győrött is.

Október 28-án Nagy Imre bejelentésével hivatalosan is győzött a forradalom. Moszkvában a Pravda *A néppelenes kaland összeomlása Magyarországon* címmel vezércikkben adott tudósítást Magyarországról. Szerzők táborkon a felkelés „záros határidőn belül” történő felszámolását sürgette a szovjet pártvezetésnél, ellenkező esetben – mint jelentésében írta – „az Egyesült Államok javasolni fogja az ENSZ csapatok bevonulását Magyarországra”. Az SZKP KB elnöksége a magyar helyzetet súlyosnak értékelte: Kádárt ingadozással, Mikojánt és Szuszlovot passzivitással vádolták, ugyanakkor Hruscsov Nagy Imrének bizalmat szavazott, miközben határozatot hoztak az ellenállás leküzdéséről és a szovjet csapatok megerősítéséről. Az elnökség Molotovot, Zsukovot és Malenkovot küldte Magyarországra. Az éjszakai órákban Szuszlov visszaérkezett Moszkvába, beszámolójának hatására az elnökség megváltotta korábbi álláspontját, és megvonta a Nagy Imre kormánynak megszavazott bizalmat. A további lépések röviden a végső döntés nem született meg.

A FORRADALOM 7. NAPJA – OKTÓBER 29-E, HÉTFŐ

Az éjszaka leple alatt szovjet katonai repülőgépek szállították Moszkvába az összeomlott sztálinista rendszer legkompromittáltabb vezetőit (Gerő Ernőt, Hegedűs Andrászt, Piros Lászlót és másokat), a Szabad Nép ezen a napon a *Hajnalodik* című vezércikkben üdvözölte a felkelést, és élesen visszautasította (*Válasz a Pravdának*) a szovjet pártlap hamis állításait a forradalomról. Bár még hajnalban fegyveres összetűzések is vannak felkelők, valamint magyar és szovjet egységek között, reggel a Honvédelmi Minisztériumban Janza Károly honvédelmi miniszter már tárgyalásokba bocsátkozott a legfontosabb felkelőcsoportok vezetőivel. A felkelők küldöttsége a tárgyalásokat később a Parlamentben Nagy Imre és Erdei Ferenc miniszter részvételével folytatta. A megbeszélésen született megállapodás szerint a szovjet csapatoknak a fővárosból történő kivonása után a felkelők átadják fegyvereiket a magyar honvédségnak és részt vesznek az újjáalakított rendőrséggel együtt a rend helyreállításában.

A magyar rádió műsorában először hangzott el a forradalom két híres költeménye, Benjámin László: *Elesettek*, és Tamási Lajos: *Piros a vér a pesti utcán*. Miközben Magyarország népe a forradalom győzelmet ünnepelte a szovjet katonai vezetés megtette a szükséges előkészületeket a Budapesten lévő csapatok kivonására.

A Corvin közben – mintegy 1000–1200 fegyveres felkelő központjában – megkezdték a környékbeli fegyveresek csoportjainak egységesítését. A fővárosban és vidéken tovább folyik a helyi önkormányzati szervek választása. Általános jelenség, hogy a már megválasztott forradalmi bizottságokból az új választások során jórészt demokratikus eszközökkel – kiszorítják a kommunistákat. Mindez amellett szól, hogy a választók nem egyfajta javított kommunizmus keretei között, hanem alapvetően polgári demokráciában képzelték el a forradalom utáni Magyarország életét. Igaz ez akkor is, ha egyes forradalmi bizottságok, munkástanácsok vagy más szervezetek programjában találkozunk a „szocialista” megjelöléssel vagy nagyüzemek állami tulajdonának fenntartásával. Igaz akkor is, ha a fegyveres felkelők vezetői között voltak olyan meggyőződéses kommunisták is, mint a később kivégzett Anghyal István vagy a Győrben vezető szerepet vállaló és ezért kivégzett Földes Gábor.

Az esti órákban Mikoján és Szuszlov – többek között – Kádár Jánossal és Münnich Ferencsel tárgyalta a budapesti pátközpontban és határoztak az ÁVH személyi állományának újjászervezéséről is. Október 29-éhez fűződik Janza Károly honvédelmi miniszter bejelentése a forradalmi katonai tanácsok megyálasztásáról kiadott parancsról. Ezen a napon több társadalmi szervezet is alakult (Magyar Politikai Foglyok Bajtársi Szövetsége, Mezőgazdasági

Szakemberek Országos Szövetsége stb.). A nemzetőrség országszerte egyre több helyen vette át a rendfenntartás feladatát. Számos helyen a rendőrség és a honvédség parancsnokai elfogadták és teljesítették a forradalmi bizottságok határozatait, és ezzel megkezdődött az élet normalizálása országszerte. Sok helyen még sztrájk volt az üzemelekben, a forradalmi bizottságok ezeken a helyeken a munka újraindításának feltételeit igyekeztek biztosítani. A szovjet határ közelében hírszerző csoportot hoztak létre. Záhonyban a szovjet határállomáson a vasutasok munkástanácsának elnöke, a nemzetőrség parancsnoka felrobbantotta a széles nyomtávú pályaudvar bejáratát, hogy ezzel megakadályozza a szovjet katonai szerelvények érkezését.

Moszkvában Bohlen amerikai nagykövet közölte Zsukov marsallal az USA politikai álláspontját: nem tekinti potenciális szövetségesnek Magyarországot. Moszkvából Magyarországra irányítják a moszkvai pártfőiskolán tanuló magyar táborskerek és párfunkcionáriusok egy csoportját, akik később kulcsszerepet játszottak a forradalom leverésében és megtorlásában (Uszta Gyula, Ilku Pál stb.).

A nemzetközi helyzet kedvezőtlen alakulását jelentette a magyar forradalom szempontjából a Sínai-félszigeten elindított izraeli támadás Egyiptom ellen, amely a szuezi háború kitörését jelentette.

A FORRADALOM 8. NAPJA – OKTÓBER 30-A, KEDD

Mikoján és Szuszlov ezen a napon hagyta el Budapestet. Előzőleg jóváhagyották a magyar kormány határozatát a többpártrendszer bevezetéséről, ugyanakkor tiltakoztak a magyar semlegesség kinyilvánítása ellen. Ezzel valójában megkezdődött a magyar forradalom nagy drámája. A Nagy Imre-kormányon belül egy szűkebb testületet – kabinetet – hoztak létre, és bejelentették, hogy a kormány elismeri a forradalomban létrejött önkormányzati szerveket. Az MDP Budapesti Pártbizottság Köztársaság téri épülete körül forró helyzet alakult ki. A pártházat a feloszlattott ÁVH és a pártapparátus forradalomellenes elemeinek központjaként ismerték a felkelők. Az őrség többször összetűzött a felkelőkkel, ezért a felkelők megostromolták az épületet. Az ÁVH-s őrség a mentősökre is lőtt, sőt a fehér zászló kitűzését követően is tüzeltek. A felkelők elfoglalták az épületet, majd a feldühödött tömeg több védőt kivégzett.

Október 30-án jelentette be Nagy Imre a Szabad Kossuth Rádió néven sugárzott magyar rádióban az egypártrendszer megszüntetését, koalíciós kormány alakítását, majd Tildy Zoltán miniszter a begyűjtési rendszer megszüntetését és szabad választások előkészítését. A Parlamentben Kádár János és Münnich Ferenc felkelővezetőkkel tárgyalta, majd a felkelők, a honvédség, a rendőrség a munkásság és ifjúság egységeiből megalakult a Forradalmi Kar-

hatalmi Bizottság Előkészítő Bizottsága Király Béla vezetésével. Újjáalakult az FKgP, a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztppárt.

A Nemzetközi Vöröskereszt repülőgépeken megkezdte a segélyszállítási nyok rendszeres továbbítását Budapestre. Október 30-án már sehol sem dörödülték sortüzek. Felkelőalakulatok több helyen korábbi pártbizottsági és rendőrségi épületeket vettek birtokba. Az ország megyéiben a nemzetőrség talpra állítása volt napirenden, a fegyveres erőknél pedig a forradalmi tanácsok szervezése. Nógrád megyében egy kb. 100 fős „tiszti század” alakult kommunista bányászokból és ÁVH-sokból, akik Karancslapujtőre húzódtak vissza és kivártak. Moszkva Mikoján és Szuszlov jelentése alapján a magyar hadsereg átállásának veszélyét mérlegelte. Az elnökség vitájában úgy tűnt, a keményvonások rövid időre háttérbe szorultak. Ezért a szovjet kormány nyilatkozatban hangot kapott, hogy hiba volt lekicsinyelni az „egyenjogúság elvét” a szocialista államok viszonylatában. Magyarországot illetően megemlíttette a nyilatkozat, hogy a dolgozók jogos mozgalmához csatlakozott ellenforradalmi erők a kapitalizmust akarják restaurálni. Készséget mutatott a szovjet kormány a csapatok magyarországi teljes kivonására is. Az amerikai hírszerzés jelezte Eisenhower elnöknek a szovjet vezetés aligha törödött bele Magyarország függetlenségébe. Varsóban a magyar forradalommal szolidaritást vállaló tüntetők jelentek meg az utcán, míg Pozsonyban fasiszta zavarásról írnak a lapok, Bukarestben hasonlóan értékelték az eseményeket.

A FORRADALOM 9. NAPJA – OKTÓBER 31-E, SZERDA

Nagy Imre miniszterelnök Király Béla vezérőrnagyot a Nemzetőrség parancsnokává nevezi ki, Maléter Pál ezredes a honvédelmi miniszter első helyettese lesz. A Kilián laktanyában számos nemzetőr csoport küldöttei, egyetemi nemzetőrségek, katonák, rendőrök megalakítják a Forradalmi Karhatalmi Bizottságot. A délelőtt folyamán vidéki forradalmi szervek küldöttei tárgyalta a kormány képviselőivel a Parlamentben, s dél körül jelentették, hogy az utolsó szovjet páncélos is elhagyta a fővárost. A kormánykabinet bejelentette, Magyarország kilép a Varsói Szerződésből és tárgyalásokat kezd a szovjet csapatok kivonásáról. Október 23-át pedig nemzeti ünnepé nyilvánították. Ezen a napon az MDP elnöksége kimondta a párt feloszlását és új kommunista párt létrehozását Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) néven. A szociáldemokraták a Szocialista Internacionálé ülésére Kéthly Annát és Révész Andrását, a korábban üldözött szociáldemokrata vezetőket delegálták. Újjáalakulását jelentette be a Nemzeti Parasztppárt is Petőfi Párt néven.

A rétsági páncélosok Felsőpetényből Budapestre kísérik – a kormány utasítására – Mindszenty József bíborost, Magyarország hercegprímását, akit koncepcióis perben életfogytig tartó szabadságvesztésre ítétek

Elfoglalta hivatalát Ordass Lajos üldözött evangélikus püspök is. Miközben országszerte folyt a politikai élet újjászervezése és az élet normalizálása, a szovjet-magyar határon újabb szovjet csapatok vonultak Magyarország belsője felé.

Az SZKB KB elnökségi ülésén Hruscsov felülvizsgálta eddigi nézeteit, s félve attól, hogy a Szovjetuniót a nyugati hatalmak gyengének ítélik és „támadásba lendülnek”, a katonai megoldás mellett tört lándzsát. Az elnökség megszavazta a katonai beavatkozás tervét, amelyről Titóval kívántak előzetesen megbeszélést folytatni. Szükségesnek ítélték a Nagy Imre kormánnyal szemben egy ellenkormány létrehozását is. A döntés végrehajtása érdekében Hruscsov felvette a kapcsolatot Tito Jugoszláv elnökkel. Eisenhower elnök televíziós beszédben személyesen is megismételte álláspontját a kelet-európai térségről. A lengyel ifjúság továbbra is szolidaritást vállalt a magyarokkal, gyógyszer- és élelmiszersegélyre gyűjtene. Romániában diáktüntetések robbannak ki Nagyváradon, Kolozsvárott és Marosvásárhelyen, amelyeket a román hatóságok kegyetlenül megtorolnak.

XII. Pius pápa táviratban üdvözölte Mindszenty bíborost. Az osztrák kormány – semlegességet feltve – kiutasította Ausztriából a Svájcban oda érkező Nagy Ferenc miniszterelnököt.

A FORRADALOM 10. NAPJA – NOVEMBER 1-JE, CSÜTÖRTÖK

A reggeli órákban szovjet páncélosok és tüzérség vette körül a Ferihegyi repülőteret, majd a nap folyamán valamennyi magyar repülőteret azzal az indokolással, hogy a katonák hozzátartozónak és sebesültjeinek elszállítását biztosításak. A kormány megtiltotta a honvédségnek az ellenállást, a szovjet erők ugyanakkor szabad elvonulást biztosítottak a nemzetőrségnak. A kormánykabinet délelőtt ülést tartott, ahol Király Béla jelentett a katonai helyzetről. Elhatározzák védelővezet kiépítését a főváros körül, és tiltakoznak Andropov követnél az újabb szovjet csapatbevonulás miatt. Király Béla felvetette Nagy Imrének a Budapestről történő menekülés gondolatát, aki ezt visszautasította. Kádár János Soldatić jugoszláv nagykövettel tárgyált, és az MSZMP szervezéséhez kért támogatást. Ezen a napon alakult meg a Keresztenyi Magyar Párt és a fővárost irányító Fővárosi Nemzeti Bizottság új társadalmi szervezetek, a Magyar Cserkészszövetség és a Magyar Politikai Foglyok Országos Szövetsége (POFOSZ). Rendben folyt a nemzetőr igazolványok kiosztása, és a délutáni óráktól az ország népe a temetőkbe zarándokolt, hogy megemlékezzen a forradalom halottairól, akik közül sokan a budapesti utcákon és közterületeken találtak ideiglenes sírhelyre. A templomokban a gyászistentisztekben ugyancsak a forradalom halottait idézték fel és a debreceni közteme-

tőben e napon temették el ünnepélyesen az október 23-ai sortűz áldozatait, a forradalom első halottait.

Miközben az ország gyászolt és emlékezett, Kádár János és Münnich Ferenc nyomtalanul eltűnt a fővárosból. Ma már tudjuk, hogy a Nagy Imre-kormány két minisztere a szovjet nagykövetségre, majd innen a tököli szovjet alakulatokhoz távozott, ahonnan a szovjetunióba repültek, hogy részt vegyenek az SZKP legfelsőbb vezetőinek ülésén, ahol Kádár elvállalta az ellenkormány vezetését.

A FORRADALOM 11. NAPJA – NOVEMBER 2-A, PÉNTEK

A kormánykabinet reggeli ülésén kinevezéseket hagyott jóvá. A Varsói Szerződés felmondásáról tartandó tárgyalások delegációját Losonczy Géza államminiszter, míg az ENSZ közgyűléssére utazó magyar delegáció vezetésére Nagy Imre kapott kinevezést. A szovjet csapatkivonásról tárgyaló küldöttség vezetője, Maléter Pál vezérőrnagy, Kovács István vezérőrnagy és Szűcs Miklós ezredes, a delegációt Erdei Ferenc miniszterelnök-helyettes vezette. Kinevezték a Kormányőrség parancsnokát, Mecséri János ezredest is.

Megjelent az MSZMP lapjának, a *Népszabadság*nak az első száma és a Petőfi Párt lapja, az *Új Magyarország*.

Néhány kommunista vezető – Apró Antal, Marosán György, Kiss Károly, Nógrádi Sándor – a tököli szovjet parancsnokságra menekült. Nagy Imréhez folyamatosan érkeznek a jelentések a szovjet csapatok beözönléséről és a főváros körülzásáról. Emiatt többször tiltakozást jelelt be Andropov követnél. Soldatić jugoszláv nagykövet az újáalakult pártok vezetőivel tartott megbeszéléseket, Király Béla és törzskara pedig befejezte Budapest védelmi tervének kidolgozását.

A szovjet fegyverek árnyékában folyt a vidék élete is. Sok helyen készítettek védelmi terveket és letartóztatták azokat az ÁVH-sokat, akik eddig nem jelentkeztek védelőrizetbevitelre, vagy nem menekültek a szovjet csapatokhoz. A legtöbb katonai egységnél számolnak szovjet támadással, s azt is jól látják, hogy az erők elégtelenek. Remény és kétség között vergődött az ország. Kádár János és Münnich Ferenc ezen a napon részt vett a kibővített ülésen. Kádár, aki beszámolójában kifejtette, hogy a magyarországi helyzet „óráról órára jobbra tolódik”, s az események fokozatosan ellenforradalmi jelleget öltötték, aggodalmának is hangot ad, hogy tudniillik fegyveres szovjet beavatkozás esetén „a kommunisták erkölcsi pozíciója a nullával lesz egyenlő”. A beszámoló meghallgatása után még nem közlik Kádárral, mit határozott a „mindenhatók testülete”. Hruscsov már ekkor tudta – és a politbüro előtt ki is

jelentette –, az agresszió kockázatmentes, „nem lesz nagy háború”. Hruscsov e nap estéjén találkozott Brioni szigetén Titóval és telefonon tárgyalt Mao Cetunggal. Mindketten rából intottak a fegyveres erő magyarországi bevetésére. A nyugati világ elsősorban a szuezi válsággal foglalkozott, igaz Eisenhower elnök bejelenti: az USA 20 millió dollár értékű élelmiszersegélyt küldött Magyarországnak.

A FORRADALOM 12. NAPJA – NOVEMBER 3-A, SZOMBAT

A Nemzeti Kormány átalakítása az utolsó politikai lépés, amelyet Nagy Imre miniszterelnök hajtott végre. Az átalakított kormányban a FKgP-n, a Petőfi Párton, Szociáldemokrata Párton és az MSZMP-n kívül helyt kapott távollétében a forradalmat eláruló Kádár János is. A katonai vezetők egyre nagyobb aggodalommal figyelték a szovjet csapatmozgásokat. Bár délután a Parlamentben magyar-szovjet tárgyalások kezdődtek a szovjet csapatkivonás részleteiről, s megállapodtak, hogy a tárgyalásokat a tököli szovjet parancsnokságon folytatják 22 órakor. Maléter Pál honvédelmi miniszter november 4-én 14 órára a Honvédelmi Minisztériumba rendelte a honvédség magasabb parancsnokait. Erre az eligazításra azonban soha sem került sor. A csepeli munkástanács a sztrájk beszüntetése mellett határozott. 20 órakor Mindszenty József bíboros rádióbeszédét hallgatta az ország. A katolikus főpap a béke helyreállításáról, a demokrácia megtérítéséről szolt, vallásszabadságot hirdetett, és „a bukott rendszer örökösei” a bűnösök bírói felelősségre vonására hívta fel. Magyarország a hétfői munkanapra készült, abban a reményben, hogy normális körülmények között elindulhat országzerte a munka. Ekkor még csak nagyon kevesen tudták, hogy a Tökölre érkező magyar delegáció tagjait a tárgyalóterembe belépő Szerov tábornok több magas rangú magyar ÁVH-s részvételével letartóztatta. A szovjet erők főparancsnokságát 0 órától Kazakov hadseregtábornok vette át, és november 4-én 4 óra 15 perckor megindult a szovjet támadás, amely vérbefojtotta a magyar szabadság 12 napját.

Nagy Imre drámai hangú rádióbeszéde tudtul adta a világnak, hogy a szovjet nagyhatalom nem tűri a jaltai világrend megbontását. Az Írószövetség felhívását magyarul, angolul és oroszul sugározta a rádió: „segítsetek a magyar népen”. A hivatalos politika világa azonban – eltekintve a tiltakozásoktól – néma maradt. A nagypolitika nem tudott mit kezdeni a magyar nép forradalmával és várldozatával. A szovjet haderő egyszerre csapott le az országra, és katonai túlerejével megalapozta az egyenlőre csak Szolnokig szállított Kádár János vezette ellenkormány uralmát, amelyet a magyar nép hónapok múlva is vonakodott törvényes kormányként elfogadni. Az események főszereplői ezután ismét a volt ÁVH-sokból, pártfunkcionáriusokból és katonákból szerve-

zett karhatalom lett. A magyar nép a szovjet katonai bevonulás ellenére nem adta fel a forradalom eszméjét, s felsorakozva a munkástanácsok mögött, sztrájkokkal bénították meg az ország életét. Kádár – mert nem sikerült megnyernie a munkástanácsokat – hatalma érvényesítése érdekében ismét vért ontott. Decemberben a munkásvárosokban (Salgótarján, Eger, Miskolc stb.) dörögtek a fegyverek, a karhatalom szovjet segédlettel ismét gyilkolt, majd a városokban és a falvakban őrizetbe vették, megkínozták és nemegyszer meggyilkolták a forradalomban szerepet vállaló embereket. Nagy Imrétt, az ország törvényes miniszterelnökét, aki nem volt hajlandó – élete megmentése érdekében sem – lemondani Kádár javára, törbechsztaltak, Romániba – Snagovba – internálták, majd szovjet jóváhagyással hamis perben halálra ítélték és kivégezték. A megtorló akcióhoz a jogi megtorlás párosult. A hatékonyabb bosszú megvalósítása érdekében a jogrendszert olyan módon alakították át, hogy minden gát és garanciák nélkül érvényesülhessen a hatalom bosszúanya. A megtorlás során közel 400 halálos ítélet és több mint 21 000 ember börtönzése, internálások és rendőrségi zaklatások adták hírül, hogy 1956 novemberétől 1963 áprilisáig zajlott Magyarország történetének legkegyetlenebb és legnagyobb méretű politikai megtorlása (Kahler, Zinner, Gosztonyi). A halálos ítéleteket nemcsak a fegyveres felkelők ellen alkalmazták, hanem azokat az értelmiségeket is meggyilkolták a „jog” segítségül hívásával, akik a forradalmi bizottságokba a béke és a rend fenntartása mellett álltak ki, s akik sok volt ÁVH-s tiszttet és pártbürokratát is megmentettek a nép haragjától. Ilyen volt a veszprémi Brusznyai Árpád vagy a győri Földes Gábor. A kádári diktatúra elnyomó gépezete lényegében Rákosi diktatúrájának egyenes folytatása volt, s bár a diktatúra fennállásának évtizedei alatt az eszközök és módszerek változtak (ún. puha diktatúra), mindenkorán fogantatott.

Felhasznált irodalom

- Gosztonyi Péter: Magyar Golgota, Bp., 1993.
Hegedűs B. András–Beck Tibor–Geremuska Pál: 1956 kézikönyve, Bp., 1996.
Kahler Frigyes: Joghájl Magyarországon 1945–1989, Zrínyi, Bp., 1993.
Kahler Frigyes: Szemtől szembe a múlttal, Kairosz, Bp., 1999.
Kahler Frigyes (szerk.) Sortüzek 1956 I–II–III. Lakitelek, 1993., 1994., 1996.
Kahler Frigyes–M. Kiss Sándor: Kinek a forradalma? Püski–Kortárs, Bp., 1997.
Szakács Sándor–Zinner Tibor: A háború „megváltozott természete”. Adalékok, tények és összefüggések 1944–1948, Bp., 1997.

Vilnius 2000 – antikommunista világkongresszus

Vádirat¹

Magyarország a kommunizmus rabságában

A II. világháború eredményeként Magyarország a Szovjetunió katonai megszállása alá került. Az előrenyomuló harcoló csapatok nyomában megjelenő politikai rendőrség nyomban megkezdte – a háborús bűnösök felkutatásának leple alatt – a magyar társadalom minden tagjainak elfogását – sokan közöttük a németellenes nemzeti ellenállásban aktív szerepet játszottak –, akik potenciális veszély jelentettek a kommunista jellegű társadalmi berendezkedés kiépítésére.

A szovjet típusú berendezkedés – a kommunista diktatúra – megteremtésében a szovjet érdekeket a Magyar Kommunista Párt (MKP, később MDP, majd MSZMP) jelenítette meg, amelynek vezérkara túlnyomó többségében Moszkvából hazaérkező emigráns volt, s elenyésző kisebbségeben voltak azok, akik a két háború közötti időszakot Magyarországon élték át. A kommunista törekvéseket támogatták, azok a más pártokba beépített kommunisták (ún. kriptokommunisták), akik a nyílt kommunista hatalomátvételig a Független Kisgazdapárt (FKgP) vagy Nemzeti Parasztpárt (NPP) tagjaként (miniszterként) szerepeltek a közéletben.

A kizárlagos kommunista hatalom átvételét támogatták azok a „baloldali szociáldemokrata” politikusok – valójában a magyarországi szociáldemokrácia árulói – akik a Szociáldemokrata Pártot (SZDP) beolvásztották a MKP-be.

A kommunista propaganda egyik fő eszköze a *megtévesztés volt*, amennyiben minden fórumon azt hirdették, a Szovjetunió nem kívánta saját társadalmi berendezkedését Magyarországra erőszakolni. A kizárlagos kommunista hatalomátvétel másik, minden előtő eszköze a végső soron megszálló szovjet fegyveres erőre épített *erőszak alkalmazása* volt. A szovjet tanácsadók közreműködésével már 1944-ben megkezdődött egy olyan politikai rendőrség felállítása, amely csak formálisan tartozott a magyar kormány fel-

¹ Elhangzott Vilniusban, 2000. ápr. 26-án angol nyelven. In: Anti-communist congress and tribunal Proceedings Vilnius, 2000. 794–796. p.

ügyelete alá, ténylegesen az MKP vezetésének „magánhadserege” volt. A de facto 1945. február 2-ától Péter Gábor vezette budapesti Politikai Rendészeti Osztály (PRO) és a – Tímár vezette – vidéki PRO egységeiből létrehozott Államvédelmi Osztály, majd Államvédelmi Hatóság (AVO, ÁVH) mindenben eleget tett a kommunista pártvezetés utasításainak.

1946 márciusáig 35 000 embert tartóztattak le – többségüket „reakciós”-ként internálták. A MKP *politikai eszközökkel sohasem győzte meg a magyar társadalmat* az általuk képviselt hatalmi berendezkedés elfogadásáról. Az MKP az 1945. novemberi választásokon vereséget szenvedett (a 409 mandátumból 17%-os eredménye alapján 70 képviselői helyet szerzett a FKgP 57%-kal 245 képviselőt küldhetett a Parlamentbe).

Az 1957:XXII. törvénytelent szűkített választójoggal, nagy számú választó törvénytelen kirekesztése és nyílt választási csalások után megrendezett 1947-es választásokon a kommunisták 100 és a Szociáldemokraták 68 képviselőjével szemben a polgári erők 244 mandátumot mondhattak magukénak.

A Szovjetunió – a Szövetséges Szovjet Ellenőrző Bizottság (SZEB) színeiben – az 1945-ös kommunista választási kudarc után közvetlenül is beavatkozott a magyar kormány megalakításába, és így Vorosilov marsall intervenciója nyomán a belügyi tárca a kommunistáké lett.

A MKP soha sem tartotta irányadónak a választási eredményeket. A kizáránlagos hatalmat ezért *erőszakkal, valójában az alkotmányos rend törvénytelent megdöntésével ragadta magához*.

Az MKP vezetésének már az ún. koalíciós kormányzás időszakában sikeresült keresztlívinni:

– A független bírói hatalom megszüntetését, és *koncepcióis perek szervezésével* börtönbe vezették a magyar politikai, gazdasági élet és a történelmi egyházak vezetőit. A társadalom nagy részét képező parásztságot az ún. közellátás elleni perek tízezreinek indításával tartották félelembe.

– Szétverték a közigazgatást – jórészt a háborús bűnösök üldözésének leple alatt.

– A civilizált világban elismert emberi jogok semmibe vételével internálótáborokba hurcolták, vagy kitelepítették mindeneket, akiket a kommunista belügyi vezetés „reakciósnak” ítélt. A szovjet vezetés parancsára ugyanakkor a Szovjetunióba hurcoltak – több százezres nagyságrendben – polgári személyeket kényszermunkára, akik közül sokan életüket vesztették az embertelentábori körülmények között.

– A háború után romokban heverő magyar gazdaságot emberfeletti erőfeszítéssel újjáépítő magyar polgárok életszínvonala a mélypontra zuhant, az ország megmaradt erőforrásait a szovjet érdekek szerint használták fel.

– A szellemi életre egyre jobban rányomta békéjegét a kommunista ideológia erőszakos terjesztése. „Reakciós mindenki, aki antikommunista” – Révai

József kommunista pártföideológius fogalmazásában –, s aki „reakciós”, az ellenség, s aki „ellenség”, azzal *bármit* lehet tenni.

– Az országban minden az MKP által tudatosan gerjesztett, általános *polgárháborús pszichózishoz* vezetett.

A MKP politikája – mint ezt M. Kiss Sándor és Zinner Tibor kutatásai igazolják – a kizárlagos hatalom megragadása érdekében az állami bűnözést emelte a politika rangjára és ezzel valójában az ország történelmét kriminalizálta.

A jog eszközeivel történt visszaélések első lépése az 1945:VII. tv. keretei között történt, amikor is háborús és néppellenes bűntettek üldözése címén a tízmilliós Magyarországon – 5 év alatt – 58 953 személy ellen indult eljárás, s közülük 26 286 főt marasztaltak el. E címen kivégeztek 476 halálra ítélt közül 189 főt. Számosan a kihallgatások során „elhaláloztak”. A népbírósági tanácsok – nem voltak független bírósági ítélező-tanácsok, pártok küldöttséiből álltak – amellett, hogy számos törvénysértő ítéletet – köztük halálos ítéletet – hoztak, tömegével ítélték el vélemezett tényállások alapján a közigazgatási tiszviselőket, ezzel utat nyitva a kommunisták térfoglalásának a közigazgatásban.

Hasonló visszaélések történtek az 1946: VII. tv. (a köztársaság védelméről) alkalmazási körében is. Már 1945-ben megkezdődött az adatgyűjtés az „összeszesszüvési” és „szabotázs”-perek lefolytatásához, amelyek közül első, az ún. Magyar testvéri Közösség ügye a kormányzó FKgP ellen irányult.

Ma már tudjuk: A kommunista párt vezetése elsősorban Rákosi Mátyás, Révai József, Gerő Ernő, Farkas Mihály) utasításai alapján tevékenykedő ÁVH – Péter Gábor vezetésével – és a Katonapolitikai Osztály – Pálffy György altábornagy vezetésével – dr. Tímár István és dr. Décsi Gyula útján közvetlenül utasította az ügyészeket (dr. Alapy Gyula a legismertebb a törvénysértő perek ügyészei között) és bírákat (dr. Major Ákos, Olti Vilmos, dr. Jónás Béla, dr. Jankó Péter stb.) a meghozandó „ítélet” tartalmát illetően.

A kiemelkedő jelentőségű koncepcióis perek közül is meg kell említeni a Mindszenty-pert, s nemcsak azért, mert Magyarország hercegrípmását ítélték el (számos más egyházi – katolikus és protestáns – pap jutott hasonló sorsra), hanem, mert ebben a perben mondta ki a Népbíróságok Országos Tanácsa, hogy *jogellenesség nélkül is meg kell állapítani a büntetőjogi bűnösséget a reakciós politikai megyőződés alapján!* Ez a teljes önkény deklarálása.

A mintegy 28 000 fős ÁVH-„személyzet” – a 40 000 főt számláló besúgói hálózat segítségével – 1956-ig 516 708 személyt marasztalt el; mintegy ezer embert kivégeztek, a megfigyeltek száma meghaladta az 1,1 milliót, s az ítélet nélkül – közigazgatási határozattal – internáló táborba hurcoltak száma 1945–1949 között mintegy 55 000 fő volt.

A nyílt hatalomátvételt követően (1949-től) a terror tovább fokozódott, az „osztálybíráskodás” valójában a *nyílt jogegyenlőtlenség* hivatalos elismerését

jelentette, abban az időben, amikor az európai demokráciák az emberi jogokat foglalták egyezségokmányba.

A szabadságjogok és a nemzeti függetlenség teljes elnyomása, a polgári tulajdonviszonyok erőszakos megszüntetése (az államosítások mellett a paraszság erőszakos kolhozozásá), az életszínvonal mélypontra süllyedése és a mindennek ellenkezőjét sulykoló goebbelsi demagógia, az országot 1956 októberében egy polgári-nemzeti forradalomba sodorta, amelyben órák alatt összeomlott a gyűlölt idegen erőszakra épített diktatúra és – látszólag a semmiből – életre kelt a *demokratikus helyi választásokkal létrejött forradalmi önkormányzatok rendszere*, annak ellenére, hogy az ancien régime fegyveres erői október 23-a és 29-e között vidéken 61 sortüzet lövetett – nemegyszer repülőgépek bevetésével is – a fegyvertelen tüntetőkre, s a fővárosban is számos helyen lőttek fegyvertelen tömegre, s több száz embert gyilkoltak meg – elsősorban az ÁVH fegyveresei.

A szovjet birodalom – kihasználva a nyugati világ tehetetlenségét – egyenlőtlen harcban legázolta a magyar forradalmat, és a törvényes – Nagy Imre által vezetett – magyar kormány helyébe fegyveres erőszakkal a bitorló Kádár-kormányt helyezte. A nemzeti egységbe tömörült magyarság az idegen hatalmat nem ismerte el, és a közhatalom gyakorlását a munkástanácsok kezébe helyezte le.

A munkástanácsok legfőbb fegyvere a sztrájk volt, amelyre a sebtében szervezett kádári karhatalom (a pufajkások) fegyverrel válaszolt. A decemberben lőtt – részben *kitervelt* – sortüzek (a kutatások eddig 14 esetet tártak fel), melyek kizárolag a hatalom megszerzése érdekében dördültek el, számos – főleg kétkezi munkás – halálos áldozatot követeltek.

A karhatalom – a legdurvább módon, hónapokon keresztül, Münnich Ferenc miniszter jóváhagyásával – a szó szoros értelmében végigverte az országot, amelynek következtében többen életüket vesztették, számosan életre szólóban megnyomorodtak.

A hatalom 1956 decemberében bevezetett, majd egy évig gyakorolt statáriális eljárásban – egy 1958. december 31-i hivatalos statisztika szerint – 405 személy ügyében járt el és 70 esetben hozott halálos ítéletet.

A forradalmat átfogó – a magyar történelem legnagyobb – megtorlási hullám követte, annak ellenére, hogy Kádár János több nyilvános beszédében is kijelentette, nem túri a kormánya, hogy „...a dolgozókat bármí ürügy alapján üldözzék, mert legutóbbi idők cselekményeiben részt vettek”.

Az Nezvál Ferenc igazságügyminiszter 1958. április 2-ai jelentésében 243 halálos ítéletről számol be, s egy 1958. dec. 31-i jelentésében 259 vérehajtott halálos ítéletet szerepel. (1959–1961-ből 57 azonosított kivégzettel ismerünk.)

A kivégzettek számát má sem tudjuk pontosan. Gosztonyi Péter 453 kivégzetről beszél, Cseh Zita és Szakolcai Attila 229 kivégzettet azonosított. Zinner Tibor és saját kutatásaim szerint a kivégzettek száma mintegy 400 fő lehetett. A bebörtönöztek mintegy 23 000 főt tettek ki, és kb. 16–18 000 ember internáltak bírói ítélet nélkül.

Nem ismert azoknak a neve és száma, akiket szovjet rögtönítő hadbíróság lővetett agyon, csupán magáról a tényről van tudomásunk.

A megtorlás gépezetét a hatalom gondosan előkészítette. A nyomozás és „ítélkezés” lényegében *jogfolytonos* volt a forradalom előtti „osztálybiráskodással”. Azonos volt a „kivitelezők” köre is. A politikai nyomozó osztályok „átigazolták” a korábbi ÁVH-sokat és számos személyt a pártapparátusból. Elbocsátották a megbízhatatlannak ítélt bírákat és ügyészeket. Átalakították a meglévő jogrendszeret. Az ún. népbírósági tanácsok működése és a gyorsított eljárás alkalmazása azt is jelentette, hogy 16 évét betöltött fiatalkorút is halálra lehetett ítélni és kivégezni (Mansfeld Péter ügyében alkalmazták is ezt a lehetőséget), jogerős ítélettel lezárt ügyben felül lehetett vizsgálni és súlyosabb – akár halálos – ítéletet lehetett hozni, és ügyészi fellebbezés nélkül is lehetett súlyosítani akár halálbüntetést is kiszabni (ezzel az eszközzel elég gyakran éltek). Mindez a civilizált nemzetek jogának arculcsapását is jelenítette.

A megtorlás irányát és méreteit az MSZMP legfelső vezető testülete határozta meg (1957. február 26-ai ülésén), és ennek alapján a Belügyminisztérium kidolgozta a konkrét „Tervezetet”, amelyben – 4 pontba foglalva – mindenkit büntetőjogi felelősségre kell vonni, aki részt vett a forradalomban, hangsúlyosan a forradalmi tanácsok és munkástanácsok választott vezetői.

A dokumentum hangoztatja a felelősségre vonás elsődlegességét a „volt kiszákmányoló osztály” tagjai esetében.

A megtorlás gépezetének egyik fő mozgatója Marosán György – a szociáldemokráciát 1948/49-ben elároló, majd Rákosi börtönét megjárt, s most a kádári hatalmat vérengzésre uszító politikus volt. A kádári diktatúra eközben több alkalommal azon panaszkodott, hogy „kevés a fizikai megsemmisítés” (Biszku Béla belügyminiszter). Kádár János maga – félretévre novemberi ígéreteit – ugyancsak a kemény megtorlás híve volt, s a büntetőítéleteket az „osztályharc legélesebb fegyverének” tekintette.

Kádár 1957 decemberben elhangzott szavaival: „Nagy kár, hogy ezeket nem sikerült megsemmisíteni, mert azért ezek a rendszer legveszedelmesebb ellenségei.” Kádár ekkor 800–1000 kivégzést tartott szükségesnek.

A megtorlás gépezetét közvetlenül az MSZMP funkcionáriusai vezéreltek a nyomozástól az ítéletig. Egy ún. „operatív bizottság” döntött abban a kérésben, ki ellen emeljenek vádat, kit internáljanak, s mi történjen a bíróságok előtt. Az operatív bizottság elnöke a megyei párttitkár volt, tagjai a megyei

rendőrség, ügyészség és bíróság vezetője. Az MSZMP, mint a hatalom kizártlagos birtokosa, lényegében átvette az ügyészség és a bíróság – egyébként törvényben leírt – jogosítványait.

Az '56-os forradalom megtorlása hivatalosan az 1963:4. tvr.-rel meghirdetett közkegyelmi intézkedéssel ért végett. Ekkor – 1963 áprilisában – 3480 főt helyeztek szabadlábra. Azt a világ elől gondosan elhallgatta a hatalom, hogy kb. 600–800 olyan forradalmárt nem részesítettek közkegyelembe, akik a bariakádokon harcoltak, mert cselekményüket köztörvényes bűntettnek minősítették.

Ma már azok az adatok is ismertek, hogy a hatalom frazeológiájával szemben a megtorlás elszenvedői elsősorban a munkásság, parasztság és értelmiég tagjai voltak. A 229 azonosított kivégzett 23,7% munkás, 20,7%-a agrárproletár és szegényparaszt, kis- és középparaszt 14,7%, értelmiségi 4,5%. Az ún. osztályellenség kategoriájába csupán 7,3% sorolható.

Egy 4488 letartóztatott szociális hovatartozását elemző jelentés szerint a letartóztatottak 93,38%-a nem volt „osztályellenség”.

Ezek az adatok leplezik: a magyar forradalom nem egy „reakciós restaurációs kísérlet” volt, hanem a *magyar társadalomnak a nemzeti függetlenségeiről és a polgári haladásért a kommunista hatalom ellen vívott küzdelme*.

A forradalom leverése után a magyar társadalom évtizedekig nem számíthatott sem nemzeti függetlensége visszanyerésére, sem arra, hogy megszabadul a hazai nomenklatura uralma alól.

A késői Kádár-rendszer ugyanakkor bizonyos anyagi engedményekkel azt a – mindenáig hamis nosztalgiát kiváltó – látszatot keltezte, hogy a rendszer életképes, miközben hatalmas kölcsönösségeket nyeltek el az idejétmúlt gyárak, az életképtelen gazdasági struktúra és a nemzetközi terrorizmus támogatása.

A rendszer – amelyet ma gyakran „puha diktatúrának” neveznek – lényegét tekintve nem változott, s legkevésbé sem volt „puha”.

A késő Kádár-kor továbbra is a szovjet gyarmatbirodalom keretei között, a kommunista gazdasági berendezkedés és a *marxizmus-leninizmus ideológiái* béklyónak keretei között tartotta Magyarországot. Ehhez képest továbbra sem lehetett egyenjogú állampolgár az, aki '56-ban a forradalomért bármit is tett. Legtöbbjük sorsa a hánymattatás volt.

A forradalmárok gyermekei – nevesítetten ez okból – nem végezhettek felsőfokú tanulmányokat, s a rendszer rendőrsége keményen fellépett mindenki ellen aki '56 eseményeire akár csak pozitív megjegyzést tett. A felnövekvő ifjúság semmit vagy csak néhány valótlan közhelyet hallhatott arról a forradalomról, amelynek jelentősége túlmutat a magyar határokon.

A forradalomban

„...szem a láncban” – sortűz Szegeden, 1956. október 26-án

Amióta Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versének halhatatlan sorai visszhangra találtak az '56-ot megélt nemzedékekben, azok is, akik a történelemben hajlamosak voltak véletlenek sorozatát, esetlegességek fatális láncolatát látni megérezték, az események koránt sem esetlegesek és az események mögött minden esetben ott áll – ha nem is mindenkor kitapinthatóan – a történelmet alakító tényezők küzdelme. 1956-ra Magyarországon megérett a forradalom.

Nagy Imre – a mártírhalált halt miniszterelnök – így jellemzte snagovi fogáságában Rákosi ancien régime-jét: „*Bonapartista diktatúrává fejlődött, ahogy azt a társadalom erkölcsi válságáról írt cikkemben részletesen kifejtettem. Ez tette szükségessé és indokolttá a forradalmi megoldást, amely az 1945–46-os években, amikor a demokratikus kérdések megoldása napirenden volt, nem ment végbe. A Rákosi-féle bonapartista diktatúra mellett sem a nép, sem a munkásosztály nem volt a hatalom tényleges birtokosa; s a népi demokratikus intézmények nem a proletárdiktatúra funkciót töltötték be. A nép felépése tehát a népi hatalom, a munkásosztály vezető szerepe és a szocializmus megvalósításáért, a bonapartista diktatúra ellen indokolt és jogos volt.*”¹

A forradalom közeledő viharfelhőit észlelték a hatalom sáncain belül is. Az „új osztály” memoáriói erről határozottan vallanak.

D. Kardos Éva² épp úgy említést tett, mint Marosán György,³ aki épben októberi szegedi útjával kapcsolatban – erről még szót ejtünk – tett említést a készülő társadalmi földrengésről és annak fegyveres „megoldásáról”.

A várható forradalomról jelentések futottak be a Belügyminisztériumba, illetve az országos Rendőr-főkapitányságra is. Később⁴ erről Philipp ezredes,

¹ Nagy Imre feljegyzései „Gondolatok” címmel. A Nagy Imre-per anyagához csatolt 135+18 oldal terjedelmű dokumentum Nagy Imre eredeti feljegyzéseiről. MOL: XX-5-4.8. (V-318-MV) 66. p.

² D. Kardos Éva: Üzennek az évek, Bp., 1986. 258–260. p.

³ Marosán György: A tanuk még élnek, Tabu Kiadó, 1989. 54–57. p.

⁴ 1956. december 28. Értekezlet az Országos Rendőr-főkapitányságon a megyei főkapitányok és politikai osztályvezetők részére. MOL: 288. fond. 30/1957/3. ő. e.

a kémelhárító osztály képviseletében: „...Az októberi eseményeket megelőző időben voltak jelzések arra, hogy mi van készülőben, mit akarnak, és erre korábban felhívtuk az illetékes elvtársak figyelmét, akik erre nem reagáltak, mint pl. Mátyás elvtárs, aki a jelentésre ráírta, hogy »Ezeregyéjszaka messéi».”

A magyarországi nyugtalansággal természetesen nemcsak a hazai „illetékes elvtársak” foglalkoztak, hanem a szovjet vezetés legfelsőbb szintjén is. Ezek az információk⁵ részben Rákosi Mátyás, Hegedűs András tájékoztatásából származnak. Tartalmukat illetően a vezetés belső ügyeire (Kádár és Révai beválasztása a Politikai Bizottságba), a jugoszláv kérdésre vonatkoznak.

A magyar Belügyminisztériumban működő szovjet főtanácsadótól származó jelentésekből kiolvasható a magyar viszonyok egy-egy vonulata is. Az augusztus 30-i Andropov-jelentés már országos elégedetlenséget érzékeltet. „A helyzet rosszabbodásához és az ellenséges elemek tevékenységének megélénküléséhez hozzájárultak a barátaink áltál a gazdaságpolitikában elkövetett hibák is, továbbá a szocialista törvényesség megsértése, a pártban belüli demokrácia gyengülése, ami Rákosi elvtárs hosszú ideig érvényesülő személyi kultuszának következménye.”⁶

Gromiko szeptember 17-i feljegyzésében pedig a marxizmus-leninizmus revízióját, a nacionalizmust, a Szovjetunió iránti bizalom megréndülését és az „értelmiség reakciós részének [...] megszólalását” veti fel.

Bár a szovjet hírszerzés jelentései ez ideig nem kerültek a nyilvánosság elé, nem kétséges, hogy a szovjet vezetés érzékelte a magyarországi bolsevik diktatúra egyre mélyülő válságát, amely vitathatatlanul azon a tényen alapult, hogy a magyar társadalom elsöprő többsége – különböző indítottasokból – szembekerült a hatalommal. S mert nem volt alkotmányos lehetőség a hatalom megváltoztatására, nem maradt más megoldás, mint a forradalom, amely „a bonapartista diktatúra ellen indokolt és jogos volt”.

A forradalom előkészítésében fontos szerep hárult az egyetemi hallgató-ságra. Az egyetemisták tiltakozása – azzal, hogy saját követelésekkel léptek fel (orosz nyelv kötelező tanítása elleni tiltakozás) – önmagában nagy jelenlőségű. A szegedi egyetemi ifjúság volt az első, amely „a rejtegett egyet nem értést leplezetlen szembenállássá változtatta...” állapította meg Bill Lomax,⁷ a

magyar forradalom kiváló angol kutatója. Ezzel a szegedi egyetemisták a forradalmi folyamat egy szakaszának élharcosai lettek. Nem változtat ezen az sem, hogy az egyetemi reformok bevezetésének első lépései „nem maguktól a diákoktól, hanem a párt és az egyetem hivatalos fórumaitól indultak ki”.⁸

A diákság ugyanis csakhamar túllépett a hivatalos reformprogramon. Küllönösen a joghallgatók és orvostanhallgatók egyre elszántabban léptek fel nemcsak a kötelező orosz nyelv és a honvédelmi oktatás magas óraszámával szemben, de megkérőjeleztek a hatalom hivatalos – és kizártolagos – ifjúsági szervezetének a DISZ-nek az egyeduralmát is. Ez már valóban forradalmi lépésnek számított.

1956. október 16-án – a magyar párt és kormányküldöttség tiszteletére Tito fogadást adott Belgrádban, a kibékülés örömöre – a szegedi egyetemisták önálló – a DISZ-től, azaz a hatalomtól független – diákszervezet megalakítását határozták el. Ez a diákszervezet – a MEFESZ – élvezte az egyetem rektorának és számos professzorának támogatását is. A MEFESZ nyomban küldöttségeket választott és küldött az ország többi egyetemére is. Másnap elkészült a gyűlés jegyzőkönyve is, súlyt adva az elhatározás szavainak.⁹

A szegedi diákság szoros kapcsolatban állt a Petőfi Kör szegedi csoportjával. A szegedi kör október 19-én tartott gyűlésén már nyílt bírálatok hangoztak el a politikai vezetést illetően, és felmerült a pártban kívüli politikai elitéltek rehabilitációjának szükségessége is. A gyűlésen a forradalom több – kézszöbbi – vezető személyisége is felszólalt, többek között a forradalom leverése után halálra ítélt és kivégzett Kovács József is.¹⁰

Az október 20-án összehívott nagygyűlésen – amelyen az egyetemi hallgatók és az oktatók nagy számban jelentek meg – már nyílt tüntetés volt a diktatúra ellen. Elfogadták a MEFESZ alapszabályát, követelték Farkas Mihály és társai elítélését. A szónokok a szellemi béklyók lerázását hirdették, s a gyűlés határozatot fogadott el a DISZ-ból való kilépésről.

Ez a gyűlés fogalmazta meg először egy új kormány, új pártvezetőség szükségességét, új választások kiírását, az idegen csapatok kivonására irányuló követelést.¹¹

Néhány nap és a szegedi diákság által kimondott követeléseket az egész ország visszhangozta. Nem csoda tehát, hogy Marosán György, amikor a pártvezetés Szegedre küldte, nyomban a fegyveres erőszakot vélte egyetlen meg-

⁵ Vö.: Andropov távirata 1956. április 29., Vorosilov feljegyzése 1956. június 26., Szerov jelentése a magyar pártellenzékről 1956. július 26., Andropov levele az SZKP KB elnökségének 1956. augusztus 30., Andropov jelentése Budapestről 1956. szeptember, B. Gromiko feljegyzése az SZKP KB részére, 1956. szeptember 17. Közli: A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-rol (szerk.: Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Reiner M. János), Bp., 1993. 21–42. p.

⁶ Uo. 31. p.

⁷ Bill Lomax: Magyarország 1956. (fordította és kiegészítette Kristó György), Bp., 1989. 90. p.

⁸ Uo. Vö. még az általa is id.: Molnár János: Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban, Bp., 1967. 36–37. p. és Nikolas, Baudy: Jeunesse d'Octobre, Paris, La Table Ronde, 1957. 137–140. p.

⁹ Később a jegyzőkönyvet lefoglalta a nyomozóhatóság és a NB.1249/1957. bűnűgy mellékleteként bizonyítékként használták fel.

¹⁰ Szegedi Megyei Bíróság Népbírósági Tanácsa NB.1249/1957. ügy.

¹¹ Vö.: Kiss Tamás vallomása az NB.1249/1957. perben.

oldásnak: „nem hárítottam el a megbízást, ha kell, lemegyek, de egy feltétellel: ha a párt és a kormány nevében tűzparancsra kapok felhatalmazást...”¹²

Szeged lakossága körében a diákság mozgalma nem maradt visszhang nélküл, s ez nem véletlen. Szeged a Horthy-korszakban betöltött kedvezményezett szerepe miatt a háború után számos olyan hátrányt volt kénytelen elszabadni, amely a lakosságot közvetlenül is súlyosan érintette.¹³ Például: Szeged elvesztette a külterületi birtokait, s így területe és lakossága csökkent. Ennek megfelelően csökkent a szociális célokra felhasználható pénz, a gazdaság fejlesztése visszaesett. Csökkent a lakásépítés.¹⁴ A jugoszláv határ közelsége további hátrányt jelentett, amelyek közül most csak az 1950–1953 közötti kitelepítések¹⁵ és a nemzetiségek elleni intézkedések¹⁶ említjük.

Miközben a szegedi diákok megfogalmazták a maguk követelései mellett egy ország vágyát, a nemzeti függetlenségre és a demokráciára két tábornok rendelt magához Bata István vezérezredes honvédelmi miniszter.

A miniszter október 21-én jóváhagyta azt a tervet, amely egy várható népmozgalom leverésével számol.¹⁷ Bata István honvédelmi miniszter a PB ülésén – ahol a fegyveres erő alkalmazásának lehetőségét mérté fel a testület – kijelentette: „A hadsereg készen áll, várja a párt parancsát, amelyet egységesen hajtanak végre.”¹⁸

Piros László belügyminiszter ugyanakkor így vélekedett: „Remélem, hogy a fegyveres alakulatok megállják a helyüket, de bejelentem, hogy a pesti rendőrségért, Kopácsírt semmi felelősséget nem vállalok.”¹⁹

A katonai intézkedési terv minden esetre elrendelte: „a jövő hétre önálló intézkedésre képes parancsnokokat szolgálatba vezényelni. [...] A H.M. hírűgyeletes szolgálatába megfelelően képzelt tiszteket vezényelni. A karhatalmi riadó állandó készenlétét biztosítani.”

Vidéken az intézkedési terv szerint „a hdt. (hadtest) pk.-okat (parancsnokat) eligazítani Szeged, Pécs, és Miskolc karhatalmi biztosításával kapcsolatban. [...] Szeged „rendjének” biztosítására a kiskunfélegyházi és hódmezővásárhelyi lövészszredeket rendelte a tervezet. A végrehajtásért e térségben

¹² Marosán György: id. mű, 56. p.

¹³ Vö.: Farkas Csaba: 1956 Szeged. Az 1956-os forradalom erőszakos cselekményei Csongrád megyében. Kézirat a Tényfeltáró Bizottság részére.

¹⁴ Vö.: Szeged Városi VB Titkárság 34/1957.

¹⁵ Szegdről 128 családot deportáltak. Szeged Városi Tanács VB TÜK-iratok, -leltárak a kitelepítettekről.

¹⁶ Csongrád Megyei Levéltár – MSZMP Archívum 45. fond. 1. fcs. 6. ö. e. és 13. ö. e. Kádár János és Farkas Mihály levelei.

¹⁷ HL. 1956-os gyűjtemény 8. ö. e. 124–125. p.

¹⁸ Marosán: id. mű.

¹⁹ Uo.

Gyurkó Lajos²⁰ felelős. „A helyőrségi parancsnokok a helyi párt, tanács és belügyi szervekkel tartanak szoros kapcsolatot” – rendelkezik a tervezet.

Szeged esetében az MDP Csongrád megyei²¹ titkára, Németh Károly szegedi rezidense, Ábrahám Antal rendelkezhetett a fegyverek erejével – ide értve a tűzparancs kiadásának jogát is.

Készült a várható eseményekre az MDP szegedi bizottsága is. Ennek jeiében hívták a pártbizottsága október 22-én a szegedi üzemeik vezetőit, intve őket a várható eseményekre és a munkásság kordában tartására.²²

Ábrahám Antal a városi pártbizottság munkatársa 22-én attól félt, hogy a MEFESZ-nek sikerül a munkásságot maga mellé állítani és sztrájkmozgalmat indítani.²³

Az október 23-án kirobbanó forradalom – mint ismeretes – nem korlátozódott Budapestre. A forradalom vidéki egyetemi városokban nem volt késében a fővároshoz képest, sőt a forradalom ellen fellépő erők először vidéken – Debrecenben – használtak fegyvert október 23-án este, legalább egy órával hamarabb, mint Budapesten a rádiónál.²⁴

Ekkor még nem volt érvényben az a fegyveres erőkre és testületekre vonatkozó általános tűzparancs – miként azt Fehér Lajostól tudjuk²⁵ –, „október 23. éjjel fél egy órakor [helyesen 24-én! – K. F.] adta ki a Központi Vezetőség a tűzparancsot az éles használárára.”

Szűcs Miklós ezredes, a HM hadműveleti csportfőnök-helyettese 23-án 22 óra 25-kor parancsot adott a kecskeméti 12. gépesített ezred útbaindítására a főváros felé, és 24-én 03 óra 45 perckor a hadműveleti osztály vezetője az egész hadtest számára harci riadót rendelt el, így az alakulat 07 óra 27 perckor teljes harckészültségi állapotban volt.²⁶

Miközben Budapesten fegyveres harc bontakozott ki, a „vidék” is mozgolódott – elsősorban az egyetemi városok –, amelyek között Szeged diáksága igen nagy elszántságot tanúsított követelései kivívásában. 20 óra körül

²⁰ Gyurkó vezérőrnagy tevékenységét részletesen v.: Kahler Frigyes–M. Kiss Sándor: Az erőszakszervezetek és a forradalom, VIII., XIX. fejezet. In: Kortárs, 1996/8: 76–93. p.

²¹ Szeged ebben az időben – mint ismeretes – nem volt megyeszékhely, így a megyei pártszervek székhelye Hódmezővásárhelyen volt.

²² MSZMP Archívum 2. fond. 21. ö. e. Nagygyörgy Mária visszaemlékezése 1957-ből.

²³ Ábrahám Antal: Az ellenforradalom szegedi lefolyásáról, a párt helyzetéről, 1957. május 17.

²⁴ Vö. Filep Tibor: A megtorlás története Hajdú-Biharban 1956–57-ben. Kézirat a Történelmi Tényfeltáró Bizottság számára; és Felkay Tamás: Fehér kocsin piros vér. Kézirat a Történelmi Tényfeltáró Bizottság részére.

²⁵ HL. 31.j.1957/T. 89. csomó és MOL. 288. fond. 5/50. ö. e. 12. p. Fehér Lajos felszólalása az MSZMP PB 1957. nov. 21-i ülésén.

²⁶ HL. 56-os gyűjtemény 2. ö. e. a 3. lövészhadtest (Kecskemét) jelentése.

mintegy 2000 egyetemista tüntetett a Dóm téren.²⁷ A Tisza-parton végigvonuló – zömmel egyetemistákból álló – tömeg a Széchenyi térrre, majd a Klauzál térrre vonult, majd a színház előtt Bitskey Károly színész szavalatát hallgatták az egybegyültek. A diákság ezután vonult a kendergyárhoz. A szegedi egyetemisták egy csoportja bejutott a kendergyárba és csatlakozásra hívta a munkásokat.²⁸ Másik csoport a konzervgyárat kereste fel, hogy megnyerje az itt dolgozókat.²⁹ A tüntetés a Csillag börtön és a kórház mellett elhaladva a Kossuth Lajos sugárúton vonult tovább a ruhagyár felé.³⁰

A szegedi konzervgyári és ruhagyári *munkásság csatlakozott a diáktüntetéshez!* A tömeg – 22 óra körül – a belvárosba vette útját.³¹ Ezzel Ábrahám törekvése, hogy a munkásságot elszigetelje a diákságtól, meghiúsult. A Kossuth-szobornál egy *munkás* is megszólalt, felsorolva a dolgozók követeléseit. A tüntetők és a hatalom között nem történt összetűzés.³²

A hatalmat megtestesítő városi pártbizottság nem csupán a szavak erejével kívánt gátat vetni az eseményeknek. Október 23-áról 24-ére virradó éjszaka felfegyvereznek 120–150 kommunista aktivistát, akik vállalták az egyetemistákkal szemben a „*kemény fellépést*”.³³

24-én Szegeden szovjet páncélos alakultok vonultak Budapest felé. A szovjet erők látványa nemcsak élezte a politikai helyzetet, de bátorítónan hattott a hatalom helyei képviselőre. Miközben a pártbizottság kemény fenyegétest intézett – ez különösen az egyetemek vezetőinek szolt – a város intézményeihez, *Németh Károly megyei párttitkár* – akinek egyébként joga és lehetősége volt a fegyveres erők beavatkozását kérni,³⁴ Gyurkó Lajos vezérőrnagyhoz fordult fegyverekért, amit meg is kapott.

Az október 24-i szegedi tüntetésekre az egyetemisták szervezték a munkásokat. 15–16 óra között már több ezres tömeg állt a pártbizottság előtt. Ábrahám beszéde a tömeghez sokkal inkább fenyegétesként hatott, és nem nélkülte a hatalom arroganciáját sem. A fenyegéseteket tettek követték. Az pártbizottság az ÁVH-val egyetértésben döntött az erőszak alkalmazásáról. Erre az esti tüntetés – 19–20 óra között gyülekezett a tömeg a Gizella téren –

²⁷ Vö.: Délmagyarország, 1956. okt. 24. 3. p.

²⁸ Uo. és megerősíti Nagygyörgy Mária.

²⁹ Szegedi Megyei Bíróság, B.1103/1957. bűnügenben Németh Ferenc újságíró vallomása.

³⁰ Délmagyarország, 1956. okt. 24. 3. p.

³¹ Az útvonal: Lenin körút–Kálvin tér (ref. templom)–Arany János u.–Takaréktár u.–Széchenyi tér–színház–Kossuth szobor.

³² A tüntetők két katonai teherautóval találkoztak, amelyen ÁVH-s katonák voltak, ugyanakkor elkerülték a városházát, ahol fegyveres őrség volt.

³³ Ábrahám.

³⁴ Kahler–M. Kiss: Az erőszakszervezetek és a forradalom. In.: Kortárs, 1996/7. és Sortűzek – 1956. 9–10. p.

adott alkalmat, amit az ÁVH szétvert.³⁵ A tüntetés azonban a kenderfonónál³⁶ folytatódott, s feloszlatását a kivezényelt rendőrök és tűzoltók eredménytelenül kísérleték meg. Ezért a tömeg szétveréséhez 21–22 óra között már a 17. lövészszereből vezényeltek ki „*tiszti századot*”. Mint a hadtest jelentése írja: „*A laktanya melletti üzemhez vonuló tömeget tiszti század riasztó lövésekkel szétozslatta.*”³⁷ A kendergyár környékén kirobbant tüntetés fegyveres *feloszlásban* pedig a 6. légvédelmi tüzérosztály³⁸ 30 katonája vett részt.³⁹ Bevétésre került még a kendergyár felé vonuló diákság ellen – a városi tűzoltóságot segítendő – a 14. műszaki zászlóalj katonáiból alakított egység is, amely a „*feladatot*” ugyancsak vér nélkül oldotta meg.⁴⁰

Gyurkó Lajos a szegedi egységek megerősítésére – elhatározását igazolta Halász Gyula főhadnagy jelentése is⁴¹ – a Kiskunmajsnál állomásoszó 31. lövészszred 2. zászlóalját is Szegedre vezényelte.

Szegeden a hatalom védelmében az ÁVH és Ábrahám Antal szervezett „*pártaktivistákból*” fegyveres járőröző egységeket, akik a kollégiumokban tartottak házkutatásokat és bántalmaztak számos egyetemi hallgatót és oktatót is.⁴² Behatoltak a Juhász Gyula és a Jancsó kollégiumba. Megverték a kollégium igazgatóját is, miközben az épületekben lövöldöztek. A jogi kar dékánját, *Perbíró József professzort* fegyverrel a falhoz kényszerítették, és kérődőre vonták a tüntetésekért, valamint puskatussal bántalmazták. Feldúlták *Tóth Béla kollégiumi igazgató lakását*, és bántalmazták *Bárdosi István jogi kari tanársegédét*.

Az éjszaka folyamán a pártbizottságon tartott értekezleten megoszlottak a vélemények a 24-ai eseményekről.⁴³

Többek között ezeknek a „*szabadcsapatoknak*” az erőszakos fellépése ellen is irányult az a hatalmas tömegdemonstráció, amelyet október 26-án a Széchenyi térré hirdettek a szervezők.

Ne feledjük, az MDP KV az október 24-ére virradó éjszakán nem csak általános tűzparancsot adott ki, hanem létrehozott egy Katonai Bizottságot⁴⁴ is,

³⁵ Délmagyarország, 1956. okt. 25. 2. p.

³⁶ Uo.

³⁷ HL. 56-os gyűjtémeny 2. ö. e. 151. p.

³⁸ Az alakulat ugyancsak Gyurkó tábornoknak volt alárendelve.

³⁹ Uo. 151. p. Az egység parancsnoka, Vági József hadnagy betartotta a fegyveres tömegoszlás szabályait, s így haláleset vagy sebesülés nem történt.

⁴⁰ Uo. 160. p.

⁴¹ Halász vallomása a Perbíró-perben. Szegedi megyei Bíróság Népbírósági Tanács NB.1103/1957. tárgy. jkv. 198–199. p.

⁴² Szeged Népe, 1956. nov. 4. 4. p.

⁴³ Vö. Ábrahám, 14. p.

⁴⁴ Részletesen vö. Kahler–M. Kiss: id. mű IV. fejezet. In.: Kortárs, 1996/6. 83–96. p.

amely nyomban átvonult a HM-be,⁴⁵ és október 30-áig ott is tartózkodott – emlékezik Fehér Lajos 1957-ben. A Katonai Bizottság – amely teljhatalommal felruházott politikai szervezet volt, s mint ilyen rendelkezett a fegyveres erők felett – a kialakult helyzet *erőszakkal*, mégpedig *katonai diktatúra bevezetésével akarta megoldani*. Ezt az elképzelést támogatták a szovjet részről is. Tyihonov altábornagy is, aki Gyurkó vezérőrnagy személyében láta azt a katonai vezetőt, aki végrehajtja a Katonai Bizottság „rendteremtési” konцепcióját.⁴⁶ Bár a Katonai Bizottság elfogadta a koncepciót, az „második olvasatban” sem kerülhetett megvalósításra (október 28.). Nagy Imre – akinek jóváhagyásához Szántó Zoltán ragaszkodott – ugyanis nem értett egyet a fegyveres megoldással.⁴⁷

Mialatt a Katonai Bizottság az egész országban bevezetendő katonai diktatúra koncepciójához kísérlelte meg a politikai támogatást megszerezni, találkozunk egyes városokban a *helyi katonai közigazgatás kísérleteivel*. Ném a véletlen műve, hogy ezek a kísérletek éppen a Gyurkó Lajos alárendeltségében működő egységek által „birtokolt” területeken történtek. Cegléden és környékén, valamint Baján is találkozunk ilyen próbálkozásokkal.⁴⁸

Hasonló kísérlet történt Szegeden is, ahol röplapok adták tudtul a katonai közigazgatás bevezetését.⁴⁹ Halász Gyula főhadnagy magának vindikálta a katonai közigazgatás parancsnoki posztját, melyet október 24-én közölt vele a „Miniszteriumból jött utasítás”.⁵⁰

Ábrahám visszaemlékezése azonban sokkal inkább tükrözi az ezzel kapcsolatos eseményeket. Ábrahám a katonai közigazgatás bevezetését Németh Károllyal történt egyeztetés (október 25.) után történt intézkedésként írja le,⁵¹ amelynek eredményeként a katonai közigazgatást egy bizottság gyakorolta.

M. Szabó áv. őrnagy, a helyi főosztály vezetője, egy őrnagi rendfokozatban lévő politikai tiszt a hadsereg részéről, Balogh ügyész, Papp őrnagy, Herczeg áv. százados és a párbizottság képviseletében Ábrahám Antal alkotották a bizottságot. Ennek a bizottságnak volt alárendelve Halász Gyula főhadnagy, aki felelős volt a határozatok végrehajtásáért. A város lakosságával egy október 26-ai röplap közölte a katonai közigazgatás bevezetését, reggel 9 órai

kezdettel,⁵² a Honvédelmi Minisztérium rendelkezésére hivatkozással. Ugyanígy tudósított a helyi sajtó is, azzal, hogy a minisztertanács döntését is megemlíttette.⁵³ A helyzet ismeretében aligha fogadható el, hogy a katonai közigazgatás teljhatalmú parancsnoka Halász főhadnagy volt. Ezt kizára a hatalom struktúrája is. A hatalmat Csongrád megyében – így a fegyveres erő alkalmazását – valójában Németh Károly (illetve képviseletében Ábrahám Antal) gyakorolta, a katonai végrehajtás letéteményese a régióban Gyurkó tábornak, illetve a helyi ÁVH parancsnoka – M. Szabó őrnagy – volt.

A katonai igazgatás egyik – talán egyetlen – hatható eszköze volt a *sortűz*.

Mit értünk a sortűz fogalmán? Lehet-e különbséget tenni a sortűzek között? E kérdések megválaszolása választ ad arra is, mi történt valójában október 26-án Szegeden, a Széchenyi téren.

Sortűznak tekintjük azt az eseményt, amikor felfegyverzett egyenruhás, reguláris alakulat, vagy félreguláris csoporthoz köthetően tűzöt ad le a határozott céllal csoporthoz köthetően civil tömegre, illetve fegyvertelen civil csoporthoz köthetően fegyvertelen egyenruhásokra.⁵⁴ Abban az esetben, ha a reguláris alakulatokkal szemben állók is fegyveresek, az esemény nem sortűz, hanem túzharc, s olyan esetekben, amikor a tömeg nem meghatározott céllal csoporthoz köthetően (pl. kenyérért sorban állók stb.), a velük szemben történt fegyverhasználat (tömeg)gyilkosság, vagy annak kísérlete.

A sortűz tehát a hatalom egyik eszköze, a határozott (politikai) céllal felépő tömeggel szemben.

Alkalmazását 1956-ban is az érvényes szolgálati szabályzatok korlátozták.⁵⁵ A szabályzatok lényege szerint lőfegyvert megengedett tömegoszlásra alkalmazni, olyan módon lehet, hogy az oszlásra felhívó parancs megtagadása esetén előbb a tömeg feje fölött kell a tüzet irányítani (levegőbe lőtt sortűz), majd ennek eredménytelensége esetén a továbbra sem oszló tömeg lábai előtt kell lövetni (porzó sortűz), s amennyiben a tömeg továbbra is támadóan lép fel, úgy *terdmagasságon alul célozva* lehet lövetni (ezután gondoskodni kell a sebesültök ellátásáról).

A Katonai Bizottság stratégiája – mint ezt a vidéken október 24–25-én lőtt sortűzek földrajzi megoszlása (elsősorban Pest megyeiek) igazolja – elsősorban arra irányult, hogy megakadályozza a forradalom vidékre való terjedését.⁵⁶ Az október 26-án lövetett, szám szerint 16 sortűz – amely 7 esetben em-

⁴⁵ A Honvédelmi Minisztériumba.

⁴⁶ HL. 31. jegyzék 1957/T. 89. csomó. Révész Géza altb. jelentése.

⁴⁷ HL. 56-os gyűjtemény 8. ö. e.

⁴⁸ Vö. Kahler-M. Kiss: id. mű VI. fejezet. In.: Kortárs, 1996/7. 77–78. p. HL. 31. jegyzék 1957/T. 102. csomó és HL. 56-os gyűjtemény 6. ö. e. Bajai Kiegészítő parancsnokság jelentése.

⁴⁹ Vö. Farkas Csaba: id. mű.

⁵⁰ Vö. a Perbíró-perben tett vallomása tárgy. jkv. 198–199. p.

⁵¹ Ábrahám: id. mű 16. p.

⁵² Csongrád Megyei Levéltár – Plakátok és röplapok gyűjteménye.

⁵³ Délmagyarország, 1956. okt. 26., rendkívüli kiadás.

⁵⁴ Sortűzek – 1956 (szerk.: Kahler Frigyes), Lakitelek, 1993. 5. p.

⁵⁵ Kopácsi Sándor: Szakvélemény a karhatalmi szolgálati szabályzat biztosította lehetőségekről 1956-ban. Sortűzek – 1956. II. jelentés (szerk.: Kahler Frigyes), Lakitelek, 1994. 51–59. p.

⁵⁶ Vö.: Kahler-M. Kiss: id. mű. VI. fejezet, Kortárs, 1996/7. 77–78. p.

beréletet követelt⁵⁷ –, közötte a szegedi esettel azonban már arra enged következtetni, hogy a forradalomnak katonai erővel nem sikerült gátat vetni, s a hatalom elvesztette kezdeményező szerepét.

Miközben a hatalom a katonai közigazgatás megvalósítását szervezte, október 25-én reggel tiltakozó küldöttség járt – *Baróti Dezső rektor vezetésével* – a pártbizottságon. A küldöttség azonban azzal a válasszal volt kénytelen bérni: „ha az egyetemisták tovább hőbörögnek [...] közbük lövetnek [...]”⁵⁸.

A küldöttség Németh Károlynál tett panasz Hódmezővásárhelyen, aki a városi vezetőket óvatosabb magatartásra intette.⁵⁹

Délelőtt a városban csend volt, csak a szovjet csapatok vonultak Pest irányába. Délutánra feszültebbé vált a helyzet, amikor megérkezett Pestről a Parlament előtti sortűz híre. Estére a tömeg a MÁV Igazgatóság előtt tüntetett, majd a Délmagyarország szerkesztőségéhez vonult – Kováts József vezetésével –, követelve a *Harmadik forradalom* című írás kinyomtatását.⁶⁰ A tüntetők megjelentek a kenderfonó gyár előtt, a munkások pedig megalakították a gyár munkástanácsát.⁶¹ A legnagyobb tömeg a Széchenyi téren a városháza előtt gyűlt össze – Ábrahám több ezerre becsülte a jelenlévőket –, és *forradalmi tanács megalakítását követelte*.

Ábrahám már itt közölte, hogy másnap katonai közigazgatást vezetnek be, amely keményen fel fog lépni a tüntetőkkal szemben.

Ez a fenyegés azonban nem gátolta meg, hogy október 26-án tüntetéssel támogassák a forradalmi tanács megalakítását, amelyet a pártvezetés mindenkor határozottan ellenzett. Bár vannak adatok arra nézve, hogy kezdetben a pártbizottság is támogatott egy tömegdemonstrációt,⁶² ez aligha tekinthető hiatalos álláspontnak, hiszen az üzemeket a pártbizottság felhívta, tartásuk távol a dolgozókat a tüntetéstől. Ez azonban ekkor már lehetetlen volt.⁶³ Halász főhadnagy telefonon közölte Baróti Dezső rektortól, hogy a katonaság tűzparancs birtokában felállt a Széchenyi téren.⁶⁴ Az október 26-án összegyűlt tömeg ellen – amely politikai követeléseinek alátámasztására vonult a szegedi városháza elé – a 6. légyvédelmi tüzérosztály

⁵⁷ Ezen a napon dördült el a mosonmagyaróvári sortűz is, amelynek legalább 52 halálos áldozata volt. Vö. részletesen: Kahler-M. Kiss id. mű. Kortárs, 1996/8.

⁵⁸ Ábrahám, 14. p.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Vö. Perbíró-per tárgy. jkv. 67–68. p.

⁶¹ Nagygyörgy Mária visszaemlékezése.

⁶² MSZMP Archivum 2. fond. 21. ö. e. Az 1956. évi szegedi ellenforradalom című visszaemlékezés, 1967.

⁶³ Vö. Ábrahám, 19. p.

⁶⁴ Vö. Perbíró-perben tett vallomása.

(Szeged), a 29. tüzérezred (Kiskunfélegyháza), a 14. műszaki zászlóalj (Szeged), a 4. vasúti katonai szállításvezetőség (Szeged) katonáiból vezényeltek ki erőket a *segívertelen tömeggel szemben*.⁶⁵ A katonaság kordon vont a városháza köré, és a betorkolló utcákat katonai járművekkel zárták el.

Perbíró József professzor M. Szabó őrnagyhoz fordult a tűzparancs visszavonása érdekében, aki elhárította a kérést – hatáskör hiányára hivatkozva –, s Halász főhadnagyhoz utasította: Halász viszont *felsőbb parancsra utalva utasította el* Perbíró kérést.

A tüntetés 26-án 10 órakor kezdődött,⁶⁶ mintegy negyvenezer ember vett részt rajta⁶⁷ – sokan a nemzeti színű kokárda mellé gyászszalagot tűztek a parlamenti vérengzés halottaira emlékezve –, és a Sztálin úton haladt a Széchenyi tér felé. Koch Sándor, Nyíri Antal, Kováts József és Korányi professzor – az egyetemisták segítségével – megkíséreltek a tömeget az Ady térrre vezetni. Ez a kísérlet azonban sikertelen maradt⁶⁸ és a tömeg – egy kisebb csoporttól eltekintve – befordult a Takaréktár utcába.

A katasztrófa megakadályozása érdekében Baróti professzor előre sietett, hogy tárgyaljon a katonák parancsnokával.⁶⁹ Az elutasítás felháborította a tömeget és a kordon felé közelített. A távozásra felszólító figyelmeztetés eredménytelen maradt. Amikor a tömeg a Horváth Mihály utca sarkához ért, az egység parancsnoka könnygázgránátok alkalmazására adott parancsot. A tömeg megtorpant, majd újra előre indult. Ekkor hangzott el a *levegőbe lőtt sortűzre* adott parancs. A tüzelés tényét a Takaréktár utcai bank épületén fellehető nyomok igazolják.⁷⁰ A lövedékek egy része gurulatot kapott, melyek egy ember halálát és több személy sebesülését okozták.⁷¹ A sortűz halálos áldozata 17 éves kenderyári munkás, Schwartz Lajos volt.⁷²

A lövedékektől sebesültek számát a források 7–16 főre becsülük. Sokan szenvedtek sebesülést a sortűz után kitört pánikban a meneküléskor is. A sortűz – mint ez országszerte történt – nem mentette meg az ancien régime hatalmát.

⁶⁵ HL. 56. gyűjtemény 2. ő. e.

⁶⁶ A tüntetésről készült visszaemlékezések vő. MSZMP Archivum 2. fond. 19. ő. e., 20. ő. e. Alapszervezetek jelentései, 1957.

⁶⁷ Perbíró-per, Kováts József vallomása, 1957. május 5.

⁶⁸ Vö.: A Perbíró-perben Fábián Ferenc vallomása tárgy. jkv. 151. p.

⁶⁹ MSZMP Archivum 2. fond. 21. ő. e. Az 1956. évi szegedi ellenforradalom 10–12. p.

⁷⁰ A golyónyomokról készült fényképre – a Csongrád Megyei Múzeum tulajdonában – hivatkozik Farkas Csaba az id. műben.

⁷¹ HL. Uo. 113. p.

⁷² Adatok vannak arról, hogy a súlyosan sebesült fiatalembert hordágyra tették és a városban körülhordozták, miközben a sebesült elvérzett. (Fénykép a múzeum tulajdonában, és Farkas Csaba kutatása.)

A válasz az üzemekben elindult sztrájk hullám és a lakosság körében kitört felvásárlási láz. A szigorú kijárási tilalom ellenére sem szűntek meg a nyilvános gyűlések. 26-án délután a Lenin körúton, a Gizella téren és az Ady téren tovább folytatódott a mozgalom. A tüntetéseket a katonaság oszlatta fel.⁷³ 27-én Szegeden a Fiúnevelő Intézet előtt dörögtek a fegyverek – tömegoszlatalási céllal.

Szeged mellett Mórahalmnon, október 27-én Borókai őrnagy határőr katonái nyomban célzottan tüzeltek a 200–300 fős tüntető tömegre, amelynek következtében két tüntető életét vesztette,⁷⁴ többben megsebesültek.⁷⁵

A helyi hatalom éppen úgy nem állhatott ellen a forradalom sodrásának, mint a központi. Elsodorta a nép, amelynek nevében és ellenében létezett. Természetes tehát, hogy felmerült a kérdés, *ki a felelős a véres erőszakért?*

Ezt a kérdést már 27-én feltette a városházán tartott gyűlésen egy kendergyári munkás.⁷⁶ Itt merült fel Katona Gábor őrnagy neve, s többen is állították, hogy ő vezényelte a tüzet.

Negyven év távlatából a *felelősséget* aligha lehet kizárolag az egységet vezető tisztre háritani, aki ebben az esetben *betartotta a fegyveres tömegoszlátásra vonatkozó érvényes szolgálati szabályzat előírásait*.

A szegedi eseményekért – éppúgy, mint az ország végiglövetéséért – *egy politikai mentalitás felelőssége realizálódott*, amely a diktatúra érdekében minden eszközt megengedhetőnek fogadott el. Ennek a politikának a megtestesítői Szeged esetében Németh Károly és Ábrahám Antal voltak, akiket kitüntetésre terjesztettek fel 1957 nyarán. Németh Károlyt, aki „*határozott utasítást adott tűzparancsok kiadására*”⁷⁷ és Ábrahám Antalt, aki „*...a katonai közigazgatásban határozott utasítást adott tűzparancs kiadására. [...] Ennek alapján fegyverek használatára került sor; ahol haláleset és több sebesülés is történt.*”⁷⁸

A szegedi október 26-ai (és mórahalmi október 27-ei) sortűz – amelyről sem Bill Lomax,⁷⁹ sem a forradalom első kronológiája⁸⁰ nem tesz külön em-

lítést – *szem abban a láncban*, amelyhez még az október 27-ei 15 és október 28-ai 12 sortűz⁸¹ is tartozik. Ezekkel a sortűzekkel a Katonai Bizottság megkísérlete megőrizni az „új osztály” hatalmát, míg nem a *Szabad Nép* október 28-ai vezércikkében (*Hajnalodik*) jelentkező – az eseményeket nemzeti forradalomnak értékelő – politikai fordulat a forradalom győzelmét jelentette.

⁷³ Ábrahám, 21. p.

⁷⁴ Kántor Imre és Négyökrű József mórahalmi lakosok.

⁷⁵ Farkas Csaba: id. mű.

⁷⁶ MSZMP Archívum 2. fond. 21. ő. e. Feljegyzés az 1956. okt. 27-i városházi gyűlésen elhangzottakról.

⁷⁷ A kitüntetési javaslatot közli: Sortűzek –1956, 186. p.

⁷⁸ Uo. 190–191. p.

⁷⁹ Bill Lomax: id. mű 90–92. p. A kiváló angol szerző csak arról tesz említést, hogy „A fegyveres erők csak október 26-án vonultak el az utcáról, s ezután a városházát, az ÁVH-kaszárnyákat, az újságkereskedégeket és a rádiót békésen elfoglalták a diákcsoportok, az első nap megalakult Forradalmi Diákbizottság irányításával.” 92. p.

⁸⁰ 1956. A forradalom kronológiája és bibliográfiája (Hegedűs B. András, Kozák Gyula, Litván György, Pető Iván, Szabó Miklós, Varga László) Bp., 1990. 52–54. p. A vidéki eseményekből Győr,

a mosonmagyaróvári, zalaegerszegi, esztergom sortűz, a Baján történt fegyveres összecsapás került a kronológiába, azzal, hogy: „Az egész országra kiterjednek a harcok, tüntetések.” 52. p.

⁸¹ Az október 26–29. között lövetett 45 vidéki sortűzből 18 követelt emberáldozatot.

A megtorlás stratégiája az egyetemen⁸²

az egyetemre vonatkozóan a megtorlás stratégiájának része volt a tanítók és diákok számára kialakított különleges környezet. A tanítók a diákoknak a megtorlásban történt részvételről nem beszéltek, de a diákoknak mindenki előtt kellett elmondaniuk, hogy részt vettek a megtorlásban. A diákoknak mindenki előtt kellett elmondaniuk, hogy részt vettek a megtorlásban.

NÉHÁNY SZÓ A MEGTORLÁSRÓL ÁLTALÁBAN

Az 1956-os forradalom és szabadságharc megtorlása a restaurált hatalom részéről a magyar társadalom ellen foganatosított átfogó „hadművelet” volt.

Gosztonyi Péter A magyar Golgota című könyvében az 1956 utáni megtorlást teljes joggal nevezte a magyar történelem legnagyobb politikai megtorlásának. A megtorlás méretei nemcsak az 1848/49-es forradalom és szabadságharchoz képest voltak óriásiak (pedig akkor az ország területe háromszorosa volt a mainak), s a harci cselekmények is sokkal hosszabb ideig tartottak). A hatalom akkor beérte 120 kivégzéssel, 1200 ember bebörtönzésével és a honvédtisztek egy részének kényszersorozásával.

Nem szokányos összehasonlítás, de érdemes meggondolni: a párizsi kommun kegyetlen harcai után – ahol a „véres hét” csatáiban 900 barikádon folyt az elkeseredett öldöklés, amelyben 10 000 felkelő és 3500 kormánykatoná esett el – összesen 12 500 embert vontak felelősségre a bíróságok előtt. 95 halálos ítéletet hoztak és ebből 23 elítéltet végeztek ki. A hatóságok 4000 embert száműztek Újkaledóniába.

A forradalom megtorlásának ma már egyre bővülő szakirodalma van,⁸³ ideértve a megtorlás vidéki eseményeinek feldolgozását is.⁸⁴

A megtorlást 1956. november 4-én Kádár János szolnoki rádióbeszéde előzte meg. E szerint a kormány célja: „*a testvérharc megszüntetése, a rend*

⁸² Elhangzott Szegeden, a 2006. október 17–18-án megtartott konferencián, a MEFESZ megalakulásának 50. évfordulóján. Első közlés: „Mi, szegediek megtettük az első lépést...” Universitas–Szeged kiadó, 2008, 77–89. p.

⁸³ Kahler Frigyes: Joghál Magyarországon 1945–1989., Bp., Zrínyi, 1993; 1956 kézikönyve III., szerk.: Kende Péter, összeállította: Szakolczai Attila, Germuska Pál, Boros Géza, 1956-os Intézet, Bp., 1996; Kahler Frigyes–M. Kiss Sándor: Kinek a forradalma? Püsiki–Kortárs, Bp., 1997; Zinner Tibor: A kádári megtorlás rendszere, Hamvas Intézet, Bp., 2001.

⁸⁴ Kahler Frigyes: A Brusznayai-per, Emberi sorsok a politikai megtorlás idején, Kairosz, Bp., 1998; Bálint László: A megtorlás Szegeden 1956. Belvedere–Meridionale, Szeged, 2004; A Földes-perről: Kahler–M. Kiss: Kinek a forradalma? 231–282. p. és Jobbágyi Gábor: „Ez itt a vértanúk vére”, Kairosz, Bp., 1998. 75–110. p.

és a belső béké helyreállítása. A kormány nem tűri, hogy a dolgozókat bármi ürügy alapján üldözzék azért, mert a legutóbbi idők cselekményeiben részt vettek.”⁸⁵ Hitet tett továbbá Kádár amellett is, hogy nem lesz semmilyen bosszú vagy megtorlás: „El vagyunk tökélve a múlt hibáinak gyökeres felszámolására. Nem vezet köztünk senkit a bosszúállás szelleme, s ezt nem tűrjük meg semmiféle helyi szervnél, beosztottnál sem. Ellenkezőleg. Tudatában vagyunk annak, hogy a dolgozó nép, elsősorban a munkásosztály és a vele szövetséges parasztság bizalmát bírva lehet csak vezetni és kormányozni hazánkat.”⁸⁶

Ugyanez a Kádár János 1958. június 22-én a KB ülésén kijelentette: „... minden területen és mindenfélle eszközzel harcolni kell az ellenforradalom, a Magyar Népköztársaság ellenségeivel szemben. [...] Azért mondom, mindenfélle eszközzel, mert arra is gondolunk, hogy ennek a harcnak egy része az, hát úgy mondjam a szavak csatája, agitáció, a sajtó vonalán folyik, ideológiai harc jellegét ölti. Más tekintetben ez a harc igénybe veszi a proletárdiktatúra minden eszközét: az elnyomást, az internálótáborokat, a bűniügyi eljárást, a börtönt és a halálbüntetést is, ahol ez indokolt. Ez a mi politikánk egyik fontos dolga.”⁸⁷

Miről vallanak a statisztikai adatok? Egyik ilyen igazságügyi statisztika⁸⁸ szerint – amely szigorúan titkos volt annak idején – 1960. december 31-éig a polgári és katonai bíróságok 21 668 személyt ítéleztek el államellenes bűncselekmények címén. 4961 fő felfüggesztett szabadságvesztést kapott, 16 443 embert végrehajtásra kerülő határozott tartamú szabadságvesztésre ítéleztek. Egy másik – 1969. november 11-én kelt – IM-statisztika szerint 1956. október 23-a és 1958. december 31-e között 10 016 fő „politikai” elítéléséről szól, közülük 259⁸⁹ volt a végrehajtott halálos ítélet⁹⁰ (volt közöttük olyan is, akit 1941-ben jegyeztek be a születési anyakönyvbe).

⁸⁵ A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány közérdekű rendeletei, Bp., 1956. p. 2.

⁸⁶ A Magyar Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány közérdekű rendeletei és nyilatkozatai 2. Bp., 1956. 10., 21–22., 26–27., 50–51. p. Vö. még: 1956. A forradalom kronológiája és bibliográfiája, szerk.: Varga László, Bp., 1990. 67–69. p. Vö. még: Berecz János: Ellenforradalom tollal és fegyverrel 1956. Bp., 180. p.

⁸⁷ MOL. 288. fond. 4/10. ö. e.

⁸⁸ Bírósági statisztikák az 1957–1960 között politikai okból elítéleztek. Igazságügyi Miniszterium (továbbiakban IM) 40.014/1990. IM IV/1. Iratok a semmisségi törvények előkészítéséhez.

⁸⁹ Nezvál Ferenc igazságügyminiszter 1958. április 2-án 243 halálos ítéletről számolt be Apró Antalnak, a minisztertanács elnökhelyettesének, azzal hogy 218 kivégzést már végrehajtottak. Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 2. (szerk.: Horváth Ibolya, Solt Pál, Szabó Győző, Zanathy János, Zinner Tibor), Bp., 1993. 784–788. p.

⁹⁰ IM Bírósági Főosztály Törvényelőkészítő Főosztály feljegyzése a Történelmi Tényfeltároló Bizottság (TTB) dokumentációjában. E statisztika szerint az összes elítéltből 329 fiatalkorú.

Cseh Zita és Szakolczai Attila 229 azonosított kivégzéssel és 14 378 elítélessel számol 1956. november 4-e és 1958. április 1-je között.⁹¹

A Budapesti Fegyház és Börtön épületében (Kozma u.) az ún. Kisfogház udvarán 2001. évben felállított emléktáblán 230 személy neve szerepel, akiket a forradalom mártírként végeztek ki. A névsort összeállító bizottság⁹² további 70 kivégzett esetében vizsgálta – és nyitva hagyta a kérdést –, hogy a kivégzés *kizárolag* a forradalomban való részvétel miatt történt-e, mentesen minden köztörvényi tényállásba ütköző magatartástól.

1958-ban – mint tudjuk – még javában működött a megtorló gépezet. Egy 1960-ban záródó – harmadik – statisztikai kimutatás 16 148⁹³ elítéltről adott számot.⁹⁴ 1961–1963 között az állam elleni bűncselekmények miatt azonban további 2 410 főt ítéleztek el.⁹⁵ Így legalább 18 558 fő az állam elleni bűncselekményért ítéleztek száma. Ha hozzászámítjuk az állam elleni cselekményeken túl a politikai jellegű cselekményekért elítéleztek számát is, legalább 23 761 elítélezről indokolt szólni.

Tény, hogy ma sem tudjuk pontosan az elítélezek – ezen belül a kivégzettek – számát.

Az 1956-os forradalom megtorlásának történetéhez persze nemcsak a bírósági ítéletek tartoznak: A közbiztonsági őrizet kb. 16–18 000 embert érintett, jórészt azokat sújtotta, akik ellen nem is nyújtottak be vádiratot.

A megtorlás folyamatot meghatározó egyik kérdés a Kádár-rendszer legitimációjához kapcsolódik. A november 4-ei restauráció szükségszerűen szembetalálta magát a diktatúrák örök problémájával, a legitimáció hiányával. A magát proletárdiktatúrának valló kádári államberendezkedés nem élvezte a munkásság támogatását (a karhatalom fegyveres alakulatai aligha tekinthetők a magyar munkásság reprezentánsainak), ellenkezőleg a munkáság november 4-e után a munkástanácsok mögött sorakozott fel és szívós sztrájk mozgalmat folytatott a Kádár-kormány ellen. Nem véletlen tehát, hogy a megtorlás éle nem kis mértékben irányult a munkástanácsokba meg-

⁹¹ 1956 Kézikönyve I. Főszerkesztő: Hegedűs B. András, munkatársai Beck Tibor, Germuska Pál, Bp., 1998. 306–307. p.

⁹² A bizottság tagjai: Márki Zoltán IM főcsoporthőnök (jogász), Fónay Jenő a Politikai Foglyok országos Szövetsége elnöke, Kahler Frigyes bíró, egyetemi docens (jogtörténész), Markó György, a Történeti Hivatal elnöke (történész), Mécs Imre országgyűlési képviselő (egykor haláraitélt), M. Kiss Sándor egyetemi tanár (történész), Rainer M. János, az '56-os Intézet igazgatója (történész).

⁹³ 16 748 fő a nem állam elleni politikai jellegű más elítélezésekkel. A „politikai jellegű” bűncselekmények az egykorú beszámolókban külön kategóriát képeztek. Vö.: MOL. 288. fond. 30/195711. ö. e. IM beszámolók.

⁹⁴ Kahler: Joghál 96–97. p.

⁹⁵ Zinner Tibor: A megtorlás vége – a konszolidáció kezdete? In.: História 1995/9–10. 23–25. p. A politikai bűncselekményekért elítéleztek ezekben az években 7013 főt. Uo.

választott vezetők és tagok ellen. A megtorlás első hulláma már a munkástáncos hivatalos feloszlatása előtt⁹⁶ nagy erővel megindult.

Kádár az újonnan megalakított MSZMP első embereként – szavakban – nyomban elhatárolta magát a „szektás, dogmatikus hibáktól”.⁹⁷ A frazeológia – némileg tompítva – november 4-e után is érvényes volt. Így a „Rákosi-klikk” politikai felelősséget állapítja meg továbbra is a hivatalos politika a forradalmi robbanás első okaként. Mégis a restaurált hatalom, amikor „törvényes rendről” beszél a Rákosi nevével fémjelzett időszak „rendjét” és törvényeit tekinti legitimnek, s ezt kívánja vérel-vassal helyreállítani, természetesen Rákosi nélkül. Ennek jegyében nyúlt a hatalom a bíróságokhoz, amelyeket – mint tudjuk – „az osztályharc legélesebb fegyvereként” tartottak számon. Mindebből következik, hogy a forradalom megtorlásában részt vevő bíróságok nem független bíróságok, hanem – s ezt az állításunkat bizonyítani fogjuk – a forradalom előtti osztálybíráskodást folytató, pártirányítás alatt álló testületek. Ez a „jogfolytonosság” tetten érhető a párdokumentumokban éppúgy, mint a belügyi és igazságügyi kormányzat intézkedéseiben.

A legfőbb ügyész az 1958. május 30–31-i ügyészeti értekezlet előtt jelentette ki: „Az 1955. évi novemberi és 1957. decemberi párthatározat, valamint a végrehajtásáról rendelkező 103-as utasítás általában eloszlatott minden kétséget, amely eddig büntetőpolitikánk végrehajtásában mutatkozott.”⁹⁸

Kádár „törvényes rendjét” ezekben a hónapokban – jobb hiján – egyedül az általa is elítélt Rákosi „törvényes rendjének” jogfolytonossága legitimálja. Olyannyira őrzik ezt a jogfolytonosságot, hogy 1957 júniusában (!) az 1956. október 25-étől megszüntetett begyűjtési rendszer⁹⁹ kritikája miatt büntető ítéletben marasztalják el a vádlottat, mert – így az ítéleti ténymegállapítás – a szocialista állam alapintézményének tekintélyét csorbította,¹⁰⁰ mint ahogy alapintézmény maradt továbbra is – ezt is több bírósági ítélet igazolja – Sztálin és Rákosi irodalmi munkássága, szobraik és arcképeik.¹⁰¹

⁹⁶ 1957. november 17. 1957. évi 63. tvr.

⁹⁷ Kádár 1956. november 2-ai beszédében Rákosit a „sztalinizmus magyar képviselője” minősítéssel illette, majd így fakadt ki: „Rákosi és kikkje vak és bűnös politikával a zsarnokság és nemzeti rabság eszközévé züllesztette. Ez a kalandpolitika lelkismeretlen módon eltékozolta azt az erkölcsi és eszmei örökséget, melyet ti a régi világban becsületes harccal és véráldozattal egybegyűjtöttetek.”

⁹⁸ MOL. 288. fond. 30/1958/14. 6. e. 204. p.

⁹⁹ Vö.: 1956. évi 21. tvr.

¹⁰⁰ Heves Megyei Bíróság B.381/1957/6. sz. jogerős ítélete.

¹⁰¹ Vö.: Legfelsőbb Bíróság Bf. IV. 1102/1957/11. sz. ítélete, kelt 1957. június 18.

A JOGON KÍVÜLI MEGTORLÁS

A megtorlás már november 4-én megkezdődött, és két irányból is jelentkezett. Ennek egyik letéteményese a *karhatalom* volt.¹⁰² A Kádár János kívánságának megfelelően létrehozott „forradalmi ezredek”-ben újból döntő szerepet kaptak a volt ÁVH tisztei. A karhatalom bevetése a decembeli *sortűzek lövetésén* túl átfogó terrort alkalmazott. *Semmiel* sem igazolható, a nemzetközi jog általánosan elismert szabályaiba ütköző – emberiség elleni bűntettet megvalósító cselekedetei voltak. Az utolsó nagy sortűz után¹⁰³ a karhatalmat továbbra is felhasználta a kormány egyfajta jogon kívüli megtorlásra. Ezek – ugyancsak a nemzetközi jogban tilalmazott – kínzásokat és gyilkosságokat valósítottak meg, az ország minden területén és félelmet, a teljes kiszolgáltottság, védtelenség érzését váltották ki a polgári lakosság körében. A balatonkenesei honvédüdülöben működő – önmagát „halálbrigádnak” nevező karhatalmisták, a tatabányai Beér János csoportja épp úgy a megtorlás jogon kívüli eszközei voltak, mint az országszerte alkalmazott – nemegyszer halálos eredményt okozó – kegyetlenkedések.¹⁰⁴

¹⁰² Kortárs, 1996/5.

¹⁰³ Csepel, 1995. január 11.

¹⁰⁴ Ezek közül néhány esetet meg kell említeni: Varga Gusztáv ajkai főmérnököt Lestyánszky Mihály százados és Orosz János főhadnagy néhány társával, gumikábelekkel verte agyon. Varga Gusztáv 1957. március 26-án halt meg. A Győri Katonai Bíróság B.1.79/1957. sz. ítéletében a karhatalmistákat 6-6 hónapi felfüggesztett szabadságvesztésre ítélte. A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága 1992. szept. 22-én törvényességi határozatban megállapította, hogy a győri ítélet jogi minősítése és a büntetés kiszabása törvénysértő (B. törv. V. 1144/1992/8.) Vö. még Mészáros Gyula: Piszkos munka volt... In.: Új Magyarország, 1992. február 11. Radó Gábor az egri rendőrkapitányság bekerített udvarán Feliszig Imre karhatalmista agyonlőtte 1956. december 15-én. A Heves Megyei Rendőrkapitányság Bűntügyi Osztálya 10.521/1956. sz. alatt a nyomozást megtámadta, a katonai ügyész a megtámadás ellen benyújtott panasz elutasította. Gál János 42 éves sértetted letartóztatásakor agyonverték, és a tököli internálótáborban 1957. április 22-én meghalt. A Katonai Föyügyészeg 821/1957. sz. alatt az eljárást megszüntette. Szegedi József 23 éves technikust 1957. november első napjaiban tartóztatták le, és vallatás közben agyonverték, majd rablótámadást álcázva a Hungária krt. és Kacsóh Pongrác út kereszteződésénél az utcára dobták. (Anyakönyvi bejegyzés: Bp. IV. ker. 1165. 1957. november 7-én halt meg a rákospalotai idegsebészeten. Kovács Ferenc 53 éves hosszúhetényi lakost Zengő Zoltán nyomozó verte meg. A sérült 1957. október 26-án belehalt sérüléseibe. Schwáb György 28 éves asztalost 1956. november 9-én Pécssett, a Pipacs utcában géppisztolyoszorozattal lelőtték. Id. Nagy Károly MÁV-főkáluza (Pécsi II. akvi kerület 438/1957). Tar községen 1956. február 21-én Tóth László tari lakos, karhatalmista agyonlőtte. (Tar Önkormányzatának jegyzője által hitelesített nyilatkozatok a TTB irattárában.) Nebehály Ignác sérültet Keszterőzök határában 1957. július 5-én Tatai János karhatalmista agyonlőtte. Horváth Lajos csanádapáci lakost – a forradalmi bizottság volt elnökét – Molnár László főhadnagy, Bálint Lajos alhadnagy és még 5 társuk halálra verte 1957. február 21-én. Gál Lajos nagyrábéi lakost Pócsi Imre alhadnagy és egysége 1957. február 5-én verte halálra. Hadady Rudolf és Hargitay

A jogon kívüli megtorlás másik forrása a *megszálló szovjet fegyveres erő* volt. Az itt leírható magatartás a magyar jogon kívül eső volt. Ilyen volt a salgótarjáni sortűben való közreműködés, valamint a szovjet rögtönítő bíróságok működése. A szovjet ún. hadbírósági eljárásokban számos felkelőt agyonlőttek vagy megcsónkítottak. Ezek az eljárások tolmacs és védő közreműködése nélkül folytak, így aligha nevezhetők pereknek. Lucza Béla, Gazdag Sándor és Dózsa László túlélők beszámolón tűl¹⁰⁵ a bíróságok működésére utalnak az egykorú – falragasz formájában is – kihirdetett szovjet parancsok és felhívások is.¹⁰⁶

A MEGTORLÁS JOGI ESZKÖZÖKKEL

A megtorlás végrehajtása, a személyi feltételek biztosítása – nyomozó hatóság megszervezése, az ügyészszégeken és a bíróságokon végrehajtott tisztogatás és a jogrendszer átalakítása¹⁰⁷ – mellett sürgős feladat volt a megtorlást ellenzenedők körének kijelölése.

A BM II. főosztálya – a politika által kijelölt céloknak megfelelően – rendszerbe is fogalta ezt a stratégiát „Tervezet. Az ellenforradalom elleni harc to-

Lajos salgótarjáni forradalmárokat a karhatalmisták az Ipolyba lőttek, holttestüket 1956. december 10-én az Ipolyból fogták ki. *Kenyerés Lajos* tiszavárkonyi plébános meggyilkolását 1957. február 28-án 7 tagú csoport hajtotta végre. (Szántó Konrád: A meggyilkolt katolikus papok kálváriája, Mécses Kiadó, Bp., 1991. és Hetényi Varga Károly: Papi sorsok, a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában, (Abaliget, 1992).

Vö. még: Berki Mihály: Pufajkások, Bp., 1993.; Kövér István: Megtorlás Vas megyében 1956/57 (kézirat a TTB részére); Bőr László: Forradalom és erőszakos cselekmények Pest megyében 1956. október 23–december 15. (Adattár) (kézirat a TTB részére); Mészáros Gyula: Brutalitások Veszprém megyében, (kézirat a TTB részére); Filep Tibor: A megtorlás története Hajdú-Biharban 1956–1957-ben (kézirat a TTB részére); Cseh Géza: Erőszakos események Szolnok megyében 1956–57. (kézirat a TTB részére); Kahler Frigyes: Újabb adalékok a megtorlás történetéhez in.: Korrajz 2003., a XX. Század Intézet évkönyve, XX. Század Intézet, 2003. 230–243. p.

Vö. még: Kahler-M. Kiss: Kinek a forradalma? 221–223. p.; Zinner: A kádári megtorlás rendszere. Hamvas Intézet, Bp., 2001.; Zinner Tibor, Kahler Frigyes, Koczka Éva, Pálvölgyi Ferenc, Tóth Béla: Megfogyva és megtörve. Évtizedek és tizedelések 1918–1962. Közlöny Kiadó, Bp., 2005. 531–545. p.

¹⁰⁵ Első említés: Pongrátz Gergely: Corvin-köz (Chicago, 1982), Kahler: Joghájl, 81. p.; Minden a hazáért c. dokumentumfilm (rendezte: Ordódy György).

¹⁰⁶ Pl. Járomi József: Vihar a városban – A forradalom és szabadságharc napjai Jászberényben 1956-ban. Jászberény, 1995. Mellékletek oldalszám nélkül Kaszporszki alezredes aláírásával az 1956. nov. 5-ei keltezésű 1. sz. parancs.

¹⁰⁷ Kahler-M. Kiss: Kinek a forradalma? 209–317. p.; Zinner: A kádári megtorlás rendszere. Hamvas Intézet, Hamvas Intézet, Bp., 2001. 1–440. p.

vábbi feladatai” címmel.¹⁰⁸ A Tervezet azt a politikai akaratot tükrözi, amelyet az MSZMP IKB 1957. február 26-i ülése szentesített.¹⁰⁹

Térünk visszá a BM Tervezethez¹¹⁰ – amely 1957. május 15-én kelt. „Az ellenforradalmi erők elleni harc fő csapásának iranya” című fejezetében a így fogalmaz:

„1. A győri és miskolci ellenkormány tagjai, az ellenforradalom országos, budapesti, megyei és legfontosabb területi bizottságainak és bizottmányainak elsősorban osztályidegen, ellenforradalmi vezetői és tagjai.

2. Arisztokraták volt földbirtokosok, nagyőkések, gyárosok, bankárok, stb. akik a hatalom visszaszerzésében tevékenykedtek.

3. A fasiszta és burzsoá pártok a horthy rezsim (sic!) vezető politikai és katonai személyei, valamint olyan volt fegyveres szervek vezetői és tagjai, mint a csendőrség, VKF/2 horthysta tisztek.

4. A fegyveres ellenforradalmi akciókban résztvett huligán és deklassált elemek.”¹¹¹

A Tervezet szerint:

„1. Népbíróság elé kell állítani az ellenforradalom országos és megyei vezetőit és azon személyeket, akik szervezői voltak a népi demokratikus rend megdöntésének. Ebben a kategóriában a csapást az ellenséges osztálymaradványokra, kulákokra volt horthysta rezsim legfontosabb politikai, közéleti, katonai, valamint csendőr, horthysta katonatiszt és fegyveres hárcockban résztvett (sic!) huligán és más deklassált elemekre kell méerni.

2. Bíróság elé kell állítani az ellenforradalomban országos, budapesti, területi, kerületi megyei bizottságainak és bizottmányainak ellenséges tevékenységű tagjait. Továbbá a munkástanácsok, ifjúsági, vagy ellenforradalmi szervezetek vezetőit, szervezőit, akik gyilkosságra, sztrájkra és más ellenforradalmi tevékenységre izgattak, vagy ilyen cselekményben, mint irányítók szervezők résztvétellek.”¹¹² (sic!)

A Tervezet osztatlan sikert arat a legmagasabb körökben is, s szinte szó szerint átveszi az MSZMP PB 1957. július 2-ai határozata is.¹¹³

A feltárt forrásokból egyértelműen következik, hogy a megtorlás primeiren a polgári demokrácia intézményeit magukban hordozó, a diktatúrát tagadó szerveződések ellen irányult.

¹⁰⁸ MOL. XIX. A-2 q-4 G - 920/1957 – továbbiakban T.

¹⁰⁹ MOL. 228. fond. 4/5. ö. e. A BM MSZMP IIB másnap ugyancsak tárgyalta a téziseket.

¹¹⁰ Első közlése: Sortűzek – 1956. II. jelentés, szerk.: Kahler Frigyes, 320–325. p. Vö. még: Zinner: A kádári megtorlás, 197–213. p.

¹¹¹ T. 3. p.

¹¹² T. 4. p. MOL. 288. fond. 4/5. ö. e.

¹¹³ Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 1. 587–592. p. Vö. még: Zinner: A kádári megtorlás, 215–335. p.

Ha a *Tervezet* mellé tesszük a *Tervezetet* a gyakorlatba átültető büntetőeljárások adatait – hogy tudniillik ténylegesen kik és milyen bűncselekmények vádjával kerültek a bíróságok ítéltanácsai elé –, kiderül: *mindenkin megtorolták a forradalomban való részvételt*¹¹⁴ – sokkal szélesebb körben is, mint azt a *Tervezet* előírányozta.

AZ EGYETEMI IFJÚSÁG

A *Tervezet* ugyan külön nem említi az egyetemistákat, de az „*ifjúsági, vagy ellenforradalmi szervezetek vezetőit, szervezőit*” a népbíróság elé állítandók között felsorolja. Egyetértés van a kutatók között – mint azt Ripp Zoltán megfogalmazta – „Az MSZMP vezetői különösen nagy jelentőséget tulajdonítottak az *egyetemeeken* folytatott tisztogatásoknak. Eltávolították a fiatalok köréből a forradalom mellett hitet tett oktatókat: akiket nem akartak súlyosabb retorsziónak kitenni, azokat nyugdíjazták vagy más munkakörbe helyezték át.”¹¹⁵

A „tisztogatás” persze elsősorban súlyos börtönéveket, internálást – egyes esetekben – halálbüntetést jelentett.

Aligha volt kérdéses a megtorlás irányítói előtt, hogy az 1956-os forradalom bölcsőjét egyetemi ifjúság ringatta. Az értelmiségekkel szemben mindenig is (osztály)gyűlöletet tápláló Marosán György – amikor Ács Lajos¹¹⁶ egy szakszervezeti gyűlésre küldte Szegedre – kijelentette: „Nem hárítom el a megbízást, de egy feltétellel: ha a párt és a kormány nevében *tűzparancsra* kapok megbízást. (Kiemelés tőlem. K. F.)”¹¹⁷ Marosán ekkor nem kapott tűzparancsot.

A szegedi egyetemi ifjúság a MEFESZ október 16-ai megalakításával¹¹⁸ valóban átlépte a „Rubicont”. Egy ifjúsági szervezet, amely kivonja magát a monolit hatalmat jelentő MDP minden átfogó felügyelete alól, valójában a diktatúra tagadását jelentette, és megállíthatatlan folyamatot indított el az ország egyetemein és főiskoláin. Ez már maga volt a forradalom.

¹¹⁴ Kahler Frigyes: Joghál Magyarországon 1945–1989, Bp., 1993. 17–46. p.

¹¹⁵ Ripp Zoltán: 1956 – Forradalom és szabadságharc Magyarországon, Korona Kiadó, Bp., 2002. 260. p.

¹¹⁶ Ács Lajos ekkor az MDP KV titkára és a PB tagja volt.

¹¹⁷ Marosán György: A tanúk még élnek. Tabu Kiadó, 1989. 56. p.

¹¹⁸ Kiss Tamás: Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége 1956 – Belvedere Meridionale, Szeged, 2002; Bill Lomax: Magyarország 1956 (Fordította és kiegészítette Krassó György) Bp., 1989. 90. p. Vö. még: Kiss Tamás interjúja (készítette: Molnár Adrienne 1956-os Intézet OHA 734 és Fejér Dénes–Vasvári Vilmos: Szabadságharcunk a bolsevizmus ellen. Magyar Politikai Foglyok Szövetsége, 2002 (továbbiakban Fejér–Vasvári) II. 757–758. p.

Az aktivitás, amellyel az egyetemisták és főiskolások a forradalomban részt vettek – a tüntetéseken,¹¹⁹ az egyetemek demokratikus átalakításában, a nemzetőrségben, a vidék forradalmának segítésében,¹²⁰ a fegyveres harcokban,¹²¹ az orvostanhallgatók a sebesültek ellátásában¹²² – nem ment feledésbe, amikor elindult a megtorlógepezet. A diákok tevékenységét a „felkelés irányításában” az ENSZ Különbizottság külön is említette.¹²³

Nem áll itt módunkban tételesen áttekinteni a minden felsőoktatási intézmény hallgatóit és oktatóit ért megtorlást. A felhozott példákkal szemléltetni kívánom a jogon kívüli és a jogi keretek között végrehajtott megtorlás jellegét, súlyát.

A jogon kívüli megtorlás lesújtott az egyetemei ifjúságra is. A megszálló szovjet erők nyomán megjelenő KGB volt az első. Szerov parancsára a szovjet állambiztonsági egységek közel ezer főt fogtak el és szállítottak szovjet területre. Köztük volt 90 veszprémi lakos, főleg egyetemista.¹²⁴ Fux Sándor – egykor maga is veszprémi egyetemi hallgató – visszaemlékezése szerint¹²⁵ a kihurcoltak között számos budapesti egyetemista is volt. Az egyetemisták haszszállítása után – függetlenül attól, hogy a KGB milyen eredménnyel zárta az általa lefolytatott vizsgálatot – a magyar hatóságok leptek fel újabb vizsgálatokkal, amelyek nagy részét előzetes letartóztatás mellett folytatták le.

A kollégiumok sokszori átkutatása, a hallgatók brutális bántalmazása – ez a *karhatalom* gyakori feladata volt Budapesten és vidéken egyaránt – a fegyverek felkutatása mellett az egyetemisták megfélemlítését szolgálta, különö-

¹¹⁹ Kiemelem a mosonmagyaróvári tüntetésen részt vevő Mezőgazdasági Akadémia hallgatóinak véréaldozatát, aikire a sortűz zúdult, és 7 hallgató életét vesztette. Vö.: Sortűzek 1956, IM. Tényfeltáró Bizottsága, 1993. (szerk.: Kahler Frigyes) 61–65. p. Vö. még: Interjú Gieber Katalinnal, az Akadémia volt tanársegédével, 1956-os Intézet, OHA. 270. Készítette Molnár Adrienne. Puskás Sándor V. éves orvostanhallgató (1934–1956) volt az első áldozat október 23-án este a Rádiónál (Balás-Piri László adatközlését köszönöm).

¹²⁰ Járomi: Id. mű. 73–76. p.

¹²¹ Mint például Danner János (1929–1956) V. éves építésmérnök hallgatóra (Fejér–Vasvári I. 209–312. p.; Péter László: 1956 Előtt, Alatt, Után. Belvedere Meridionale, Szeged, 2006. 169–171. p., és Nagy György (?) IV. éves orvostanhallgató. Balás-Piri László: Emberök fehérben 1956. hn., 1993. 38–43. p. Balás-Piri László szíves szóbeli kiegészítését külön köszönöm. (K. F.)

¹²² Hegedűs Zoltánt (1928–1956) a sebesültek mentése közben lőtték le október 30-án a Kötársaság téren, az esetről filmfelvétel is készült. Vö. még: Balás-Piri László: Id. mű 182–191. p. A hősi halált halt orvostanhallgatók előtt emlékművel tisztelegtek a SOTE belső klinikatelepi parkjában.

¹²³ 1957. jún. 20-ai jelentés, megjelent magyarul Bp., 1989. 39–42. p.

¹²⁴ Hiányzó lapok 1956 történetéből, Bp., 1993. 155–158. p. Vö. még: A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei I. Intera Rt.; 1993. 69. p. 1956. november 15-én az ungvári börtönben 846 magyarországi fogolytól szól a jelentés, Csopra 1074 főt irányítottak.

¹²⁵ Fux Sándor közlései a szerző részére az 1996. évben.

sen ott, ahol valamilyen jelét adták a tiltakozásnak, miként ez Miskolcon is történt. S hogy miként zajlottak a karhatalom akciói, arról a hivatalos, írott forrásokon túl¹²⁶ hiteles képet ad Ungvári Rudolf (*1936) volt miskolci egyetemista interjújában.¹²⁷

1957 elején elindultak azok a büntetőeljárások, amelyek során kemény ítéletek születtek az egyetemistákkal szemben. Ezek az eljárások nagy nemzetközi tiltakozást is kiváltottak. Ilyen volt a Tóth Ilona ellen folytatott konceptiós per is. Marosán György – akit Kádár az „első számú agitátorunknak”¹²⁸ nevezett, s aki különös gyűlölettel viseltetett az egyetemi ifjúsággal s általában az értelmiséggel szemben¹²⁹ – a nemzetközi tiltakozásra sajátosan reagált. Kifejtette, hogy a külföld csak az értelmiségek és az egyetemisták felelősségre vonása miatt tiltakozok, de nem érdekli őket, hogy „prolikat” ölünk meg.¹³⁰ Az értelmiség-ellenesség egyébként a pártban, mintegy evidenciaként volt jelen. Köböl József önkritikájában is említi: „Nekem az volt a bajom, hogy az elmúlt években nagyon keveset voltam a munkásosztállyal és kissé a kelleténél többet az értelmiségekkel.”¹³¹

A hatalom az egyetemista vádlottakkal szemben több halálos ítéletet hajtott végre. Az első Tóth Ilona¹³² szigorló orvos (1932–1957) halálos ítélete volt, akit 1957. június 27-én – kötél által – végeztek ki. Az ügy körül ma is heves viták dúlnak,¹³³ amelyek eldöntéséhez – hogy ti mit tett vagy nem tett

¹²⁶ A Miskolci Karhatalmi Zászlóalj jelentése. Hadtörténeti Levéltár, 1956-os gyűjtemény.

¹²⁷ Vásárhelyi Judit interjúja az 1987–88. években, 1956-os Intézet, OHA 120. A Miskolci egyetemisták 1957 februárjában, tiltakozásul az egyetemre kitűzött vörös zászló miatt, a kollégiumok ablakaiba vörös rongyokat akasztottak. A karhatalom, késő este 120 egyetemistát – köztük lányokat is – letartóztattott és a rendőrkapitányságra előállított. Itt gumibottal verték őket egész éjszaka.

¹²⁸ MOL. 288. fond. 4/5. ö. e. 1957. febr. 26-ai KB-ülés.

¹²⁹ Erről ő maga is beszélt az 1957. febr. 26-ai KB-ülésen. MOL. 288. fond. 4/5. ö. e. Először emlegette az értelmiség „hasfájását”, amikor tiltakoztak a karhatalmi kegyetlenkedések ellen, és a törvényességet kérték számon. Marosán ugyanakkor hamis történelmi ismereteit gátlástanul felhasználta politikai érvként: „Mikor ezt magyarázni kezdtem, hogy 1919-ben Horthynak jogához volt behozni románokat, szeneágokat, jugoszlávokat, franciakat, akkor nekem jogom van minden fegyvert igénybe venni, hogy a munkáshatalmat megvédjem Magyarországon! (viharos taps)” (Marosán György hozzájárulása a Legföbb Ügyészszék 1957. február 4-ei országos konferenciáján, MOL. 288. fond. 30/1957 12. ö. e.)

¹³⁰ „Ha a Tóth Ilona ügye külföldön nagyjelentőségűvé vált, akkor ez nemcsak emberbaráti célt szolgál, hanem azért van, mert ebben a perben túlnyomórészt intellektuális fiatalok vannak. Megölhetjük a prolikat, nem csinálnak cirkusz.” MOL. 288. fond. 5/33. ö. e. 15. p. Elhangzott az 1957. júl. 2-i PB-ülésen.

¹³¹ MOL. 288. fond. 4/10. ö. e. 1957. június 22-i KB-ülés, 71. p.

¹³² Kézikönyv III. 43–44, 219. p.

¹³³ Eörsi László és Jobbágyi Gábor politikai indulatoktól sem mentes vitája a napi sajtóban is megjelent.

Tóth Ilona a vád tárgyát képező gyilkosság ügyében – még további alapos kuttatás szükséges. Ennek természetesen kizárolag a történettudomány szempontjából van jelentősége, hiszen a Tóth Ilonával szemben hozott halálos ítélet jogilag semmis a 2000. évi CXXX. tv. 1. és 2. § alapján.¹³⁴ A bírósági iratanyagból ugyanis – amelyet e sorok szerzője részletesen ismer – nem állapítható meg megalapozott tényállás. A bűnösséget kimondó első¹³⁵ és másodfokú ítélet¹³⁶ több súlyos megalapozatlansági hibában¹³⁷ szorosan összefügg, amelyet az 1957-ben eljárt bíróságok nem oldottak fel, s amelyek okán nem lehet megállapítani, hogy mi történt, de az bizonyos, hogy az ítéleti tényállásban írtak abban a formában nem történhettek (pl. a boncolási jegyzőkönyv és a vegyészszakértői vélemény kizára a benzin injekciótól stb.).

Arra, hogy a Tóth Ilona ügyben szakmai hibák voltak, utalt a legfőbb ügyész¹³⁸ 1958. évi beszámolója és nevesítői a Szalay József legfőbb ügyész-helyettes is.¹³⁹ A történeti tényállást illetően talán M. Kiss Sándor és Kiss Réka kutatásai új eredményt hoznak. Amennyire ellentmondásos a tényállás ebben az ügyben, annyira világos az ügy *koncepciója*. Ennek lényege az egyetemisták lejáratása, annak demonstrálása, hogy az egyetemisták közösvényes bűnözök, akik visszaeső bűnelkövetőkkel együtt követtek el gyilkosságokat.

Ugyancsak halálos ítélet született Békési Béla (1926–1958) orvostanhallgató ügyében.¹⁴⁰ Békési 1953-ban – már nős egy gyermekes emberként – iratkozott be az orvosi egyetemre, III. éves orvostanhallgató volt a forradalom

¹³⁴ A semmisséget a Fővárosi Bíróság 9. B. 56/2001/2. sz. végzése 2001. február 19. napján jogerősen kimondta.

¹³⁵ A Budapesti Fővárosi Bíróság 1957. április 8. napján kelt B. VII. 164/1957/46. számú ítélete. B.-né Tóth Matild tanácsa.

¹³⁶ A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának Népbírói Tanácsa 1957. június 20. napján kelt és jogerőre emelkedett Nbf. III. 5019/1957/96. sz. ítélete. Radó Zoltán tanácsa.

¹³⁷ Az eljárás idején hatályban volt Büntető perrendtartás, az 1954. évi V. tv.-nyel és az 1957. évi 8. sz. törv.-tel módosított 1951. évi III. tv. (Bp.). E szerint az ítélet megalapozatlan és ez okból hatályon kívül kell helyezni [Bp. 201. § b) pont és 203. § (1) bek.], ha a tényállás megállapítása hiányos, ellentétes az íratok tartalmával, vagy a bíróság egyes tényekből további tényekre helytelen következtetést vont le. Továbbá: az ügy nincs kellően felderítve, illetve a bíróság nem tett eleget indokolási kötelezettségének [Bp. 184. § (3) bek.].

¹³⁸ Dr. Szénási Géza.

¹³⁹ MOL. 288. fond. 30/1958/14. ö. e. „Ezekre a hibákra [...] a legfőbb ügyész szakmai hibák fel kellett hívni a figyelmet. Ő is megemlíttet néhány nagyobb szabású ügyet, amelyeknél hiányosságok voltak: így pl. a Turner-féle, a Micsinai és a Tót (sic!) Ilona ügyet.”

¹⁴⁰ Békési Bélát – a Péch Géza és társai ügy VI. r. vádlottját első fokon a Fővárosi Bíróság Népbírói Tanácsa – Tutsek Gusztáv tanácselnök vezetésével NB. 3676/1957. sz. alatt 1957. okt. 4-én életfogytig tartó szabadságvesztésre, másodfokon a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Népbírói Tanácsa Borbély János tanácselnök vezetésével Nbf. 5031/1958. sz. 1958. ápr. 15-én halálra ítélte. Az ítéletet április 22-én végrehajtották. Vö.: Kézikönyv III. 99–100. p.

idején. Október 28-ától a nemzetőrség tagja, november 4-e után a 2. sz. női klinikán nagy mennyiségű fegyvert rejtett el. Szervezte az ellenállást, majd decemberben Ausztriába akart menni, de Győrben elfogták, majd kihallgatás után elengedték. 1957 januárjában visszatért Budapestre. Debrecenben és Székesfehérváron szervezte az ellenállást. Február 11-én a klinikán tartóztatták le.

Tágabb értelemben a kivégzett egyetemi hallgatók között említhető még Laurinyecz András (1927–1957),¹⁴¹ aki 1948-ban iratkozott be a Szegeden a jogi karra, és joghallgatóként tartóztatták le fegyverrejtégetés vádjával. A Gyulai Megyei Bíróság által kiszabott életfogytig tartó szabadságvesztés büntetésből 1956 tavaszán – félbeszakítással – szabadult. Ezt követően a pilisszentlászlói bányában dolgozott. 1956. október 26-án Budapestre érkezett több bányással együtt és a Széna téri fegyveres csoporttal harcolt. Pilisszentivánra vonultak vissza, majd ismét visszatértek Budapestre. November 3-án Bécsbe indult több társaival, de Győrben Szigethy Attila¹⁴² Szombathelyre irányította őket. Itt fogták el a laktanyában november 4-én a szovjet erők. Elengedték, majd december 22-én a magyar hatóság letartóztatta. Rusznyák László és társai perében II. r. vádlottként szerepelt. Halálra ítélték, amelyet a másodfokon eljárt bíróság helybenhagyott.¹⁴³ Nem kért kegyelmet, 1957. november 29-én végezték ki.

A halálos ítéletek mellett számos súlyos szabadságvesztés büntetést is kiszabtak a bíróságok. Nagy József és tizenkét társa ügyében¹⁴⁴ első fokon hat halálos ítéletet született. Négy halálos ítéletet helybenhagyottak és végrehajtottak. Mécs Imre V. éves műegyetemi hallgató¹⁴⁵ esetében a halálos ítéletet – Mécs Imre 9 hónapig állt a halálos ítélet súlya alatt – a rettegett Borbély tanács életfogytig tartó szabadságvesztésre enyhítette. Egy másik egyetemista, a VIII. rendű vádlottként életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt Hegedűs László és védője az enyhítésért bejelentett fellebbezésüket visszavonták, el-

hárítva ezzel azt a gyakran előforduló tragédiát, hogy a másodfokú bíróság vele szemben halálbüntetést szabjon ki. Erre ugyanis – a súlyosítási tilalom eltörlesével – megvolt a jogi lehetőség súlyosításra irányuló ügyészzi fellebbezés nélkül is.¹⁴⁶

A vidéki egyetemek hallgatói esetében sem volt kíméletesebb a hatalom. Szegeden¹⁴⁷ – a MEFESZ létrehozásának egyetemén – Kiss Tamás és 8 társa ellen nyújtottak be vádiratot 1957 novemberében. Az ügyben csak 1959 februárjában született jogerős ítélet.¹⁴⁸ A büntetőügy – amely a vádlottak széren- cséjére nem népbírósági tanács előtt folyt – akár szerencsés kimenetelűnek is tekinthető.

Kiss Tamás joghallgató első fokon 8 évet kapott, amit 5 évre szállítottak le, társai büntetését is jórészt csökkentette a Radó-tanács.¹⁴⁹

A vidéken folyó forradalmi események segítésére – így a nemzetőrség felállításának és Jászberény védelmének megszervezésére – küldte a budapesti bölcsészkaron működő forradalmi bizottság Jászberénybe Gedai István IV. éves bölcsészt, aki Pintér Lajos II. éves szegedi orvostanhallgatóval, Liszkay Tamás III. éves joghallgatóval és Kosztya Lujza III. éves magyar-lengyel szakos bölcséshallgatóval – valamennyien fegyveres nemzetőrök – az egyetem által biztosított gépkocsival mentek Jászberénybe a kapott utasítás végrehajtására.¹⁵⁰

A forradalom után Gedai István vissza tudott térti az egyetemre. 1957. március 15-e előtt „preventív őrizetbe” vették, majd néhány nap múlva szabadlábra helyezték. 1957. április 9-én az egyetemen tartóztatták le, majd Jászberénybe vitték „kihallgatásra”. Valójában súlyosan bántalmazták, s a harmadik eszméletvesztés után „beismert vallomást” írtak vele alá, majd a szolnoki politikai osztályra szállították, ahol őt és fogolytársait ugyancsak bántalmazták. Az eredetileg a Szolnok Megyei Ügyészség által 8 személy el-

¹⁴¹ Kézikönyv III. 69. p.

¹⁴² Szigethy Attila (1912–1957) a Dunántúli Nemzeti Tanács elnöke.

¹⁴³ A Fővárosi Bíróság Halász László tanácsa gyorsított eljárásban B. Gys. 2383/1957. szám alatt 1957. júl. 23-án hozott halálos ítéletet, amelyet a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Népbírósági Tanácsa – Borbély János vezetésével – Nbf. 5185/1957. sz. alatt 1957. nov. 16-án helybenhagyott. Az ügy 17 vádlottjából ötöt ítélték halálra és végezték ki. A Kézikönyv III. 215. p. téves megjegyzése a vádirat lappangására utalás. Vádirat ugyanis nem volt, az ügyész a gyorsított eljárásban a vádat szóban adta el. Vö.: [1957. évi 34. tör. 8. § (1) bek].

¹⁴⁴ Első fokon a Fővárosi Bíróság Népbírósági Tanácsa (tanácselnök Tutek Gusztáv) Nb. 8016/1958. 1958. május 22-én hozott ítéletet, másodfokon a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Népbírósági Tanácsa (tanácselnök Borbély János) Nbf. 63/1958. sz. alatt 1959. február 10-én hozott ítéletet.

¹⁴⁵ Köszönöm Mécs Imre szives személyes közlését.

¹⁴⁶ 1957. évi 34. tör. 16. § (2) bek.

¹⁴⁷ Bálint László: A megtorlás Szegeden, 1956-ban, Belvedere Meridioale, Szeged, 2004.

¹⁴⁸ Első fokon a Szegedi Megyei Bíróság (tanácselnök Móricz Béláné) B. 1249/1957. sz. alatt 1958. febr. 14-én hozott ítéletet, másodfokon a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága (tanácselnök Radó Zoltán) Bf. 135/1959. sz. alatt 1959. febr. 25-én ítélezett. Kézikönyv III. 246. p. A VIII. r. vádlott – Resli Pál – ügyét elkülönítette már az első fokú bíróság.

¹⁴⁹ Tóth Imre II. r. vádlott 10 éves büntetését 6 év 6 hónapra, Gönczöl Dezső III. r. vádlott 8 éves büntetését 5 év 6 hónapra módosították, Aszalós János IV. r. vádlott 2 évet helybenhagyották, Tunyogi Csapó János V. r. vádlott 5 évet 4 évre, Sós László 7 évet 4 évre, Abrudbányai Mihály VII. r. vádlott 5 évet 2 év 6 hónapra, Csalner György IX. r. vádlott 3 évet 1 év 6 hónapra, Barabás István X. r. vádlott 4 évet 3 évre, Kurcsa Klára XI. r. vádlott 1 év 6 hónapját 10 hónara szállította le a másodfokú bíróság. (Vö.: Kézikönyv III. 246. p.; Bálint L.: A megtorlás Szegeden, 1965-ban; Fejér–Vasvári)

¹⁵⁰ Járomi: Id. mű 73–141. p.

len benyújtott vádirattal¹⁵¹ indult büntetőügyből elkülvonítették Gedai István és társai ellen az eljárást – Czinege Lajos megyei párttitkár utasítására¹⁵² – és népbírósági tanács elé utalták. Az ügyet Szolnokon a Pest Megyei Bíróság Népbírósági tanácsa¹⁵³ – Boros János tanácselnök vezetésével – tárgyalta és kemény ítéletet¹⁵⁴ hozott. Gedai István 5 év szabadságvesztésre ítélté.¹⁵⁵ Gedai István meggyőződése szerint Boros tanácselnök az ügyben – amelybe Czinege személyesen beavatkozott – valójában a halálbüntetés kiszabásának megakadályozásán fáradozott, amely a vár szerint lehetséges volt. Másodfokon a Legfelsőbb Bíróság – Antal Pál vezette – Népbírósági Tanácsa¹⁵⁶ enyhített az ítéleten. Gedai István büntetését 1 év 6 hónapra enyhítették.¹⁵⁷

Nincs itt terünk feldolgozni – de meg kell említeni – az egyetemi ifjúságot ért nem büntetőjogi hátrányokat, különösen az egyetemekről (és főiskolákról) történő kizárást. A hallgatók egy részének évek múltával sikerült viszszakerülni a felsőoktatási intézmények valamelyikébe, más része azonban végleg kiszorult a pályáról, esetenként a társadalom peremére került.

Külön történet a közel kétszázezres (194 000) menekültáradattal¹⁵⁸ külföldre került egyetemi ifjúságé. Sokan szervezetten – egész évfolyamok, gyakran oktatóikkal – mentek külföldre, hogy valamelyik európai vagy amerikai egyetemen fejezzék be tanulmányaikat, s így pályájuk csak igen ritkán – évtizedek múlva – kanyarodott vissza Magyarországra.

AZ EGYETEMI TANÁROK

A tanárok és más beosztású egyetemi oktatók ellen ugyancsak indultak súlyos kimenetű büntetőeljárások. Ilyen volt a Perbíró József (1908–1991), a jogi kar dékánja – Szeged forradalmának egyik vezetője – elleni büntetőeljárás a Szegedi Forradalmi Bizottság elleni ügyben.¹⁵⁹ Péter László professzor (*1926)

¹⁵¹ 1957. Bü. 1.167/4. sz. 1957. jún. 29. Kiss Endre megyei ügyész és Pásztor Péter ügyész.

¹⁵² Gedai István közléseit és szíves segítségét köszönöm. (K. F.)

¹⁵³ Szolnokon nem működött népbírósági tanács, ezért járt el a Pest megyei bíróság.

¹⁵⁴ 1958. febr. 14. B.1911/1967. Korábbi szám Nb.003/1957.

¹⁵⁵ A vele együtt elítélt Nagy Pál 2 évet, Kovács Tibor 1 évet, Orendás Béla 1 év 6 hónapot, Lauer László 1 évet kapott.

¹⁵⁶ 1958. okt. 3. Nbf. I. 5213/1958.

¹⁵⁷ Enyhítették még Nagy Pál büntetését 1 évre és Orendás Béla büntetését 1 évre.

¹⁵⁸ Pálmany Béla: Menekültáradat, In.: Sortüzek 1956. II. jelentés, IM Tényfeltáró Bizottság, Antológia Kiadó, Lakitelek, 1994. 35. p.

¹⁵⁹ Perbíró József a Szegedi Megyei Bíróság Pozsgay István vezette népbírósági tanácsa Nb. 1103/1957. számon 1958. febr. 13-án hozott első fokú ítéletében első fokon 15 évre; másodfokon a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága Nbf. 5193/1958. sz. alatt 1958. okt. 1. napján Cies-

– maga is a forradalom egyik résztvevője és a megtorlás alanya¹⁶⁰ – számos írásában és forrásközösében mutatta be az egyetemi oktatók és hallgatók ellen folytatott eljárások különböző szintjeit.¹⁶¹

Elbocsátották a legkiválóbb professzorokat is. Példaként említem Bónis György (1914–1985) jogászprofesszort.

A megtorlás büntetőjogi vonulata – az 1963. évi 4. törv.-tel – felemás módonzárult le, hiszen a fegyveres harcokban részt vettek mint „köztörvényesek” börtönben maradtak, s csak a hetvenes években szabadultak. A felsőoktatási intézményekben az egyetemi ifjúság – s nemkülönben tanáraik – a politikai rendőrség ügynökhálózatán keresztül került a hatalom szoros felügyelete alá. Példaként elég utalnom Bálint Sándor Európa hírű néprajztudós esetére.¹⁶²

ÖSSZEFOGLALÁS

A megtorlás stratégiája az egyetemeken – így a szegedi egyetemen is – része volt az egész társadalom ellen folytatott megtorlásnak. Ezt a stratégiát az MSZMP legfelsőbb vezetésének politikai akarata alapján – amelynek alakításában tevélezgeten hatott a megszálló szovjet birodalmi akarat is – a belügyminisztérium dolgozta ki. Itt külön nevezítették az ifjúsági vezetők számonkérését.

Az egyetemi (főiskolai) ifjúságnak a forradalomban részt vett tagjait – jó részt a jogi megtorlás keretei között – súlyos börtönnel, esetenként halállal sújtották:

– a diktatúrától elszakadást hirdető, demokratikus szervezetek létrehozását végrehajtó tevékenységükért (MEFESZ) és az egyetemet érintő reformok meghirdetéséért (orosz nyelv és marxizmus kötelező oktatásának megszüntetése stb.);

– a forradalmi harkokban való fegyveres, vagy fegyvertelen részvételért;

– a vidék forradalmi mozgalmaiba való bekapcsolódásért.

lár Viktor tanácsa életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélté. Az 1963. évi közkegyelemmel szabadult. Az ügy II. r. vádoltját, Kováts Józsefet halálra ítélték és kivégezték. (Nevét az iratok hibásan Kovácsként említik.) Kézikönyv III. 247. p., részletesen Bálint László: A megtorlás Szegeden; Uő.: Kováts József (1926–1958) Belvedere Meridioale, Szeged, 2004. Perbíró József: 1956 Szegeden – Emlékeiben, Belvedere Meridioale, Szeged.

¹⁶⁰ Fejér–Vasvári III. 1131–1139. p.

¹⁶¹ Péter László: 1956 előtt, alatt, után, Belvedere Meridioale, Szeged, 2006.; Uő.: A forradalom a szegedi orvosegyetemen.

¹⁶² Kahler Frigyes: III/III-as Történelmi Olvasókönyv 2. Kairosz Kiadó, Bp., 2002.

Az egyetemi ifjúságot tömegesen vetették alá a jogi kereteken kívüli megtorlásnak, amely súlyos testi bántalmazásban, esetenként csoportok kínzásában jelentkezett.

Mindkét esetben az egyetemi ifjúsággal érzékelgették azt az értelmiség ellenes gyűlöletet, amely a párt számos felső és középvezetőjét jellemzte. Ez nyomta rá a bélyegét az egyetemekről történő kizárásokra is.

Felelősségre vonták és kirekesztették az egyetemekről azokat a professzorokat és oktatókat, akik akár csak egyetértettek a forradalmi ifjúsággal.

A megtorlási folyamattal párhuzamosan kiépült az egyetemeken a politikai rendőrség új ügynökhálózata.

Az 1956-os megtorlás nemzetközi visszhangja¹⁶³

MEGMOZDUL A VILÁG

Tüntetések Európa-szerte – így foglalhatjuk össze a forradalom leverését követő, Nyugat-európai helyzetet Németországtól Ausztrián át Olaszországig, a Skandináv államoktól Franciaországig. A zömmel egyetemista tüntetők a magyar forradalom leverése, a szovjet megszállás és a megtorlások ellen tiltakoztak.

A kor két legerősebb kommunista mozgalmával rendelkező országban – Franciaország és Olaszország – is felkorlácsolta az indulatokat a szovjet fegyveres beavatkozás, noha a két ország kommunista pártjának hivatalos vezetése helyeselte a szovjet vezetés katonai beavatkozását.

Az USA-ban sajátosan alakult a helyzet. A nagyszámú amerikai magyar egyként állt a forradalom mellett, és tiltakozott restauráció ellen. Sajátosan alakult a „rab nemzetek felszabadításának” ideológiáját hirdető hivatalos amerikai külpolitika,¹⁶⁴ amelynek stratégia céljai már egészen mások voltak. A stratégák a Szovjetunió gazdasági összeomlására, s nem a katonai erőre építettek. *Eisenhower elnök üzenete* – amely szerint Magyarországot az USA nem tekinti potenciális szövetségesnek – megerősítette a szovjetvezetésben a jaltai világrend stabilitását.

Az USA tiltakozásai természetesen nem változtattak a szovjet belügy „elintézésének” módján.

Az október 29-én kirobbant szuezi háború miatt megosztott hivatalos nyugati világ egyetlen hathatós lépést sem tett a magyar forradalom érdekében.

Az el nem kötelezettségteljes államok vezetői közül *Dzsawaharlal Nehru* (1889–1964) indiai miniszterelnök – az el nem kötelezettek mozgalmának legtekintetlenebb vezetője – szorgalmazta a közvetítést Magyarország és a Szovjet-

¹⁶³ Előadás a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottsága és a Kodolányi János Főiskola 2006. november 15-én tartott tudományos konferenciáján. Első közlés: in.: Tudományos előadások, Veszprém, 2007, MTA VEAB, 69–94. p.

¹⁶⁴ Vö.: John Foster Dulles az USA külügyminiszterének beszéde 1956. okt. 27-én a dallasi világpolitikai tanács előtt. In.: Békés Csaba: Az 1956-os forradalom a világpolitikában, Bp., 1996. 119–121. p.

unió között.¹⁶⁵ Ez ugyan nem járt eredménnyel, de alapos okkal feltételezzük, hogy Nehrunak volt befolyása Hruscsovон keresztül egyes megtorló ítéletek enyhítésére.

Ami az ENSZ hatáskörét illeti: a Biztonsági Tanácsban – a vétő rendszer miatt – esély sem volt, akár csak egy elítélő határozat meghozatalára, a Közgyűlés pedig nem hozhatott kötelező határozatokat. Az tény azonban, hogy felállítottak egy vizsgálóbizottságot a „magyar ügy” vizsgálatára,¹⁶⁶ és évekig napirenden tartja a kérdést.¹⁶⁷ Az, hogy a Kádár-kormányt nem ismerte el az ENSZ-közgyűlés Magyarország hivatalos kormányaként, kellemetlenül érintette mind a szovjet vezetést, mind a Kádár-kormányt. Ez – majd évekkel később, 1962-ben – az USA és Magyarország között megindult titkos tárgyalásokon alkupozíciót jelent. Az USA közkegyelem hirdetése fejében¹⁶⁸ javasolja a magyar kérdés levételét a közgyűlés napirendjéről – 1962. december 20-án elfogadja a közgyűlés az USA javaslatát – és helyreállt a kádári Magyarország ENSZ-tagsága is. U-Thant ENSZ-főtitkár 1963. július 1–3-a között Magyarországra látogatott, s ezzel a világ előtt Kádár és hatalmi köre hivatalosan is szalonkéssé vált.

Az egyes államoknak a magyar forradalom leverésére és a megtorlásra vonatkozó reakcióit a történetkutatás különböző mértékben dolgozta fel.

FRANCIA REAKCIÓ AZ 1956-OS FORRADALOMRA

Legtöbbet talán az olaszországi¹⁶⁹ eseményekről és a francia nemzetgyűlés fellépéseiéről tudunk.¹⁷⁰ Az olasz eseményekről ebben a jubileumi évben külön tudományos ülésszak szólt, amelyet az olasz nagykövetség rendezett meg. Ezért e helyen ennek említése mellett bővebben a franciaországi események-

¹⁶⁵ Göncz Árpád-interjú, készítette Hegedűs B. András 1958-ban. 1956-os Intézet, OHA 2.

¹⁶⁶ 1957. január 10-én. A Kádár-kormány nem engedte be a bizottság tagjait az országba. Korábban, 1956 novemberében az ENSZ főtitkára, Dag Hammarskjöld (1905–1961) akart Budapestre jönni, de a Kádár-kormány nem járult hozzá a látogatáshoz. Jkv. 61. p. 1956. nov. 16-ai IIB ülés. Az öttagú bizottság 1957 júniusára készítette el a jelentést.

¹⁶⁷ 1958. június 21-én az ENSZ ötös bizottsága nyilatkozatban elítélte Nagy Imre és társai kivégzését, és december 11-én a Közgyűlés napirendre tűzte a magyar kérdést. Az 1959. december 8–10-ig tartó ülésszakon ismét téma a magyar ügy.

¹⁶⁸ Ez lett az 1963. évi 4. tvr.-tel kihirdetett közkegyelem, amelyet Kádár János 1963. március 21-én jelentett be nyilvánosan. A közkegyelmi rendelettel azonban számos szabadságharcos börtönbüntetését nem törölték el, sokan – mintegy 600 fő – börtönben maradtak, s csak a hetvenes években szabadultak.

¹⁶⁹ Vö. még Pintér Lajos munkássága.

¹⁷⁰ Kecskés D. Gusztáv: A magyar kérdés a francia nemzetgyűlésben. In.: Actas, 2006. 1. 5–18. p. Fordította: Sziromi Szonja.

ről szólok. „Bernard Lafay, a Republikánus Balközép Tömörülés (Ross-emblement des Gauches républicains et du Centre républicain) frakciójának tagja határozati javaslatot nyújtott be, sürgős megyvitását kérve, amelyben a Nemzetgyűlés ünnepélyesen köszönti a »mártír magyar nemzet« és felszólítja a kormányt, hogy a »szabad nemzetekkel« karoltve tegyen meg *minent a megtorlás megállítására* és az országunkban maradt vagy menekült magyarok megsegítése érdekében.”¹⁷¹ (Kiemelés tölem. K. F.) A Nemzetgyűlés Külügyi Bizottsága novembere 6-án a kommunista ellenszavazatok ellenére nagy többséggel (32:10) elfogadta a magyar forradalom leverését elítélő és a szovjet beavatkozást helyeslő Francia Kommunista Párt (FKP) álláspontját. Daniel Mayer bizottsági elnök – szocialista képviselő – felhívta a Szovjetunió párizsi nagykövetségét, megrendülésének adott hangot a magyar eseményekkel kapcsolatban és lemondta a Külügyi Bizottság Szovjetunióba tervezett látogatását, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa delegációjának a Nemzetgyűlésbe tervezett látogatását pedig elhalasztotta.

A IV. Köztársaság Nemzetgyűlése heves vitát folytatott plenáris ülésen is a magyar forradalomról, amely alkalmat nyújtott a kommunista és antikommunista erők heves összecsapásának. 1956. december végétől azután lanyhult a közvélemény és a hivatalos politika érdeklődése a magyarországi események iránt. A FKP létszámának megcsappanása megállt, s a párt néhány hónap után visszanyerte szavazóbázisát is.

Nagy Imre és társainak halálhíre már közel sem okozott akkora megrendülést a nemzetgyűlésben, mint 1956 őszének drámája.

A francia kommunista mozgalomhoz tartozók egy része, valamint a hozzá közel álló „haladó értelmiségek”, – akiket Sztálin annak idején csak „használható hülyéknek” nevezett – között az együttműködés megromlott.¹⁷² A Béke Világtanács 1956. november 5-ei ülésén heves vita robban ki a magyarországi eseményekkel kapcsolatban. Egyes tagok – így Sartre,¹⁷³ Vercors,¹⁷⁴ Gérard és Anne Philippe,¹⁷⁵ Weill-Hallé,¹⁷⁶ Bourgignon, François Rosay – az ENSZ-hez fordultak egyértelmű állásfoglalásért. Jean-Marie Domenach, Jean Casson, valamint Gérard és Anne Philippe kilépett a szervezetből.

¹⁷¹ Kecskés: Id. mű.

¹⁷² Vö.: Klenjászky Sarolta: Az 1956-os magyar forradalom és leverésének visszhangja a francia kommunista mozgalomban. In.: Actas, 2006. 1. 19–37. p.

¹⁷³ Jean-Paul Sartre (1905. jún. 21., Párizs–1980. ápr. 15., Párizs) filozófus, irodalmi Nobel-díjas (1964).

¹⁷⁴ Vercors – polgári nevén Jean Bruller (1902. máj. 26., Párizs–1991. jún. 10., Párizs) író, grafikus.

¹⁷⁵ Gérard Philipe (1922. dec. 4., Cannes–1959. nov. 25., Párizs) színművész, filmszínész.

¹⁷⁶ Benjamin Weill-Hallé (1876–1958) gyermekorvos, a TBC elleni BCG védőoltás első alkalmazója.

Teljes tekintélyével lépett fel a forradalom megtorlása ellen Albert Camus¹⁷⁷ filozófus, író, aki 1957-ben vette át az irodalmi Nobel-díjat. Nemcsak a közismert *Magyarok vére* című esszével,¹⁷⁸ amelyet 1957 októberében írt. 1956 novemberében több neves művésszel és tudóssal – többek között Pablo Picassoival és Jean-Paul Sartre-ral tiltakozó memorandumot írt alá, amelyben elítélte a szovjet lépéseket és a FKP politikáját. E mellett konkrét esetekben is kiállt a börtönbe vették – elsősorban írók – érdekében.

TILTAKOZÁSOK A KOMMUNISTA ORSZÁGOKBAN

Súlyos fenyegetettség mellett több helyen voltak tiltakozó megmozdulások, amelyet a legnagyobb titokban igyekezett tartani a hivatalos hatalom. Nem csak a magyar lakta erdélyi részen,¹⁷⁹ Kelet-Németországban a Humboldt Egyetemen¹⁸⁰ s a forradalmat vérbeffojtó Szovjetunióban is. A Lomonoszov Egyetem hallgatóinak tiltakozó megmozdulására a szovjet állambiztonságik csaptak le.

A kommunista államok hivatalos képviselői a forradalom fegyveres leverésének és a kemény számonkérés szükségességének adtak hangot, már 1956 novemberében. 20-án a kelet-német vezetőkkel, 22–23-án pedig román külüdötteggel tárgyalta Kádár.¹⁸¹ „A német elvtársak nagyon szolidárisan léptek fel [...] Szép számmal jelentkeztek munkások az ellenforradalom leverésére, a spanyol nemzetközi brigádok mintájára.” A román delegációt Gheorgiu-Dej¹⁸² vezette. Ő is a fegyveres fellépést, a rögtönítő bíróságok felállítását és kiégzések alkalmazását ajánlotta.¹⁸³

Csu En-laj¹⁸⁴ a kínai kommunisták „jó tanácsait” nyilatkozatban fogalmazta meg – Kádár János előadásában: „Rendszerüket¹⁸⁵ a kínaiak népi demokratikus diktatúrának nevezik, amely tartalmában kifejezi a mi rendszerünk lé-

¹⁷⁷ Albert Camus (1913. nov. 7., Mondovi–1960. jan. 4., Vieleblevin)

¹⁷⁸ Gloria victis – Az 1956-os magyar szabadságharc költői visszhangja a nagyvilágban (szerk.: Tolla Tibor), Nemzetőr, Bécs–München, 1985. 5–6. p.

¹⁷⁹ A tiltakozásban nem csak magyarok, de román nemzetiségek is részt vettek. Több mint 20 személyt kivégeznek és több ezren kerültek hosszabb-rövidebb ideig börtönbe.

¹⁸⁰ Utal rá Marosán is a MSZMP IIB nov. 16-ai ülésén. Jkv. 62. p.

¹⁸¹ A tárgyalásokról az 1956. nov. 23-ai IIB ülésen számolt be. Jkv. 95–96. p.

¹⁸² Gheorghiu-Dej, Gheorghe (1901–1965) 1945-től a Román Kommunista Párt főtitkára.

¹⁸³ A román pártvezető felszólalt az IKB november 24-ei ülésén is, erre később kitérünk.

¹⁸⁴ Csu En-laj (1898–1976) 1928–1956-ig a Kínai Kommunista Párt KB titkára, 1949–1958 közt miniszterelnök.

¹⁸⁵ Az 1956. nov. 16-ai IIB jegyzőkönyvben „rendszerünket” szó szerepel, ezt a tévedést a Jkv. 67. p. helyesbíti.

nyegét is: demokrácia a nép felé és diktatúra a ellenforradalom felé. A diktatúrának az ellenforradalom felé minden és rendszeresen érvényesülnie kell. Most, a jelenlegi helyzetben a diktatúrán van a hangsúly. Ha nem leszünk ki méletlenek, elsodornak bennünket.”

Marosán György a kínai „oktatást” így fogalmazta meg a Legfőbb Ügyész-ség 1957. február 4-ei országos konferenciáján: „A kínai elvtársak azt mondatták, hogy itt nem volt proletárdiktatúra. Annak a feladata, hogy az ellenforradalmat *fizikailag semmisítse meg* [...]. Ha 1945-ben nem volt mód, akkor 1957-ben ezt meg kell csinálni.”¹⁸⁶ (Kiemelés tőlem. K. F.)

BÍRÓI FÜGGETLENSÉG ALULNÉZETBEN, AVAGY LEHET-E „HATNI” MAGYAR BÍRÓSÁGOKRA?

A kommunista pártállam megeremtéshéz vezető út egyik fontos állomása volt a bírói függetlenség felszámolása.¹⁸⁷ A bírói elmozdithatatlanság megszüntetésével és a bírói kar megrostálásával létrehozott *monolit hatalom* olyan helyzetet teremtett, amelyben a bírákat titkos utasításokkal,¹⁸⁸ esetenként az ügy érdekében adott konkrét „parancsokkal”¹⁸⁹ irányították, tevékenységüket az ÁVO (ÁVH) ellenőrizte, s azokat a bírákat, akik komolyan vették, hogy „a bírák függetlenek és csak a törvénynek vannak alárendelve,”¹⁹⁰ nem csak állásuk elvesztésével,¹⁹¹ de súlyos ítéletekkel is büntették.¹⁹²

Ilyen előzményekre alapítva a restauráció is végrehajtotta a bírói karban a további tisztagatást – mások önként távoztak, mert nem voltak hajlandók a megtorlásban részt venni.¹⁹³

¹⁸⁶ MOL. 228. fond. 30/1957. 12. ő. e.

¹⁸⁷ Kahler Frigyes: Joghalál Magyarországon 1945–1989. Zrínyi Kiadó, Bp., 1993. 151–158. p.

¹⁸⁸ Kahler Frigyes: Az ítélezés irányítása Magyarországon 1949–1956. 1. In.: Magyar Jog (MJ.) 1991/3. 133–142. p.; Uő.: Az ítélezés irányítása Magyarországon 1949–1956. II. MJ. 1991/4. 205–209. p.

¹⁸⁹ Pl. a Mindszenty-perben Olti Vilmos bírónak Tímár István áv. ezredes közvetítette Rákosi utasítását. Kahler Frigyes: A főcsapás irányára: Esztergom Mindszenty bíboros pere, Magyarországi Mindszenty Alapítvány, 1989. 103. p. Hasonlóan Major Ákos bíró Demény Pál ügyében ugyancsak megkapta a „pártutasítást”. Vő.: Iratok az igazságsgolgáltatás történetéhez I. (szerk.: Horváth Ibo-lyai, Solt Pál, Szabó Győző, Zanathy János, Zinner Tibor), Bp., 1993. 70. p.

¹⁹⁰ 1949. évi XX. tv. 41. § (2) bek.

¹⁹¹ Vő.: Zinner Tibor–Kahler Frigyes–Koczka Éva–Pálvölgyi Ferenc–Tóth Béla: Megfogyva és megtörve. Évtizedek és tizedelések a jogászvilágban 1918–1962. Közlöny Kiadó, Bp., 2005. 97–89. és 477–514. p.

¹⁹² Így Rákossy Árpád kecskeméti megyei bírósági tanácselnök és bírótársai esetében. Vő.: Kahler Frigyes: Akik komolyan vették az esküt. In.: Valóság, 1997/11. 50–53. p.

¹⁹³ Zinner Tibor: A kádári megtorlás rendszere. Hamvas Intézet, Bp., 2001. 169–196. p.

A bírói függetlenséget „jogfolytonos” alapon fogta fel a kádári hatalom. Marosán György a Legfőbb Ügyészség 1957. február 4-ei értekezletén kifejtette: „Velünk szemben nem voltak szívbajosak. Bírói függetlenség. Mit lehet erre felelni? Mitől és kitől független? Hol független a bíró a világ bármely táján. [...] Ha beavatkoztam valamibe, azt mondta, hogy Legfőbb Ügyészség, Legfelsőbb Bíróság, Alkotmány és törvény. Ez nagyon szép, de egy ellenforradalom kellős közepén alkotmányos hasfájásokkal jöjjönök elő?”¹⁹⁴

S hogy látják ezt a kérdést a jogalkalmazók?

Borbély Lajos fejtette ki a Legfelsőbb Bíróság és Legfőbb Ügyészség közös pártszervezetének gyűlésén: „Az igazi bírói függetlenség egyet jelent azazal, hogy a bírák semmilyen körülmenyek között sem befolyásolhatók a munkásosztály érdekei ellen és mindig a proletárhatalmat szolgálják”.¹⁹⁵ Hasonló szellemben foglalt állást a Legfelsőbb Bíróság 1957. március 22-ei kollégiumi ülése is. Itt az ítélezést mint az osztályharc eszközét ecsetelte Lee Tibortól¹⁹⁶ Radó Zoltánig¹⁹⁷ a Legfelsőbb Bíróság büntető kollégiuma.

A bírói függetlenséghez szorosan kacsolódik a törvényességről alkotott felfogás. A magas testület a törvényességet is mint osztálykategóriát értelmezte: „A törvényesség objektív értelmezése azt jelenti, hogy a proletár államhatalomtól függetlenített szemlélet, ami lényegében burzsoá szemlélet.”¹⁹⁸ Domokos József – a Legfelsőbb Bíróság elnöke – pedig nem szégyellte kijelenteni: „Tanulunk egy kis osztályharcot a fasizmus igazságszolgáltatásáról...”¹⁹⁹

Nagy erővel folyt ez irányban a kormányzati propagandatevékenység is. Különös figyelmet érdemel a sajtóban megjelent írások között Markója Imre, akkor az MSZMP KB Adminisztratív és Közigazgatási Osztály munkatársa²⁰⁰ *Osztályharcos bíráskodást* című írása,²⁰¹ valamint Biszku Béla: *A proletárdiktatúra időszerű kérdései* címmel megjelent brosúrája.

¹⁹⁴ Marosán György hozzájárulásából MOL. 288. fond. 30/1957/12. ő. e.

¹⁹⁵ Id.: Kahler: Joghájl, 24. p.

¹⁹⁶ Dr. Lee Tibor (1890–1974) jogász, 1922-től az igazságszolgáltatásban dolgozott (Budapesti Királyi Ügyészség alelnöke, majd főügyész) 1947. február 10-étől a legfőbb államügyész helyettese, 1948. június 28-ától budapesti főállamügyész. 1951–1953 között internálják, 1954-ben szabadul, 1957-ben rehabilitálják, 1957. január 16-ától bíró a Legfelsőbb Bíróságon, a Büntető Kollégium vezetője 1965. május 31-éig.

¹⁹⁷ Dr. Radó Zoltán a Nagy Imre-per első tanácselnöke, szívrohamra után az ügyet a Vida-tanács tárgyalta.

¹⁹⁸ Id.: Kahler, Joghájl, 24. p.

¹⁹⁹ Iratok. 2. 702–765. p., Domokos felszólalása az 1957. március 28-ai országos bírói értekezleten.

²⁰⁰ Később igazságügyminiszter.

²⁰¹ Népszabadság, 1957. május 19. Az osztálybíráskodásról vör. még: Zinner: A kádári megtorlás, 337–378. p.

A megtorlást végrehajtó bíróságok részére a hatalom átalakította a jogrendszerét, amely lehetővé tette, hogy a hatalom valamennyi kívánságát „jogszerűen” ki lehessen szolgálni.²⁰²

S itt elsősorban nem a súlyosítási tilalom feloldásáról²⁰³ és a jogerősen lezárt ügyeknek a terhelt terhére történő újbóli felvételéről, hanem a 16. évét betöltött fiatalkorúval szemben „jogszerűen” kihirdetett halálos ítélet lehetőségről van szó.²⁰⁴

Az, hogy kik kerültek végül az „igazságszolgáltatás” örlőkövei közé, s végső soron mi lett a sorsuk, nem jog kérdése volt, hanem a központi és helyi politikai vezetők megítélésén nyugodott. A 103/1958. IM-BM-Legfű közösutasítás (amely titkos volt) egy bizottságot állít fel a megyei párttitkár (első titkár) vezetésével. A bizottság tagja a megyei rendőrkapitányság vezetője, a megyei ügyészség vezetője és a megyei bíróság elnöke. Ez a bizottság minősít és dönt, hogy a forradalmi tevékenységréért gyanúba keveredett „megtévedt munkás és dolgozó paraszt származású személy”-nek „kisebb jelentőségű ellenforradalmi jellegű cselekménye” miatt nem kell bíróság elé állnia. Döntöttek abban a kérdésben is, kik azok, akik az előbbi kategóriába nem sorolandók, („e pont alá nem vonható osztályidegen, osztályellenség, huligán, és a szokásos bűnöző”) az ő sorsuk áll a halálraítéltek és a börtönt szenevédettek számadatai mögött.

Valamennyi magyarországi bíróság – ideértve a Legfelsőbb Bíróságot is – közvetlenül alá volt rendelve a megyei párttitkár által tolmácsolt politikai akaratnak.

Azt, hogy miként működött ez az intézményesített politikai beavatkozás – kombinálva „céhi vezérléssel” –, bizonyítja néhány forráshely:

Vida Ferenc tanácselnök maga adta elő 1989-es interjújában, hogy a népbírák az „íróperben” (Déry Tibor és társai ellen folyó ügy) is akasztani akartak, holott a pártvezetés megtiltotta, hogy ebben az ügyben halálos ítéletet hozzanak. Vida Ferencet – akit a népbírák leszavaztak a tanácskozásban – Marosán György hívatta segítségül. Marosán „elígazította” az egész bírói tanácsot „...nyomatékosan eltanácsolta a népbírákat a »bírói hatalommal való visszaéléstőlk«”. A három népbíró „belátta”, hogy teljesen elhibázottan makacsolták meg magukat.²⁰⁵

²⁰² Kahler Frigyes-M. Kiss Sándor: Kinek a forradalma? Kortárs-Püski, 1997. 215–217. p.

Zinner Tibor: A kádári megtorlás rendszere. Hamvas Intézet, Bp., 2001. 105–168. p.

²⁰³ Hogy ti, csak a vádlottnak és a védőnek a fellebbezésére is lehetett a vádlott terhére súlyosabb, akár halálos ítéletet is hozni, súlyosításra irányuló ügyészeti fellebbezés nélkül. A Legfelsőbb Bíróság Népbírói tanácsa gyakran élt ezzel a lehetőséggel.

²⁰⁴ Mansfeld Péter esetében ezzel az embertelen lehetőséggel is élt Vágó Tibor tanácsa.

²⁰⁵ Vida Ferenc–Faragó Jenő: Perbe fogott ítélet. Interjúk a Nagy Imre-per tanácsvezető bírájával 1989-ben, 55–56. p.

Az egyes ügyekbe való beavatkozásról nyíltan beszélt maga Kádár is az MSZMP KB 1957. április 5-*ei* ülésén: „Itt muszáj erősíteni (sic!) [...] Előfordult például, hogy *Nezvál elvtárs* egy ilyen ügyben *kiizzadt* egy halálbüntetést és a felső bíróságon megesett a szívük rajta és a büntetést átváltoztatták életfogytiglani börtönre... Össze kell szedni egy tucat ilyen ügetet... A bírósági munka most a Népköztársaság létét jelenti.”²⁰⁶

A ránk maradt számos dokumentum közül – amelyekben a politikai nyomozó osztályok a pártszerveknél *kifogást emeltek* egyes bírói ítéletek ellen²⁰⁷ – a legismertebb az a levél, amelyben Pap János Veszprém megyei párttitkár a Veszprém Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács Elnöke Brusnyai Árpád tanár kivégzését követeli, mert az első fokon kiszabott életfogytig tartó börtönt enyhének tartotta.²⁰⁸ Látjuk tehát: a büntetőügyekbe való politikai beavatkozás nemcsak lehetőség, hanem gyakorlat volt Magyarországon a megtorlás éveiben.

Arról is szólnak szóbeli emlékezések, hogy megkerülhetetlen magyar személyiségek, mint például Kodály Zoltán vagy éppen a Brusnyai-ügyben Moravcsik Gyula – megkísérítettek kegyelmet kieszközölni.

KÜLFÖLDI BEHATÁSOK

Keletről – a Nagy Imre-ügy

Tekintsük át a történéseket, amelyek a Nagy Imre-perhez és a kivégzésekhez vezettek.

Még a november 4-e utáni napokban vagyunk, abban a 22 napban, amikor Nagy Imre a jugoszláv nagykövetség falai között várja a fejleményeket, s 5 hónap és 13 nap van még 1957. április 17-éig, amikor Snagovban Rajnai Sándor²⁰⁹ – Nagy Imre perének későbbi vizsgálója és előkészítője – letartóztatta őt és a Gyorskocsi utcába hurcolta.

²⁰⁶ MOL. 228. fond. 4/7. ő. e.

²⁰⁷ MOL. XIX. E-1-88. doboz. Közli: Sortüzek 1956. II. jelentés 334–371. p.

²⁰⁸ Részletesen vör.: Kahler Frigyes: A Brusnyai per, Bp., 1998.

²⁰⁹ Rajnai Sándor (1922–1994) pályáját a BM Vidéki Főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályán kezdte alhadnagy rendfokozattal, 1947-ben BM ÁVÓ-n a Belső reakció elleni harc osztályán a II. alosztály vezetője, 1956. okt. 23–28. között BM fügyeletén szolgált (akkor rendfokozata áv. alezredes). A forradalom leverése után a megtorlás egyik végrehajtója, a Gyorskocsi utcában a Politikai Nyomozó Főosztály parancsnokának helyettese, ezredes. 1962. aug. 31-étől a moszkvai nagykövetség tanácsosa, 1966. júliusától a BM. III. Állambiztonsági Főcsoport vezető-helyettese, majd 1967-től a III/I-es csoportfőnöke. 1968. november 7-étől rendőr vezérőrnagy. 1976. dec. 31-étől nyugdíjas, 1978-ban nagykövet Bukarestben, 1982. aug. 25-étől Moszkvában nagykövet 1989. júniusáig. A rendszerváltozás után ismeretlen helyre távozik Magyarországról.

November 11-én azonban Kádár még így láttatja Nagy Imrét az Ideiglenes Központi Bizottság (IKB) tagjaival: „Nekem személyes meggyőződésem, hogy Nagy Imre, Losonczy Géza és a többi *elvtárs*, akik a kormány tagjai voltak, az ellenforradalmat segíteni nem akarták. Ténylegesen az intézkedésekbe beleszólása a kormány tagjai közül Nagy Imrének, Losonczynak és nemek volt, csak ez a kabinet²¹⁰ volt, a Minisztertanács nem dolgozott egész héten.”²¹¹ (Kiemelés tőlem. K. F.)

A november 11-*ei* IKB-n Kádár így fogalmazott. „Meg kell mondani, hogy valójában forradalmi időket élünk és forradalmi módszerrel is kell dolgozni. Aki továbbra is uszít, legyen bárki, izolálni kell, mert ebbe törekre megy az ország”.²¹² Apró Antal úgy vélekedett, hogy „...Nagy Imrének és másoknak politikai súlya, tekintélye van”.²¹³ Hasonlóképpen vélekedett Aczél György is: „Feltétlenül döntő nagyon széles tömegbázis alapján elkezdeni a tárgyalást Nagy Imrével. Közülük személyes barátom csak Ujhelyi Szilárd, Nagy Imrét nem is ismerem, mégis az a véleményem, hogy alapjában *ezek becsületes emberek és tárgyalni kell velük*.²¹⁴ (Kiemelés tőlem. K. F.)

November 23-án, az elfogás napján a Ideiglenes Intéző Bizottság (IIB) ülésen külön napirendi pont volt „*Nagy Imre csoportjának ügye*”. Két nap telt el csak november 21-e óta, amikor is kormányközi megállapodásban *savatolta* Kádár Nagy Imre hazatérését, *bántatlanságát*.²¹⁵ Kádár következő szavait nem kommentáljuk: „Nem mentek a lakásukra – ezt bizalmasan közzök – és a világban senkinek semmi köze hozzá hova mentek. Sem a jugoszlávoknak, sem a világ más kormányának.”²¹⁶

Mindazonáltal Kádár azt is kijelentette: „megmondtuk (mármint „a jugoszláv elvtársaknak” K. F.) hogy semmiféle örökk száműzetésről nincs szó, de Mindszenty, Kéthly, és a Szabad Európa, a Budapesti Munkástanács követte Nagy Imre kormányát, akkor az ország helyzete megköveteli ezt a megoldást. Nincs bosszúról szó. Nem örkérvényű ez a száműzetés, elteltik 3 hónap, más körülmények között fogunk dolgozni, akkor itt lehetnek Budapesten.”²¹⁷

²¹⁰ 1956. október 30-án alakult 7 tagú kabinet: Nagy Imre, Tildy Zoltán, Kádár János, Losonczy Géza, Kovács Béla, Erdei Ferenc, valamint a Szociáldemokrata Párt egy küldötte. Vör.: Glatz Ferenc, História, 1989/4–5.

²¹¹ A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei I. Intera Rt., 1993., szerk.: Balogh Sándor (továbbiakban: Jk.) MSZMP IKB 1965. november 11-i ülésen 25. p.

²¹² Jk. 29. p.

²¹³ Jk. 32. p.

²¹⁴ Jk. 41. p.

²¹⁵ 1956. november 18-án Lukács Györgyöt, Szántó Zoltánt, Vas Zoltánt már letartóztatták és a foglyokat Mátyás földre a KGB-hez vitték. Kádár ezen a napon vette át Kardelj jugoszláv külügyminiszter levelét D. Vidić külügyminiszter-helyettesről.

²¹⁶ Jk. 98. p.

²¹⁷ Jk. 99. p.

A november 24-i IKB ülésen Gheorghiu-Dej felszólalásában bejelentette: „Mi a munkás–paraszt forradalmi kormány kérésére menedéket adtunk Nagy Imrének és a többieknek. Mind egészben érkeztek Romániába. Megfelelő feltételeket teremtettek részükre, hogy informálva lehessenek arról, hogyan áll helyre a rend Magyarországon, milyen a magyarországi helyzet. Egyesekben az a vélemény alakult ki, hogy Nagy Imre nélkül Magyarországon a rend és a fegyelem nem állhat helyre. A valóság más. És reméljük, hogy ha valami becsület maradt benne, ezt be fogja ismerni. Reméljük, hogy meg fogja változtatni álláspontját.”²¹⁸ A román pártvezér azonban tévedett, Nagy Imre nem hajolt meg a főboncok előtt.

November 28-án az IKB-n ismét szóba került Nagy Imre. Kádár állítása szerint: „Másodikán (ti. november 2-án! – K. F.) üzenetet kaptam a jugóktól, minden erővel támogatni fognak minket, vállalták, hogy nagykövetük elmeg Nagy Imréhez és ráveszik, hogy mondjon le, mert képtelen erélyt mutatni és rendet tartani és ráveszik Nagy Imrét, hogy ne támogassa az ellenforradalmat. Ha máskép nem megy lemondásra készszeti. És két napra rá 4-én egészen más helyzet állt elő. Ha kell meg fogom mondani az egész világnak... Nagy Imréék nem az ellenforradalom elől, hanem egész másért szaladtak be a követésére.”²¹⁹

A december 2–3-ai IKB-ülésen Kádár egyetértést követel az IKB-ban: „Nagy Imre és csoportja kérdéséről.”²²⁰ Kádár ekkor még Nagy Imre elvtárs szerepére beszél, kétségtelenül egyértelműen negatív előjellel, különösen „a november 1-je és 3-a között kialakult új platform a Nagy-kormány teljes átalakításával járt.” Nagy Imre november 4-e utáni magatartását Kádár árulásnak minősítette: „Azután jött a 4-ei fellépése Nagy Imrének, amit minőségeleg egy más kategóriába kell sorolni. Nagy Imréék, akik kommunistának nevezték magukat, akik tudták, hogy a szovjet csapatok miért jönnek Budapestre – és még sok másat is tudtak, amire vissza fogok térti –, mindenek ellenére azt a fellépést csinálták, amit csináltak, úgy, hogy mi rögtön kénytelenek voltunk úgy minősíteni – ha nem ezzel a szóval de – árulása a munkásosztály pozícióinak.”²²¹

Bár az IKB-n belül sem volt egységes a megítélés a Nagy Imre tevékenységről, s különösen a romániai „deportálásáról”,²²² Kádár megítélése meg-határozó volt.

²¹⁸ Jk. 111. p.

²¹⁹ Jk. 127–128. p.

²²⁰ Jk. 144–149. p.

²²¹ Jk. 146. p.

²²² Gyenes András hozzászólása: „Az a véleményem, nem volt helyes megoldás, amilyen módon Nagy Imréket Romániába deportálták. A Nagy Imre-üget le kell zární, nem foghatunk most

1957. január 1–4-e között – Kádár pozícióját megerősítendő – Budapesten üléseztek a magyar párt és állami vezetőkkel a szovjet, bolgár, csehszlovák, román párt- és állami vezetők. A kommunista vezetők illusztris téstülete Nagy Imrért egyöntetűen „árulónak” bélyegezte, s ez hangot kapott a „Komunista testvérvártok budapesti tanácskozásának nyilatkozatában” éppúgy, mint Kádár január 6-ai nyilvános beszédében. Mindez igen rossz előjel volt Nagy Imre sorsát illetően, de itt még korántsem dölt el minden. Nagy Imre sokkal súlyosabb személyisége volt annál, sem hogy életéről és haláláról belső erők döntsenek. Kiss Károly²²³ (akit mellesleg Nagy Imre mentett meg Rákosi bosszújától) 1957. február 15-ei beszédében Nagy Imre bíróság elé állítását követelte,²²⁴ s öt nap múlva Apró Antal²²⁵ jelentette ki, hogy Nagy Imre „áruló, az ellenforradalom barátja”. A külügyminisztérium 1957. február 27-ei hivatalos közleménye szerint „A kormánynak nincs szándékában átadni Nagy Imrért a bíróságnak.”

Maga Kádár április 4-én szólalt meg a kérdésben, kijelentette a külföldi újságíróknak tartott sajtóértekezleten: „nem lesz Nagy Imre-per...”, annak ellenére, hogy Révai József március 7-én – a keményvonalasok álláspontját hangsúlyozva – követelte: „A pártnak el kell ítélnie Nagyat fenntartások nélküli és megfellebbezhetetlenül.”

Igaz, Révai nem beszélt bírói elítélésről, de közismert, hogy a kommunista államokban valójában az általa követelt megfellebbezhetetlen ítélet a gyakorlatban azonos a halállal.

Kádár április 4-ei nyilatkozatának jóhiszeműsége azonban több, mint megkérőjelezhető. Ma már tudjuk, 1957. március 3-án a Szovjetunió Kom-

hozzá. Nem tartom szerencsésnek az ügy adminisztratív lezárását. Nagy Imre elsősorban nem Nagy Imre ügye. Nagy Imre a párttörténet fejezete. A Nagy Imre-probléma a párt egyre súlyosbodó betegségét tükrözik.” Jk. 205. p.

²²³ Kiss Károly (1903–1983) eredeti foglalkozása cipész, 1944-től kommunista politikus. Pártfunkciói: 1944–1956 között a MKP, majd az MDP KV tagja. 1945–1946-ban, 1951-től 1953-ig, majd 1956. júliusától októberig PB-tag, 1956. okt. 28-ától az MDP hattagú elnökségének tagja, 1956. november 4-e után az MSZMP KB titkára, a Szervező Bizottság irányítója. 1956. novemberétől 1983-ig az IKB, majd KB tagja.

²²⁴ „Az egyszerű emberek egyre inkább azon a véleményen vannak, hogy Nagy Imrért bíróságnak kell átadni a súlyos bajért, amit okozott.”

²²⁵ Apró Antal (1913–1994) 1945–1948 MKP KV osztályvezető, 1951-ig SZOT főtitkár, 1952. jan. 15-étől 1953. júl. 4-éig építőanyag-ipari miniszter, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Közpon-ti Vezetősége (KV) Katonai Bizottságénak tagja, 1956. okt. 26-a és okt. 31-e között a Nagy Imre-kormány minisztere. Az MSZMP IIB majd PB tagja 1980-ig, az MSZMP IKB, ill. KB tagja 1988-ig. 1956. november 7-étől 1957. május 9-éig a Kádár-kormány iparügyi minisztere, 1957. máj. 9-étől 1971-ig miniszterelnök-helyettes, 1971-től az országgyűlés elnöke, 1984. december 19-én volt nyugdíjba.

*munista Pártja KB elnöksége tárgyalt Nagy Imre ügyéről.*²²⁶ Ponomarjov²²⁷ Bukarestbe indult, „hogy beszélje meg román barátainkkal a Jepisev elvtárs 62. számú 1957. február 27-én küldött táviratában kifejtett kérdéseket”. Malenkov pedig megbízást kapott, hogy „...tájékoztassa Kádár elvtársat a Nagy Imréről és csoportjáról folyó véleménycseréről.” (Kiemelés tőlem. K. F.)²²⁸

1967. február 26-án az MSZMP KB ülésén Kádár referátumában²²⁹ – a Jugoszláviával való rossz viszony értékelése keretében – érzékeltette, hogy Nagy Imre nem alkudott meg. A „Nagy Imre-csoport értékelése” lényeges kérdésként merült fel a két ország kommunista pártjának ellentét-listáján. A jugoszláv vezetők „Bizonygatják, hogy Nagy Imréék nagy autoritással rendelkező emberek még ma is...”²³⁰ Moszkva véleménye azonban más volt. Így közel öt hónappal Nagy Imre szabadságának szavatolása után történt szovjet elfogását követően (akkortájt igen sokan Török Bálint 1541-es törbecsalását emlegették) végül is a moszkvai prezidium a Nagy Imre-ügy „adminisztratív” eszközök történő „megoldása” felé hajlott.

Nem véletlen tehát, hogy Nagy Imre letartóztatását *csak ezt követően* – 1957. április 17-én – foganatosították. Megkezdődhetett a visszaszámítás: 1958. június 16-áig – 1 nap híján – 1 év és 2 hónap van hátra.

A letartóztatás – mint az köztudott – a büntetőeljárás része. Moszkvában tehát a büntetőeljárás mellett döntött a KB elnöksége, Kádárnak ezt tudnia kellett április 4-én, nyilatkozata tehát tudatosan valótlan volt. De térfünk viszsa a Nagy Imre sorsát tragédiába taszító politikai történésekhez. 1957. augusztusára készen állt a Rajnai-csoport által összeállított anyag alapján az MSZMP PB által jóváhagyott vádirat.²³¹ Kádár azonban a vádiratot előzetese jóváhagyásra megküldte Moszkvába, ezután került a PB elé! Az vádirat az SZKP KB elé került döntés végett. Biszku Béla belügyminiszter referálta²³² J. Andropovnak,²³³ R. Rudenkónak²³⁴ és P. Ivasutinnak.²³⁵

²²⁶ Hiányzó Lapok 1956 történetéből, Bp., 1993. 157. p.

²²⁷ Borisz, Nyikolajevics Ponomarjov a KB-ban 1955-től 1986-ig a külföldi kommunista pártokkal foglalkozó osztály vezetője volt.

²²⁸ Bulganyin és Malenkov arra is megbízást kapott, hogy Kádárt Maléter Pál és Kopácsi Sándor ügyében is tájékoztassa a KB-elnökség véleményéről. (Uo.)

²²⁹ MOL. 288. fond. 4/5. ő. e. 21. p.

²³⁰ MOL. 288. fond. 4/5. ő. e. 22. p.

²³¹ MOL. XX-5-h Operatív iratok 18. kötet.

²³² 1957. augusztus 26-ai feljegyzés: A „Jelcin dosszié”, szerk.: Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János (Bp., 1993.) 199–200. p.

²³³ Jurij Vladimirovics Andropov (1914–1984) 1956–57-ben magyarországi szovjet nagykövet, 1957–1961-ig az SZKP KB szocialista országok kommunista pártjaival fenntartott kapcsolatokkal foglalkozó osztályának vezetője.

²³⁴ Roman Andrejevics Rudenko (1907–1981) a Szovjetunió legfőbb ügyésze, az SZKP KB póttagja.

²³⁵ Pjotr Ivanovics Ivasutin (1909–?) hadseregtábornok, az SZKP KB vezető tisztsviselője.

A Feljegyzés szerint 11 személyt – Nagy Imrét, Losonczy Gézát, Donáth Ferencet, Gimes Miklóst, Maléter Pált, Kopácsi Sándort, Tildy Zoltánt, Jánosi Ferencet, Vásárhelyi Miklóst, Szilágyi Józsefet és a nyugatra távozott Király Bélát – „mint az összeesküvők vezető magját” elkülönítették. A pert az MSZMP PB szeptemberre tervezte lebonyolítani.

A kiszabásra kerülő büntetéset illetően is jóváhagyásra terjesztette elő a magyar belügyminiszter a döntést. Ez mint a vita során elhangzott vélemény került előadásra: „...a vádlottak között differenciálni kell, s bűnösségekük fölkána megfelelően a legsúlyosabb büntetést kell kiszabni Nagy Imrére, Losonczyra, Donáthra, Gimesre, Szilágyira és Király Bélára.” (Kiemelés tőlem. K. F.) Mint tudjuk, a „legsúlyosabb büntetés” ebben az időben a halálbüntés volt Magyarországon.

Érezhető, hogy a Kádár-rezsim számára nem volt kockázatmentes vállalkozás a Nagy Imre-per. Egyrészt, mert a jugoszlávok felvethetik a kormány szószegését (ennek kivédésére a „Jugoszláviát kompromittáló anyágok” hivatottak), másrészt „hogy a hazai és külföldi közvéleményt felkészíték [...] bíróság elé állítják az íróknak Nagy Imrével korábban szoros kapcsolatban álló csoportját”.

Az SZKP KB döntéselőkészítői szerint a Kádár által küldött anyag áttanulmányozása után úgy döntött, hogy: „[...] a Nagy Imre és csoportja elleni vádindítványra kidolgozott tervezet alapjában elfogadható de még tovább kell dolgozni rajta, mindenekelőtt azon a részen, amely az áruló Nagy Imre csoportnak az imperialistákkal fenntartott kapcsolataival és az utóbbiak ellenforradalmi lázadás előkészítésében és lefolytatásában játszott szerepével foglalkozik.”

Utasítás született arra is, hogy az írók pere nyilvános, Nagy Imréé zárt legyen. S ami nem elhanyagolható – ez szerepel az MSZMP PB határozatban is –, a per az ENSZ „magyar kérdés” vitája – 1957. szeptember 10–14-e – utáni időpontban kezdődhet. Az ügyben Biszku Béla szovjet tanácsadókat is kaptott: Rudenko és Ivasutin személyében. Persze a per operatív részének bonyolításánál sem bízták kizárolag az alezredesből ezredessé előlépett Rajnai-csapatra. Sumilin ezredes volt szovjet részről a per „főrendezője”.²³⁶

A szeptemberi időpont csúszásának lehetséges okait ne firtassuk. Tény, hogy az írók perében Vida Ferenc és tanácsa 1957. november 13-án hirdetett ítéletet, amelyben egyetlen halálbüntetés sem volt. A legszigorúbb büntetést – 9 év börtönt – Déry Tiborra²³⁷ szabták ki a Marosán által „kioktatott” népbírák.

²³⁶ Vö.: Kopácsi Sándor: Életfogytiglan (Nyíregyháza, 1989) 222. p.

²³⁷ Ház Gyula 6 év, Zelk Zoltán 3 év, Tardos Tibor másfél év börtönt kapott.

A Nagy Imre-per „előkészítése” tehát befejezetettsére azonban csak 1957. december 12-én adott utasítást az MSZMP legfelsőbb vezetése.

A készülő per eközben a nagypolitikai játszma egyik ütőkártyája lett. „1957. november a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulójának megünneplésével párhuzamosan sor került *46 kommunista párt küldöttiségeinek találkozójára* Moszkvában. Hosszú idő óta ez volt a kommunista mozgalom első ilyen méretű hivatalos találkozása” (Kiemelés az eredetiben. K. F.) Így örvend a hivatalos pártkrónika a hetvenes évek közepén.²³⁸ Az értekezlet behatóan foglalkozott a szocialista országok közötti kapcsolatok kérdésével, valamint a szocialista építés alapelveivel a több országban épülő szocializmus körülményei között. Nagy fontosságot tulajdonítva a kölcsönös egyenjogúság, a szuverenitás tiszteletben tartása és a belügyekbe való be nem avatkozás elveinek. A nyilatkoztat leszögezte, hogy ezek „nem merítik ki a szocialista országok közötti kapcsolat egész lényegét”. A szocialista országok kölcsönös viszonyának elválaszthatatlan része a kölcsönös testvéri segítség „[...] hangsúlyozva, a szocializmus építésének elengedhetetlen, törvényszerű közös vonásai vannak minden országban”²³⁹. Mindez a magyar köznyelvre fordítva: az államközi kapcsolatok klasszikus elvei alárendeltek a Szovjetunió érdekeinek. A később Brezsnyev-doktrinává formálódott és merevedett „el”; szentesítette a magyar forradalom vérbefojtását (később a prágai tavasz eltiprásának is „elvi” alapjául fog szolgálni). Az 1957-es nagy moszkvai bolysevik zsinat azonban nem felhőtlen. A párttörténet „stratégiai nézeteltérések” címmel ír minderről. Nem kevesebb ról volt szó, mint arról, hogy Mao Cetung kínai párvezető atomfegyvereket követelt és a harmadik világháború megindítását. Mao nem kisebb agyrémet adott elő, mint: „ha az emberiség fele megsemmisül, még megmarad a másik fele, az imperializmus viszont teljesen megsemmisül, s az egész világon csupán a szocializmus lesz.”²⁴⁰

Hruscsov – aki ebben az időben érte el ingatag hatalma zenitjét és korántsem volt ennyire biztos a háborús győzelemben – ezzel szemben a közös nyilatkozatba is belefoglaltatta: „Jelenleg a béké erői annyira megnövekedtek, hogy *réalis lehetőség van a háború elhárítására*.²⁴¹ Ugyanakkor – éppen a kínaiak harciasságának ellensúlyozására – szükségesnek érezte bizonyítani a világ kommunista vezetői előtt kérlelhetetlen kommunista eltökéltségét, a „revizionizmus” ellen. Különösen szükség volt Hruscsov tekintélyét megerősíteni a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége renitens magatartására figyelem-

²³⁸ A nemzetközi munkásmozgalom története 1945–1974, szerk.: Harsányi Iván–dr. Szántó György (Bp., 1975.) 181. p.

²³⁹ Uo. 182. p. idézi Az emberiség békéjéért jövőéért. Kossuth Kiadó, 1957. 19. p.

²⁴⁰ Vö.: Társadalmi Szemle, 1964/4. 25. p.

²⁴¹ Vö.: 35 jegyzetben írt mű. 16. p.

mel. Ismeretes volt ugyanis a résztvevők előtt: Hruscsov 1955 májusi belgrádi útjával elérte ugyan, hogy a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége (JKSZ) megjelent a „nagy zsinaton”, de *nem írta alá közös dokumentumot*. A JK SZ 1958-as programja²⁴² számos kérdésben szembehelyezkedett a moszkvai dogmákkal mind ideológiai, mind gyakorlati politikai kérdésekben. Tito szembefordulása Hruscsovval veszedelmes példa volt az „egy akol” elvére.

Alig távoztak el Moszkvából a delegátusok, megkezdődhetett Nagy Imre és társai pere annak bizonyoságául, hogy Hruscsov leszámol a „revizionizmussal”, amely Magyarországot csaknem elszakította a szovjet blokktól, egyben figyelmeztetés is minden kommunista alkirálynak: így jár, aki lázadni mer Moszkva mindenhatósága ellen.

1957. december 16-án rövid jegyzőkönyv²⁴³ tudatja az MSZMP PB zárt üléséről, hogy 1957. december 21-én délután 5 órára hívják össze a KB zárt ülését. Kádár János előadásában: „Az ülésen egy napirend szerepel.²⁴⁴ [...] Kiegészítő előadást tart: Biszku Béla.”

A december 21-i KB ülésen²⁴⁵ elhangzott referátum és a hozzászólások elemzése külön tanulmányt igényel. Kádár – Biszku által kiegészített – beszámolójában egy nagyszabású összesküvés képet vázolta fel a KB tagjai előtt. A 21 felszólaló lényegében elfogadta a PB határozatát.

A zárt ülés határozata szerint: „A Központi Bizottság tudomásul veszi, hogy a Magyar Népköztársaság igazságügyi szerveinek szabad folyást kell engedni a törvény által előírt büntető eljárás lefolytatására: Nagy Imre, Donáth Ferenc, Szilágyi József, Jánosi Ferenc, Vásárhelyi Miklós, Fazekas György, Táncos Gáspár és Haraszti Sándor állampolgárokkal szemben. [...] Szabad folyást kell engedni a büntető eljárás lefolytatásának továbbá Tildi (sic!) Zoltán, Maléter Pál Kopácsi Sándor, Gimes Miklós Erdős Péter és a megszökött Király Béla állampolgárokkal szemben.”²⁴⁶

Döntés született arról is, hogy a „Politikai Bizottság írásban tájékoztassa a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége Központi Bizottságának elnökét arról, hogy az aláírás időpontjában előttünk nem ismert, utólag kiderült súlyos tények teljesen hatálytalanították szóban forgó személyekkel kapcsolatos 1956. november 19-i kétoldalú megállapodást, s így ez a magyar szervekre többé

²⁴² Magyarul: A JK SZ programja (Fórum, 1958.).

²⁴³ MOL. 288. fond. 5/55. ő. e.

²⁴⁴ Zárójelben kézírással „Büntetőpolitikai”.

²⁴⁵ MOL. 288. fond. 4/14/1. ő. e.

²⁴⁶ Uo. 1. p. Eljárási kegyelmet kell biztosítani Szántó Zoltán, Lukács György, Vas Zoltán Újhelyi Szilárd és Rajk Lászlóné, továbbá Deszpot László volt r. [rendőr] őrnagy, Vári József volt áv. [államvédelmi] őrnagy, Kiss István volt r. alezr. [alezredes], Lantos József volt r. őrnagy, Szűcs Miklós volt h.ezr. [határőrezredes], Pártai Tivadar v. [volt] képviselő esetében.

semmiféle kötelezettséggel nem jár.”²⁴⁷ (Arra persze nem kapunk választ, hogy a november 19-i megállapodást milyen új tények alapján tekintették tágytalanak, nyomban azután, hogy Nagy Imre kilépett a nagykövetség kapuján!)

1958. február 6-án dr. Radó Zoltán megkezdte a Nagy Imre-per tárgyalását. Radó azonban másnap a tárgyaláson rosszul lett, és szívinfarktus gyanújával kórházba kellett szállítani. A per későbbi időpontban való folytatása azonban korántsem Radó bíró betegsége miatt várhatott magára hónapot. A KB február 14-ei ülésén²⁴⁸ ismét felmerült a Nagy Imre-per. Kádár szerint: „Most az az időszak következik, amikor a bírósági tárgyalás kerül napirendre és ezt újra meg kell fontolni. A bírósági tárgyalásnak, az ítéletnek a várható politikai hatása: a harc éleződése, főleg külföld felé... Most a fő cél a hidegháború megtörése, az időpont erre most kedvező, jók a pozícióink. Ebbe a nemzetközi képbe illesztve kell a Nagy Imre-ügyet nézni.”²⁴⁹ Kádár tehát nem akarta a Nagy Imre-ügyet – amely a tervezett szovjet–amerikai csúcstákkozót megzavarhatta, esetleg meghiúsíthatta volna – siettetni. „Mi nem adhatunk a kezükbe egy érvet, hogy ezt, a számunkra kedvező helyzetet megfordítsuk. Persze a végső következetést illetően nem kellene felnünk, sokat ellenünk nem lehetnek, de védekező pozícióból támadó pozícióba kerülhetnek, amivel sok eddig eredményünket visszavethetnék... Mit tudunk most csinálni? 1/ Elhalasztjuk; 2/ Befejezzük, de befolyásoljuk a peres eljárást, hogy olyan ítéletet hozzanak, ami nem élezné a nemzetközi helyzetet. Ez a variáció azonban nagyon rossz lenne.” Javasolja, hogy a Központi Bizottság vegye tudomásul ezt a mérlegelést és járuljon hozzá a per befejezésének elhalasztásához. Figyelemre méltó minden esetre Kádár János egy mondata, amely a KB tagok hozzájárulásaira adott válaszában mondott: „*Mi inkább az elnapolás mellett vagyunk, minthogy enyhe ítéletet hozzunk most.*”²⁵⁰ Mindubból kitetszik: a PB egy percig sem gondolt arra, hogy a Nagy Imre-perben ne szülessenek meg a halálos ítéletek Moszkva akarata szerint.

A Nagy Imre-pertől²⁵¹ az eljárásjogi szabályok megsértésével²⁵² elkölöntötték dr. Szilágyi József ügyét,²⁵³ amelyet a dr. Vida Ferenc²⁵⁴ vezette népbí-

rósági tanácsra szignált a Legfelsőbb Bíróság elnöke. A népbírákra²⁵⁵ és a jegyzőkönyvvezetőre, valamint az eljáró ügyész²⁵⁶ személyére a belügyminisztérium „*tett javaslatot*”. A népbírák között szereplő Lakatos Péterné²⁵⁷ a per idején érvényes eljárásjogi szabályok szerint²⁵⁸ mint bíró *ki volt zárva az ügyből*, mert egyrészt férje a forradalom alatt elesett a Köztársaság téri harkok során, másrészt ő maga is a felkelők fogságában volt, s így tőle az ügy tárgyilagos elbírálása nem volt várható.²⁵⁹ A Vida-tanács a Szilágyi József elleni pert 1958. április 16–18-a között tárgyalta és hozott az ügyben halálos ítéletet, amelyet április 24-én végre is hajtottak.

A Nagy Imre-per tárgyalása csak 1958. június 9-én folytatódott (Pontosabban kezdődött) a Vida-tanács előtt. Közben a nagypolitikában tovább zajlott a Hruscsov–Tito csendes párvadal, amelynek – közvetítőként – Kádár János is részese volt. Hruscsovnak meg kellett tudnia, hogy Tito nem hajlandó a moszkvai karám engedelmes bárányaként fejet hajtani. Mindez Tito magyarországi látogatásakor – 1958. április 4-én – közelte Kádár. Többen – így Méray Tibor is – úgy vélik, „ekkor pecsételődött meg Nagy Imre sorra”.²⁶⁰ Mi ebben a kérdésben – a jelenlegi adatok birtokában – inkább úgy véljük, nem változott meg Nagy Imre javára az 1957. november 7-ét követő szovjet álláspont. Mint láttuk, a per halasztásakor hozott döntésénél fel sem merült egy esetleges enyhébb elbírálás lehetősége. Így Hruscsov 1958. június 3-ai szófiai beszéde,²⁶¹ amelyben a jugoszláv nagykövetség és a „kapituláns és áruló Nagy Imre-csoport” együttműködése említetett, valóban a halálos ítéettel volt egyenértékű, de nem volt új fejlemény az eddigiekhez képest.

²⁴⁷ Uo. 2. p.

²⁴⁸ MOL. 288. fond. 4/15/1. ő. e.

²⁴⁹ Uo. 3–5. p.

²⁵⁰ Uo.

²⁵¹ A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsának eredeti száma TB NB 003/1858/18 – MOL. XX-5-h.

²⁵² Vö.: A törvényességi óvás folytán hozott ítéletet Legfelsőbb Bíróság Eln.Tan.B. törv. 660/1989/6 – 1989. júl. 6. Közli: Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 4., szerk.: Horváth Ibo-lya, Solt Pál, Szabó Győző, Zanathy János, Zinner Tibor (Bp., 1995.) 932–959. p.

²⁵³ TB NB 003/1958/12.

²⁵⁴ dr. Vida Ferenc (1911–1990) ügyvéd, majd 1945 után a kommunista pártapparátus, a BM ÁEK dolgozója 1951-ig. Osztályvezető az IM-ben. 1953 nov. 18-ától 1972 okt. 31-éi nyugdíjazásáig a Legfelsőbb Bíróság bírája, tanácselnök, kollégiumvezető helyettes.

²⁵⁵ A BM által kijelölt népbírák Lakatos Pálné, Sulyán György, Fehér Kálmán, Bíró Mihály.

²⁵⁶ A vádat képviselte: dr. Szalay József (1908–1969), aki 1945-től a budapesti Népbíróság, majd a Népiügyézség, a Budapesti Államügyézség ügyésze. 1952. október 14-étől szolgál a Legfőbb Államügyézségen. 1955. augusztus 3-ától a legfőbb ügyész első helyettese. (Non György kinevezéséig a Legfőbb Ügyézség vezetője). 1960. jún. 12–1963. márc. 20-ig az igazságügy-miniszter első helyettese, 1963. március 20-ától a Legfelsőbb Bíróság elnöke 1968. márc. 30-áig.

²⁵⁷ Lakatos Péterné (1927) népbíró 1957. ápr. 8-ától 1958. szept. 15-éig. Később a Fővárosi Bíróság tanácsvezető bírája.

²⁵⁸ Büntető perrendtartás (Bp.) 13. § e) pontja.

²⁵⁹ Minderre rámutat a Nagy Imre-perben emelt törvényességi óvás és a felmentő ítélet indoklása is. Vö.: Iratok... 12–923. p.

²⁶⁰ Méray: id. mű 355. p.

²⁶¹ „A budapesti ellenforradalmi puccs idején a jugoszláv nagykövetség a központja lett azoknak, akik elkezdték a harcot a magyar népi demokrácia ellen, a nagykövetség menedéke lett a kapituláns Nagy Imre–Losonczy-csoportnak.” A beszédet idézi Méray is 355. p.

A Nagy Imre-per hatalmas iratanyágának közzététele, méginkább a per részletes elemzésének közreadása a történetírás olyan adóssága, amelyet – előreláthatólag – nem egyhamar fog leróni. Azon minden esetre érdemes elgondolkodni, hogy a nemzeti önismeret az előrébbvaló, vagy egyes érintettek esetleges személyes érdekei.

Mielőtt azonban Vida Ferenc tanácselnök – június 15-én – kihirdette a tőle „elvárt” ítéletet, június 6-án az MSZMP KB – zárt ülés keretében – hagyta jóvá azt, ami voltaképpen már régen elvégeztetett: „A Központi Bizottság megállapítja, hogy a Népköztársaság törvényes rendjének megdöntésében bűnös, különleges ellenforradalmi csoporttal szemben szabad folyást kell engedni a törvényes eljárásnak”.²⁶²

Ez a jóváhagyás szükséges volt még „Nagy Imre I. r. vádlott” halálos ítéletének azonnali (június 16-ai) végrehajtásához. Halálos ítélet sújtotta még Gimes Miklós III. r. vádlottat, Maléter Pál V. r. vádlottat. Donáth Ferenc II. r. vádlott 12 évet, Tildy Zoltán IV. r. vádlott 6 évet, Kopácsi Sándor VI. r. vádlott életfogytig tartó szabadságvesztést, Jánosi Ferenc VII. r. vádlott 8 évet és Vásárhelyi Miklós VIII. r. vádlott 5 évet kapott.

Bolsevik szokás szerint először a PB nyilatkozott²⁶³ a „Nagy Imréek elleni ítélettel kapcsolatos tennivalóról”. Ez után a „dolgozók” kivégzéseket helyeső véleményéről érkeztek a jelentések. Természetesen csak abból a szempontból érte kritika az ítéletet, voltak „enyhe” büntetések is.²⁶⁴ Mindezért így jelentette Budapestről F. Asztafjev követ 1958. június 18-án Ny. Sz. Hruscsovna: „...a magyar dolgozók többsége helyesléssel fogadta a Nagy Imre és társai elleni ítéletet. Mint Münnich és Sándor elvtársak közölték, a munkások nagy része igazságosnak tartja az ítéletet... Sándor elvtárs szerint egyes egyéni parasztok sajnálkoznak Nagy Imre kivégzése miatt... az értelmiség nem nyilvánít vélemény a perről [...] attól fél, hogy árulással vádolják meg.”²⁶⁵

Azután – mintegy három hónap múlva – az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya 5 pontban foglalt jelentést készített a PB számára.²⁶⁶ Ez nem más, mint a június 17-ei PB-ülés dokumentumának szolgai lemásolása.

A külföld száunalmasan hamar nyugodott bele a történetekbe.

²⁶² MOL. 288. fond. 4/17. ő. e. 1. p.

²⁶³ MOL. 288. fond. 5/83. ő. e., a PB 1958. jún. 17-ai üléséről.

²⁶⁴ MOL. 288. fond. 30/1958/6. ő. é. BM Karhatalom Országos Parancsnoksága – „A személyi állomány hangulata Nagy Imre és buntársai elítélezével kapcsolatban”.

MOL. 288. fond. 30/1958/4. ő. e. „Jelentés a politikai hangulatról Nagy Imre és társai ellen lefolytatott büntetőeljárással kapcsolatban.” A BM ORFK Vezetőjének Politikai Helyettesétől és Uo. megyénként.

²⁶⁵ A „Jelcin-dosszié” 213–214. p.

²⁶⁶ MOL. 288. fond. 22/1958/1. ő. e. 80–84. p.

Faludy György²⁶⁷ így látta a helyzetet 1959-ben:

„S van-e választás a hét hájjal megkent tömeggyilkos moszkvai banditák s Washington gyáva, rothadástól gennyes hüleyi között, míg ilyen a világ?”

Magyarországon, pedig a megtorlás műve korántsem fejeződött be...

Nyugatról – Tóth Ilona-ügy – Obersovszky-Gáli-ügy

„Ha a Tóth Ilona ügye külföldön nagyjelentőségűvé vált, akkor ez nemcsak emberbaráti célt szolgál, hanem azért van, mert ebben a perben túlnyomórészt intellektuális fiatalok vannak. Megölhetjük a prolikat, nem csinálnak cirkusz”²⁶⁸ fakadt ki Marosán György a PB 1957. július 2-ai ülésén. A Tóth Ilona (1936–1957) szigorló orvos és társai ellen indult – a mai napig sok vitát kiváltó – büntetőügy²⁶⁹ valóban nagy nemzetközi tiltakozást váltott ki egyrészt Tóth Ilona, másrészt a két író-újságíró: Obersovszky Gyula²⁷⁰ és Gáli József²⁷¹ személye miatt. A nyugati világ – a meghozzájáruló egyetemi ifjúság

²⁶⁷ Faludy György: *Nagy Imre szelleméhez*. In.: *Versek* (Bp., 1995.) 404. p.

²⁶⁸ MOL. 288. fond. 5/33. ő. e. 15. p.

²⁶⁹ Vö.: Kézikönyv III. 43–44 és 219. p. A Budapesti Fővárosi Bíróság 1957. április 8. napján kelt B. VII. 164/1957/46. számú ítéletet. B.-né Tóth Matild tanácsa hozta. Másodfokon a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának Népbírósági Tanácsa 1957. június 2. napján kelt és jogerőre emelkedett Nbf. III. 5019/1957/96. sz. alatt járt el. A tanács elnöke Radó Zoltán volt. Az elítélez semmiségét a Fővárosi Bíróság 9. B.56/2001/2. sz. végzése 2001. február 19. napján jogerősen kimondta.

²⁷⁰ Obersovszky Gyula (1927. jan. 1., Pécs–2001. márc. 15., Budapest) 1944-től a MKP tagja, részt vett a földosztásban. 1946-tól a NÉKOSZ mozgalom aktivistája. 1949-ben dramaturg szakon végzett a Színház és Filmművészeti Főiskolán. Debrecenben újságíró (1949–1954). Kizárták a MDP-ből és elvészítette az állását is. Budapesten a Népművelési Intézet munkatársaként kapott munkát, színházi tanfolyamokat vezetett (1954–1955), 1956. október 23-án este jelen volt a rádió ostrománál. Okt. 24-étől az *Igazság* c. lapot szerkesztette, nov. 4-e után az *Elünk* c. illegális lap szerkesztője, a Péterfy Sándor utcai kórházból szerveződő ellenálló csoport tagja. Részt vett a november 23-ai néma tüntetés és a dec. 4-ei nőtüntetés szervezésében. A Tóth Ilona per V. r. vádlottjaként első fokon 3 évi szabadságvesztésre, másodfokon halálra ítélték. Kegyelemből a büntetést életfogytig tartó szabadságvesztésre változtatták. 1963-as közkegyelemmel szabadult. 1989-ig a Sportfogadás c. lap szerkesztője. 1988-ban a TIB alapító tagja. 1991-től a *Vagyok* c. egyszemélyes újságot szerkesztette.

²⁷¹ Gáli József (1930. febr. 10., Gyula–1981. márc. 5., Budapest) író, dramaturg. Családjával együtt Auschwitzba hurcolták, s csak ő élte meg a tábor felszabadulását. A Színház és Filmművészeti Főiskolán hallgatója, de 1949-ben osztályidegennek nyilvánították és kizárták a főiskoláról. 1951-ben Erős János c. gyermekdarabjáért József Attila díjat kapott és engedélyezték tanulmányai folytatását 1954-ben szerzett diplomát. 1956. okt. 6-án bemutatott Szabadsághegy c. darabja rendszer ellenes demonstrációként hatott. Október 25-étől az *Igazság*, november 7-étől az *Elünk* szer-

mellett olyan nagyságok, mint Sartre és Camus is – aktívan lépett fel a megtorlás áldozatai – különösen az írók – védelmében. Hasonló módon tett az indiai miniszterelnök – *Dzsawaharlal Nehru* – is. Különösen nagy érzelmi hullámokat vetett Obersovszky Gyula és Gáli József első fokú – enyhé – ítélete után a halálos ítélet kimondása. Franciaországban a halálos ítéletek kihirdetése után Csongovai Per Olaf²⁷² szervezett jelentős megmozdulásokat az ítélet ellen. Csongovai Per Olaf – egykor maga is a forradalom aktív harcosa – Angyal István barátja, a Tűzoltó utcai fegyveres csoport egyik vezetője volt. November 4-e után a Péterfy Sándor utcai kórházban szerveződő ellenállókhöz tartozott. Párizsba emigrált, majd nagy aktivitással szervezte a tiltakozó mozgalmat ellenálló társai megmentése érdekében. Az akció részleges sikert hozott. Tóth Ilonát nem tudták megmenteni. Őt három társával²⁷³ kivégezték. A másodfokon halálbüntést kapott Obersovszky Gyula és Gáli József esetében engedett a hatalom a nemzetközi nyomásnak, mindenketten kegyelemben részesítette. *Obersovszky Gyula* – forrásaira való utalás mellőzésével – *elmondta* a sorok írójának azt a meggyőződését, hogy életüket *Nehru* miniszterelnöknek köszönhetik, aki ügyükben Hruscsovot hívta fel. Hruscsov ígéretét tett a két író életének megkímélésére.

Kétségtelen tény, hogy az ilyen – és ehhez hasonló – intervenciós jórészét nem írások hátrahagyásával folytak. Így jobbára a véletlen műve, hogy a történész olyan forrásra bukan, amely valamely sikeres vagy sikertelen mentőakcióra utal.

ÖSSZEGZÉS

Az 1956-os megtorlás éveiben Magyarországon nincs független bíróság. A bírói döntésekben – ritka kivételtől eltekintve – a politikai akarat jelenik meg. A bírói tevékenység közvetlen és közvetett politikai irányítás alatt áll. Érvényesültek igen durva beavatkozások, de – szűk körben – mentőakciók is.

A forradalom jogi megtorlásának folyamatába a Szovjetunió pártvezetése közvetlenül is beavatkozott, ahol ezt érdekében állónak láta. Kína részben közvetetten, részben a szovjet vezetés útján a megtorlás fokozásának álláspontján volt.

kesztesében és kiadásában vett részt. 1956. december 5-én tartóztatták le. A Tóth Ilona-per VI. r. vádlottjaként első fokon 1 évet kapott, amelyet másodfokon halálbüntésre súlyosítottak: Az ítéletet kegyelemből 15 évi szabadságvesztésre változtatták át, amelyből 1961-ben kegyelemmel szabadult. 1953–1975 között az OSZK Színháztörténeti Társaság munkatársa.

²⁷² Csongovai Per Olaf (*1930. szept. 12., Ankara) magyar–svéd család fia. Apja 1919 után menekült Svédországba.

²⁷³ Gyöngyösi Miklós II. r., Gönczi Ferenc III. r. és Kovács Ferenc X. r. vádlott.

A vádlottak érdekelésében külföldi (baloldali) értelmiségek és az el nem kötelezettségi államok vezetői – elsősorban India részéről – léptek fel a megtorlás tompítása s egyes vádlottak életének megmentése érdekében – olykor sikerrel.

Az USA a diplomáciai elismerés és a magyar ügynek az ENSZ közgyűlés napirendjéről való levétele fejében kialkudta az 1963. évi 4. tvr.-tel kihirdetett közkegyelmet, amelynek köszönhetően mintegy 3480 fogoly szabadult, de a fegyveres harcosok – mint köztörvényes elitéltek – (mintegy 600 fő) továbbra is börtönbe maradtak és csak a hetvenes években szabadultak.

„Mától kezdve lövünk” – gondolatok a forrádalom második szakaszáról²⁷⁴

A november 4-ének tragikus hajnalát követő órákban mindenki előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a fegyveres küzdelem reménytelen. Nem változtat ezen az sem, hogy néhány honvéd és fegyveres felkelő egység elkeseredett harcban vonult vissza vagy semmisült meg. Így a Mecséri János alezredes vezette esztergomi hadosztály töredék erői Pesterzsébet környékén kíséreltek meg a lehetetlent. Király Béla szabadságharcos egységekkel a Buda környéki hegyekbe vonult vissza, majd Nagykovácsiban rendezkedett be védelemre, később a Bakonyban tűntek fel, végül elhagyták az országot.

Soroksárnál az előrenyomuló szovjet erők – és a mellettük harcoló ÁVH-s egységek – ugyancsak kemény – de reménytelen – harcot vívtak a felkelőkkel. Más budapesti felkelőcsoportok is ellenálltak és önfeláldozó módon – mintegy utolsó segélykiáltásuként – megvívták végső harcukat a leküzdhetetlen túlerővel. A Corvin köz, a Széna tér, az Almásy tér, a Kilián laktanya, Pesterzsébet és Csepel szabadságharcosai ismét – s utoljára – bizonysságot tettek a nemzeti függetlenség és a szabadság iránti eltolékelezésükről.

Vidéken is több helyen bontakozott ki fegyveres ellenállás. Dunapentelen, Szegeden vagy Békéscsabán azonban éppúgy lehetetlen volt a szuperhatalmi hadigépezet megállítása, mint Budapesten.

A november 4-én indított „Forgószél” hadművelet – a Magyarország elleni háború – ugyanakkor nem jelentette még a forradalom végét, ezért inkább a forradalom újabb – kétségtelenül hanyatló – szakaszáról indokolt szólni. Ebben az új szakaszban a magyar nemzeti erők részéről nem a fegyveres harcé, hanem a – zömmel munkások által életrehívott – munkástanácsoké a főszerep, ugyanis ezek testesítették meg a forradalmi-nemzeti hatalmat.

A másik oldalt egyelőre a Nagy Imre-kormány áruló minisztereit vezették, támogatóik az október 23-án szétesett kommunista hatalom romjaiból előmerészkedő maroknyi haszonélvező és az idegen hadseregek.

²⁷⁴ Elhangzott Egerben 1999-ben. Első közlés.

Ezt a másik oldalt – amelyet a szovjet fegyverekkel hatalomba helyezett Kádár-kormány testesített meg – nem ismerte el az Egyesült Nemzetek Szervezetének közgyűlése (1962-ig), és nem tekintette legitim hatalomnak a magyar nép, amely Nagy Imrért fogadta el Magyarország törvényes kormányfőjének. Maga Kádár János is jól tudta „kormánya” „...nem teljesen alkotmányos formák között született...”²⁷⁵ S nála jobban senki sem tudta azt sem, hogy őt kizárolag az SZKP politbúrójának bizalma helyezte a hatalom csúcsára. Valójában Kádár János mindenkorig a szovjet érdekeket első számú végrehajtója volt, s attól a perctől kezdve, hogy Moszkva megvonta a bizalmat Nagy Imrétől, nyíltan is ő volt Moszkva magyarországi „helytartója”²⁷⁶

Míg a szovjet erőkre támaszkodó Kádár-kormány november 4-étől folyamatosan a „saját erő” megteremtésén fáradozott,²⁷⁷ november 8-a és 12-e közzött Budapesten több kerületben *kerületi munkástanácsok* alakultak, és megalakult a *Nagybudapesti Központi Munkástanács* is (november 14. Egyesült Izzó), amelynek képviselői november 16-án tárgyalásokat folytattak a *legitim kormányként el nem ismert* Kádár-kormánnyal, mint a hatalom *de facto* birtokosával. Az országszerte *demokratikus választások* útján megalakított munkástanácsok, amelyeket a Kádár-kormány mint a munkás önkormányzat szerzőit kénytelen volt engedélyezni²⁷⁸ – Győrtől Záhonyig – a *nemzeti ellenállás* vezetőivé léptek elő, s mert a lakosság döntő többségének támogatását élveztek, ténylegesen az országban olyan *kettős hatalom* jött létre, amelynek a forradalom fegyveres szakasza lezáródása után²⁷⁹ is maradtak eszközei a Kádár-kormány és támogatóival szembeni nemzeti ellenállás, a forradalom folytatására. Ez egyben kétségtelenné tette azt is, hogy a hatalomért a küzdelem tovább folytatódik, s ebben a küzdelemben a restauráció *minden eszközt be fog vetni a kizárolagos hatalom megszerzéséért*.

²⁷⁵ MOL. 288. fond. 30. ö. e.1–49, 25. p.

²⁷⁶ Az október 28-ai politbüro tanácskozásról készült feljegyzésből kitűnően. Döntés a Kremlben, 1956. 36–37. p.

²⁷⁷ Vö.: A Katonai Tanács c. fejezetben írottakkal.

²⁷⁸ Vö.: 2/1956. (XI. 16.) Korm. rendelet a munkástanácsok működéséről és az 1956. évi 25. sz. tör. a munkástanácsokról (kihirdetve: 1956. nov. 24.).

²⁷⁹ A BM. Országos rendőr-főkapitányság 1956. december 18-ai jelentése szerint (szám nélkül BM. 1956. december, napi jelentések) arra a kérdésre, hogy a megye területén működnek-e fegyveres csoportok és leküzdésükre rendelkezésre álló helyi erők elegendők-e: „A 19 megye közül 15 nemleges jelentést adott Fegyveres csoportokról az alábbi 4 megye tett jelentést”: Borsod megye (állítólag 3 géppisztolyost látott a Bükkben), Pest megye (Tápiógyöre és Tápiószele között a vasúti hidat felrobbantották, a tápiószecsői állomás környékén a vonatra 2 kézigránát dobtak, a HÉV állomás közelében a sint felrobbantották), Somogy megye (a babácsi és vízvári erdőkben sejtenek fegyvereseket), Veszprém megye (Zirc és Várpalota környékén 10–12 fős csoport után kutatott a karhatalom szovjet karhatalmi egységekkel közösen).

Most azonban még a „saját erő” szervezésének lázas napjaiban vagyunk, amikor a kormánynak nem volt elégséges ereje a kizárolagos hatalom megragadásához, ezért a munkástanácsok megnyerésére tett eredménytelen – ám értékes időt jelentő – kísérleteket.

A munkástanácsok legfőbb követelései a hatalommal szemben – Nagy Imre vegye át a kormány vezetését, a szovjet csapatokat azonnal vonják ki, többpárti szabad választások megtartása – valóságos hadüzenetet jelentettek. Ugyanakkor a munkástanácsok a szocializmust mint társadalmi berendezkedést és a társadalmi tulajdon elvét nem vetették el, sőt hangsúlyozták, s így nem lehetett egyszerűen fasiszta szervezeteknek kikiáltani őket.

Milyen eszközökkel tudták a munkástanácsi vezetők ezekben a novemberi napokban követeléseiket kikényszeríteni?

Tény, hogy a munkástanácsok csak *kivételeSEN* rendelkeztek vagyonvédelmi, illetve csekély rendfenntartó fegyveres erővel. Néhány üzem őrségét nem számítva (Csepel, Salgótarján) *Miskolcon* voltak ún. *munkásrendőrök*, akik a december 9-ei nőünnepen, majd a következő napokban a tüntetők mellett léptek fel és fegyveres összeütközésbe bocsátkoztak a szovjet alakulatokkal is.²⁸⁰ Ez azonban kivétel.

Alapjában véve a munkástanácsok eszköztára a munkásság hagyományos harci eszközeire – a *sztrájkra* és *tüntetésekre* – korlátozódott és a *tömegakciókban* jelentős támogatottságot élveztek. Ezt maga Kádár János is elismerte 1956. december 2–3-án az MSZMP IKB ülésén: „Ezek a munkástanácsok igen jelentős politikai hatalmat képviselnek.”²⁸¹

A jelentős tömegtámogatást élvező munkástanácsok tehát csaknem kizárolagosan a *tömegakciókra* támaszkodhattak, amikor napról napra erőt kellett igazolniuk a hatalommal folytatott tárgyalások alátámasztására.

Ezek a tömegakciók a *sztrájkok* és a *tüntetések* voltak, pontosabban: *politikai* követelések érvényesítése érdekében folytatott sztrájkok és tüntetések.

A *tüntetések jellegét tekintve* indokolt beszélni *megemlékező, kegyeleti felvonulásokról*, amelyeket általában az elesettek emlékére rendeztek. Mészáros Gyula²⁸² az ilyen típusú megmozdulások egyik sajátos formájáról adott megírást a Veszprém megyei nőünnep leírásával. Sajátos megmozdulások voltak ezek; mind a fővárosban, mind a nagyobb vidéki városokban megrendezésre kerültek az ún. *nőünnetések*,²⁸³ valamint az ún. *néma tüntetések*.

²⁸⁰ HL. 1956-os gyűjtemény 11. ö. e. 492–494. p.

²⁸¹ Jk. 143. p.

²⁸² Mészáros Gyula: Nőünnetések 1956. december 6-án, Veszprém megyében. *Rebellitas* '56. II.7–8. (1993) 89–90. p.

²⁸³ Budapesten a szovjet támadás hófordulóján, december 4-én, vidéken hasonló céllal más időpontokban voltak nőünnetések: így Pécssett és Veszprémben (december 6.), Miskolcon (december 9.), Zalaegerszegen (december 14.) és még számos városban.

A tüntetések másik csoportja *konkrét cél érdekében* (elfogott forradalmárok kiszabadítása, rendőrség védelme, nyomda elfoglalása érdekében) folytatott tömegmegmozdulás volt.

A harmadik csoportba tartoznak azok a *politikai tömegdemonstrációk*, amelyek kifejezetten Kádár lemondását, a törvényes Nagy Imre-kormány hivatalba lépését és a szovjet csapatok távozását követelték.

Külön kell szólni azokról a tömegmegmozdulásokról, amelyet a *hatalom provokált* abból a célból, hogy fegyveres erőt alkalmazzon a vele nem rokon-szenvező tömeg ellen.

Valamennyi tömegtüntetésre – az elsősorban *kegyeleti jellegűekre is* – jellemző volt a Kádár-kormány és a szovjet katonai megszállás elleni tiltakozás akkor is, ha ezt szóval nem juttatták kifejezésre. Így volt ez az ún *némia tüntetések is, ahol jelszavak nélkül, gyertyákkal, nemzeti színű és gyászszínbőgőkkal vonultak fel a résztvevők*. (Hódmezővásárhely, december 10.²⁸⁴)

Ezen kegyeleti jellegű demonstrációk helyszínei elsősorban a nemzeti érzést kifejező *emlékművek*²⁸⁵ vagy olyan helyszínek, ahol a forradalom korábbi időszakában vérontás történt.

Az utcai tömegtüntetések másik fontos helyszínét képezték azok a *középületek*, ahol a hatóságok olyan *forradalmárokat tartanak fogva* (vagy a tüntetők ezt a tényt vélelmezték), akiknek a kiszabadítását a lakosság követelte. Így került sor a tragikus *salgótarjáni* tüntetésre december 8-án, a megyei munkástanács két vezetőjének előző napi letartóztatása miatt, vagy ilyen volt Egerben december 10-én a börtön előtti tüntetés, amelynek során nem holtak be az épületbe.²⁸⁶

Egyfajta „fogolyszabadítási” kísérlet volt azoknak az asszonyoknak a megmozdulása is, akik *Tinnye községben* (1956. december 22-én) a tanácsháza elé vonultak, hogy elérjék férjeik szabadon engedését. A férfiak ki akartak lépni a tsz-ből, s emiatt a karhatalmisták „elbeszélgetésre” behívtaik őket. Köztudott volt országszerte, hogy ezek az elbeszélgetések kegyetlen kínzásokat jelentettek. Ilyen tsz-ből való kilépés miatt történt elbeszélgetés haláláll végződő bántalmazást is eredményezett.²⁸⁷ A fogolyszabadításhoz hasonló, de ellentétes tartalmú helyzet alakult ki Tatabányán. Fordított, mert a tömeg nem letartóztatottak elengedését követel-

te a hatalomtól, hanem az erőszakszervezet kivonulását. Pontosabban azzal a követeléssel léptek fel az emberek, hogy a pártbizottság épületéből *távozzon el* – és szereljen le – az a Bee János vezette karhatalmi egység, amelyet kegyetlenkedései miatt ítélt el a mintegy 2000 fős tömeg.²⁸⁸

A forradalom második fázisában ismerünk olyan tömegmegmozdulást is, amely a lakossággal szimpatizáló *rendőrök védelmére irányult* Kádár karhatalmistáival szemben. Ilyen megmozdulás volt Gyulán december 17-én, ahol a karhatalom megtámadta a helyi rendőrőrsöt, („...a rendőrség is az ő oldalukon áll” – ti. a forradalmárok oldalán – írta az egykorú jelentés).²⁸⁹ A rendőrséget nyomban kb. 1000 fős tömeg vette körül és tiltakozott a támadás ellen. A karhatalom „*egy hangadót*” nyomban agyonlőtt.²⁹⁰

Azok a tömegmegmozdulások, amelyek a Kádár-kormány és a szovjet csapatok távozását követelték, rendszerint a *városok főutcáján* vonultak végeg. Így volt ez *Miskolcon* december 9-én, mikor a tömeg a Széchenyi utcán felvonulva a városháza és a megyei tanács épülete előtt fejezte ki tiltakozását. A karhatalom fegyverei ellen ekkor a „...*tömegben lévő rendőrök és kisegitő munkás rendőrök*” védelmet jelentettek. Elég bátrak voltak ugyanis tudni: „...amennyiben a szovjet elvtársak és a karhatalmisták tüzet nyitnak a tömegre, akkor ők a tömeg mellé állva tüzet fognak nyitni a szovjetekre és a karhatalmistára”.²⁹¹

Hasonló főutcai tiltakozó felvonulás volt Pécsett az a megmozdulás, amely „2-3 óra hosszás (sic!) lövöldözés”-be torkollott. „*Itt esett át a karhatalom a tűzkeresztségen*” – írta beszámolójában Lakatos Ferenc őrnagy.²⁹² A kivezényelt honvéd karhatalom a többórás lövöldözés során azonban *nem ontott vért*.

A Kádár-kormány elleni utcai tüntetések – dacolva a statáriummal és a karhatalom brutalitásával – elhúzódtak december végéig, sőt január első felére is. Így Zala megyében december 29-én, sőt január 11-éről is jelentenek megmozdulást.²⁹³

A munkástanácsok által meghirdetett *sztrájkhoz kapcsolódó tüntetések* a hatalom szemében – ez a fellépésekkel érzékelhet – igen veszedelmesek voltak. Ilyen 48 órás sztrájkhoz kapcsolódó tüntetést fojtott vérbe – *Gyurkó Lajos táborka parancsára* – a karhatalom *Egerben*, ahol a *belváros* (Csíki Sán-

²⁸⁸ Vö.: Berki Mihály: Pufajkások, (Bp., 1993) 92–94. p.

²⁸⁹ HL. 31. jegyzék 1957/93. csomó, 15. p.

²⁹⁰ Uo.

²⁹¹ HL. 1956-os gyűjtemény 11. ö. e. 493. p.

²⁹² HL. 31. jegyzék 1957/194. csomó. (Valójában tüntetéssorozatról van szó, egyes beszámolók december 5–6., mások december 6–7–8. napokról szólnak).

²⁹³ HL. 1956-os gyűjtemény 11. ö. e. 201. p., és MOL. 288. fond. 30. jegyzék 1957/7.

dor u.–Széchenyi u. kereszteződése) utcakövein halottak és sebesültek is maradtak a tűzparancsot követő golyózápor után.²⁹⁴

A sztrájkoló postások posta előtti tüntetése Zalaegerszegen (december 12.) ugyancsak kemény karhatalmi fellépést váltott ki.²⁹⁵

Persze sokkal keményebb volt az utolsó nagy csepeli sztrájk leverése 1957. január 11-én – ekkor már nem működött a gyárban a munkástanács (!) – ahol a géppuskatűz és a kézifegyverek golyói sok sebesülést okoztak és emberéletet is követeltek. Végezetül az egyetlen nyitva hagyott gyárkapun távozó munkásokat a karhatalmista válogatás nélkül bontották,²⁹⁶ így adva mindenki tudtára, kié a hatalom.

Ritkábban fordult elő, hogy a tüntetők a szovjet erők parancsnoksága előtt jelentek meg. Ilyen esetet örököített meg az egykorú beszámoló Egerben ahol december 11-én a tüntetők a szovjet parancsnokság elé vonultak, letépték és elégették az épületre kitűzött vörös zászlót. A szovjet erők nem tettek lépéset a tüntetők ellen, akik a tiltakozás kifejezése után elvonultak.²⁹⁷

A tiltakozó akciók, sztrájkok és tüntetések nélkülözhetetlen szereplői voltak a röplapok és más hasonló nyomdatermékek (falragaszok, újságok stb.).²⁹⁸

A forradalom budapesti sajtója mellett²⁹⁹ Izsák Lajos feldolgozása nyomán ma már áttekinthetjük a korántsem jelentéktelen vidéki sajtóanyagot is.³⁰⁰ A november 4-i szovjet megszállás utáni napon még megjelent az *Igazság*³⁰¹, utolsó – egyoldalas – száma Petőfi: *A farkasok dala* című versével. Ez után a forradalom sajtója illegalitásba kényszerült, s elsősorban a mozgósító röplapok, falragaszok, munkástanácsi felhívások megjelentetésére korlátozódott. Ez volt a munkástanácsok és a forradalom más vezetőinek *csaknem egyetlen kommunikációs lehetősége a lakossággal*.

Külön kell szólni a forradalom illegális lapjáról, az *Élünk* című lapról, amelynek önfeláldozó szerkesztői – Obersovszky Gyula és Gáli József – nagy szerepet játszottak a december 4-ei budapesti nőtüntetés megszervezésében.

Nem véletlen, hogy a karhatalom hajtóvadászatot indított az illegális nyomdák felszámolására (a Péterfi Sándor utcai kórház pincéjében dolgozó nyom-

²⁹⁴ HL. 31. jegyzék 1957/T. 92. csomó és HL. 1956-os gyűjtemény 11. ő. e. 231. p.

²⁹⁵ HL. 1965-os gyűjtemény 11. ő. e. 194–205. p.

²⁹⁶ Nagy Elek és Bácsi József munkástanácsi vezetők visszaemlékezése.

²⁹⁷ HL. 31. jegyzék 1957/T. 92. csomó.

²⁹⁸ 1956 plakátjai és röplapjai (szerk.: Izsák Lajos, Szabó József, Szabó Róbert), Bp., 1991.

²⁹⁹ 1956 a sajtó tükrében. – 1956, október 22–november 5. (szerk.: Izsák Lajos, Szabó József) Bp., 1989.

³⁰⁰ Izsák Lajos: A forradalom vidéki sajtója (Tanulmány és anyaggyűjtés – kézirat a szerzők birtokában).

³⁰¹ Az Igazság – „A magyar forradalmi ifjúság és katonák lapja” utolsó száma (I. évf. 10. szám) november 5-én jelent meg, és a nemzetközi segítség reményében ellenállásra szólít fel.

dától a vidéki városok munkahelyein működő stencilgépeig), s nem véletlen az sem, hogy a forradalomban mozgó tömegek több városban *éppen a nyomdák elfoglalására indítottak akciót*.

Így több helyen a nyomdák és környéke is az összeütközések színtere lett. Miskolcon december 10-én a nyomdánál kezdődött az a meghozzájárulás, amelyet a karhatalom – szovjet segítséggel – délelőtt feloszlattott, majd délután – 16 óra körül – a „villanyrendőrnél” újból szerveződött. A tömeg 16 órakor megindult a nyomda felé és 20 perccel később el is foglalta azt. „A huligánok ellenforradalmi röplapokat nyomtattak ki”. – írja az egykorú beszámoló. Ekkor vezényelt tüzet Lőrincz Lóránt százados. A nyolc halott és 40 sebesült látványa arra indította a „kisegítő munkásrendőrököt, akik a huligánok mellett álltak”, hogy visszavágjanak. Túzharc bontakozott ki, amelyben „a szovjet csapatok részéről két halott és több sebesült” volt a veszeség. A tömeg megtagadta a karhatalmista laktanyáját. A lövöldözésben egy karhatalmista tiszt életét vesztette.³⁰²

Egerben ugyancsak a nyomda birtoklásáért indultak a tömegek december 10-én este, mert röplapokat akartak nyomtatni. Az esti akció nem volt sikeres, ezért másnap – december 11-én – a már említett szovjet parancsnokság előtti tüntetés után, az esti órákban újból megkíséreltek elfoglalni a nyomdát, amelyet a helyi karhatalom őrzött. A karhatalom fegyverét használta. A lövöldözésben egy ifjú ember (más adatok szerint két személy) meghalt, tizennégyen megsebesültek.³⁰³ Megbízható adatok szerint a nyomda előtti lövöldözésben rész vettek a Gyurkó Lajos kíséretében a Dobó laktanyába érkező karhatalmista is.³⁰⁴

Különös figyelmet érdemelnek azok a helyszínek, ahol a kizárolagos hatálomért folytatott harc döntő eseményei zajlottak. Ezek a helyszínek – Budapesten kívül – azok a nagyobb vidéki munkásvárosok, ahol jelentős tömegek álltak a munkástanácsok mögött. Az utcai „csatateréket” azonban – mint arra később a források alapján utalunk – nem a tüntetők, hanem elsősorban a karhatalom katonai vezetése választotta meg, illetőleg – egyes esetekben – egyes esetekben könnyörtelenül kihasználta a fegyveres leszámolásra alkalmas helyzetet (pl. december 7-én Tatabányán).

³⁰² HL. 1956-os gyűjtemény 492–495. p. Oprendek Sándor őrnagyot a laktanyára lövöldözö felkelők golyója sebezte halárra.

³⁰³ HL. 31. jegyzék 1957/T. 92. csomó, valamint Molnár János egri rendőrkapitány és dr. Póka László orvos visszaemlékezése Egri Újság I. 4,5. A jelentések csak a 15 éves Uza Sámuel haláláról tesznek említést. Bércses Emil ezredes, a megyei karhatalom parancsnoka összefoglalójában 2 halotról írt.

³⁰⁴ Gyurkó Lajos katonáinak akciójáról nem csak a későbbi visszaemlékezők beszélnek, hanem a Bércses-jelentés is ír. (HL. 1956-os gyűjtemény 11. ő. e.)

Mint láttuk a korábbiakban, december elejére – ha hevenyészve is – a Kádár-kormány rendelkezésére állt az a karhatalom, amely – miként ezt Kádár János a november 7-ei kormányülésen kívánta, s később az MSZMP IIB november 21-ei ülésén hangsúlyozta: *minden eszközzel hajlandók végrehajtani a hatalom utasításait.*³⁰⁵

A „saját erő” birtokában a kormány elsőrendű feladatának tekintette a kettős hatalom megszüntetését. Nem volt kétséges az sem, hogy a Kádár-kormányt el nem ismerő munkástanácsok és a mögöttük álló milliók tömegek ellenében ez a lépés csupán agitációs eszközökkel aligha sikerülhet. Így nem maradt más eszköze a kormánynak a kizárlagos hatalom megragadására, mint a fegyverek erejével megtörni azokat a munkástömegeket, akiknek nevében a hatalom fellépett, de amelyek ezt a hatalmat elutasították. A régi recept szerint a magyar munkásság nyomban ellenforradalmi, *fasiszta tömegnek minősítetett*, s így magától értetődött, hogy ellenük a fegyveres fellépés nem csak jogos, de egyedül helyes cselekedet.³⁰⁶ Később érintjük még, valóban kikre lövettek a hatalom csúcsán állók és kiket ölte meg a tűzparancsot végrehajtók golyói. Most csak annyit: a politikai döntéshozók éppúgy tudták, mint a parancsvérehajtók kikre irányulnak a fegyverek. Marosán György – a szociáldemokráciát kiárusító „munkásvezető” – nem kis cinizmussal har sogta a Legfőbb Ügyészséget 1957. február 4-ei értekezletén.³⁰⁷ „*Lövetünk Csepelen, hogy holnap ne sokkal többre kelljen löni.*”³⁰⁸ Lőni ugyanis kell, mert a magát munkásnak és parasztnak nevező kormánynak nincs más eszköze, hogy a munkások és parasztok felettes hatalmat (pontosabban a moszkvai hatalom helytartói tiszttét) ne csak magáénak mondassa, hanem ténylegesen és *kizárlagosan* gyakorolhassa. Ezt a politikai döntést Marosán György december 8-án közölte is a Nógrád megyei munkásküldöttséggel, amely Steigerwald Ottó vezetésével Kádár Jánossal akart tárgyalni. Marosán minősíthetetlen stílusban tudatta a delegációval: „*Mától kezdve lövünk.*”

A kegyetlen politikai döntés végrehajtásáról a Katonai Tanács intézke dett.³⁰⁹

Mielőtt vizsgálat tárgyává tesszük a forradalom második szakaszának két fontos vidéki helyszínét: Salgótarjánt és Egert, amely meghatározó volt a ket

tős hatalom fegyveres felszámolása szempontjából – (a csepeli január 11- ei fegyveres akció – bár célja a sztrájk megszüntetése és megtorlása volt – valójában már a munkástanácsok hatalmának megtörése után történt) – szólunk az ún. vörös zászlós tüntetések ről, amelyek a hatalom első támadását jelentették mind a fegyveres fellépést, mind a politikai offenzívát illetően.

Tisztázni kell mindenekelőtt, valójában *mit is várt el a politikai vezetés a fegyveres erőtől, s mit is tettek azok, akik vállalták a vérontást, aláírták a tisztit nyilatkozatot és végrehajtották a parancsokat?* A politikai döntés: a kettős hatalom felszámolása fegyveres erővel, valójában nem az ellenféllel megvívandó tűzharcot jelentette. Világos volt ez mind a politikai, mind a katonai döntést hozók előtt is. A munkástanácsok – mint arról szoltunk – nem számítva most a miskolci kisegítő munkásrendőrököt és néhány fegyveres gyári őrt – nem rendelkeztek fegyveres erővel. Ez önmagában kizára tehát a tűzharcot. A fegyverek alkalmazására tehát eredménytől – s ezzel is tisztában voltak a politikai és katonai döntéshozók – a fegyvertelen tömeggel szemben kellett sort keríteni, hogy ezután majd a vérontásért a munkástanácsokat lehessen felesőssé tenni, és ilyen módon felszámolni a munkásság választott és országszerte támogatott testületeit. Ez a további lépés már a politikakészítők feladata volt.

A fegyveres erő fellépése *fegyvertelen civil tömegek ellen jogoszerű is lehet!* Ez történik a jogoszerű tömegoszlatás során, amelyet a magyar fegyveres erőkre és fegyveres testületekre vonatkozó szolgálati szabályzatok rögzítettek. Kétségtelen, hogy a kádári karhatalomnak 1956 decemberében még nem készült el a szolgálati szabályzata, de ez mit sem változtat a rendészeti szervek szakmai szabályain, amelyet a tömegoszlatás során gyakorolniuk kell. Ezt a kérdést Kopácsi Sándor – a forradalmi Budapest rendőrfőkapitánya – részletes szakvéleményben fejtette ki.³¹⁰ A fegyveres tömegoszlatási akcióknak tehát szakmai szabályai vannak. Így különösen: a tömeg felszólítása a feloszlásra, eredménytelensége esetén a levegőbe lőtt sortűz,³¹¹ majd a továbbra is közeledő tömeg lába elé lőtt porzó sortűz,³¹² s ennek eredménye

³⁰⁵ Jk. 71–78. p. A salgótarjáni vérfürdő után megtartott pártértekezleten (dec. 9.) „a provokátorokat és a közel 4000 fasiszta ellenforradalmárt” tették felelőssé. Hasonló gyűlést tartott Gyöngyösön Gyurkó Lajos az egri sortűz után december 15-én.

³⁰⁶ MOL. 288. fond. 30/1957. 12. ő. e. A két helyszínre vonatkozóan a következőket írta:

³⁰⁷ Utalás a január 11- ei csepeli eseményekre.

³⁰⁸ HL. Honvédelmi Minisztérium Titkársági Iratai 1967/I. 139. ő. e. 1956. dec. 4- ei ülés jegyzőkönyve.

³⁰⁹ Van erre is példa a forradalom történetében Nyíregyházán a laktanyánál, 1956. október 26-án. Vö.: Dikán Nóra: Sortűz Nyíregyházán (kézirat a szerzők birtokában), valamint Dikán Nőra: Az 1956-os forradalom megtorlása Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai 1/5 Nyíregyháza (Nyíregyháza, 1993.).

lensége esetén megengedett *térden aluli magasságban* célzott lövéseket alkalmazni. Mindez aligha hagyhatja bárki is figyelmen kívül, amikor a hatalom decemberi fegyveres fellépését értékeli.

A fegyveres fellépés katonai előkészítésének lényeges dokumentuma a már hivatkozott Katonai Tanács December 4-ei jegyzőkönyve. Az abban foglaltak nem hagynak kétséget: a karhatalomnak *nem tömegoszlásra, hanem a fegyvertelen tömeg szétfövésére kell használni fegyvereit* a tömegoszlásra vonatkozó szabályok mellőzésével. Erre kellett felkészíteni az egységeket.³¹³ A katonai részről, természetesen a „várható események”-kel tisztában voltak, s ezt kellett tudatosítani a beosztottakkal, akik nem minden fenntartás nélkül hajtották végre az embertelen parancsot.³¹⁴ Természetesen a szovjet erőkre is számítottak – a későbbi események igazolták várakozásukat – a politikai és katonai vezetők „*a feladat végrehajtásában*”, mint azt Uszta Gyula kifejezésre is juttatta.³¹⁵

A Katonai Tanács vezetői tisztában voltak azzal, hogy a magyar *forradalomnak nincs olyan katonai ereje, amellyel fegyveresen léphetnének fel a hatalom ellen*.³¹⁶

Mindennek tudatában szervezte meg a hatalom az első akciót, a December 6-ai budapesti ún. vörös zászlós tüntetést. A források szerint ezen a tüntetésben 200–300³¹⁷ „tüntető” vonult fel vörös zászlókkal és a Kádár-kormányt támogató jelszavakkal szovjet páncélautók és tankok kíséretében. A „tüntetést” „*a karhatalmi ezred erős biztosítása fedezte*”.³¹⁸

Az adott körülmények között a vörös zászlós csoport megjelenése a körúton – szovjet erők védelme alatt – egyértelműen a *lakosság provokálását* jelentette, s nem a nyugalom és béke megteremtésére tett lépés volt. *Előre látható volt tehát, hogy ez a lépés tömegfelháborodást és a tömegek tiltakozó*

³¹³ „... fel kell venni, hogyan ítélik meg a karhatalmi pk.-ok [parancsnokok] a helyzetet, hajlandók-e tüzelni tömegre... készíték fel a tiszti ezredeket a várható eseményekre” (Horváth Mihály szavai a Katonai Tanács ülésén.) HL. 1967/I. 139. ö. e.

³¹⁴ Horváth Mihály kérdésére a jelen lévő ezredparancsnokok válaszából következtetünk. A kérdésre Pesti Endre kijelentette: „A tiszti ezred 80%-a teljesíteni fogja feladatát... a karhatalmi ezredben négy századra biztos lehet számítani, azokra a századokra, amelyet az akadémia állított fel. Csémi Károly: „Az ezredben a 8. század kivételével a többi ütőképes és hajlandó minden feladatat végrehajtani.” HL. 1967/I. 139. ö. e.

³¹⁵ Uszta Gyula kijelentette: „Nyilván a szovjet erők támogatni fognak bennünket a feladat végrehajtásában”.

³¹⁶ Horváth Mihály vezérőrnagy felszólalása a Katonai Tanács December 4-ei ülésén. Uo.

³¹⁷ Berki Mihály 400–600-ra teszi a vörös zászlósok létszámát (Pufajkások, 46. p.), magunk inkább a rendőri jelentésben foglaltakat tekintjük pontosnak.

³¹⁸ A BM Országos Rendőrkapitányság III. osztályának az akciót figyelő tisztjei jelentéséből. Vö. még Berki Mihály: Pufajkások, 46. p.

megmozdulását idézi elő, nagyságrenddel nagyobb tömegeket mozdítva meg, mint a kormánnyal szimpatizáló tüntetők. Az események kétségtelenül iga-zolják, hogy *éppen ez volt a hatalom célja*. A várható tömegtiltakozás szétve-résére a Nyugati pályaudvarnál *elrejtett karhatalmi erők több ember életét kioltó tűz* ezt igazolja. S nem csak ez: A Nyugati pályaudvarnál ennél is súlyo-sabb dolog történt. A karhatalom tagja – Drzics Drago – olyan személyeket végzett ki,³¹⁹ akiről azt jelentette, hogy támadást „*akartak*” megkísérelni.³²⁰ Ezzel kapcsolatban Kádár János Csémi Károly előtt – aki a Nyugati pályaud-varhoz kivezényelt ezred parancsnoka volt – *elismerését fejezte ki a történtek miatt*, mert – miként Csémi Károly visszaemlékezett – „*megmutatták a kar-hatalom erejét*”.³²¹

Figyelemre méltó: Kádár – Csémi visszaemlékezése szerint – csak „*fölvo-nuló ellenforradalmárok*” beszélt, arról *nem tett emléést*, hogy *mi váltotta ki* a szétverésre ítélt „*felvonulást*”, hogy *tudniillik olyan provokáció tör-tént, amelyet a hatalom tervezett, hogy szétverhesse a tiltakozókat*.

A Nyugati pályaudvar és környéke – mint *az események helyszíne* – alig ha véletlenül került a forradalom e szomorú korszakának történetébe. Aligha tévedünk, ha feltételezzük: a helyszínt ebben az esetben is – miként ez a ké-sőbbiekben – a támadó hatalom katonai vezetése választotta ki. Ez esetben a nagykörúti felvonulási útvonal volt az a legalkalmasabb a páncélkocsis me-netre épp úgy, mint az ellentüntetők összegyűjtésére. A Nyugati épülete (és környéke) pedig a karhatalom elrejtésére, míg a Nyugati pályaudvar előtti tér a „*csata*” megvívására. A vörös zászlós menet a Nyugati felé haladva pedig mintegy *csapdába csalta* az ellentüntetőket, ahol már várták őket a töltött fegyverek.

A vörös zászlós tüntetés politikai hozadékát – előrevetítve a várható eseményeket is – Marosán György³²² fogalmazásában takarította be a hatalom: „...tehát az országban vannak kommunisták és becsületes hazafiak, a kor-mány el van szánva, hogy a kemény kéz politikáját folytatja.” Nemsokára ki-

³¹⁹ Guba László rendőr ezredes, a Budapesti Rendőrfőkapitányság Forradalmi Karhatalmi Ez-red parancsnoka 1957. január 17-én az alábbi támogató sorokat írta Drzics Drago perűjtési kérel-mére: „A legnehezebb feladatokra önként jelentkezik és az ilyen feladatokat is kiválasztva oldja meg. Nevezett speciális feladatokat is ellát és 15 éves párttagságához méltóan minden téren jó példát mutat a többi bajtársának.” Legfőbb Ügyészség – Különleges ügyek osztálya 004581/56. szám.

³²⁰ HL. 1956-os gyűjtemény 10. 6. e. 36. p.

³²¹ Csémi Károly: Visszaemlékezések 1956 (Bp., 1968.). „Csémi elvtárs! Maguk talán nem is tudják, hogy december 6-án mit csináltak. Maguk csak annyit tudnak, hogy teljesítették kötelessé-güket, szétverték a felvonuló ellenforradalmárokat... de jóval többet is tettek... megmutatták a kar-hatalom erejét.”

³²² Marosán György – a Kádár-kormány államminisztere – hasonló provokatív tüntetésen személyesen is részt vett december 9-én, Pécsett.

derült: Marosán kijelentése valóban *tömeggyilkosságokkal* való fenyegetés volt. A tragédiák napokon belül beteljesedtek.

A kormány a munkástanácsok hatalmának megszüntetésére elhatározott csapást mégsem a fővárosban, hanem az ország egyik nagy vidéki munkásközpontjában *Salgótarjánban*³²³ hajtotta végre.

Az októberi napokban a forradalom mellé álló salgótarjáni munkásság egy emberként sorakozott fel a munkástanácsok mellett, és keményen ellenállt a Kádár-kormány hatalmának. Ezért nem véletlen, hogy Salgótarjánt választotta a hatalom annak a tervnek a megvalósítására, amely célul tűzte ki a kizártolagos hatalom megszerzését minden eszközzel. A salgótarjáni eseményekből³²⁴ jól kirajzolódik a *hatalom forgatókönyve*.

Ennek első mozzanata az erő koncentrációja. A helyi karhatalom³²⁵ mellett – mint az a forrásokból ismeretes – jelen vannak Saljupin (Salupin)³²⁶ alezredes szovjet egysége, valamint a rendőrség épületében is voltak kormányerők.³²⁷ Itt tartózkodott a kormány megbízásából többek között Ladvánszky Károly alezredes³²⁸ és Házi Sándor honvéd vezérőrnagy is.

A következő lépés a munkástanácsokat támogató (tehát a kormány szempontjából ellenséges) tömegek aktiválása volt. Ennek a legbiztosabb módja egyes forradalmi vezetők letartóztatása volt. Gaál Lajos és Viczián Lajos őrizetbevételevel és a rendőrkapitányság épületében történő fogvatartásával a hatalom eppoly biztosra vehette, hogy több ezres tömeg követeli majd a kapitányság előtti téren a szabadon bocsátásukat, mint ahogy Budapesten biztosra lehetett venni, hogy a vörös zászlós tüntetők megjelenésére kialakul az ellentüntetés. Így tehát nem volt kétséges, hol kell felállítani a tüzelőállásokat. Arról, hogy ez esetben is *csapdáról van szó* és nem egy tüntetés fegyveres feloszlata – egyebek mellett – az a tény is *bizonyító erejű*, hogy Darázs István százados parancsot adott a mellékutca lezárasára. Az egyik karhatalmi egységnek az volt a feladata, hogy ne engedje a tüntetőket a helyszínről eltávozni.³²⁹ Ez azt jelentette, külön gondoskodtak róla, hogy az emberek

³²³ Első tényfeltáró kiadvány: Engesztelő és Sortűz 1956 c. dokumentumfilmek (Budapest Filmstúdió) alapján: Dávid János–Geskó Sándor–Schiffer Pál: Forradalom Sortűz Megtorlás (Eger, 1990.)

³²⁴ A történeti tényállás tisztázásához nagyban hozzájárult a Fővárosi Bíróság által lefolytatott igen részletes bizonyítási eljárás illetve a 16.B.768/1994/88. számú ítélet (Továbbiakban: Ít.)

³²⁵ Darázs István vezette egységről van szó.

³²⁶ A magyar forrásokban a név minden változat szerint szerepel.

³²⁷ Ladvánszky Károly 47 karhatalmistával erősítette meg a rendőrséget.

³²⁸ Ladvánszky Károly jelentése. BM. Történeti Irattár 20-35/262/2956/1956. december 9.

³²⁹ A parancsot Darázs az ezzel megbízott egység parancsnokának Mrázik Jánosnak adta, megtiltva, hogy a tömeg akár oldal irányba, akár visszafelé eltávozzon. Ít.

akkor is a fegyverek csöve elő kerüljenek, ha szándékukat megváltoztatva önként felhagynak a tüntetéssel, vagy – észlelve a fegyvereket – menekülni akarnak.

Mindezek után aligha csodálható, hogy a karhatalom nem kísérlelte meg a 2000–4000 főre becsült tömeg feloszlatasát, hanem lőtt... tárat cserél és ismét lőtt.³³⁰ A leszámolás valóban gyors és kegyetlen volt. Az áldozatok – sebesültek és halottak³³¹ – foglalkozása és lakhelye nem hagy kétséget afelől, hogy *valamennyien* helybeli és környékbeli kétkezi munkások (és néhánytanulók) voltak. Az is kétségen felüli, hogy a lövések az áldozatok többségét *hátról* – tehát menekülés közben – érték.³³²

A tömeggyilkosság után – amelyben legalább 49 halálos³³³ (köztük gyermek és várandós asszony³³⁴) és mintegy 150 sérült áldozat volt³³⁵ – nyomban megtette a politika azokat a lépéseket, amiért eldördültek a fegyverek. A később tárgyalta egri – december 12-ei – események és az azt követő politikai történések kísérteties hasonlósága miatt igazoltnak látjuk, hogy minden esetben azonos forgatókönyv szérint, azonos cél érdekében történtek az események.

A salgótarjáni tűzcsapásról készült első jelentés – Ladvánszky Károly már hivatkozott dokumentuma – a karhatalmat ért tűzcsapásról írt, különösen egy „kézigránát”-nak a karhalmisták felé dobásáról, ezt jelölve meg a tűz meg-

³²³ A sortűz után, december 13-án szemlebizottság vizsgálta az eseményeket. Megszámolták a kilött töltényhűvelyeket és a becsapódásokat. Ez a pontosan elvégzett szemle alátámasztja megállapításunkat. A bizottság 318 db (különböző fegyverekből) kilött töltényhűvelyt számolt meg a „Megyei Tanács mellett a sáros részen” és a rendőrség előtt további 32 db „magyar eredetű” kilött hűvely volt. BM. Történeti Irattár V-141435. sz. BM Országos Rendőrfőkapitányság helyszíni szemle jegyzőkönyv. A kilött töltények 57%-a embert talált, 15%-a pedig ölt!

³²⁴ A névsort 1957. január 11-én a Salgótarjáni kórház igazgató főorvosa, dr. Bódi László állította össze az érintettek foglalkozásának, születési idejének, lakhelyének és a kórházból való távozás (vagy az elhalálozás) idejének feltüntetésével. Közli: Sortűzek 1956. 106–108. p. A kórház összszállítása a Balassagyarmati Megyei Bíróság B. 1/1957. sz. ügyében készült.

³²⁵ Dr. Bódi László közlése a B. 1/1857. sz. ügyben: 11 esetben előlről, 12 esetben oldalról, 32 esetben hátulról hatolt be a lövedék. (Több halottnál és sebesültnél nem volt megállapítható a lövedék behatolásának irányára). Sortűzek 1956. 105. p.

³²⁶ Az anyakönyvek átvizsgálásával Á. Varga László levéltáros 49 halottat azonosított. Dr. Bódi László a már hivatkozott közlésében 46 halotttól ír, akik közül 27 személyt holtan hoztak a kórházba, 9 műtét közben vagy közvetlen műtét előtt, 10 pedig műtét után hunyt el. Egyes visszaemlékezők, így Faragó László 130 halotttra emlékezik. (323. lj. alatt id. műben közölt interjú 146) Faragó Lászlóné anyakönyvvezető férje 131 halotttól beszélt a következő napokban elhalt sebesülteket is számolva (323. lj. alatt id. mű 71–72. p.).

³²⁷ Így: Lalul József *1946; Kluka József *1941; Chmell Tibor *1939; Havasi László *1939; Kiss Gábor *1939. Dr. Daubner Károly megemlékezett egy 3 éves gyermekről, akinek „az egész háttát elvitte a golyó”. (323. lj. alatt id. mű 70. p.).

³²⁸ Bódi dr. 91 személy nevét közli, akik kórházi kezelésben részesültek: Közülük 16 személy a jelentés készítésének napján – 1957. január 11-én – is kezelés alatt állt.

nyitásának okaként. A lakosság számára nagy tömegű propaganda nyomtatványt készítettek és terjesztettek. E szerint a szemközti épületből az ellenforradalmárok géppuskákkal, golyószórókkal tüzet nyitottak a karhatalomra és a szovjet egységre, valamint kézigránátokat dobáltak. A karhatalom *ezekre a fegyveresekre nyitott tüzet. A tüntetőkre nem a karhatalom, hanem az ismeretlen fegyveresek löttek.*³³⁶

Ma már tudjuk: a propaganda által terjesztett szöveget Jakab Sándor,³³⁷ Andó István³³⁸ és Salupin alezredes vezetésével nyomban a sortűz után összeült értekezlet állapította meg.³³⁹ Ugyanennek a valólan állításnak a jegyében tartották meg a sortűz estéjén az MSZMP-aktíva ülését, ahol a vérengzés vadját az „ellenforradalmárokra”, különösen a munkástanácsra hárították.³⁴⁰ Erré rímelt a Kádár-kormány másnapi intézkedése, amellyel lényegével törvényen kívül helyezik a munkástanácsokat és kihirdették a statáriumot.³⁴¹

Sajátos az a tudathasadásos felfogás, amellyel a hatalom állást foglalt az eseményekkel kapcsolatban. Egyrészt tagadja, hogy a hatalom parancsára löttek a munkások közé, másrész elítéli „a provokátorokat és a közel 4000 fasiszta ellenforradalmárt”, implicite elismerve a lövetést, és indokolja annak jogosságát.

A hatalom tudta, hogy minden állítása a salgótarjáni ügyben valóltan, jól tudták ezt a salgótarjániak is, hiszen az állítólagos géppuska- és golyószóró-tűzben senki sem sérült meg a karhatalom tagjai és a szovjet alakulat tagjai közül. A „kézigránátos támadás” – mint a tüzelést kiváltó ok – ugyancsak valóltan volt. A később perbe fogott és elítélt Ferenc István 25 éves garázsmester³⁴² valójában a tüzelés megkezdése után³⁴³ dobott el kétségebesésében és ijedtségében egy ún. hanggránátot,³⁴⁴ amit a propaganda kézigránátos támadásnak és a sortűz okának állított be.

³³⁶ Geréb Sándor–Hajdú Pál: Az ellenforradalom utóvédharcra.

³³⁷ Az MSZMP (Nógrád megyei) titkára.

³³⁸ Jakab Sándor mellett az agitációs és propaganda (agit-prop.) titkári teendőket láttá el.

³³⁹ Ít. ben megállapított tényállás.

³⁴⁰ „De nyíltan meg kell mondani, hogy a bekövetkezett esetért minden felelősség a törvényellenesen működő megyei munkástanácsot terheli...”

³⁴¹ Kahler Frigyes–Laky Norbert: Rögtönbíráskodás 1956–57. In.: História, 1995/9–10. sz. 21–22. p.

³⁴² Ellene folyt a Balassagyarmat Megyei Bíróság B. 1/1957. sz. alatti per gyilkosság bűntette és robbanóanyaggal visszaélés miatt. A per anyaga igen fontos forrásokat tartalmaz! Az anyagot feldolgozta Maleczky Ágnes: Az 1956. december 8-ai salgótarjáni sortűz előzményei és a sortűz. (Kézirat TTB részére.)

³⁴³ Ít. bizonyított ténymegállapítása.

³⁴⁴ Gyakorlatokon használt ún. puffancsról van szó, amely nem okoz sérülést, csak hang- és fényhatása van. Ebben az esetben sem sérült meg senki a karhalmisták közül.

Figyelmet érdemel, hogy kormány propagandája által állított géppuskás és golyószórós támadás igazolására a hatalom egy szakértői bizottságot küldött ki december 13-án, amely a helyszínt tüzetesen megvizsgálta. Az összeszedett töltényhüvelyek, a becsapódások nyomai, a tetők és emeleti szintek átkutatása azonban kizárt eredményt hozott. A négytagú rendőrökkből álló bizottság nemcsak pontos szakmai munkát végzett, de becsületesen le is írta „...távoli részéről a főkapitányság épülete előtt összegyűlt tömegre lövések nem jöhettek. Ezt a körülménytazzal lehet magyarázni, hogy a környékbeli házakat hátulról lövések nem érték. Amennyiben távolabbi részéről löttek volna a tömegre abban az esetben a környékbeli házaknak a hátsó részein is megserültek volna.”³⁴⁵ Tisztázta a bizottság azt is, hogy a rendőrfőkapitányság épületére sem löttek. A kritikus 201. és 202. szoba ablakán nem belövés, hanem kilövés történt!³⁴⁶

Miért rendelték el a tényfeltáró vizsgálatot december 13-án, amikor a sortűz estéjén az MSZMP-aktíva kanonizálta a Saljupin–Jakab–Andó röplapot, és a kormány is megtette azokat a lépéseket, amiért megtörtént, ami történt?

A kérdésre valójában egy elfogadható válasz van. A hivatalos verziónak senki sem adott hitelt – legkevésbé azok, akik jelen voltak a végzetes tüntetésen – s az emberek a kormányt és a karhatalmat vádolták tömeggyilkossággal. Ebben a helyzetben nagy szükség lett volna olyan adatra, amely bizonyítja: idegenek kezdték a lövöldözést, s az áldozatokért ezeket terheli a felelősség. Bizonnyal reméltek a felelős parancsnokok, hogy a tüntetők között voltak fegyveresek, akik löttek a karhatalom irányában. Tévedtek. Ilyen bizonyíték azonban – köszönhetően a tényfeltárók becsületes munkájának – nem volt. A bizottsági jelentés természetesen – az utóbbi évekig – nem kerülhetett nyilvánosságra, és a közönség számára továbbra is a december 9-ei pártaktíván kialakított álláspont volt a kötelező tananyag.

A munkástanácsok elleni támadás fő hadszíntere tehát a salgótarjáni, jól lezárható, a megyei tanács és rendőrség előtti térség volt. A helyszíni vázlatról jól láthatja a katonai dolgokban járaflan olvasó is, hogy ez a terület kivállóan alkalmas volt végrehajtani minden dalt, amire ma megrázó szobor emlékezeti a túlélőket és az ezután születőket.

A salgótarjáni eseményekkel azonban még nem hallgattak el a fegyverek, folytatódottak az akciók, amelyet a Katonai Tanács – emlékszünk – „várható események”-ként tárgyalta. A kizártolagos hatalom vérrel és vassal történő meg-

³⁴⁵ A már hivatkozott ORFK. V.141435. jelentés.

³⁴⁶ Uo.

ragadása másik fontos helyszíne Eger³⁴⁷ volt. Említettük már, hogy Egerben 1956. december 11–12-én voltak kegyeleti és tiltakozó tüntetések, valamint letartóztatottak kiszabadítására és a nyomda elfoglalására tétűtömegmozgalmak. Utaltunk már arra is, hogy december 12-én Egerbe érkezett Gyurkó Lajos tábornok, a Katonai Tanács tagja, a vidéki karhatalom főparancsnoka³⁴⁸ és katonái nyomban beavatkoztak a nyomda körüli lövöldözésbe. Reggel Gyurkó Lajos a Dobó laktanyában tartott tiszti gyűlést és eligazítást. A rendelkezésre álló eddig adatok arra utalnak, hogy itt adta ki Gyurkó Lajos a sztrájkoló és a kormány ellen tüntető tömeg szétlövésére a parancsot. Erre utalnak a tűzcsapás előkészítő mozzanatok.³⁴⁹

Itt is tanúi lehetünk a szükséges karhatalmi erők összevonásának. A Lintallér László vezette egri karhatalmi alakulat mellé berendelték az Indig Imre parancsnoksága alatt álló füzesabonyi egységet is, amelyet Lintallér Lászlónak rendeltek alá. A helyszín kiválasztására és az egység felvonulási útvonalának kijelölésére utal az a telefonhívás, amelyben a Dobó laktanya tiszte Molnár János rendőrkapitánytól – 9 órakor – a belvárosban észlelhető mozgásról tájékozódott, valamint egy másik tiszt figyelmeztetése, hogy a rendőrok ne közlekedjenek a Rác kapu tár felől a belváros irányába. A telefonáló már tisztába volt a parancsal, mert közölte a rendőrkapitánnyal, hogy a belvárosban „balhé lesz”.

Késő délelőtt megjelent a Széchenyi utca és a Csíky Sándor utca torkolatánál az alakulat. A harci alakzatba állított fegyveresek látványára a Széchenyi utcán az emberek megüköztek a karhatalom fellépésén (legtöbben az előző esti lövöldést tárgyalta) de senki sem mutatott támadó szándékot. A parancsnokot nem befolyásolta a tömeg tényleges viselkedése, lövetett és lövette a menekülőket is. A sortűz színhelyén tartózkodó szovjet tank ezúttal nem avatkozott az eseményekbe.

A kövezeten maradt 8 halott (közöttük egy kiskorú³⁵⁰) és 30 sebesült (a helyi kórházban láttak el 26 személyt), a lövéseket hátulról kapták.³⁵¹ Az üzemi munkástanácsok másnap kemény hangú tiltakozó iratot intéztek az MSZMP

³⁴⁷ Az egri események szemtanúit Mészáros György szólaltatta meg az *Egeri Újság* I. évfolyamában. Itt jelent meg Molnár János volt egri rendőrkapitány (Megszólal a szemtanú), dr. Ringelhann Béla, dr. Póka László (Sortűz a Fő utcán), valamint a karhatalom néhány érintett tagja (Műtörténet Egerben 1956. december 12-én?).

³⁴⁸ Vö.: Jelen sorozatunknak a Katonai Tanácsra vonatkozó fejezete.

³⁴⁹ Vö.: HL. 1956-os gyűjtemény 11. ö. e., HL. 31. jegyzék 1957/T. 92. csomó, valamint Molnár János volt egri rendőrkapitány visszaemlékezése.

³⁵⁰ Bóta M. István *1939, mint írtuk Uza Sámuel *1941 előző nap a nyomdánál vesztette életét.

³⁵¹ Vö.: Kahler Frigyes: Joghájl Magyarországon 1945–1989. Bp., 1993. 214–215. p., és dr. Ringelhann Béla visszaemlékezése.

megyei bizottságához, amelyben többek között szó esik arról: „...orvosilag megállapítást nyert, hogy minden lövés hátulról történt, ami bizonyítja, hogy a karhatalom ellen támadás nem történt”.³⁵²

A következő lépés az egri sortűz után is a propagandáé: el kellett hitetni, hogy a karhatalmat támadás érte – s miként Salgótarjánban – a karhatalom a támadókra lőtt. A Heves megyei fehér könyv³⁵³ panel-rémtörténete „ellenforradalmár suhancok” lövöldzéséről írt, akik a Dobó Gimnázium ablakából, hasba lőttek egy idős embert, átlöttek egy karhatalmista géppisztolytusát.³⁵⁴

Ezek az állítások éppen úgy valóltanok, mint a „derékon lőtt” Takács Géza karhatalmista története.³⁵⁵ A megyei karhatalom parancsnokának összefoglaló jelentése szerint a karhatalmistaknak „...túzharcból, vagy fegyveres összetüzésből kifolyólag sem halottjaik, sem sebesültjeik és egyéb anyagi veszteségeik nem voltak.”³⁵⁶

A forgatókönyv tovább is a salgótarjáni mintára folytatódott. Itt Gyurkó Lajos hívta össze az értekezletet – december 15-én Gyöngyösön, a tiszti klubban, ahol megtárgyalták az „Egerben lezajlott eseményeket”. A gyűlésre – amit inkább tetemrehívásnak nevezhetnénk – meghívták a szovjet katonai kommandánst, az üzemek igazgatóit és a munkástanácsok elnökeit, valamint a városi és járási MSZMP-vezetőket. Gyurkó Lajos nem hagyott kétséget afelelő szóban sem, amit fegyvere bizonyított, hogy kié a kizárolagos hatalom.³⁵⁷

Ne feledjük: az Egerben tüntetők – éppúgy, mint a munkás-fellegvárnak számító salgótarjániak – ugyancsak a munkástanácsokat tekintették a hatalom legitim letéteményeseinek. Ezt a „tévedésüket” kellett eloszlatni a géppisztolyok tüzével.

Jogilag a munkástanácsok még léteztek ugyan – feloszlatásukra csak 1957. november 17-én került sor³⁵⁸ – a decembeli sortüzékkel a hatalom elérte a célját: megszűnt a munkástanácsok által képviselt kettős hatalom.

³⁵² Közli: Kahler: Joghájl... 212–213. p.

³⁵³ Az ellenforradalom tevékenysége Heves megyében I. [Eger, é. n. (1957.)]

³⁵⁴ Valójában senki sem adott le lövést a Dobó gimnáziumból. Az állítólag hasba lőtt id. Tamás Andrásról a karhatalmista lőttek meg hátulról (dr. Ringelhann Béla operárió orvos közlése).

³⁵⁵ Tanner József karhatalmista leírása szerint Takács Géza „deréklövést kapott, közel a veséje mellett hatolt át a golyó. A felgyógyulásához két hetes orvosi kezelésre volt szükség”. Tanner József: Ellenforradalmi támadás a hatalom visszaszerzésére Egerben 1956. október 23-á után. (A visszaemlékezés az MSZMP Heves megyei Bizottságára részére készült 1–18. p. [Bp., én.], kézirat a Heves megyei Levéltárban L.V.127/22.). Vö. még: Putnoki László: Visszaemlékezés a Heves megyében történt 1956-os eseményekre. (Készült az MSZMP Heves megyei Bizottságára részére [Bp., 1979.] kézirat 1–50. p. – Heves megyei Levéltár Uo.) Berecz Miklós: Az MSZMP Heves megyei Bizottságának – Archívum részére [Bp., 1978. nov. 26.] 1–6. p. Uo.

³⁵⁶ HL. 1956-os gyűjtemény 11. ö. e. 231. p.

³⁵⁷ HL. 31. jegyzék 1957/T. 194. csomó.

³⁵⁸ 1957. évi 63. sz. tvr. a munkástanácsokról.

A Csepelen – 1957. január 11-én – fellángoló sztrájk, amely a karhatalom géppuskatüzében ért véget, nem változtathatott a küzdelem kimenetelén. „A következő hónapokban kibontakozott féllegális munkástanácsok végsőkig folytatott ellenállása, amellyel megpróbálták megakadályozni, hogy a szovjet fegyveres erőktől támogatott kommunista pártbürokrácia kivegye kezüköböl a gyárak ellenőrzését”³⁵⁹ bukásra ítéltetett, miként nem volt már kellő erő az illegalitásban működő Nagybudapesti Központi Munkástanács (január 15-ei) ellenállásra felhívó kiáltványának megvalósításához sem. A munkástanácsok által képviselt hatalom visszavonhatatlanul megszűnt.

Nem feledhetjük el azonban, hogy a '56-os forradalom közel 3000 magyar halottjából a munkások részaránya meghaladta az 53%-ot...³⁶⁰

Egyházüldözés Magyarországon 1945–1989

³⁵⁹ Bill Lomax: Magyarország 1956 (fordította és kiegészítette: Krassó György) Bp., 1989. 201. p.

³⁶⁰ Vö.: ifj. Balás Piri László: Piros vér a pesti utcán 1956 – Életek és számok. Rebellitas '56. II. 5. (1993) 29–45. p.

Korai koncepcióos eljárások ferences szerzetesek ellen 1945–1956

A KONCEPCIÓS ELJÁRÁSOK ÉS PEREK FOGALMA

Néhány megállapítás a koncepcióos perekről

A koncepcióos perek kérdése a jogtörténetben a nem túl régen kutatott témák egyike. Maga a kifejezés – koncepcióos perek – is sokkal inkább tekinthető a publicisztikában – nemegyszer más-más értelemben – használt fogalomnak, semmint tudományos terminológiának. Szükséges ezért minden a jogtudomány, minden a történettudomány oldaláról áttekinteni, mit értünk a koncepcióos perek fogalmán. A dolog természeténél fogva az első lépéseket a történettudomány tette meg, hiszen a sokféle „hamis per” tételes tanulmányozása tette lehetővé a büntetőeljárás jog tudománya számára a koncepcióos per terminológiájának megalkotását és gyakorlati működtetését a négy semmisségi törvény keretei között.

A koncepcióos perek eredetéhez

A koncepcióos perek fogalmának kimunkálásához és helyes értelmezéséhez vissza kell térti a büntetőeljárások ősforrásához. Amióta az emberiség ráeszmélt, hogy a vérbosszú nem jelent megoldást a bűnelkövetéssel szemben, ugyanakkor elviselhetetlen terhet ró az egész társadalomra, nem maradt más hátra, mint elfogadni a közhatalom erejével felruházott bírót, aki ítéletével igazságot szolgáltat. Az igazságszolgáltatásához háromirányú – a közhatalom erejével kikényszeríthető – tevékenység hárult a bírónak: megállapítani, hogy mi történt – ideérte a történésben érintett személyek megnevezését is (a tényállás kimondása), megállapítani, hogy a tényállásban foglalt tevékenység bűncselekmény-e, és ha igen, ki a felelős érte (bűnösség kérdése), továbbá, hogy a bűnösnek milyen bűnhódéssel és/vagy jóvátétellel kell helyreállítani, a tettével megsértett rendet.

Bármennyire is tökéletlenek – netán alkalmatlanok – voltak az eszközök a valós tényállás felderítésére, a cél mégis ennek elérése volt, továbbá, hogy a bűnös olyan büntetést szenvedjen el, amely megfelelt a társadalom igazságérzetének.

A történelem folyamán ismertek azonban olyan büntetőeljárások, amelyeknek a célja – legalábbis titkoltan – nem a valós tényállás felderítése, a bű-

nösség megállapítása és igazságos büntetés kiszabása volt, hanem birtokszerzés vagy a politikai vetélytárs megsemmisítése, esetleg mindenki. Példaként említhetjük a késő középkor legnagyobb koncepció perét a Jeruzsálemi Templomos Lovagrend ellen, amely számos lovag és a rend 23. nagymesterének, Jaques de Molay-nak a máglyahalálával végződött 1314-ben.

Magyar vonatkozásban szólunk arról a boszorkányperről, amelyet a felvilágosult Bethlen Gábor erdélyi fejedelem Báthory Erzsébet, Dengelenghy Mihályné Török Katalin, Bánffy Dénesné Báthory Anna és Imreffi Jánosné Iffju Kata ellen folytatott le.¹ A korszak kutatói úgy vélik, ez a per „álcazott birtokszerző fiskális per” volt.² Közismert továbbá Caraffa Eperjesen működő vésztörvényszékének működése (1687).³

A legújabb kor diktatúrái gyakran alkalmazták a büntetőeljárást annak erekéti céljától eltérően politikai fegyverként. Az 1789-ben kirott francia forradalom – amely a „szabadság–egyenlőség–testvériség” jelszavával az emberi jogok előharcosaként bontott zászlót a kontinensten – a jakobinus diktatúra éveiben áthágva a büntetőeljárás alapelveit, megalkotta az ún. gyanús törvényt.⁴ Az 1793. május 31-e utáni „második terror” alatt folytak a nagy politikai perek⁵ Nantesban, Carrier konventbiztos két hónap alatt 3000 embert a Loire vizébe fojtatott (többek között iskolás gyerekeket), s hasonló módon „ítélkezett” Tallien Provance-ban, Barra és Fréron Toulonban.

A „felújított” terror, a szovjet modell

A XX. századi diktatúrák ugyancsak „felfedezték”, hogy a büntetőeljárás nemcsak az igazságszolgáltatás eszköze lehet, hanem más, attól független, sőt azzal ellentétes célok megvalósítására is használható. Ezek a célok mindenek előtt politikai célkitűzések voltak. Oroszországban az 1917. évi októberi államcsínyt követően a büntetőeljárások tömege a társadalom strukturális átalakítását, a tulajdonviszonyok megváltoztatását, az ideológiai arculat átformálását és nem utolsósorban a politikai ellenfelek megsemmisítését szolgáltatta.

¹ Szádeczky-Kardos Irma: Báthory Erzsébet igazsága – A koncepció jelei Báthory Erzsébet ügyében, Bp., 1993.

² Nagy László: Erdélyi boszorkányperek, Bp., 1988.

³ Vö.: Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet IV. Bp.; 1935. 226. p. A törvényszék 20 személyt végeztetett ki ártatlannal vagyonuk elköbözése érdekében.

⁴ Vö. részletesen: Albert Soboul: Précis d' histoire de la Révolution Française (Paris) magyarul: A Francia Forradalom története, Bp., 1974. Az 1792-es „első terror” alatt Danton igazságügyminiszter hallgatólagos jóváhagyásával 1100 foglyot végeztek ki.

⁵ Többek között Marie-Antoinette október 21-ei kivégzése után a 21 girondista (okt. 31.) madame Roland (nov. 8.), Bailly (nov. 10.) halt a vesztőhelyen, összesen 177 halálos ítéletet hajtottak végre.

gálta. Míg az 1920-as években a kialakuló monolit hatalom egyetlen szervet, a VCSK-t⁶ (és utódszervét, a GPU-t⁷) ruházta fel a nyomozás, az elbírálás és a végrehajtás „jogával”.⁸

Első ilyen per volt az eszer⁹ vezetők pere (1922), ahol bizonyítani kellett, hogy „az ellenforradalom oldalára állt eszerek az októberi forradalomtól kezdve a nép ellen harcoltak, fegyveres összeesküvéset szerveztek, és terrorcselekményeket hajtottak végre”.¹⁰ A II. Internacionálé a pert olyannyira komolyan vette, hogy védőket is küldött a perbefogottaknak.¹¹ A minden tekintetben megtervezett perben (ahol Lunacsarszkij¹² tartotta a vádbeszédet), Szavinkovot golyó általi halálra ítélték. A forgatókönyv szerint ezt követően a Szovjetek Központi Végreható Bizottságának Elnöke a kegyelmi kérelemre azt a határozatot hozta, hogy a halálbüntetés végrehajtását felfüggeszti, ha az eszer párt abbahagyja „ellenforradalmi tevékenységét” – más szóval a párt megszünteti működését.

Az orosz ortodox egyház megtörését szolgálta – mint említettük – a Tyihon pátriárka¹³ ellen folytatott per.

⁶ VCSK (Cseka) Vszerusszijszkaja Csevücsajna Komisszija po borbe sz kontrevolucijej, szpekulaciije i szabotazsem – Összoroszországi Rendkívüli Bizottmány az ellenforradalom, spekuláció és szabotáz elleni harcra (1917–1922).

⁷ GPU, ill. OGPU: Objegyinemmoje Gaszudarszvennoje Politicszeszkoje Upravlenie (1922–1934) – Állambiztonsági Politikai Igazgatóság, illetve Egyesített Állami Politikai Igazgatóság, utódszerve az NKVD – Narodnij Komisszariat Vnutrennyih gyel (1934-től) Belügyi Népbiztosság Különleges Osztály, GPU, ill. OGPU: Objegyinemmoje Gaszudarszvennoje Politicszeszkoje Upravlenie (1922–1934) – Állambiztonsági Politikai Igazgatóság, illetve Egyesített Állami Politikai Igazgatóság, utódszerve az NKVD – Narodnij Komisszariat Vnutrennyih gyel (1934-től) Belügyi Népbiztosság Különleges Osztály.

⁸ Horváth Pál–Kahler Frigyes–Révész T. Mihály–Stipta István–Zlinszky János: Általános Jogtörténet II. (é. n.) 130–150. p.

⁹ Eszer: orosz rövidítés: Szocialistzi Revolucionyeri – szociálforradalmárok. 1890-től kibontakozó mozgalom, 1901-ben Berlinben párttá szerveződött. Legfőbb céljaik: a föld társadálmasítása és az állam föderálissá alakítása. Számos merényletet szerveztek a cári kormányzat ellen. Az 1917. februári forradalom után a kormány–koalíció tagai. Az alkotmányozó nemzetgyűlésben 410 képviselőjük volt a 175 bolsevikkal szemben.

¹⁰ Dolmányos István: A Szovjetunió története II. 1917–1966., Bp., 1986. 141–142. p.

¹¹ „Vandervelde, Posenfeld és Theodor Liebknecht elvtársakat”, akik ellen Moszkvában nagy tömeg tüntetést rendeztek a bolsevik vezetők, ezzel fokozták az eszerek elleni gyűlölet–hadjáratot.

¹² Lunacsarszkij, Anatolij Vasziljevics (1875. nov. 23., Poltava–1933. dec. 26., Menton, Franciaország) Orosz újságíró, teoretikus, politikus. 1895-től az Oroszországi Szociál demokrata Párt tagja. 1899-ben letartóztatták, száműzik. 1907-ben emigrált, Lenin környezetéhez tartozott. Az 1917-es bolsevik hatalomátvétel után művelődésügyi népbiztos. 1929-ben konfliktusba került Sztálinnal, és lemondott. A kommunista párt Központi Bizottsága mellett működő tudományos bizottság elnöke lett, majd 1933-ban spanyolországi nagykövet. Utban állomáshelyére halt meg.

¹³ Tyihon, polgári nevén Vaszilij, Ivanovics Belavin' (1865. dec. 31., Toporec–1925. ápr. 7., Moszkva) orosz pátriárka. Teológiai akadémiát végzett. 1891-ben tett szerzetesi fogadalmat. 1897-től

1928-ban koncepcióos per folyt Donyec-medence bányaüzemének „polgári” vezetői ellen (Sahti-per), akik „kapcsolatban álltak a régi tulajdonosokkal, a külföldi felderítő szervekkel, tudatosan rossz irányba vezették az építkezést, robbantásokat és tüzeket idéztek elő, megszegtek a munkavédelmi szabályokat, valamint tűrhetetlen körülményeket teremtettek, hogy ilyen módon kiváltsák a munkások elégedetlenségét.”¹⁴

A 11 végrehajtott halálos ítélet és a hosszú börtönbüntetések üzenete: a bolsevik rendszer gazdasági fiaskóiért az „osztályellenség” felelős, az elégedetlen munkások élelem és ruha helyett „fejeket” kaphatnak, a sztálini gazdaságpolitika megkérőjelezhetetlen.

A sztálini mezőgazdasági politika, a túzzel-vassal végrehajtott kollektivizálás enyhítését felvétő politikusok – Buharin,¹⁵ Rikov,¹⁶ Tomszkij¹⁷ és társai – koncepcióos perben mondta búcsút a politikai pályának – és az életnek.

lublini püspök, 1905-től New Yorkban az észak-amerikai orosz ortodox egyház püspöke. 1917. augusztustól moszkvai metropolita. Novemberben kezdeményezte a Szent Szinódus összehívását, és megválasztják az orosz ortodox egyház pátriárkájává. Szembeszáll az 1918. januárban életbe lépett rendelettel, amely az egyházt az államtól elválasztja, elítélte a breszt-litovszki békét. Felrója a Népbiztosok Tanácsának bűneit, a híveket ellenállásra szólította fel. A polgárháborúban semleges maradt. 1921-ben az egyházi javak államosítása ellen tiltakozott, s ezért internálták. 1922-ben az „Elő Egyház” mozgalom – amelyet a bolsevikok hoztak létre és szítottak – egyházzakadást idézett elő. Tyihon pátriárkát elítélték, megfosztották minden egyházi tisztségétől, majd a rendszert támogató nyilatkozatra kényszerítették. A rendszerváltozás után az orosz ortodox egyház szentté avatta.

¹⁴ Dolmányos id. mű 180. p.

¹⁵ Buharin, Nyikolaj Ivanovics (1888. okt. 9., Moszkva–1938. márc. 25., Moszkva) szovjet politikus, marxista teoretikus. 1900-től az oroszországi szociáldemokrata párt tagja, kezdettől a bolsevik frakcióhoz tartozott. 1908-ban a moszkvai párbizottság tagja, 1909-ben letartóztatták. 1911-ben emigrált, 1917-ig New Yorkban a Novij Mír munkatársa. A bolsevik hatalomátvétel után Péterváron a Pravda szerkesztője 1929-ig. A kommunista párt egyik fő ideológusa. 1919-től a Politikai Bizottság póttagja, 1924-től rendes tag. Lenin halála után Sztálín oldalán állt. 1916–1929 között a kommunista internacionálé Végrehajtó Bizottságának elnöke. 1928-ban a paraszti gazdaságot védő nyilatkozataival szembekerült Sztálinnal. Többszörös önbírálat után 1937 februárjában letartóztatták és koncepcióos perben kivégezték. 1988-ban rehabilitálták.

¹⁶ Rikov, Alekszej Ivanovics (1881. febr. 25., Szaratov–1938. márc. 14., Moszkva) 1899-től tagja a szociáldemokrata pártnak, 1905-től a bolsevik KB tagja. 1902-től illegalitásban, majd szibériai száműzetésben élt. Az 1917. februári forradalommal szabadul, a bolsevik határolmával után belügyi népbiztos. 1919–1929 között a PB tagja. Sztálín politikai támogatója az ún. leningrádi ellenzék felszámolásában. 1928-tól a Buharin vezette „jobboldali ellenzék” jelentős tagja. 1930-ban nyilvános önkritikát gyakorolt. 1930–1936 között postaügyi népbiztos. 1937 februárjában letartóztatták és kivégezték. 1988-ban rehabilitálták.

¹⁷ Tomszkij, polgári nevén Mihail Pavlovics Jefimov (1880. okt. 31., Szentpétervár–1936. aug. 23., Bolsevo) gyári munkás, szovjet politikus. 1904-ben lépett be az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártba. Szibériai száműzetésben él 1909-től. 1917-ben a februári forradalom után tért vissza. Az októberi hatalomátvétel során a szakszervezet fegyveres mozgósításában vett részt.

A 30-as évek nagy „tisztogatási” pereit Isaac Deutscher „Sztálín pályafutásának leghomályosabb fejezete”-ként jellemzi.¹⁸ Az ügyészségek és bíróságok formális működésével új forgatókönyvek születtek arról, hogy miként kell bűnesetek soha meg nem történt tényállításait összeállítani ésazzal a közvéleményt, manipulálni. Az ügyek szerzőségét ekkor az 1934-ben feloszlatott GPU helyére lépő Belügyi Népbiztos (NKVD) – ekkor még Jagoda¹⁹ vezetésével – jegyezte. Már a Kirov²⁰-gyilkosság ügyében működött ez a mechanizmus, majd egyre bonyolultabbá és árnyaltabbá vált, s elérte Zinovjev,²¹ Kamenyev,²² „felbujtókat”. Először csak közvetett felbujtók (a fiatal terroristák ösztönzést kaphattak azokból a bírálatokból, amelyet egykor Sztálín ellen intéztek), majd a felbujtást ejtették, mert beismerték: a kapitalizmus restaurációjára törekedtek. Ezt a pert Zinovjev 10, Kamenyev 5 év börtönnel úgy tünt

1918. novembertől a Szakszervezetek Összoroszországi Központi Tanácsának elnöke, 1920-tól a nemzetközi Szakszervezeti Tanács főtitkára. 1919-től KB-, 1922-től PB-tag. 1922-től az új gazdaságpolitika kérdésiben szembekerült Trockijjal és Sztálinnal. Az ún. jobboldali ellenzék tagja lett. 1936-ban az első nagy koncepcióos perben többször felmerült a neve, ezért öngyilkos lett.

¹⁸ Isaac Deutscher: Sztálín, Bp., 1990., 336–337. p.

¹⁹ Jagoda, Genrikh Grigorjevics (1891, Lódz–1938. márc. 15., Moszkva). Szovjet politikus. 1907-től a bolsevik frakció tagja. 1919-ben a Cseka állományába került, 1920-tól a Cseka adminisztratív vezetője. 1923–1934 között a GPU elnöke. Belügyi népbiztos 1934. júliusától 1936. szeptemberéig. A Kirov-gyilkosság egyik megszervezője, a Zinovjev és Kamenyev elleni perek előkészítője. 1936–1937-ben postaügyi népbiztos. 1937-ben Sztálín parancsára letartóztatták és kivégezték.

²⁰ Kirov – polgári nevén Szergej Mironovic Konszatnikov (1886. márc. 27., Urzsum–1934. dec. 1., Leningrád). Szovjet politikus. 1904-től az orosz Szociáldemokrata párt bolsevik frakciójának tagja. 1917 után a Kaukázsban tevékenykedik. 1926–1934 között a leningrádi párbizottság első titkára, a SZK(b)P PB póttag (1926–1930). A XVII. Pártkongresszuson több szavazatot kapott, mint Sztálín, aki ezért riválisának tekinti és megszervezeti meggyilkolását, majd a Kirov-gyilkosság ürügyén leszámol más ellenfeleivel is.

²¹ Zinovjev, polgári nevén Grigorij Jevszjevics Radomilszkij (1883. szept. 24., Zelizavetgrád–1936. aug. 25., Moszkva) szovjet politikus. 1901-től a Szociáldemokrata párt tagja. 1902-től Svájcban él Leninnel. 1903-tól a bolsevik frakció tagja. 1906-ban a szentpétervári párbizottság tagja. Ismét svájci emigrációban él. 1908-tól KB-tag, a Pravda és Zvezda c. lapok szerkesztője. A szovjet hatalomátvétel után a petrográdi szovjet tagja, majd a polgárháború több frontján szolgált. 1919–1926 között PB-tag, Trockijjal szemben Sztálint támogatta, de 1925-ben szembefordult Sztálinnal. A PB-ből kizárták, és tisztségeitől megfosztották. 1932-ben az Urálba száműzték, de 1933-ban visszatérhetett a száműzetésből. 1934-ben letartóztatták és kivégezték. 1988-ban rehabilitálták.

²² Kamenyev, polgári nevén Lev Boriszovics Rozenfeld (1883. júl. 18., Moszkva–1936. aug. 24., Moszkva) szovjet politikus. 1901-től a szociáldemokrata párt tagja, 1903-tól a bolsevik frakcióhoz tartozott. 1908–1914 között Lenin közvetlen munkatársa. 1917 februárjától a pétervári szovjet tagja. 1917-től PB-tag. 1918–1926 között a moszkvai szovjet elnöke. 1922–1926 között a Népbiztosok Tanácsa elnökhelyettese. Lenin halála után Sztálinnal lépett fel Trockij ellen, de 1925-ben szembekerült Sztálinnal. 1925-ben PB-póttaggá minősítik vissza, majd a leningrádi ellenzék létrehozásának vádjával megfosztották minden tisztségétől. 1936-ban az első nagy koncepcióos perben halálra ítélték és kivégezték. 1988-ban rehabilitálták.

túlélte, de az 1936-ban indult „tizenhatok perében” már kivégezték őket. A „tizenhatok” perét követte a „tizenhetek pere”, amely *Visinszkij*²³ nevéhez fűződik, aki a „valószínűségre, mint tényre” alapozta vádiratait. A „gyanús törvények” tehát újból működtek. A „tizenhetek perét” – amelyet második trockista perként is ismer az irodalom – Sztálin utasítására *Jézsov*²⁴ készítette elő. A halálos áldozatok között régi bolsevik vezetőket találunk.²⁵

Az 1937-es bírói talárba öltözött politikai tisztagatás végigsöpört a Vörös Hadseregen is. Az orosz Napóleonként emlegetett *Tuhacsevszij*²⁶ marsall éppúgy kivégző osztag elé került, mint számos tiszt és táborkon.

Az 1938-as év meghozta a „huszonegyek perét”, ahol ugyancsak valótlan és konstruált tényállás alapján mondta ítéltet: Buharin, Rikov, Kresztyinszkij, Rakovszij, Rozengolc, a véres kezű Jagoda és társai kerültek kivégző osztag elé a „kapitalista rendszer visszaállítása” és Ukrajna, Távol-Kelet, Bjeloruszszia „elszakításának” hamis vádjával. A per egyik sajátos mozzanata, hogy a börtönre ítéleteket is agyonlőtték. Erre a sorsra jutott Jezsov is, akitől *Berija*²⁸ kaparintotta meg „ezrek elete árán” Sztálin bizalmát.

²³ Visinszkij, Andrej Januárevics (1883. dec. 10., Odessa–1954. nov. 22., New York) szovjet politikus. A sztálini „erősödő osztályharc” elmeletének általánosítása a jogelmeletbe és büntetőjogi gyakorlatba. A valószínűsített bűnösség alapján álló ítéletek létfogosultságát kanonizálta. A kommunista államok jogelmélete és gyakorlata átvette nézeteit. 1933–1935 között a Szovjetunió Legfőbb Ügyészének helyettese, majd 1935–1939 között legfőbb ügyész. 1939-től a Népbiztosok Tanácsa (kormány) elnökhelyettese. Különböző állami tisztségeket töltött be, volt külügyminiszter-helyettes, külügyminiszter, végül 1953–1954 között ENSZ-képviselő. Önkezével vetett végett életének.

²⁴ Jezsov, Nyikolaj Ivanovics (1895., Szentpétervár–1940. április 1.) szovjet politikus. 1917 márciusától a bolsevik párt tagja, a Vörös Hadsereg kommisszárja. 1934-től KB-tag, majd KB-titkár (1935). 1936 szeptemberétől belügyi népbiztos 1938-ig. 383 halállistát készít Sztálinnak (jezsóvcsina). 1939. januárjában Sztálin parancsára letartóztatták, és rövid úton kivégezték.

²⁵ Német és japán hírszerzéssel vádoltak több személyt. Agyonlőtték: Pjatakov, Raderk, Szokolnyikov és Muralov ismert bolsevikvezetőt.

²⁶ Tuhacsevszij, Mihail Nyikolajevics (1893. febr. 16., Alekszandrovszkoje–1937. jún. 12., Moszkva) orosz (szovjet) katona vezető. 1914-től a cári hadsereg tisztje, majd német hadifogoly (1915. febr.). 1917 októberében visszatért és belépett a Vörös Hadseregebe. 1918 áprilisától bolsevik párttag. A polgárháborúban frontparancsnok, 1921 márciusában a kronstadtai matrózlázadást, majd júniusban a tomlovi felkelést verte le. 1925-től a Forradalmi Katonai Tanács elnöke, a Vörös Hadsereg vezérkari főnöke. 1931-től hadügyi népbiztos. 1935-ben a Szovjetunió – első – marsallja. Hamis vándakkal, 1936-ban végezték ki, 1957-ben rehabilitálták.

²⁷ Kun Miklós adatai szerint közel negyvenzer tisztet végeztek ki, a teljes állomány 65%-át.

²⁸ Berija, Lavrentijj Pavlovics (1899. márc. 29., Moszkva–1953. dec. 23., Moszkva) szovjet (grúz) politikus. 1921–1931 között Grúzia, majd a Kaukázusontúli Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság állambiztonsági vezetője, majd ugyanitt az SZKP Területi Bizottsága első titkára. 1938 júniusától a Szovjetunió belügyi népbiztos-helyettese. Jezsov leváltása után 1938. decemberétől népbiztosa. 1946-tól belügyminiszter. 1941-től a Népbiztosok Tanácsának elnökhelyettese. 1939-től a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja [SZK(b)P] Politikai Bizottsága [PB] póttagja, 1946-tól rendes tagja. 1953 júniusában elfogták, majd hadbírósági ítélet alapján kivégezték.

Az 1938-as letartóztatási hullám áldozatává lett Buharin – az Izvesztyija főszerkesztője – testvére, Ordzsonikidze²⁹ (aki Sztálin belső baráti köréhez tartozott) Sztálin parancsára öngyilkos lett.

A szovjet koncepciók perek jellegzetességei

Egyetértünk Deutscher főbb megállapításival:

– Ezek szerint a perek tárgyi és más hitelt érdemlő bizonyítékok nélkül, kizárolag a vádlottak beismérésén nyugodtak, s senki sem vizsgálhatta, hogyan is születtek a beismérő vallomások. A beismérő vallomások jórészt a kínzókamrákban (vagy a kínzásoktól való félelem miatt) születtek, más részük zsalrolás vagy megtévesztés eredménye.

– A perek egy része a nyilvánosság előtt zajlott, ahol a vádlottak teátralis jeleneteket produkáltak, bűnhösségiüket hangoztatva.³⁰ Más részük – ahol nem sikerült rábírni a vádlottakat a „förtelmes látványosságra” – szigorúan titkos volt. Valójában minden formának megvolt a politikai hozadéka. A nyílt tár-gyalások a „társadalom meggyőzését” és a külföld félrevezetését³¹ szolgálták. A titkos eljárások pedig fokozták a társadalom félelemszintjét. A megtévesztés és a félelemkeltés mint a terror eszköze összehangoltan működött.

– A perek – túl a diktátor hatalmának megkérdőjelezhetetlenségeknek biztosításán – konkrét politikai célok megvalósítását szolgálják azáltal, hogy a más nézeteket vallókról „igazolják”: nézeteik valójában bűncselekménnyel egyenértékűek, illetőleg, hogy személyükben eleve ellenséges elemek.

– A büntetőeljárás külsőségeinek – gyakran teátralis – alkalmazása mögött teljes mértékben hiányzik a büntetőeljárás lényege: a független bíróság előtt folyó kontradiktórius eljárás, ahol a törvény előtti egyenlőség elve alapján, a vág és a védelem fegyveregyenlőségevel, a vág tényállásának keretei között

²⁹ Szergo, polgári nevén Ordzsonikidze, Grigorij Konstantinovics (1886. okt. 24., Gres–1937. febr. 18., Moszkva). Grúz szovjet politikus, 1903-tól a szociáldemokrata párt tagja, 1912-től a bolsevik KB tagja. 1912–1917 között börtönben és szibériai száműzetésben élt. 1917 májusától a pétervári szovjet végrehajtó bizottsága [VB] tagja. A bolsevik hatalomátvétel után Ukrajnában komisszár. Végigjárta a polgárháború frontjait. 1924 után Sztálint támogatta. 1926-tól PB póttag, majd rendes tag (1930). 1932-től nehézipari népbiztos. Bírálta Sztálin módszereit. Bátyja kivégzése után hivatalosan szívirohamban halt meg. Valójában Sztálin öngyilkosságra kényszerítette.

³⁰ „Mindennek az irreálitását fokozta a vádlottak viselkedés [...] mindenek a szerencsétlenek, akik reflektorfénybe kerültek buzgón hamut szórtak a fejükre, fennhangon meggyónták bűneiket, sátáni ivadékoknak nevezték magukat, és de profundis dicsőítették a Supermant, akinek a lába portba tiporta őket.” (Deutscher, 362. p.) Mi szüksége volt Sztálinnak erre „a förtelmes látványosságra”? – teszi fel a kérdést Deutscher. A válasz, hogy ti, Sztálin meg akart semmisíteni mindenkit, akiben „egy új kormány lehetősége rejlett”, bizonytal igaz, de csak az igazság egy része.

³¹ Davise amerikai nagykövet megnyugtató jelentéseket küldött hazájába. (Jelentései Magyarországon 1946-ban jelentek meg.) Szerinte a perek megalapozottak és korrektek voltak.

folyó eljárásban, a vád bizonyítási terhével és az ártatlanság vélelmének szem előtt tartásával, a bizonyítékok szabad mérlegelése alapján születik megalapozott tényállás és ennek megfelelő marasztaló, vagy felmentő ítélet.

– A büntetőjogi felelősség alapja minden jogállamban csak a személyes bűnösségek lehet. A politikai célokat büntetőjogi eszközökkel elérni kívánó koncepciók eljárásokban gyakran találkozunk azonban a kollektív felelősség egy sajátos módjával, amikor is a „rossz osztályhelyzetű” vádlott vélemezett bűnös is.

A második világháború előtti szovjet gyakorlat így lényegében kimunkálta, szentesítette és a politikai eszközötárába helyezte a koncepciók perek felhasználási körére, tartalmára és technikájára vonatkozó ismereteket, amelyekkel később gyakran találkozunk a terjeszkedő „szovjet világban”.

A hatalom koncentrálása Magyarországon

A szovjet megszállást követően elindult az a folyamat, amely a szovjet megszállás állandósítása érdekében a kommunista párt kezében kívánta koncentrálni a hatalmat. Ennek első kísérlete az 1945-ös választásokon nem hozta meg a kívánt eredményt. A kormányalakítás tárgyalásaiiba való közvetlen szovjet beavatkozás K. J. Vorosilov marsall részéről jelezte, hogy hosszú távon Magyarországon nem tartható fent a szabad választásokon kívánt, magántulajdonon alapuló polgári társadalom, s hogy az emberi jogok valós érvényesülése is az illúziók világának része. Az a nagyarányú megtévesztés, amely a társadalom megnyugtatására hangoztatta, hogy a kommunista párt nem kíván újból proletárdiktatúrát Magyarországon, s nem tör kizárolagos hatalomra – elsősorban értelmiségi körökben –, nem maradt hatástan. Ezzel egyidejűleg elindult az a folyamat, amely a kizárolagos hatalom megragadása és a későbbi szovjet típusú berendezkedés megvalósítása érdekében erőszakos eszközökkel szétvázta a magyar társadalom finomszerkezeteit, szétzilálta a szellemi, gazdasági és politikai antifasiszta elit nem kommunista vonulatait, miközben a sajtó manipulatív módon mindez a demokráciáért folytatott küzdelemnek, az ország szükséges modernizálásának tüntette fel.

Rákosi nem titkolt felfogása volt, hogy amit nem sikerült megnyernie a választásokon politikai eszközökkel, azt megszerzi a politikai rendőrség és végrehajtja a büntetőjog – mint az osztályharc legélesebb fegyvere.

Ennek érdekében éles támadás indult a bírói függetlenség ellen. Az 1945. évi VII. törvény a népbíróságokról és a háborús bűnösök felelősségre vonásáról, már ezt a célt szolgálta.

Az 1945:VII. törvény „sajátos” felhasználása

Nem kétséges, hogy Magyarországon is követtek el háborús és emberiségellenes bűncselekményeket és a törvénybe iktatott moszkvai fegyverszüneti egyezmény³² kötelezte Magyarországot a háborús bűncselekményekkel vádolt személyek felkutatására, letartóztatására és az érdekeltek kormányoknak való kiszolgáltatására, valamint, hogy ítélezik az ilyen személyek felett. Önmagában a háborús és emberiségellenes bűncselekményt elkövetők törvényes felelősségre vonása helyénvaló. Az már kevésbé, hogy az ennek alapjául szolgáló jogszabályok³³ alaposan eltértek a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Bíróság Alapszabálya által rögzített háborús bűncselekményekétől. A kodifikáció részletes és sommás kritikáját olvashatjuk az Alkotmánybíróság 2/1994. (I. 14.) AB. számú határozatában.³⁴ Ennek lényege, hogy a háborús és népellemes bűntetteket megállapító tényállások többsége³⁵ nem felel meg a büntetőjog alkotmányos kíváncsainak, és így a nemzetközi jog idevonatkozó általános szabályainak sem.

A ténylegesen háborús bűncselekményt megvalósító felelősségre vonása egyébként minden esetben teljes szigorral megoldható lett volna minden a magyar anyagi büntetőjogi rendelkezések, mind a katonai büntetőtörvénykönyv alapján éppúgy, mint a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Bizottság alapszabályának alkalmazásával. Az 1945:VII. törvényben felvett tényállások azonban alkalmASNak mutatkoztak arra, hogy a meghirdetett célon túl eljárás alá vonjanak olyan személyeket, akiknek a közéletből való eltávolítása és a látványos megtorlás könnyebben megoldható legyen.³⁶

Az 1945:VII. törvény alapján – a kollektív felelősség alkalmazásával³⁷ – megtorló hadjárat folyt a magyarországi svábok ellen, de alkalmASNak volt arra is, hogy az alsó-közigazgatás szétszilálására – ez a tanácsrendszer előkészítésének egyik mozzanata – nagyszabású felelősségre vonási hullámot indítsanak a helyi jegyzők és más közigazgatási tisztselők ellen is.

³² 1945. január 20. Vö. 1945:V. tv. (1945. szeptember 13.)

³³ Az 1945:VII. törvényről emelt 1440/1945. (V. 1.) ME, valamint az 1947: XXXIV. törvényről módosított 81/1945. (II. 5.) ME rendelet.

³⁴ Vö. még 11/1992. AB., 30/1992. (V. 26.) AB., 66/1992. (XII. 17.) AB. határozat.

³⁵ Az 1945:VII. tv.-be felvett rendeletek 11. §-ának 1–4. és 6. pontja, továbbá a 13. § 1. és 3–7. pontja alkotmányellenes, ezért azokat a határozat közzétételének napján megsemmisíté az Alkotmánybíróság.

³⁶ Vö.: Kónya István: Amit a semmisségi törvények nem oldottak meg. In.: Büntetőjogi tanulmányok III. (szerk.: Kahler Frigyes), Budapest, Kairosz, 2002. 197–228. p. A szerző elemzi Jány Gusztáv, Szombathelyi Ferenc, Magasházy László és Valgóczi Imre ügyét.

³⁷ Vö.: Zinner Tibor: Adalékok a háborús és népellemes bűncselekményeket „elkövetők” felelősségre vonásához. In.: Büntetőjogi tanulmányok III. 41–60. p.

Ezeknek az ügyeknek nemcsak az a jellegzetessége – miként azt a rendszerváltozás után lefolytatott perűjtési eljárások és más rendkívüli jogorvoslatok bizonyítják –, hogy az egykor lefolytatott bizonyítási eljárások elégellenek, hanem, hogy a népbíróságok rendre a valóságtól eltérő tényállást állapítanak meg jórészt a vádlott terhére alkalmazott vélemek és fikciók sorozatával. A bizonyítási eljárásokban nem ellenőrzik a vádlotti védekezéseket és esetleges – rendszerint a helyi – politikai erőviszonyok eredménye a felmentés vagy marasztalás.

Az 1945. február 3-ától 1950. április 1-jéig népbíróság elé állított 59 429 vádlottból így 26 997 elítélt született.³⁸ Külön tanulmányt érdemel az a tény, hogy mennyiben tekinthető függetlennek az a bíróság, ahol a tagokat pártok delegálják, és utasításokkal látják el. Ugyancsak figyelmet érdemel az a törvényi rendelkezés is, amely lehetővé teszi – 1945. május 1-jétől – a 16. életévét betöltött fiatalkorúak halálbüntetésre ítélezését és kivégzését. Ez a rendelkezés visszatér az 1956-os forradalom megtorlásának jogszabály-anyagában.

Tény, hogy az Alkotmánybíróság mécénén az 1945:VII. törvény könnyűnek találtatott. A törvényhozás ennek ellenére a mai napig sem vette a bátor-ságot, hogy igazságot szolgáltasson a jogtalanul elítélezteknek, noha egy erre alkalmas semmisségi törvényt alkotmányos tényezők is sürgettek.³⁹

A konцепciós perek rendszere az 1946. évi VII. törvény alapján

Az 1989-ben kinevezett kormánybizottság jogász albizottság szerint a legtöbb konцепciós elemet tartalmazó eljárást az 1946:VII. törvény alapján folytatták.⁴⁰

Az 1946: I. tc. rendelkezett a demokratikus államrend, illetve a köztársaság védelméről. E szerint halállal is büntethető, államellenes bűncselekmény valósul meg azzal is, ha valaki mozgalmat vagy szervezedést kezdeményez

³⁸ Zinner id. mű 48. p. 447 halálra ítélt közül 188-at végeztek ki, egy év alatti szabadságvesztésre 12 629 főt, 1–5 évig 9366 főt, 5–10 évig 1355 főt, 10–15 évig 481 főt, életfogytig tartó szabadságvesztésre 167 főt ítélték jogerősen. A szóban forgó törvény alapján 1950. április 1-je után is folytak eljárások a rendes bíróságok előtt. Ezt is figyelembe véve a kivégzettek száma 227 fő. MOL. Jgy. XIX. E. 1. Z. 0090/1951.

³⁹ Zinner Tibor: Személyes adalékok (is) az első két semmisségi törvény háttéréhez. In.: Büntetőjogi tanulmányok III. 104. p.; Kónya István: Amit a semmisségi törvények nem oldottak meg. Büntetőjogi tanulmányok III. 225–227. p. Vö. még: Zinner: Adalékok a háborús és népellenes bűncselekményeket „elkövetők” felelősségre vonásához. Büntetőjogi Tanulmányok II. (szerk.: Kahler Frigyes), Veszprém, VEAB, 2000. 41–60. p.

⁴⁰ Vö.: a Minisztertanács 3063/1989. sz. határozatával létrehozott Jogász-történész vegyesbizottság jogász albizottsága (vezetője: prof. Földvári József) elkészítette az igazságügy-miniszternek: Az 1945–1952 között konцепciós elemeket tartalmazó büntető ügyek felülvizsgálatára létrehozott jogász albizottságának jelentése, Bp., é. n. [a továbbiakban: Jelentés] című munkát.

vagy vezet. A kezdeményezés fogalmát kimeríti, ha „mozgalom, vagy szervezkedés megalakítására indítványt terjeszt elő, vagy másokat abban való részvételre rávenni törekzik”.⁴¹ Nem feltétele a bűncselekmény megállapításának semmilyen mozgalom vagy szervezet létrejötte. Ez a törvényi megoldás – amellett, hogy ellentmond minden véleménynyilvánításnak, bírálatnak és vitának – a legkegyetlenebbül bünteti az „állammal” (valójában a MKP-val és rajta keresztül a szovjet politikával) szemben állókat, akár csak a politikai lehetőségek puhatolásáért is. Mindez nem csak elméleti lehetőség. Halálos ítéletet hajtottak végre az alábbi indokolással: „a dolgozó nép szabadsága ellen támadtak a vádlottak, amikor a külföldi segítségen bírva és arra számítva *ugrasra* készen álltak, hogy népünk szabadságát eltiporják és újabb rabszolgasorsba döntsék.” (Kiemelés tőlem. K. F.) Vagyis *halálbüntetés a váarakozásáért*. A törvény alkotóinak logikája szerint főben járó a rendszer bármilyen meg változtatására (az alkotmányos úton történő változást is ideértve) irányuló minden gondolat is. A büntető törvény ilyen kiterjesztése a büntetőjog belső rendszerének megsemmisítésén túl – erről még szólunk – az emberi jogok teljes megsemmisítésével azonos, nem is szólva arról, hogy nélkülöz minden morális alapot, és ellentétes a magyar társadalmi konvencióival is.

A büntetőjog kidolgozott fogalomrendszerére egyik biztosítéka volt az önkény kizárásának. Nem véletlen, hogy ez ellen a jogi fogalomrendszer ellen indult támadás, amelynek az lett az eredménye, hogy a jogi fogalmakat politikai fogalommal helyettesítették. Például a „jogellenesség” klasszikus büntetőjogi fogalma helyére lépett a „reakciós” teljesen parttalán politikai fogalma, amely az adott időszakban mindenkit jelentett, aki nem kommunista, vagy a kommunista politika támogatója. Ezzel a „technikával” egy egészen más, másodlagos normarendszer alakult ki. Mindez oda vezetett, hogy a népbíróság kimondta: *bűnösség nélkül is el lehet ítélni bárkit, ha magatartása a hatalom ellenére van*.⁴²

A másodlagos normarendszer – amelyet a párthatározatok és -elvárások töltöttek ki tartalommal – segítségével – elsősorban – az izgatás és lázítás tényállása⁴³ volt alkalmas a hatalom önkényére. Ezek a tényállások, amelyek az „alapintézmény” meg nem határozott fogalmának beiktatásával kitöltetlen csekkeket adtak a hatalom részére és szabad folyást engedtek az önkénynek.⁴⁴

⁴¹ BHÖ. (Hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása – Közzéteszi az Igazságügy-minisztérium, Bp., 1949.) 1. pont. Vö.: 1946:VII. tc. 1. §.

⁴² „Tűrhetetlen volna, hogy a demokratikus haladást biztosító államformát reakciós erők szervezkedése akár alakilag jogellenesnek nem minősíthető eszközökkel is veszélyeztesse.” (Kiemelés tőlem. K. F.) NOT. I. 687/1949/22. ítélet a Mindszenty-perben.

⁴³ BHÖ. 2. 1946:VII. tc. 2. §.

⁴⁴ Kahler Frigyes: Joghál Magyarországon 1945–1989. Bp., Zrínyi, 1993. 197–200. p. és Jelentés 9. p.

A koncepcióos eljárásokban gyakran alkalmazták a 8800/1946. M. E. számú rendeletet.⁴⁵ A rendelet a közellátás érdekét veszélyeztető bűncselekmények címén – törvény nélkül – minősített bűncselekménynek minősít minden olyan magatartást, amely a teljesen önkényesen megállapított terménybeszolgáltatási kötelezettséget sérítette. Ez a rendelet a parasztság százereit juttatta börtönbe és milliókat fosztott meg egzisztenciájától. A rendelet nem csak a nullum crimen sine lege elvét hágta át, de olyan büntetőjogi alapintézményeket is semmibe vett, amelyek a büntethetőség körét a büntetőjogi általános résszi szabályok szerint szűkitik. Így nem érvényesülhetek a büntethetőséget kizáró törvényi okok sem.⁴⁶ Valójában egy olyan objektív felelősséget állítottak fel, amely minden célszerű gazdasági kockázatvállalást bűncselekményként büntetett, így – az osztálybíráskodás jegyében – alkalmas volt megsemmisíteni a paraszti kisárutermelést.

A koncepcióos eljárásokban tömegesen bukkant fel a devizaszabályok átláthatatlan szövevénye a 8400/1946. M. E. rendeletben, lehetővé téve a halálbüntetés kiszabását is.

A szovjet mintájú kolhozosítás bolsevik rögeszméjét szolgálta a 2561/1949. (III. 19.) sz. Korm. rendelet, amely a kolhoz típusú szövetkezetek bármilyen bírálatát bűncselekménynek minősítette és 10 évig terjedő börtönnel büntette.⁴⁷

A „legkirívóbb és legszégyenteljesebb jogszabály, amelynek alapján az emberek százait igen súlyos börtönbüntetésre, nem ritkán halálra ítélték”⁴⁸ az 1950. évi 26. törvényerejű rendelet volt. A törv.-t soha sem hirdették ki nyilvánosan. Tárgya a katona külföldre szökése vagy annak megkísérlese. A hozzátarozót, aki a katona szándékáról tudott, 10 évig terjedően bünteti, de az a hozzátarozó is büntetendő, aki nem tudott a szökésről – igaz, „csak” 5 évig terjedően.

A koncepcióos eljárásokban ezen túl számos titkos utasítás, központi és helyi párhatalmú szerepet, felülírva a kihirdetett büntetőjogot,⁴⁹ kivetve saraióból a büntetőjog fundamentumát képező alapelveket.⁵⁰

Hogy minden a gyilkos szabályrendszer – amelyet jogrendszernek nevezni ellentétes nem csak a jogász moráljával, de az áldozat-társadalom áldozataival is – működjön, meg kellett teremteni a struktúrát, ahol a főszerep a po-

⁴⁵ 1946. augusztus 1-jétől.

⁴⁶ Vö.: Jelentés 11–13. p.

⁴⁷ BHÖ. 31. pont. Gyakorlatát vö. Kahler: Joghál... 197–202. p.

⁴⁸ Jelentés 14. p.

⁴⁹ Kahler Frigyes: Az ítélezés irányítása Magyarországon 1949–1956. I-II. In.: Magyar Jog, 1991/3. 133–141. p.; 1991/4. 205–209. p.

⁵⁰ Kahler: Joghál... 147–183. p.

litikai rendőrségé és kiszolgáló alegységei, az ügyészségek és bíróságoké. A politikai rendőrségről a kutatások megalapozásának hervadhatatlan érdeme M. Kiss Sándoré.⁵¹ A bíróságok és ügyészségek tevékenységének kutatásában úttörő szerepet vállalt Zinner Tibor.⁵² Később több kiváló kutató tárt fel fontos részleteket az erőszakszervezet működését illetően.⁵³

Nincs itt terünk arra, hogy az erőszakszervezetek strukturális kérdését részletezzük, csupán utalunk arra, hogy a politikai rendőrség volt az az instrumentum, amely „realizálta” a kommunista pártvezetés utasításait a hatalom megszerzésére és megtartására, s ezáltal legfontosabb eszköze volt a magyar történelem kriminalizálásának.

Néhány kiemelkedő koncepció per Magyarországon (1945–1956)

Visszatérve a koncepcióos perek kérdéséhez – a teljesség igénye nélkül – legalább jelezzük azokat a kiemelkedő pereket, amelyek esettanulmányként szolgáltak a koncepcióos eljárások főbb vonásainak tanulmányozásához.⁵⁴

Emellett szólunk a tömegesen lefolytatott – valójában amorális törvényeken és rendeleteken alapuló – perekről, amelyek később csak a semmisségi törvények segítségével voltak kezelhetők.

Mindenekelőtt azonban fel kell tenni a kérdést: mi cél szolgáltak a koncepcióos perek, és milyen technikákat alkalmazott a hatalom a célok elérése érdekében.

Az 1945 és 1956 közötti időszak koncepcióos perek illetően az átfogó cél a kizárolagos – monolit típusú – hatalom megeremtése, majd megtartása volt. Ennek érdekében az egyik fő politikai cél az abszolút többséget szerzett kisgazdapárt szétzúzása volt. Ezt a cél szolgálta az ún. *Magyar Testvéri Kö*

⁵¹ M. Kiss Sándor: Vázlat az ÁVH-ról I-II. In.: Hitel, 1989/2. és 4.; Vö. még: Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről (szerk.: Gyarmati György), Történeti Hivatal, 2000. Vö. még: Kiszely Gábor: ÁVH – egy terrorszervezet története, Bp., Korona, 2000.

⁵² Zinner Tibor a Jogász-történész vegyesbizottság történész társelnökeként végzett munkássága kiemelkedő jelentőségű. Az általa vezetett bizottság tagjai voltak: Balogh Margit, Botos János, Habuda Miklós, Izsák Lajos, Markó György, Svéd László, Szomszéd Imre, Vértes Róbert, Szakács Sándor.

A vegyesbizottság jogász elnöke Földvári József volt. Tagjai: Barcsay Sándor, Csecserits István, Egri Géza, Gál András, Horváth Ibolya, Horváth Tibor, Katona Géza, Kahler Frigyes, Kárpáti Piroska, Kónya István, Kutrucz Katalin, Kováts Gyula, Kozma Istvánné Váradí Katalin, Kubinyi Sándor, Láczó Gábor, Marton Gyula, Márián Zoltán, Mesterházy István, Mezei László, Nehrer Péter, Spitz János, Szabó András, Szokol Szilárd, Szollár Pál, Tarr József, Tóth Mihály.

⁵³ Igy – a teljesség igénye nélkül – Gyarmati György, Kiszely Gábor, Kubinyi Ferenc, Cseh Gergő Bendegűz, Szabó Csaba.

⁵⁴ A hivatkozott perekből fontosabb iratok faximilében Iratok 1–5.

zösség⁵⁵ összeesküvési ügyláncolata, amelynek fő perét a Dr. Donáth György és társai ellen folytatott összeesküvési és kémkedési per képezte. A per – amelynek végén Dr. Donáth Györgyöt 1947. október 23-án kivégezték – valójában Kovács Béla és Nagy Ferenc miniszterelnök ellen irányult. Kovács Béla ügyét átadták a szovjet hatóságoknak, Nagy Ferencet pedig lemondásra kényszerítették. A Magyar Testvéri Közösség és a hozzá „amalgánozott” Földalatti Fővezérség pere – valamint más szatellit-perek, ahol az ügyek összeségében 260 főt érintettek – eredményeként a Kisgazdapártot sikerült szétverni.

A szövetséges szociáldemokráciával folytatott ideológiai (valójában hatalmi) vetélkedés megoldásának fő eszközéül ugyancsak a büntetőjog kínálkozott leghatásosabb eszközüül. Peyer Károly és társai⁵⁶ büntető pere, valamint a hozzákapcsolódó szatellit-perek a szociáldemokrácia áruló tevékenységét, az USA segítségével történő hatalomváltást volt hivatva igazolni. Ehhez kapcsolódott, az ún. szabotázs-per, amely Nitrokémia-ügy⁵⁷ néven ismeretes a jogtörténetben.

A kizárolagos hatalom megszerzésének része volt a külföldi tulajdon államosítása. Ennek érdekében folytatták le a négy, ún. Standard-per.⁵⁸ Az MDP PB utasításainak megfelelően konstruálták meg a Magyar–Amerikai Olajipari Részvénnytársaság elleni pert (*MAORT-per*)⁵⁹, amelynek előkészítésére Farokas Mihály már 1945 nyarán utasítást adott. E szerint: „A MAORT, mint a Standart Oil Company leányvállalata, a háborúra spekuláló amerikai nagytőke magyarországi ügynöksége lett..., a Magyar Állammal kötött szerződésben vállalt kötelezettségekkel ellentétben szándékosan és folyamatosan minden elkövettek a termelés csökkenésére, a magyar gazdasági élet súlyos megkárosítására és a magyar demokrácia meggyengítésére”.

A szabotázs-per – amelyet az államvédelem közvetlenül a legfelsőbb pártvezetés utasítására konstruált – azt volt hivatva bizonyítani, hogy Papp Simon vezérigazgató tudatosan csökkentette a termelést és „kiszolgálta a német háborús célokat”. A végső célt magától értetődően az amerikai tulajdon államosítása jelentette.

⁵⁵ Csicsery-Rónay István–Cserenyey Géza: Koncepcióis per a Független Kisgazdapárt szétzására 1947, Bp., 1956-os Intézet, 1998. Vö. még Szakács Sándor–Zinner Tibor: A háború „megváltozott természete” – Adatok és adalékok, tények és összefüggések 1944–1948. Bp., 1997., 329–248. p.

⁵⁶ Szakács–Zinner: A háború... 349–361. p.

⁵⁷ Uo. 362–379. p.

⁵⁸ A Standard Oil Company of New Jersey magyarországi munkatársai ellen folyó perekben gazdasági kártevés, szabotázs és kémkedés az ügyek fő tartalma.

⁵⁹ Szakács–Zinner: A háború... 413–422. p.

Ugyancsak Amerika-ellenes éle volt az ún. *Ferrotechnika-ügynek*,⁶⁰ ahol a „szuper könnyű géppisztoly” sosem volt találmányának kiszolgáltatása miatt indult eljárás Lötsös Vilmos és 13 társa ellen.

A kizárolagos hatalom megszerzésének alapvető gájtát jelentették az *egyházak* – elsősorban a legnagyobb, a római katolikus egyház. Külön stratégiát dolgozott ki ezért a kommunista pártvezetés az egyház befolyásának megtörésére, eszmei befolyásának felszámolására. Ennek a „hadjáratnak” egyik fontos állomása volt az iskolák államosítása, ahol a Mindszenty József bíboros hercegprímás vezette katolikus egyház kemény ellenállást tanúsított.

A hatalom válasza a *Pócspetri-ügy*⁶¹ volt két halálos ítélettel, amelyből egyet végrehajtottak.

A Pócspetri-ügy mellett a katolikus egyházat érintő kiemelkedő koncepcionális per volt az ún. *FM-per* (a Földművelésügyi Minisztérium büntetőügye), amelynek éle valójában az Actio Catholica ellen irányult.⁶²

A katolikus egyház ellen indított támadás frontpere a *Mindszenty-per*⁶³ volt, amelyben megtalálhatók a koncepcióis perek konstruált formájának valamennyi ismérve, ideérte a jogszabályok tartalmának teljes kiforgatását is.

A Mindszenty-per mintegy folytatása a *Grósz-per*,⁶⁴ amely célját tekintve a katolikus egyház kormányzásának megszilárdítása volt.

Hasonló célokat követtek a protestáns főpapok elleni eljárások is, így *Or dass Lajos* evangéliikus püspök,⁶⁵ Révész Imre és Ravasz László református püspökök esetében.⁶⁶

A kizárolagos hatalom pontos területe volt a hadsereg legteljesebb ellenőrzése, amelynek megvalósítása érdekében ugyancsak számottevő módon alkalmazták a koncepcióis pereket. Az 1945:VII. törvény alkalmazásánál már említettük a katonai vezetők háborús bűnösként történő elítélését, ezen túl a tisztikar számos tagja ellen indult eljárás hazaárulás, kémkedés és más államellenes bűncselekmények miatt.

⁶⁰ Uo. 379–380. p.

⁶¹ Uo. 381–387. p. A Budapesti Népbíróság Nb. XII.3269/1948. sz. ügyében a perüjítási nyomozásban tisztázódott (Legfőbb Ügyészszégi Nyom. 19060/1989.), hogy baleset és nem gyilkosság történt. A perben két halálos ítéletet hoztak, Királyfalvi Miklós jegyzőt nyomban kivégezték, Asztalos János plébánon kegyelemben részesítették, így életfogytig tartó börtönt kapott.

⁶² Szakács–Zinner: A háború... 387–389. p. Vö. még: Lénárd Ödön: Erő az erőtlenségen.

⁶³ Gergely Jenő–Izsák Lajos: A Mindszenty-per (Bp., 1989.), Kahler Frigyes: A főcsapás iranya: Esztergom – Mindszenty bíboros pere (Don Bosco, 1998.), Gergely Jenő: A Mindszenty per (Bp., Kossuth)

⁶⁴ Balogh Margit–Szabó Csaba: A Grósz per, Bp., Kossuth, 2002.

⁶⁵ Szakács–Zinner: A háború... 422–424. p.

⁶⁶ Barcza József: A kommunizmus és a református egyház – Teljes kézirat a Kahler-bizottság anyagában, amelyből megjelent a Confessio '94/1. 90–103. p. Vö. még: Törvénytelen szocializmus 34. p.

A koncepcióos perek tipizálása

A tényállásokat vizsgálva

I. az első csoportba soroljuk a *konstruált koncepcióos pereket*. Jellemzőjük a valóltan – kitalált – tényállások rendszere, esetleg hamis (gyakran az államvédelmi hatóság által hamisított) bizonyítékok alkalmazásával. Többnyire azonban csupán a vádlotti vallomások állnak rendelkezésre, amelyeket kínzás, zsarolás és megtévesztés kombinált alkalmazásával „állít elő” a nyomozóhatóság a kívánt igény szerint. Gyakran – források alapján⁶⁷ – ténysszerűen tudjuk, előbb születik meg az elkepzelt szereplő, és csak később keresnek a szerepre alkalmas vádlottakat (igy a Grósz-per, Friedrich-per).

A konstruált perek egyik változata, amikor a valóság elemeiből állítják össze a tényállást úgy, hogy azok tendenciózus csoportosítása után a tényállásnak már semmi köze sincs a valósághoz, csak a per valóságos céljához. Ez jellemző a legtöbb szabotázs típusú perre. A szabotázs-pereknél leggyakrabban baleset elemeit használják fel (Pócspetri-ügy), vagy gazdasági folyamatok torz elemzése és a tényektől eltérő beállítása a fő eszköz (MAORT-per).

II. A tendenciózus koncepcióos perek esetében nem elsősorban a konstruált vagy torzított tényállás játszik fő szerepet, hanem a *joganyaggal történő viszszaelés*.

Ez különböző formákban történik:

A) Az *anyagi jogi szabályok* sérelmével folytatott perek: ebbe a csoportba tartozik pl. a Mester Margit – az UINUM nővérek alapítója – ellen folytatott koncepcióos per is.⁶⁸

a) Nyílt törvénysértéssel folytatott eljárások – tipikusan két variációt produkálnak:

1. A törvény tartalmának érdemi „megfordítása”, miként azt az 1946:VII. törvény esetében tettek 1949. augusztus 12-én, amikor is a „demokratikus államrend” helyébe a „népi demokratikus államrend” lépett. Ezzel jogilag az történt, hogy egy többpártrendszerű berendezkedés védelmére alkotott törvény az egypártrendszerű diktatúra védelmét szolgálta. Ezen nem változtat az sem, hogy az 1946. évi VII. törvényt eredeti formájában is visszaélésszerűen használták fel.

2. Nyílt törvénysértést jelentett, amikor bűncselekményt dekraláltak rendeleti úton, miként arról fentebb bővebben szoltunk.

b) Az amorális jogszabályokon nyugvó ügyek sokasága külön csoportot képez. Ez esetben nincs nyílt törvényszegés, de a megalkotott joganyag teljes

mértékben szemben áll a társadalom többsége által elfogadott erkölcsi normarendszerrel (deviza-bűntettek, terv-bűntettek stb.). A koncepcióos pereknek ez a csoportja – 1989 után – kizárolag a semmisségi törvényekkel volt orvosolható.

c) Az állampolgári jogegyenlőség nyílt sérelmét jelentő ún. osztály-hovatartozás szerinti ítéletek csoportjánál valós tényállás és valóban elkövetett bűncselekmények esetén is súlyos sérelem keletkezik, mert más nagyságrendű büntetést alkalmaznak a vádlott (esetenként a sérült) osztály-hovatartozására tekintettel.

B) A törvénybe foglalt *eljárási szabályok* és alapelvek lerombolásával és titkos utasítások alkalmazásával folytatott eljárások:

1. A törvény előtti egyenlőség helyébe lépő, már említett osztály-megkülönböztetés nemcsak a büntető anyagi jogi szabályok eltérő alkalmazását jelentette, hanem kihatott az eljárásjogi szabályokra is. Az ártatlanság véleme helyett „a rossz osztályhelyzetű” vádlott esetében a bűnösség vélemezése lépett előtérbe, amely ráadásul gyakorlatilag megdönthetetlen volt. Ide kapcsolódik az a Visinszkij által hangoztatott és a magyar ítélezésben is gyökeret vert nézet, hogy az in dubio pro reo elvének gyakorlati elvetésével a bizonytalán tényeket a vádlottak terhére értékelték.

2. A bírói függetlenség megsemmisítése, a bíráskodásnak mint önálló hatalmi ágnak a felszámolása a gyakorlatban a titkos utasítások intézményének rendszeréhez vezetett, amely széles kapukat tárta a koncepcióos perek tömeges alkalmazása előtt. Ehhez kapcsolódik 1100 bíró elmozdítása és a bírói ítéletek közvetlen ÁVH ellenőrzése is.⁶⁹

3. A bizonyítékok szabad mérlegelése helyébe a bizonyítékok vádcentrikus válogatása lépett azzal, hogy a beismérő vallomás mellőzhetővé tette a további bizonyítást. Az apróbb büntető ügyekben is kötelezővé vált az ún. környezettanulmány, ahol megfogalmazódtak azok a politikai elvárások, amelyeket a helyi vezetés érvényesíteni kívánt.

4. A védelem formálissá vált, a tárgyalás „süketek pábeszéde” lett, hiszen eleve adott döntésnél minden más irányba való érvelés esélytelen.

A koncepcióos perek alkalmazását tekintve külön szempont a *nyilvánosság* kérdése. Ebből a szempontból beszélünk:

a) az ún. *látványperekkről* – amelyeket elsődlegesen a civil társadalom „lefeljezésére” alkalmaztak. Ide tartoznak a politikai, vallási, szellemi vezetők elleni perek, amelyek forgatókönyveit a hatalom legfelsőbb köreiben írták,

⁶⁷ PI. A. 276.f.54/142. ő. e. 3–9.

⁶⁸ Budapesti Megyei Bíróság B. III. 001250/1951. sz. ügy. Az ítélet kelte 1951. szept. 26.

⁶⁹ Vö.: Kahler Frigyes: Az ítélezés irányítása Magyarországon 1949–1956 I-II. In.: Magyar Jog. 1991/3. 131–142, p., 1991/4. 205–209. p.

A bolsevik ideológia vallásról, erkölcsről, államról és jogról

A magyarországi viszonyokra – 1945 után – közvetlenül hatást gyakorló *bolsevik ideológia* (és gyakorlat) a marxizmus-leninizmusnak nevezett nézetrendszeren alapszik. A marxizmus – mint az közismert – a német filozófia materialista ága.⁷⁴ Sajátja volt az az agitativ szellem, amely az elméletet a gyakorlattal egyesítve a társadalmi rend megváltoztatására törekedett, s így a *francia forradalmi materializmus örököse lett*. Közismert, hogy Marx és Engels a vallást „*a nép ópiumának*” tekintette. Közösen írt munkájukban „A szent család”-ban már 1845-ben éles támadást intézett a polgári rend s ezen belül *a vallás, az erkölcs, a családi élet ellen*.

F. Engels Anti-Dühringjében⁷⁵ a vallás állami betiltását követelő *Dühring* nézeteinek bírálata során fejtette ki a vallással kapcsolatos nézeteit. Eszerint mindenféle vallás a külső hatalmaknak a fantasztikus visszatükröződése az emberek fejében; a társadalom az összes termelési eszköz birtokba vételevel valamennyi tagját felszabadítja; s akkor tűnik el az utolsó idegen hatalom, amely még visszatükröződik a vallásban, „*eltűnik maga a vallási visszatükröződés, abból az egyszerű okból, mert akkor már nincs többé mit visszatükröznie.*” (Kiemelés tőlem. K. F.)

V. I. Lenin úgy vélekedett, hogy a legújabb korban a vallás gyökerét a tőke vak hatalmától való félelem alkotja. Lenin szerint: fel kell lépni azon revisionista nézetekkel szemben, hogy a vallás az ember magánügye. Nem magánügy azonban a vallás a párhoz tartozás szempontjából! Lenin az ateista propagandát az osztályharc részének tekinti, s eszközeit az osztályharc mindenkor érdekeinek rendeli alá. Lenin a vallás „megszűnését” soha sem bízta „*spontán folyamatokra*”, netán a véletlenre, s különösen nem a távoli jövőre.

Lényeges tényünk szempontjából az az álláspont, amelyet Lenin az erkölcsről vallott: „Tagadunk minden olyan erkölcsöt, amelyet embereken, osztályokon kívül álló fogalomból vezetnek le... Erkölcsünket a proletariátus osztályharcának érdekeiből vezetjük le, [...] számunkra az erkölcs a proletár osztályharc érdekeinek van alárendelve. [...] Erkölcs az, ami elősegíti a régi kiszákmányoló társadalom elpusztítását és valamennyi dolgozó egyesülését, a kommunisták új társadalmát megeremtő proletariátus körül.”⁷⁶

A kereszteny teológiában elfogadott erkölcs fogalom ezzel szemben: „az ember helyes Istennek tetsző cselekvéséről szóló tanítás, mely Isten kinyilat-

koztatásán alapul.”⁷⁷ Az erkölcsről vallott két felfogás közötti különbség aligha igényel magyarázatot.

A jogról vallott nézek az erkölcsről vallottakkal lényegileg azonosak.

A orosz föld dekrisztianizálása

A közelmúlt marxista történetírása⁷⁸ az oroszországi bolsevik hatalomátvételt követő, egyházzal kapcsolatos intézkedéseit értékelve megállapította, hogy „A forradalomig az egyház az államgépezet részét képezte. A szovjet kormány 1918. január 20-án kelt rendelete elválasztotta az egyházat az államtól, s az iskolát az egyháztól.”⁷⁹

Mi történt a valóságban? A marxizmus elméletén alapuló *vallástalanító* gyakorlat először az orosz ortodox keresztenyekre csapott le. Szolzsenyicin a lelkismereti szabadságnak szovjet módra történő érvényszerzését megélte. Így írt róla: S bár Lenin 1917 végén a „szigorú forradalmi rend” megalapozása céljából „a részegesek, huligánok, ellenforradalmárok és egyéb személyek anarchista kísérleteinek könyörtelen elnyomását” követelte [...] ugyanőtágabb megfogalmazását is adta a feladatnak: „*Hogy szervezzük meg a versenyt?*” c. cikkében (1918. január 7–10.) V. I. Lenin, mint egyetlen közös nagy célt hirdetett meg: az „*orosz föld megtisztítása minden kártékony rovarról*”. Hogy kik estek bele a rovaroknak ebbe a széles osztályába, azt már nem lehet tökéletesen kinyomozni. Rovarok voltak természetesen a zemsztrvo-tagok.⁸⁰ [...] Csupa rovar ült az egyházközségi tanácsokban, rovarok énekeltek a templomi kórusokban. A papok mind rovarok voltak, de még inkább „a szerzetesek és az apácák”.

A fékeveszett vallásellenes gyűlölet gyökereit keresve minden bizonnal Nyikolaj Bergyajevnek⁸¹ kell igazat adnunk: „Lehetetlen a kommunizmust megérteni, ha csak mint társadalmi vagy gazdasági rendszert nézzük. A vallásellenes propaganda szenvedélyességét és a Szovjet-Oroszországban végrehajtott vallásüldözést csak akkor érthetjük meg, ha a kommunizmusban vala-

⁷⁷ Karl Rahver-Herbert Vorgrimler (Kuno Füssel): Teológiai kisszótár, Bp., 1980. 182. p.

⁷⁸ Vö.: Dolmányos István: A Szovjetunió története II. 1917–1966. Egységes egyetemi jegyzet, Bp., 1986.

⁷⁹ Uo. 73. p., majd a „kultúrforradalom” kibontakozását taglalja, amely a gyakorlatban a kultúra jelentős részének megsemmisítését, s a társadalomtudományoknak propagandává züllesztését is jelentette.

⁸⁰ Zemsztrvo: Választott önkormányzati testület Oroszországban 1864–1917 között.

⁸¹ Bergyajev, Nyikolaj Alexandrovics (1874–1948) orosz filozófus. Filozófiai pályáját mint marxista kezdte, de egy idő múlva az istenkeresők csoportjához csatlakozott. 1922-ben ezért emigrálni volt kénytelen. Párizsban telepedett le. A későbbiekben a francia idealista, majd egzisztencilista filozófiával állt szoros kapcsolatban.

⁷⁴ Vö.: Kecskés Pál: A bölcslet története, Bp., 1981. 407–428. p.

⁷⁵ Friedrich Engels: Anti-Dühring, Dühring úr forradalmásija a tudományt, Bp., 1963. 310. p.

⁷⁶ Vlagyimir Iljics Lenin: Összes művei 31. kötet 94. p. (A Komszomol III. kongresszusán elmondott beszéd.) Vö. még: 298. p.

miféle vallást ismerünk fel, amely le akarja váltani a keresztenységet. Csak egy vallás – nem pedig egy gazdasági vagy politikai tan – állítja magáról, hogy birtokában van az abszolút igazságnak, kizárolagosan és nem tűrve konkurenciát maga mellett. Csak egy egyház adhat ki az egész birodalom lakosságára kötelező »katekizmust«. Más szóval a *kommunizmus azért üldöz minden vallást, mert maga is az!* És mint olyan, »egyetlen igaz vallás«, ezért nem bírja elviselni a többi »hamis vallás« tételeit. Saját hitét akarja kényszerrel, erőszakkal keresztül vinni, anélkül, hogy törödne az emberi szellem szabadságával. Ez a végleges »*e világ*« vallása, utolsó, végleges tagadása a másvilágnak és szellemi életnek. Eppen ez ad neki spirituális és misztikus jellegeit.”⁸² (Kiemelések az eredetiben. K. F.)

A szovjet vallásüldözés legújabb összefoglalását – a magyar szakirodalomban – Gereben Ágnessől olvashatjuk.⁸³

A törvényszéken kívüli bíráskodás feladatainak végrehajtása a nyomozói, ügyészi, sőt bírói hatalmat koncentráló VCSK volt. Szolzsenyicin megfogalmazása szerint: „...az emberiség történelmében egyedülálló büntető szerv, mely egy kézben egysítette a felügyeletet, a letartóztatást, a vádat, a bíráskodást s az ítélet végrehajtását.” Látkuk tehát – akárcsak 1793-ban Franciaországban –, Oroszországban megkezdődött az általános támadás a vallás kiirtása érdekében. E támadás egyik vonulata az állami rendelkezések formájában jelenik meg, másik vonulata a felizgatott tömeg rombolása, akárcsak a sansculotte-ok terror-mozgalmai során (azzal a különbséggel, hogy a szovjet agitátorok által felizgatott tömeg templomrombolásait, papok tömeges keresztrefeszítését és más módon végrehajtott kínhalálát megőrizte az utókor számára a filmszalag⁸⁴). Szolzsenyicin így fogalmazza meg a kegyetlen valóságot: „1918-ban, hogy ezzel is siettessék a kultúrforradalom győzelmét, fosztogatni s törni, zúzni kezdték a védőszentek ereklyéit s rabolni a templomi kincseket. A feldült templomok és kolostorok védelmére népfelkelések törtek ki. Itt is ott is félreverték a harangokat, s a pravoszlávok összecsődültek, egyik-másik botot is ragadva. Természetesen nemelyiket a helyszínen fel kellett koncolni, másokat le kellett tartóztatni.” A pravoszláv egyház az „októberi napokban” az önmagát ateistának valló, s a keresztenységgel, mint megsemmisítendő ellenséggel szemben fellépő államot zsinati határozatban „a sátán mesterkedésének” minősítette, s a régi egyházi tradícióknak megfe-

lelően visszaállították a patriarchátust, *Tyihon* püspököt kinevezve pátriárkának, aki átkot mondott a szovjet államra; példáját követték a többi egyházak is.

Az 1918. januári „az egyház és az állam, valamint az egyház és az iskolálatatás ügyének szétválasztásáról szóló rendelet” kibocsátásakor az oroszországi keresztenyek ismét tiltakoztak, s a pátriárka felhívást intézett a világ keresztenyeihez, mentsék meg az oroszországi keresztenyeket a bolsevik vallásüldözéstől.⁸⁵ A bolsevik hatalom – sajátos gondolkodásmódjával – önmagában ezt az *alapvetően emberi jogi sérelem* miatt tiltakozást is olyan tekintette, amely okot (*ürügyet*) ad a vallás és egyház elleni újabb támadásra. Az éhínségre hivatkozással 1922. február 23-án a Népbiztosok Tanácsa⁸⁶ elrendelte az egyházi értéktárgyak lefoglalását. *Tyihon* pátriárkát az állambiztonsági szervek (neve akkor változott OGPU-ra) 1922-ben letartóztatták. A szovjet „aranyvadászat” megindulásával egyidőben felgyorsult a *vallássellenes ideológiai támadás* is az ateista mozgalom megszervezésével. (Vö.: 1793-ban Franciaországban.) „Irányításában jelentős érdemeket szerzett⁸⁷ Jaroszlavszkij és Boncs-Brujevics.⁸⁸ Az országszerte létrejött ateista körök és brigádok számára 1922-ben megjelentették az *Ateista*⁸⁹ című folyóiratot. 1925-ben összeült a „Harcos ateisták első kongresszusa”. 1928-ban megszervezték az ateizmus új ideológiai fellegvárát, az ateista egyetemet. A hatalmas méretű egyházzellenes offenzíva eredményeként a hívők számát jelentősen sikerült ugyan csökkenteni, de nem sikerült az egyházat megsemmisíteni. Ezért az OGPU kapta feladatul, hogy vonja ellenőrzése alá az egyházat. Szolzsenyicin szavaival: „[...] kirakatpereket rendeztek, amelyeket agyonlövések követték. Moszkvában azokat végezték ki, akik terjesztették a pátriárka felhívását. Pétervárott pedig Benjámin metropolitát, aki akadályozta az egyházi vezetés átjátszását az Élő Egyház kezébe. A kormányzóságokban [...] azokat börtönözték be akik nem tették le az esküt az Élő Egyház diadalmas erejére.”⁹⁰ Íme

⁸² Bergyajev: A kommunizmus igazságai és hazugságai, Kairosz, Bp., 43; p.

⁸³ Gereben Ágnes: Egyház az ateista államban 1917–1925, PolgART, 2001.

⁸⁴ Vö.: Mozgókép. Duna TV. 1995. január 31. Bemutatta a papok keresztre feszítését és más gyilkosságokat dokumentum képsorokon. A templomok kifosztásáról és rombolásáról: Magyar fél-múlt (A törvénytelen szocializmus), sorozatvezető: Kovács Lajos Péter.

⁸⁵ A felhívásra mintegy válaszként a karlováci (károlyvárosi) zsinaton 1921 decemberében, Antonyij Hrapovickij metropolita imádkozott az orosz keresztenyekért és a cári családért.

⁸⁶ Szovjet-Oroszország bolsevik kormánya (orosz rövidítése SZNK).

⁸⁷ Jemeljan Jaroszlavszkij hatott leginkább a Magyarországon folyó vallásüldözés gyakorlatára.

⁸⁸ Jaroszlavszkij, Jemeljan Mihajlovics (1878–1943) történész, bolsevik politikus, propagandista, a Szovjet Tudományos Akadémia tagja. Az ateista propaganda felelőse. Fontosabb írásai: Lenin, a kommunizmus és a vallás; Uő.: A kommunizmus és a vallás (Bp., 1959.); Uő.: Hogyan születnek, élnek és halnak meg az istenek (Bp., 1960.).

Boncs Brujevics, Vlagyimir Dimitrijevics (1873–1955) irodalmár, történész, etnográfus, bolsevik politikus. Az 1917 októberi bolsevik hatalomátvétel után a Népbiztosok Tanácsa ügyintézőségenek vezetője, Lenin munkatársa. Az ateista propaganda egyik felelőse. 1930-tól az Állami Irodalmi Múzeum, majd 1946-tól a Vallástörténeti Múzeum vezetője.

⁸⁹ A folyóirat orosz címe: Bezboznik (egyes fordítók „Istentagadó”-ként is fordítják).

⁹⁰ A. Szolzsenyicin: id. mű.

megjelent a szovjet „békepapság” a francia alkotmányos papság utódaként. Elkészült a stratégiához a megfelelő taktika, készek voltak a szervezés módszerei is, amelyekkel majd Magyarországon is találkozunk.

Minden megróbáltatás ellenére voltak, maradtak – nagy számban – hőslelkű papok is, akik ellenálltak az egyház megsemmisítésére irányuló törekvéseknek, vállalva a vértanúságot is.⁹¹ Közülük nálunk a legismertebb a Mindszenty bíboros által is hivatkozott – napjainkban oltárra emelt – Romzsa Tódor görög katolikus püspök, akinek vértanúságáról magyarul is jelent meg összefoglaló mű.⁹²

A hatalom a kolhozítási kampányhoz kapcsolódva „a kulák–papi befolyás leküzdése” címén fordult az ellenállást tanúsító falusi papság ellen, s felhasználva a helyzetet *sorra zárták be „közigazgatási úton” a templomokat*.

Mindszenty János [József]⁹³ – akit 1945. szeptember 15-én nevezett ki XII. Pius pápa a magyar katolikus egyház élére – így összegezte a vallásszabadság kommunista értelmezését: „A szovjeti vallásszabadságban nincs benne az Egyház kulturális, társadalmi és karitatív tevékenységének engedélyezése, ahogyan mi azt Nyugaton ismerjük. A magyar kommunisták, akik ismerték a moszkvai elméletet és gyakorlatot, itthon a magyar Egyház akkor helyzetének megfelelően azt hangsúlyozták, hogy nem szándékuk az Egyházt eddi-

⁹¹ Nekik köszönhető, hogy minden üldözés és erőszakos ateista propaganda ellenére 1988-ban mintegy 50 millióra tették a hívők számát a Szovjetunióban. Uo. 92. p.

⁹² Puskás László: Romzsa Tódor élete és halála, Örökségünk, Nyíregyháza, é. n. A Lakitelki Népfőiskola két nagy rendezvényen elemezte a munkácsi püspök életét és korát, szobra is itt áll.

⁹³ Mindszenty János [József] (1892. márc. 4., Csehimindszent–1975. máj. 6., Bécs) 1903-ban Szombathelyen kezdte meg középiskolai tanulmányait, majd ugyanitt a papnevelő intézet hallgatója lett. 1915-ben szentelték pappá. Felsőpatonyi káplán, majd 1917-től Zalaegerszegen középiskolai hittanár. 1919. február 9-én a Károlyi-kormány főispánja utasítására letartóztatták, a kommün alatt szülőfalujába internálták. 1919 augusztusában visszatért Zalaegerszegre, ahol is október 1921-től plébániós, 1921-től kerületi esperes. 1924-ben megkapta a c. pornói apát címet, 1937-ben XI. Pius pápa pápai prelátussá nevezte ki. A közéletben konzervatív, legitimista meggyőződésű, s mint ilyen fellép a nemzetiszocialista szervezetek ellen és bírálta Horthy kormányzóságát is. 1944-ben XII. Pius veszprémi püspökké nevezte ki. Tiltakozott a nyilasok zsidóüldözése ellen, ezért 1944. novemberében letartóztatták, és Sopronkőhidára hurcolták. 1945. augusztusában a hadifoglyok, a kitelepítések, a magyar kisebbség és az emberi jogok biztosítása érdekében szólalt fel, tiltakozott a vallásoktatás és az iskolák államosítása ellen. A kommunista vezetők koncepciói pert terveznek ellene, 1948. dec. 16-án letartóztatták, majd életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték. 1955-től Püspökszentlászlón, majd Felsőpetényben tartották őrizetben. 1956. okt. 30-án a kormány utasítására páncélosok kiszabadították. Elfoglalta Budapesti székhelyét, felfüggesztette a békepapi vezetőket, felvette a kapcsolatot a Nagy Imre kormánnal és november 3-án rádióbeszédet tartott. November 4-én az USA nagykövetségére menekült, ahonnan csak 1971. szept. 28-án távozhatott. Rómában majd Bécsben élt és a külföldön élő magyarok pasztorációjával foglalkozott, valamint közzétette emlékiratait. Az ellene folyt pert 1990-ben semmisé nyilvánították, hamvait Máriacellből 1991-benhozták Esztergomban.

gi működési területeiről kiszorítani... Szűkebb pártkeretekben természetesen a marxi téTEL volt érvényes: a vallásos ideológia felépítmény, az elnyomott és kizsákmányolt nép elbutítását szolgálja. Csak párttagoknak adták elő Lenin tanait arról, hogy a marxizmus minden vallást és az összes egyházat valamennyi vallási intézménnyel együtt a polgári reakció szervének tekint.”⁹⁴

A vallásszabadság magyarországi gyakorlata 1945 után

Egy polgári berendezkedésű államban *nincs államvallás*. Az egyház tagjai önként vállalják az egyházhoz tartozás tényét, s mint az állam egyenlő jogú polgárai, élnek jogaiikkal és teljesítik kötelezettségeiket. A polgári állam ugyanis az alkotmányában elfogadott alapjogok és szabadságok szerint a vallások szabad gyakorlását és az egyházak szabad működését szavatolja, s belső ügyeikbe nem avatkozik. Ilyen módon az állam és az egyház egymással *mellérendeltségi* kapcsolatban van.

Magyarországon az Ideiglenes Nemzeti Kormány meghirdette a *vallásszabadságot, s a felekezetek egyenjogúságát*. Az egykorú katolikus sajtó (Vigilia) így értékelte az új viszonyokat: „Az egyház így szilárd bástyák mögül, a sokszor kényelemre, tunyaságra kísértő biztos fedezékből Isten szabad ege alá került”, s az állami pártfogás megszűntével „hívei védelme alá kell húzódnia”. De vajon húzódhatott-e? A jog szavai és a megvalósított gyakorlat kiáltó ellentétet mutattak.

Az 1946.I. tc.⁹⁵ deklarálta, hogy: „Az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai különösen: a személyes szabadság, jog az elnyomástól, félelemről és nélkülözéstől mentes emberi élethez, a gondolat és vélemény szabad nyilvánítása, a vallás szabad gyakorlása, az egyesülési és gyülekezési jog, a tulajdonhoz, a személyi szabadsághoz, a munkához és méltó emberi megélhetéshez, a szabad művelődéshez való jog s a részvétel joga az állam és önkormányzatok életének irányításában. Ezektől a jogoktól egyetlen állampolgár sem fosztható meg törvényes eljárás nélkül és e jogokat a magyar állam valamennyi polgárának minden irányú megkülönböztetés nélkül, a demokratikus államrend keretein belül egyformán és egyenlő mértékben biztosítja.” Ezt az „*állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogait büntető törvény is szavatolta*”.⁹⁶ Nem szavatolta azonban az „antiklerikális” politika, amely erősebb volt a törvény szavainál. A vallásos meggyőződés magánéleti

⁹⁴ Mindszenty János: Emlékirataim (első megjelenés: 1974., Frankfurt/M, Berlin, Wien): A továbbiakban az id. mű oldalszámai az Apostoli Szentszék könyvkiadó, Budapest, 1989-es kiadásra utalnak. (A továbbiakban: E.) 79. p.

⁹⁵ Törvénycikk.

⁹⁶ 1946.X. tc.

jellegét – s a vallásos emberek összességét az egyházban – akként fogták fel, hogy annak minden irányú megnyilvánulása reakciós politikai tevékenység. Joggal írhatta Mindszenty József bíboros, hercegprímás: „Miközben a kultúrharc Magyarországon kibontakozott, azzal is tisztában voltam, hogy a kereszténység és a bolsevizmus egy látványos világnezeti harcban e pillanatban magyar földön méri össze erejét.”⁹⁷ Mindez kísérletiesen hasonlított a Szovjetunióban a húszas években történtekhez. Első lépésként ez a vallásos emberek (és az egyház) kiszorítását jelentette – szavakban a vallás gyakorlásának biztosítását emlegetve – ide értve a vallásos egyesületek feloszlatait⁹⁸ (majd később valamennyi iskola elvételét). Magától értetődő tehát, hogy az egyház első embere erélyesen tiltakozott a cserkészet, a KALOT (Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete), KALÁSZ (Katolikus Asszonyok Lányok Szövetsége) és más hitbuzgalmi egyesület feloszlata ellen,⁹⁹ s az állandóval való kapcsolatok rendezése feltételéül az egyházat (s általa a hívéket) ért sérelmek orvoslását tűzte.¹⁰⁰

1947 tavaszán a *fakultatív vallásoktatás* bevezetése jelentett kemény összszűrköزést a bíboros és az állam között. Helyesen láta Mindszenty a helyzetet, amikor azt egy folyamat részeként szemlélte, amelynek állomásai: *fakultatív hitoktatás – semmilyen hitoktatás – ateista nevelés*.¹⁰¹

A hatalomtól persze a legtávolabb állt az egyházzal történő megegyezés, különösen a konkordátum megkötése. A baloldali erők „antiklerikális politikája” 1947–48-tól nyílt állami vallásüldözéssé alakult, ide értve *Boldogasszony-év* rendezvényeinek hatósági zaklatásait is. Mindszenty leírásai mindenben egyezők a történelmi tényekkel.¹⁰²

1948-ban néhány hónapon belül az *ateizmus államvallás rangjára emelkedett* (noha ezt Magyarországon nem mondta ki az állam alaptörvényében, miként az Albániaban történt).

Ezzel nyílttá vált a dekrisztianizáció, ahogy az a Szovjetunió történelméből ismeretes.

A primás politikailag légiúres tére került. Ez a helyzet felgyorsította izolálódását.

Ha nem akarunk szembekerülni a történelmi tényekkel meg kell állapítanunk: nem a „makacs” főpap került szembe a politikai hatalommal, hanem

egy adott politikai helyzetben a katolikus egyház feje a kereszteny etika alapján került szembe különböző minőségi fokon a diktatórikus és a demokratikus politikai tényezőkkel. A lényeg ugyanis a magyarországi katolikus egyház első szolgájának etikai alapzatú küzdelme a diktatúrával. „A lelkekben jelenkező erkölcsi romok”¹⁰³ felszámolása nélkül aligha volt lehetséges a nemzet talpraállása. Egyedül a prímás mondta ki – és mondhatta hitelesen –, hiszen a háború alatt sem mondott mást:¹⁰⁴ „Nem, Kedves Híveink, a háború sem igazolja a bűnt és nem függeszti fel Isten parancsolatainak érvényét.”¹⁰⁵

Az egyház elleni stratégia felépítése.

A háború utáni magyar társadalom túlnyomó többsége vallásos – római katolikus – volt.

Az 1944. év végén hatalomra került új politikai elit – ha nem is volt kifejezetten ateista – közöttük egyetértés volt „az antiklerikalizmusban, mely az egyházak – főleg a katolikus egyház – túlzott szellemi és politikai befolyása ellen irányult.”¹⁰⁶

Bizonnyal igaz *Ormos Mária* akadémikus vélekedése, amely szerint a hatalomra törő MKP felelős „nemcsak az egyháznak mint intézménynek lehetetlenné tétele miatt, hanem azért is, mert így az állandó politikai nyomás elől a templomba sem volt tanácsos menekülni”.¹⁰⁷ Emellett igaz az a megállapítása is: „A XX. századi diktatúrák története mutatja, hogy a totális rendszerek minden »idegen« befolyást ki akarnak küszöbölni mind a politikából, mind a társadalom életének egészéből.”¹⁰⁸

A harcos ateizmus élvileg állandó pontját képviselő bolsevik ideológia – mint az *Jemeljan Jaroszlavszkij* nyomán jól ismert – csak olyan módon tudta elkövetni a társadalom feletti uralmát, ha a számára „idegen befolyást” jelentő isstenhitet megszünteti. E stratégiai cél elérését szolgálta a „progresszió” és a szabadságjogok érvényesülését hangoztató *megtévesztés*, a nyers fizikai erőszak, a tömegmegmozdulásokkal történő manipuláció, az állam és az egyházak közötti „megegyezések”, a sajtóban folytatott hecckampányok. Ezt azonban csak a legmagasabb kommunista fórumokon mondta ki nyíltan. Az egyház elleni harcban kulcsfigurák voltak olyan renegát (apostata) keresztenyek,

⁹⁷ E. 154. p.

⁹⁸ 1946. július 4-én Rajk László belügyminiszter valamennyi civil szervezetet – így a hitbuzgalmi egyesületeket is – feloszlatta. A döntést szovjet részről is sürgették.

⁹⁹ 1946. július 21.

¹⁰⁰ E. 138–139. p.

¹⁰¹ Vö.: E. 170–178. és 206. p. Vö. még 1947. április 12-i körlevélben foglaltak E. 424. p.

¹⁰² E. 151–156. és 194–201. p.

¹⁰³ E. 62. p.

¹⁰⁴ E. 35–42. p.

¹⁰⁵ E. 62. p.

¹⁰⁶ Balogh Margit–Botos János–Habuda Miklós–Izsák Lajos–Markó György–Svéd László, Szomszéd Imre–Vértes Róbert–Szakács Sándor–Zinner Tibor: Törvénytelen szocializmus, Zrínyi Kiadó–Új Magyarország, é. n. (továbbiakban: Tsz.) 13. p.

¹⁰⁷ Tsz. 10. p.

¹⁰⁸ Uo.

akik a kommunista párt tagjaként léptek fel volt egyházuk ellen, vagy az egyházuk kebelében maradva – a szovjet „Élő Egyház” mintájára – a „békemozgalom” álcájában buzgólkodtak az egyház(ak) önfelszámolásában. Az első csoport kiemelkedő figurája *Ortutay Gyula*,¹⁰⁹ akinek „titkos belépését a pártba” az MKP titkársága 1945. március 7-én elfogadta.¹¹⁰ Ortutay a nyilvánosság előtt mint a Kisgazdapárt kultuszminisztere szerepelt, még 1949-ben is.

Az egyház felszámolására az ÁVO-n belül Rákosi utasítására már 1946-ban megszerveztek egy alosztályt kizárálag az „egyházi ügyek” kezelésére. Az Egyházügyi Alosztály vezetésére Tihanyi János áv. (államvédelmi) őrnagy kapott kinevezést.¹¹¹ Az alosztály feladatkörét 1951-ben az Állami Egyházügyi Hivatal vette át.

A római katolikus egyházon belül szervezett békepapi mozgalom¹¹² számára „megszerzett” papok esetében a hatalom nem válogatott az eszközökből. Erkölcsi támadhatóságra alapozott zsarolás, fizikai kínzás, vagy kényelem- és vagyonszeretet, karriervág, vagy gőg kielégítését célzó vesztegetés volt a leggyakrabban használt eszköz.¹¹³

A nem katolikus egyházak ellen – bár a diktatúra első számú ellenségének a katolikus egyházat tekintette¹¹⁴ – a hatalom ugyancsak fellépett, s megkísérítette a teljes ellenőrzés megszerzését elsorvasztásuk érdekében.

¹⁰⁹ Ortutay Gyula (1910. márc. 24., Szabadka–1978. márc. 22., Budapest) néprajzkutató, társutas, majd kommunista politikus. 1934-ben, Szegeden, magyar–latin–görög szakos tanári diplomát szerzett. 1935–1944 között a Magyar Rádió irodalmi osztályát vezette. 1939–40 körül szoros kapcsolatba került a kommunista párttal. 1942-ben a Magyar Történelmi Emlékbizottság tagja. 1945-be belép a Független Kisgazdapártba (mint kriptokommunista). 1945–1953 között a Magyar Közeli Híradó Rt. elnöke. 1945–1953-ig és 1958-tól haláláig országgyűlési képviselő. 1946-tól a néprajz professzora, akadémikus. 1947. márciustól 1950. februárig vallás- és közoktatásügyi miniszter, az iskolák államosításának végrehajtója.

¹¹⁰ MSZP (Magyar Szocialista Párt) Politikatörténeti Intézet Levéltára (PI.) 274. f. 4. 20. ő. e.

¹¹¹ A Legfőbb Ügyészszék B.18 300/1989. megállapítás a Mindszenty-per perújítási nyomozása során.

¹¹² 1950 augusztusában indította Beresztóczy Miklós, akit 1958. február 2-án excommunicált Rómába, s csak 1971. október 3-án oldották fel az egyházi büntetést.

¹¹³ Lénárd Ödön: Erő az erőtlenségen. Eszmélődés élmények és dokumentumok fölött a magyar katolicizmus helytállása köréből a kommunista diktatúra alatt. Eredeti kézirat a Kahler-bizottság anyagában. Rámutat a békepapi mozgalom két – excommunicált – atya: Horváth Richárd és Beresztóczy Miklós, valamint a miniszterelnökségi államtitkári posztot betöltő Balogh István „beszervezésére” (29–47. o.). A zsarolás és megvesztegetés módszerét kombinálta később is a hatalom a legfelsőbb szinten is, így Máté János esetében.

¹¹⁴ PI. A. 276. f. 65/30 ő. e. Rákosi Mátyás felszólalása az MDP KV 1953. február 17-ei ülésén: „A helyzet az, hogy a leghatalmasabb kémközpont kétségtelenül a katolikus egyház...”

AZ ELSŐ ELJÁRÁSOK A FERENCES SZERZETESEK ELLEN

P. Károlyi Bernát¹¹⁵

Amikor e sorok írója vizsgálat alá vonta a Károlyi Bernát ellen indított állami terrort megtestesítő 3 perből álló sorozatot, amely végül Károlyi halálához vezetett, az Úr 2008. esztendejét jegyzi a naptár.

Már az első eljárás árulkodik az államhatalom szándékairól és a nyilvánvaló jogosértésről. Az a jogi helyzet, hogy az 1945.VII. tc.-ben foglalt bűncselekmények csak a háború idején voltak elkövethetők éppen olyan jól ismert volt az eljárás megindítása idején, mint amikor az eljárást megszüntető határozatot hozták. Így egy olyan ügyben indítottak eljárást és rendeltek el előzetes letartóztatást, amelyet az első feljelentés alapján meg kellett volna szüntetni. Hogy mégsem ez történt, nem véletlen.

A hatalomra törő MKP – mint arról részletesen írtunk – célul tűzte ki az egyház mégsemmisítését. Ez az első időszak – emléksünk, Rákosi ekkor arról beszélt, hogy óvatosan kell támadni –, amelynek neuralgikus kérdései voltak: mi a zsidóság helyzete és kikből lesz a politikai elit Magyarországon? Ez sokkal több, mint pártpolitikai kérdés. *Nemzeti sorskérdés* és a *magyar kereszténység sorskérdése*. Aligha csodálkozhatunk tehát, hogy egy szerzet pap megnyalatkozik ebben az ügyben.

Egyébként nem csak ő. A jobboldali elfogultsággal aligha vádolható – akkor éppen kormány-főtisztviselő – Bibó István¹¹⁶ A magyar demokrácia vál-

¹¹⁵ Károlyi (Krausz) Ádám Bernát (1892. jún. 19., Almáskamarás–1954. márc. 12., Budapest) OMF, misszionárius, a kínai ferences misszió főnöke. 1907-ben lépett a kapisztránus rendtartományba. 1913. jún. 22-én tett fogadalmat és 1915. jan. 25-én szentelték pappá. Baján kollégiumi prefektus, hitszónok. 1917–1918 között tábori lelkész, majd különböző városokban hitoktató (1919–1928). 1919. szept. 15-én Kínába indult Kecskemétről. 1930-ban letette első kínai vizsgáját. Sikeress missziós tevékenységet folytatott, de betegsége miatt 1938-ban hazarendelték felettesei. Vácott a Kapisztrán nyomda igazgatója lett, majd Budapesten a Pasaréti úti rendház helyettes főnöke. 1941-ben ismét Kecskemétre helyezik, ahol 1945-től házfőnök. 1946-ban izgatásért 7 hónapra ítélték. 1947-ben Budapest–Pasaréten házfőnök. 1949-ben letartóztatták és 1950. dec. 29-én kértek a kínai bíróságban a halálra ítéltetést.

¹¹⁶ Bibó István (1911. aug. 7., Budapest–1979. máj. 10., Budapest) a szegedi piaristánál érettségitte, majd Szegeden végezte jogi tanulmányait. Az 1933–34-es tanévben, Bécsben, a következő évben Genfben ösztöndíjas. 1940-ben letette a bírói vizsgát, majd megvédte magántanári értekezését. 1941-től a kolozsvári egyetem magántanára. 1944 októberében a nyilasok letartóztatták zsidók menese miatt, állását vesztette. 1945 márciusától a Belügyminisztérium közigazgatási, majd a törvényelőkészítő osztály vezetője. 1946 augusztusától a Teleki Pál Tudományos Intézet megbízott vezetője, a MTA levelező tagja. 1950-ben egyetemi tanári állását felmondta és megszünteték akadémiai tagságát. 1951. jan. 1-jétől könyvtáros a budapesti Egyetemi Könyvtárban, 1956. nov. 3-ától a Nagy Imre-kormány államminisztere a Petőfi Párt (korábban Nemzeti Parasztpárt) képviseletében. Életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték, amelyből 1963-as kegyelemmel szabadult. 1971-es nyugdíjazásáig a Központi Statisztikai Hivatal tudományos munkatársa volt.

sága,¹¹⁷ A magyar demokrácia mérlege¹¹⁸ és a Zsidókérdés Magyarországon 1944 után című nagy ívű tanulmányában foglalkozik a kérdésekkel¹¹⁹ vita-kérdésnek tekintve azokat. Károlyi Bernát esetében a kérdések felvetését is bűncselekménynek tekintette a kommunista kézben lévő politikai rendőrség. A letartóztatás és meghurcolás és internálás tehát az első kemény fenyegetés számára. És üzenet: hallgasson örökre!

A második eljárás a koncepcióos perek azon fajtájához sorolandó, ahol a hatalom a jogszabályok alkalmazásával manipulál. Az ügy tényállása – hogy ti, ne a spanyol polgárháborúban a keresztyényüldözésről elhíresült személyeket juttassák hatalomra keresztenyek – olyan vélemény, amely többé-kevésbé egy demokratikus országban bármikor kinyilvánítható –, különösen pedig választási időszakban. Ezt egyébként a magyar törvények is garantálták! Gondolunk csak a dolgozat bevezetőjében is idézett 1946:I. és 1946:X. tc.-ben foglaltakra.

Még meg sem száradt a tinta a két törvényen, amikor Magyarországon a kihirdetett törvényel szemben már egészen más – jogszabálynak nem minősülő, mégis azokat felülrő – normák szerint jártak el a bűnűldöző hatóságok és a bíróságok is.¹²⁰

Emlékezzünk rá – a bevezetőben már említettük, de rendkívüli jelentősége miatt ismét idézzük – a Mindszenty-perben a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) – Jankó Péter tanácselnök elnöklete alatt – nyíltan meg is fogalmazta: „Tűrhetetlen volna, hogy a demokratikus haladást biztosító államrendet és államformát reakciós erők szervezkedése akár jogellenesnek nem minősíthető eszközökkel is veszélyeztesse”.¹²¹

A Szabad Nép – kommunista párlap – hasábjain Révai József a MKP főideológusa már megfogalmazta, Ki a reakciós? című cikkében.¹²² Reakciós, aki kommunistaellenes, mondta ki a kommunista párt döntését Révai, s ez „jogforrás” erejével hatott.

Miről van szó tulajdonképpen? A büntetőjogi bűnösséggel megkérdőjelezhetetlen előfeltétele volt a *jogellenes magatartás*. Olyan cselekvés, vagy mulasztás, amelyet a jog nem tiltott (tehát nem volt jogellenes), nem eredményezhetett büntetőjogi bűnösséget. A koncepcióos perekben azonban a jogelle-

nességet felváltotta a *reakciós* fogalma – kommunistaellenes olvasatban. Ettől kezdve bárkiék bármilyen jogoszerű magatartása büntetőjogi bűnösséget eredményezhetett. Ez történt Károlyi Bernát második perében is, amely szerkes folytatása az első ügynek, amellyel nem tudták elhallgattatni.

A harmadik per értelmezése a legbonyolultabb. Egyszer azért, mert itt a koncepcióos perek másik – bonyolultabb – típusával állunk szembe, a konstruál koncepcióos perrel, másrészt, mert az elérni kívánt politikai cél ennél a pernél összetett.

Az első kérdés: valóban koncepcióos perről van-e szó?

Korábban szóltunk a koncepcióos per fogalmáról. Most nézzük az egyes elemeket a konkrét perre vettite.

Koncepcióos perek fogalmán olyan büntetőeljárásokat értünk, amelyek elszakadnak a büntetőeljárásnak a büntetőeljárási törvénybe foglalt céljától és különböző politikai célok elérését szolgálják.

A Károlyi-perben a Katpol két szálat font össze. Egyik az államellenes szervezkedés, másik a kémkedés:

Ehhez képest tervezik a résztvevőket három körből:

- az egyházhoz és a
- Horthy-korszakban a Ludovica Akadémiát végzett katonatiszti karhoz,
- valamint
- az USA követségéhez tartozó személyekből.

A politikai cél is hármas:

- Igazolni, hogy az USA a szocialista országok meghódítására törekzik.
- Igazolni, hogy a volt katonatisztek a demokrácia olyan ellenségei, akik szövetkeznek a „nemzetközi imperializmussal”.
- Igazolni, hogy a katolikus egyház „kémközpont”, a reakció támasza.¹²³

A politikai cél elérése érdekében

fiktív tényállás alapján, vagy/és

megalapozatlan [Be. 239. § (2) bek.] tényállás alapján jártak el.

Ezeknek a politikai céloknak alárendelt a tényállás megszerkesztése. Az, hogy a tényállás kitalált, több oldalról igazolható.

Történelmi tény, hogy nem létezett 25 000 felfegyverzett volt katonatisztet tömörítő és „Kecskemét környékén” 100 000 fő támogatását elvező összesküvés. Sem Szinnay altábornagy, sem Csuthy ezredes sohasem állt egy nagyszabású fegyveres összesküvés élén. Szinnay az ÁVO nem is a szóban

¹¹⁷ Bibó István: Válogatott tanulmányok II. 1945–1949 Magvető Kiadó, Bp., 1986. 12–79. p.

¹¹⁸ Uo. 119–183. p.

¹¹⁹ Uo. 622–809. p.

¹²⁰ Vö.: Kahler Frigyes: A „kettős normarendszer” a források tükrében. In.: Büntetőjogi tanulmányok IV., Veszprém, VEAB 2003. 14–22. p. és Hantó Zsuzsa: Ítélet nélkül. In.: Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis IV. Debrecen, 2004. 101–136. p.

¹²¹ NOT. I. 1687/1949/22.

¹²² Szabad Nép, 1945. július 22.

¹²³ Vö.: Révész Béla: Az osztályharc fogalmának politikai és jogi aspektusai az '50-es években Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae Acta Juridica et Politica Tomus LIV. Fasciculus 15. Vö. még: Zsitnyányi Ildikó: „A hazáért mindenhalál” – A magyar tiszttíkar ellen irányuló perek, 1945–1953. In.: Katonai perek 1945–1958, Történeti Hivatal, Bp., 2001. 173–197. p.

forgó összeesküvés tárgyában, hanem a csendőrséggel kapcsolatosan hallgattak ki.¹²⁴ Ezt támasztja alá, hogy vallomásáról készült jegyzőkönyv nincs az iratok között. Pedig ez fontos bizonyíték lehetne... Csuthy ezredes – akiről oly sok szó esik, s fontos ítéleti ténymegállapítás is szól róla – nem jelenik meg az ügyben sem vádottként, sem tanúként.

Ma már ismeri a kutatás a magyar kommunistaellenes ellenállás történetét. Ha összeadjuk a legtágabban értelmezett kommunistaellenes ellenállás (tehát nem csak fegyveres szervezkedések) miatt elítéleztek számát, az nem éri el az 1200 főt sem.¹²⁵

Miért „ismerik be” tehát a gyanúsítottak sorban, hogy részt vettek egy nem létező összeesküvésben?

Erre a kérdésre a Katpolon (ugyanez a helyzet az ÁVO és ÁVH kihallgatásainál is) alkalmazott kegyetlen – az akkor törvényekkel is ellentétes – valatási módszerek adnak magyarázatot. Már akkor is hírhedt volt az előállított személyek *súlyos fizikai bántalmazása*. Berkesi András, Almásy altábornagy ügyében folytatott vizsgálatról írt. E szerint az altábornagyot úgy megverték, hogy menni sem tudott, s ezután „mindent bevallott.”¹²⁶

Utalások vannak erre a Károlyi-perben is. A bírósági tárgyaláson a vádottak nemegyszer hangoztatták, *féltek, hogy visszaviszik őket a Katpolra*. Ongjerth Richárd mellett Molnár Gyula – más formában ugyan – hasonlókat adott

¹²⁴ Prof. Szakály Ferenc konzultációját köszönöm. K. F.

¹²⁵ Magyar Front-ügy: 43 vádlott, Páter Kiss-Szaléz-ügy–Gyöngyösi-ügy: 42 vádlott, Kamaraerdei-ügy: 10 vádlott, Magyar Testvéri Közösségi-ügy (szatellit-perekkel együtt): kb. 300 vádlott, Pócspetri-ügy: 10 vádlott, Földművelésügyi Miniszterium pere: 100 vádlott, Balázs Aurél és társainak ügye: 8 vádlott, „Rongyos gárda” pere: 28 vádlott, Mindszenty főper: 7 vádlott, Papp Ervin és társainak ügye: 16 vádlott, MAORT-ügy: 4 vádlott, Regézy Nagy Imre–Dóry Pál-ügy; 11 vádlott, Rodiger Schluga Miklós és társainak pere: 10 vádlott, Pásthay István és társainak ügye: 20 vádlott, Antibolsevista Magyar Ellenállási Mozgalom: 19 vádlott, Dóczy László és társainak ügye; 13 vádlott Visznek testvérek ügye: 10 vádlott, Dózsa Attila és társai ügye: 36 vádlott, Hadváry Pál és társainak ügye: 5 vádlott, Zách Sándor és társainak ügye: 19 vádlott, Kővágó József és társai ügye: 5 vádlott, Csepregi fegyveres összeesküvés: 8 vádlott, Zalai Fehérgárdá ügye: 86 vádlott, Kard és Kereszt Mozgalom ügye: 28 vádlott, Sűlylápi per: 24 vádlott, Antibolsevista Gárda ügye: 44 vádlott, Ciszter kispapok ügye: 12 vádlott, Zsolnai testvérek ügye: 5 vádlott, Magyar Ellenállási Mozgalom ügye: 15 vádlott, Dr. Lenk János–kopjás futárok ügye: 7 vádlott, Fehér partizánok és Kiss József ügye: 12 vádlott, Grósz József és társainak ügye: 5 vádlott, Pálós szentkúti-ügy: 15 vádlott, Zaveczky Iván és társainak pere: 11 vádlott, Farkasfai összeesküvés-per: 73 vádlott, Farkas Ferenc és társainak pere (Magyar Harcosok Fajtársi Közössége): 20 vádlott, Vasvary Gábor és társainak ügye: 4 vádlott, Kőműves Sándor és társainak pere: 15 vádlott, 20 évesek pere: 23 vádlott, Keszthelyi összeesküvés pere: 30 vádlott, Jelentsics–Gazdag-ügy: 12 vádlott, Vasper–Határkapu-ügy: 30 vádlott, Bajai összeesküvés: 31 vádlott, Zana Albert–Páttörös per: 30 vádlott, Szabó Miklós és társainak pere: 26 vádlott.

¹²⁶ Zsitányi Ildikó: „A hazáért mindenhalál” – A magyar tisztkar ellen irányuló perek, 1945–1953. In.: Katonai perek 1945–1958. 184. p.

elő. („61 napig voltam a Katona Politikai Osztályon... hogy ott mi történt, nem kívánok semmiféle megjegyzést tenni.”)

A brutális testi bántalmazáson túl a Katpolon a *pszichikai kényszer* és a *megtévesztés* alkalmazása is bevett gyakorlat volt. Erre utal Károlyi Bernát vallomása, amikor arról beszél a bíróság előtt, hogy „három napon keresztül ismételten hajtogatták előtem” amit hallani akartak. De hasonló kifárasztásra és „agymosásra” utalt Csorba Béla is, amikor a 102 órás kihallgatásról beszél a bíróságnak.

Érthető tehát, hogy a gyanúsítottak szájába hogyan kerültek azok a mondatok, amelyeket – számos ilyet idéztünk fentebb – önmaguktól ki sem tudtak volna gondolni.

A megtévesztés működött, amikor Károlyinak Molnár haláláról mutattak táviratot, hogy ilyen módon jussanak a kívánt vallomáshoz.

A fiktív tényállás érhető tetten a *kémkedési blokkal* kapcsolatban Némethy Jenő ügyvédnek a „Mindszenty-perről írott könyvével” kapcsolatban is. A Némethy-kézirat a Mindszenty-perről azóta sem került elő. E sorok írója – Mindszenty boldoggá avatási eljárásának történész szakértője – sem tudott ilyen anyagot felkutatni és nem tud annak létezéséről P. Szőke János vicepostulator sem. Nem csoda. Ilyen könyv ebben az időben nem is íródhatott. A Mindszenty-akták tartalma ugyanis a legszigorúbban őrzött államtitkok egyike volt, így ahoz kívülálló nem juthatott hozzá. Nem véletlen az sem, hogy éppen Némethy Jenő került a „szerző” szerepébe. Némethy – emlékszünk még rá – a Sulyok László vezette Magyar Szabadság Párt alapítója volt, annak a pártnak, amely a kizárt kisgazdapárti képviselőkből alakult, akik keményen szemben álltak a kommunistákkal. Személye ezért a „közellenségek” listáján szerepelt.

Ahhoz, hogy mindez a jogtiprás ítéleti formában jelenjen meg, természetesen szükséges az *ügyészség* és a *bíróság összjátéka*. S itt a bíróság szerepe a hangsúlyos. Nem csak azért, mert a bíróság hirdeti ki az ítéletet, hanem, mert a bíróság előtt folyik le a bizonyítási eljárás, ahol a büntető perrendtartás szabályai szerint a bírónak kötelessége a bizonyítékok mérlegelése, kötelessége megkövetelni a tényállás bizonyítását és alkalmazni a védelem jogait, többek között az ártatlanság vélelmét és az in dubio pro reo elvet (kétséges bizonyíték a vádlott terhére nem mérlegelhető).

Ezzel szemben a Károlyi-perben nem találunk egyetlen objektív bizonyítéket sem, amely a vád tárgyává tett tényállást alátámasztja. Még érdektelen tanúk sincsenek. A két ki sem hallgatott tanú más ügyben terhelt: Nincs más bizonyíték tehát, mint a vádlottak – járászt visszavont – nyomozati vallomása! Ezzel kapcsolatban a bíróság meg sem kísérli tisztázni, igazak-e azok a hivatalozások, amelyet a vádlottak a vallomásuk visszavonására előadtak. A perrendtartás akkor is előírta a bíróság indokolási kötelezettségét. E körben

okát kellett volna adni, miért a visszavont vallomást fogadta el a bíróság. Ennek az ítéletben nyoma sincs. Nincs első fokon, de nincs másodfokon sem.

A bíróság az eljárás bírósági szakaszában mindenben kiszolgálta tehát a hatalom igényeit.

S kiszolgálta az anyagi jog alkalmazása tekintetében is:

– anyagi-jogi rendelkezés megsértésével (*ideérte a büntetés kiszabására vonatkozó szabályokat és bírói gyakorlatot*), vagy/és

– amorális jogszabályok alkalmazásával, hoznak akár államellenes bűncselekményekben, akár köztörvényes bűncselekményekben marasztaló ítéletet – határoztuk meg a koncepciós perek fogalmát.

Az államellenes szervezkedés kérdésében egyértelműen hamis a tényállás. Az ehhez kapcsolódó büntetőjogi norma is súlyos hibában szenvéd. A köztársaság védelméről szóló 1946:VII. tc. megalkotásakor a köztársaság többpártrendszerben működő parlamentáris állam volt. A büntető törvény ezt az államot védte. 1949-re a törvénytelenségek sorozatával megvalósított kommunista hatalomátvételt követően a törvényt – törvénymódosítás nélkül – most már a diktatúra védelmére alkalmazták. Így az volt bűnös – s akár halállal büntethető –, aki a többpártrendszerű parlamentáris állam érdekében lépett fel. Igaz ekkorra a bűnösségezhez jogellenes magatartás sem volt szükséges, csak a reakciós „beállítottság”.

A jogi abszurdumok egyike az is, amit – a kémkedés megállapíthatósága érdekében – a bíróság a katonai titok fogalmával tett az ítélet. (Nem csak ebben az ügyben).

Mint láttuk, a bíróság nem kevesebbet állított – szemben a józan ésszel: „Az osztályharc nemzetközileg kissélesedett periódusában a világ két táborra szakadásának idején az imperialista tábor és annak vezető ereje az Észak-amerikai Egyesült Államok minden eszközt és módot felhasznál arra, hogy a szocializmus felé haladást, a proletárdiktatúra funkcióit betöltsé népi demokráciákban megakadályozza és ezért minden eszközt felhasználni igyekszik, hogy a népi demokráciák így konkrétan a magyar népi demokrácia, belső életéről, viszonyairól tájékozódást szerezzen. Ilyen körülmények között a népi demokratikus állam büntetőügyének rendkívül tág és e szerint tárgyi síkon minden tény megvalósíthatja a katonai »titok fogalmát»”.

Arról szó sem esik, hogy a „titok” fogalmához tartozik a titokká nyilvánítás alaki eljárása.

„Minden tény”, minden, ami egy országban köztudott, nyomban „katonai titok” mi helyt „ellenségnek” mondják el. Ez nem csak jogilag őrület, ez maga az őrület.

Az ügyben egyetlen olyan adat sem merült fel, amelyből az következne, hogy bármelyik vádlott valóban katonai titkot juttatott volna idegen hatalom képviselője tudomására.

A két vádlott felmentetése sem mond ellent mindannak, amit az ügyről – mint konstruált koncepciók eljárásról – mondunk.

A felmentés – amelynek indokolása épp oly elégtelen, mint a marasztalt vádlottak bűnössége – a játszma része. Ugy tűnik, az ÁVH-nak máshol volt szüksége a felmentett vádlottakra. Egyikük rövid időn belül volt szükség.

Károlyi Bernát ügye úgy zárult le tehát a legfelsőbb pártállami hatalom akaratából, hogy Károlyit az ÁVH börtönében most már „törvényesen” el lehessen pusztítani. Ez a következménye annak, hogy Károlyi Bernát az első ügy után nem hódolt be annak a hatalmi rendszernek, amelynek elsődleges célja az istenhit kiirtása volt. Mert szóni övéiért, és minden megtett – át nem lépve az erkölcs és az erkölcsnek megfelelő törvények szabta a határok – a kereszteny hit védelmében.

P. Kiss Szaléz¹²⁸ és társai koncepciói pere

P. Kiss Szaléz, és a hozzá kapcsolódó P. Lukács László Pelbárt¹²⁸ és P. Farkas Jozafát¹²⁹ ügyében – amelyben pontosan meg nem határozható számú civil személyt is elfogtak – a nyomozást a magyar politikai rendőrség folytatta

¹²⁷ Kiss László Szaléz (1904. júl. 27., Szeged–1946. dec. 10., Sopronkőhida) pap, ferences szerzetes. 1920. okt. 3-án lépett a kapisztránus rendtartományba. Egerben a cisztereknél (1922–1924), majd a pécsi jezsuitáknál (1924–1926) klerikus növendék. Örökl fogadalmat tett és szubdiakonussá szentelték 1928. júl. 28-án. 1926–1928 között Gyöngyösön örök fogadalmas klerikus növendék. Diakónus (1927. jún. 23.), majd pappá szentelték (1928. szept. 2.). Első állandóshelye a pécsi Collegium Seraphinum (1929. jún. 23.). 1924-től a jászberényi stúdiomházban oktatott filozófiát, majd a salgótarjáni rendházba helyezték (1936). 1937 szeptemberében az USA-ban misszionárius és a New Brunswickban plébános. 1942-ben hazatért és a debreceni rendház lakója, majd 1944. júniusától Gyöngyösön klerikus magiszter és teológiai tanár. 1944 novemberétől a FKgP Független Ifjúság szervezte országos választmányának tagja. 1945 márciusában megszervezte a Kereszteny Demokratikus Ifjúsági Munkaközösséget (KEDIM). Szovjet katonák meggyilkolásának és fegyveres összeesküvés vezetésének vádjával 1946. júl. 12-én letartóztatták és 1946. dec. 10-én a szovjet hadbíróság ítélete alapján kivégezték. A szovjet hatóságok 1993. máj. 25-én rehabilitálták.

¹²⁸ Lukács Pelbárt László (1916. febr. 18., Valpó–1948. ápr. 18., Medvezsugosz) ferences rendi áldozópap. 1936. aug. 29-én lépett a kapisztránus rendtartományba, 1941. máj. 3-án tett ünnepélyes fogadalmat. 1942. június 21-én szentelték pappá. Jászberényben helyettes újoncmester (1943). 1946-tól Hatvanban a polgári iskolában hittanár. 1946. április 18-án a KATPOL letartóztatta, majd a szovjet hadbíróság 10 év kényszermunkára ítélte. Egyes adatok szerint tbc.-ben, mások szerint gégerákban halt meg a kényszermunkatáborban.

¹²⁹ Farkas Imre Jozafát (1913. máj. 3., Budapest–1961. márc. 31., Budapest) 1929-ben lépett a Kapisztrán Jánosról elnevezett rendtartományba. Egyszerű fogadalmát 1930. aug. 29-én, az ünnepélyes fogadalmat 1934. jún. 4-én tette le. Pappá szentelték 1937. jún. 27-én. 1943-tól a hatvani rendházban működött. A P. Kiss Szaléz-ügyben letartóztatták. 1948-ban – már szabad emberként – a kecskeméti rendház tagja.

le, majd a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon (SZE) keresztül szovjet katonai bíróság szabott ki az ügyben büntetéseket. A büntetéseket a szovjet hatóságok hajtották végre. Az Orosz Föderáció 1993-ban rehabilitációs okmánnyal tanúsította, hogy a szovjet hatóságok által kivégzett P. Kiss Szaléz és az ügyben több kényszermunkára ítélt személy *politikai megtorlás áldozata lett*.

P. Kiss Szaléz és szerzetestársai egy olyan koholt eljárás áldozatai lettek, amelyben a kommunista párt – a politikai rendőrség segítségével – egyszerre támadta az egyházat, a gyöngyösi és hatvani ferences szerzetesek jelentős társsadalmi befolyását csökkentendő és a polgári értékeken alapuló Független Kisgazdapártot.

P. Kiss Szaléz – aki hivatását hitbuzgalommal gyakorolta – kiváló szervezőkézsége és elkötelezettsége hazafisága, karizmatikus egyénisége folytán a térség meghatározó személyisége volt. Törekvése a kereszteny alapokon nyugvó, igazságos társadalom építése, az ifjúság művelése, erkölcsi nevelése, a háborúban tönkrement ország talmpraállítása.

Kiss Szaléz minden előkötött, hogy a háború rémségei között kisiklott fiatalokat távol tartsa az erőszaktól, a bosszútól és az evangéliumi tanítás szem előtt alakítsa életüket,

A manipulált iratokból jól követhető, hogy P. Kiss Szalézt ellenfelei azzal akarták hitelteleníteni, hogy gyónási titkot sértett. Az anyagból kitűnik, nem-hogy nem történt gyónási titoksértés, de az is igazolható, hogy nem gyónás keretében tárták fel a fiatalok az általuk előkötött merényleteket és rendőrség elleni fegyveres támadásokat. P. Kiss Szaléz a fiatalokat nem jelentette fel, hanem megkísérlelte saját eszközeivel visszatartani az erőszakos cselekedetektől. Nem rajta múlt, hogy néhány fiatalt a bőszívűgy kerített hatalmába.

A P. Kiss Szalézzel szemben felhozott vádak: felbujtás gyilkosságokra, összeesküvés vezetése, kémtévékenység és fegyveres mozgalom szervezése – mind hamis vád, amelyet súlyos kínvallatások során aláírt valótlan tartalmú jegyzőkönyvekkel „támasztottak alá”.

P. Kiss Szalézt a szovjet hadbíróság halálra ítélte és kivégeztette. Az a tényállás – amint azt az ügy fennmaradt iratainak elemzése igazolja –, hogy P. Kiss Szaléz a terhére rótt bűncselekményeket soha sem követte el, a vádak tudatosan megszerkesztett valótlanúságok vagy valós elemeknek hamis összekapcsolása. Ez utóbbi technikával a politikai rendőrség éppen a valósággal ellentétes megállapításokat tett. Mint az igazolódott, a kommunizmus bukása után az orosz hatóságok is megerősítették, hogy P. Kiss Szaléz elítélése nem valós tények alapján, hanem politikai megtorlás okán történt.

Az iratokból igazolható, hogy P. Kiss Szaléz azért vesztette életét, mert hivatását megalkuvás nélkül, a rábízott fiatalok lelki üdvének szem előtt tartásával, a zsarnoki hatalomnak nem engedve, de erőszakot nem gyakorolva teljesítette.

P. Lukács László Pelbárt az egyházioldozó kommunista hatalomnak esett áldozatul. Olyan cselekmény, amely sérti a kereszteny erkölcsöt, vagy a papi hivatás szabályait, nem merült fel az iratok elemzése során. Ilyen momentum kínvallatással kicsikart vallomásokban sincs.

P. Pelbárt a szovjet kényszermunkatáborban – ahová az egyházioldozó hatóságok az egyház megtörésének szándékával juttatták – életét vesztette.

P. Farkas Józefát és P. Zachar Róbert szerzeteseket ugyancsak súlyos megtorlás érte az ügyben. P. Farkast megkínzották, és börtönben tartották – ítélet nélkül – 1948-ig, amikor is a kecskeméti ferences rendházba került. 48 évesen, fiatalon ragadta el a halál.

P. Zachar esetében a SZE visszaadta az anyagot a magyar hatóságoknak, amelyek internálási döntést hoztak. P. Zachar sorsát az iratokból nem lehet nyomon követni.

AZ ÚJHATVANI ÜGY

Kriszten Ferenc Rafael,¹³⁰ Veres János Géza,¹³¹ Zsiga Sándor András,¹³² Tarcza József Aurél¹³³ szerzetesek és társai

Mi történt Hatvanban – az MDP szemével nézve?

Mielőtt áttekinthetnénk, mi történt az ügy szereplőivel, villantsuk fel, hogy látta a kommunista párt¹³⁴ az újhatvani eseményeket, és milyen lépések születtek.

A megyei és járási pártszervek az újhatvani tüntetés után felbolyított méhkashoz hasonlítottak. Egyrészt lázas magyarázkodásba és „önkritikába” fogtak, másrészt osztályharcos ökolrázásba. Mindkét szövegtípuson átsüt a

¹³⁰ Kriszten Ferenc Rafael (1889. nov. 19., Kőrösbánya–1952. április 20., Budapest) Máriaradnán végzett középiskolai tanulmányok után, 1915-ben lépett a ferences rend tagjainak sorába Pécssett. Gyöngyösön végezte el a teológiát (1918–1922). 1922. jún. 29-én szentelték pappá, majd különböző rendházakban teljesített lelkész szolgálatot. Budapesten, a Pasaréten (1934–1939), majd a Mártírok úti rendházban (1941–1946) házfőnök volt. 1949 augusztusában az újhatvani rendház főnöke és a rendházhhoz tartozó plébánia plébánosa volt letartóztatásáig. Életfogytig tartó szabadságvesztés büntetés alatt tbc-s megbetegedése kiáltott, a börtönkórházban életét vesztette. Hetényi Varga Károly a halál időpontját 1952. szept. 15. napjában jelölte meg, ez tévedés.

¹³¹ Veres János Géza (1919. máj. 17., Nézsa–1992. nov. 2., Esztergom) 1938-ban Pécssett érettségitte, s még ebben az évben jelentkezett novíciusnak Szécsényben. 1939. aug. 28-án tett egyszerű fogadalmat. Filozófiát és teológiát tanult. 1942. okt. 4-én tett örök fogadalmat, 1944. máj. 7-én szentelték pappá. Egerben népmisszionárius, majd 1945-ben Jászberényben hitoktató és hitszónok. 1948. dec. 28–1950. jún. 19-éig az újhatvani rendházból szolgált, itt tartóztatták le. 12 évi börtönbüntetéséből 1956. júl. 3-án kegyelemmel szabadult. Kesztyűszabászként dolgozott 1960. február végéig, amikor is visszatérhetett a ferences rendbe. 1971-ben tanári diplomát szerzett a szegedi egyetemen. A Esztergomi Temesvári Pelbárt ferences gimnázium prefektusa illetve tanára volt.

(A 132., 133. és 134. lábjegyzetek a következő oldalon.)

félelem a legfelsőbb pártvezetéstől. A Heves megyei pártfunkcionáriusok jól tudták, milyen törékeny a hatalmuk, s kegyvesztettség esetén milyen szakadékba zuhanhatnak.

A megyei pártvezetés június 21-én készített az MDP Központi Vezetősége Szervezési Osztályának címezve jelentést.¹³⁵

Innen tudjuk hitelt érdemlően – amit a nyomozati és a bírósági iratokban ködösenek, hogy ti, nem csak 1919-ben mozdultak meg a hívek a szerzetek védelmére, hanem 1950. június 12-én is, amikor 150–200 fős (néhány sorral lejjebb 250 fő) tömeg gyűlt össze, megakadályozandó a ferencesek elvitelét. Dr. Horváth Zsigmond beszél erről a híveknek és mondta el a város polgármesterének is. „Az MB,¹³⁶ amikor erről tudomást szerzett, kiadta az intézkedést, hogy közigazgatási úton biztosításak a pappal, hogy a pap álljon ki és oszlassa fel a tömeget, nyugtassa meg őket, hogy nem lesz semmi baj, valamint népnevelőket küldött a VB a tömeg felvilágosítására. A tömeg 24 óra körül eloszlott.” Megállapította a jelentés, hogy a „a PB¹³⁷ [...] lebecsülte a klérus szervezőjerejét és a tömeg vallásos meggyőződését”.

A 8 kegyesrendi, 3 piarista és 4 apáca érkezése az újhatvani rendházba a 250–300 fős tömegben azt a hiedelmet erősítette meg, hogy a papokat el fogják vinni.

Úgy értékelte a jelentés, hogy a ferencesek „*szervezett munkát indítottak*”, „délutánonként rendszeres misét tartottak, ami szokatlan volt, mert délután misék nem voltak. Ezt nem vette észre az MB se, se a hatvani VB...” (Sic! – Kiemelés tőlem. K. F.)

¹³² Zsiga Sándor András Kerubin (1918. jún. 29., Csonkahegyhát–1991. aug. 11., Hatvan) 1936. aug. 22-én lépet a ferences rendbe. 1937. aug. 23.-én egyszerű fogadalmat tett, majd 1940. szept. 7-én örökö fogadalmat. 1941. jún. 15-én szentelték pappá. Káplán Búcsúszentlászlón (1942), majd Pápán (1943), a háború utolsó hónapjaiban katonalelkész. 1947–48-ban hitoktató Szombathelyen, majd a következő évben Kecskeméten beteglátogató és fogházlelkész. 1950-ben helyezték az újhatvani rendházba. 10 évi börtönbüntetésből 1955. júl. 3-án szabadult kegyelemmel. Kőolaj-iparban segédmunkás, majd esztergályos. 1978. ápr. 21-én ment nyugdíjba. Fizikai munkája mellett – az állami tiltó törvények veszélyét vállalva – segítségére volt a környékbeli papságnak a pasztorációban. 1985. nov. 4-én hivatalosan visszatérhetett a ferences rendbe, az esztergom kolostorba, majd Burgerlandban a kismartoni ferences rendházban töltött időt.

¹³³ Tarcza József Aurél (1918. nov. 28., Csegöld–1992. okt. 7., Budapest) 1938. aug. 27-én lépett a ferences rendbe, 1939. aug. 28-án egyszerű, 1942. okt. 4-én örökö fogadalmat tett. 1944. máj. 7-én szentelték pappá. 1948-ban hitoktató, majd az újhatvani rendházba helyezték. 10 éves ítéletéből 1956. júl. 3-án szabadult. Ezután visszakerülhetett a rendbe, ahol hittant és biológiát tanított.

¹³⁴ Heves Megyei Levéltár Pártarchívum 11. fond. 2. 111. ő. e.

¹³⁵ Jelentés a hatvani eseménykről Mucsi Sándor megyei szervező titkár és Egri Gyula megyei titkár aláírással.

¹³⁶ MB – Megyei Bizottság.

¹³⁷ A Heves megyei párbizottságról van szó.

A jelentés arról is írt, hogy június 19-én „Jenei elvtárs a VB gazdasági osztályának munkatársa, Grégász elvtárs Eger városi titkár az autóból kiszálltak a tömeg előtt mintegy 200 méterre és beszéltek velük. Elmondták a tömegek, hogy papjaikat el akarják vinni és meg fogják őket védeni.”

„Balázs elvtárs azonnal felvette a kapcsolatot a rendőrséggel [...] A MB. utasítást adott, hogy küldjenek ki népnevelőket a tömegek felvilágosítására és bírják rá az eloszlásra.” Megtudjuk: „16 népnevelőt küldött a tömeg közé [...] megverték 2 elvtársat [...] a mi népnevelő elvtársaink is hibát követték el, mert a tömeg felé rossz módszerekkel próbáltak dolgozni [...] azt akarták bizonyítani a tömegnek, hogy a ferencrendi papok csirkéfogók.”

A tömeg hangulata ellenséges lett, „...kórusban kiáltották »megvédjük papjainkat, nem hagyjuk vallásunkat, ne hallgassatok a süket dumára« stb.”

Közben – „egyik titkársági tag, Mucsi elvtárs,¹³⁸ kiment Hatvanba. Amikor megérkezett ¾ 5-kor meg ott volt Budapestről »Lombos elvtárs őrnagy«,¹³⁹ aki a tüntetéssel kapcsolatos adminisztratív munkát végezte.”

Lombos Lajos őrnagy egyébként az ÁVH szervezetében az I/4. Szabotázs-elhárító Osztály keretében működött Budapesten. 1950. december 23-án kelt parancssal ebből a szervezeti egységből hozzák létre az önálló I/5. Mezőgazdasági Osztályt, amelynek Lombos Lajos lett az osztályvezetője.¹⁴⁰

„Lombos elvtárs Budapesttel állandóan tartotta a kapcsolatot, 10 percentum adott jelentést és kért utasítást, valamint felhívta a rendházfőnököt is telefonon és közölte vele, hogy ha a tömeget nem oszlatja fel, kizárolag őt teszi felelőssé.” (Kiemelés tőlem. K. F.)

A jelentés is elismeri, P. Kriszten többször megkísérelte a tömeg feloszlását, de eredménytelenül. „A pap újra kiment a tömeg közé és közölte a tömeggel, ha 20 percen belül nem oszlanak el, őket viszik el. Amire a válasz újra az előbbi volt.”

Lombos őrnaggyal közölték, hogy „Budapestről különítmény fog jönni”. Az egység megérkezése után került sor a tömeg feloszlatására.

A párbizottság meghatározta a következő hetek intézkedéseinek rendjét:

– 23 aktív vasutast azonnali hatállyal elbocsátják. Volt köztük 1 párttag és 1 tagjelölt, őket kizárták az MDP-ből. Róluk megállapították, hogy „...mind kizárt szoc. dem. [szociáldemokrata] párttag volt.

– 27 vasutassal szemben fegyelmi intézkedést kell hozni, mert „ők maguk, vagy feleségeik vettek részt a tüntetésen”.

¹³⁸ Mucsi Sándor megyei szervezőtitkáról van szó.

¹³⁹ Lombos Lajos áv. őrnagról van szó.

¹⁴⁰ Borecky Beatrix: Az Államvédelmi Hatóság szervezete 1950–1953. In.: Trezor 1. a Történeti Hivatal évkönyve, Bp., 1999. 95–96. p.

- 10 nyugdíjas vasutastól megvonják a nyugdíjat,
- 10-10 népnevelő megy ki a területre „folytatják az ellenség leleplezését”,
- a vasútvonalon termelési értekezleten elítélik a történeteket.

A jelentésben nem szerepel, de más forrás utal arra is, hogy *internálási kitelepítések sora* is része volt a megtorlásnak.

Egy példa a sok közül: Farkas Mihálynét férjével és gyermekéivel kitelepítették, mert „cselekvőleg vettek rész a tüntetésen”. A „kitelepítő közegek” velük együtt elvitték id. Felföldi Bélánét – Farkasné anyját –, aki „a tüntetésen nem vett részt, azonban a nevezett erős klérus beállítottságú”. (Sic!) Id. Felföldi Béla – nyugdíjas mozdonyvezető – ez idő alatt Hajdúszoboszlón tartózkodott a fiánál, „aki repültiszt”. Felföldi és fia kérte a hatvani pártbizottságot, hogy Felföldiné hazajöhessen. A válasz: „...közöltük ezt az akkor itt tartózkodó Lombos őrnagy bajtársnak (sic!), aki azt a választ adta, visszahozni senkit sem lehet, menjen a férje utána.”

A hívek sújtó internálási és kitelepítési hullámról töredékesen fennmaradt iratok tanúsága szerint az internálásokat Kistarcsán és Recskén hajtották végre, a kitelepítések a Hortobágyra történtek. Az internálótáborokból 1950 augusztusában és szeptemberében szabadultak az ide hurcoltak. 1957 szeptemberében a BM Titkárságon működő rehabilitációs bizottság – kérelemre – több volt internáltnak adott ki rehabilitációs okmányt és ítélt meg 5000–10 000 Ft összegű, egyszeri segélyt. Államosított házaikat és ingóságaikat azonban nem kapták vissza. Az internálást többem nem élték túl.¹⁴¹

Jelentést adott a helyi rendőrkapitány¹⁴² is az eseménykről. A nyomozási anyaghoz képest megtudjuk, P. Kriszten megpróbálta hazaküldeni a népet, de szavának nem volt foganatja. Ezt a jelentés azzal magyarázta, hogy „nem igyekezett a pap határozottan kiállni a hívek felé feloszlatás mellett.” (sic!) A jelentésből kitűnik még, hogy a civil ruhás rendőrököt a tömeg felismerte. A tüntetők létszámát a jelentés de 10 körül 600–700 főre, az esti órákban 600–1000 főre becsüli.

Nem szól a rendőrkapitány jelentés sem a fegyverek érkezéséről és az ezzel kapcsolatos tervekről, sem a bányászokról.

¹⁴¹ Így Veres István (1902), akit 1950. júl. 28-án Recskre internáltak és 1951. dec. 14-én halt meg a táborban. A BM. Titkárság rehabilitálta (10-3142/58/1957. sz. határozat). Feleségét és 5 gyermekét a Hortobágyra kitelepítették. 5000 Ft segélyt kapott a nyomorgó család (BM. Titkárság 6/9/358/1957. Nagy Lajos r. szds. osztályvezető helyettes, Borgas Gyula r. alezredes BM Titkárságvezető. ÁBTL. BM Titkársági iratok.) A fennmaradt – töredékes – rehabilitációs jegyzőkönyvek között fekszik Illés János (1916), Borsányi Lajos (1900) és Pásztor Antal anyaga.

¹⁴² A 7 oldal terjedelmű jelentés Városi Pártbizottságnak, Hatvan címéssel, **** (a vezetéknév olvashatatlan) János kapitányságvezető aláírással.

A hatvani vasúti központ politikai tiszte¹⁴³ 1950. június 27-én adott „Hangujatjelentés” címmel – ez a politikai rendőrség és a párt-apparátus sajátos „műfaja” – írt összefoglalót a június 19-ei tüntetés után történtekről.

Megtudjuk: „90 röpgyűlést tartottunk a vasút területén és a röpgyűlésen a dolgozók elítélték a tüntetésben résztvevőket és kérték, hogy távolitsák el so-raikból...” (Kiemelés tőlem. K. F.) Erre 300 aláírás gyűlt össze. Ha emlékszünk a megyei párbizottsági határozatban foglaltakra, nyomban megértjük, miként működött a hatalom akaratának végrehajtása.

S hogy teljes legyen a kép, a diktatúra még némi kényszermunkát (ezt akkor munka-felajánlásnak neveztek) is realizált a vasutasokon. „A fűtőházi dolgozók is élesen elítélik és munkafelajánlásokkal válaszolnak a tüntetésre.” Ezt követően felsorolják a fűtőházi „felajánlásokat”. „Mi dolgozók így akarunk a klerikális reakciónak válaszolni, hogy magasabb százalékkal és jobb termeléssel építjük a szocialista Magyarországot. Büszkék vagyunk arra, hogy a mi népünket az MDP vezeti, melynek élén szeretett vezérünk és nagy tanítónk Rákosi elvtárs van.” (Majd ismét – most már az osztálymérnökség „felajánlásai” 5–15%-os termelésemelés.)

Mi történt Hatvanban – a ferencesek szemével nézve?

P. Szántó Konrád és Hetényi Varga Károly munkássága megőrizte az utókor számára mindeneket az adatokat és történeteket, amelyek az üldözött egyháziakra vonatkoznak. Ezek részben okmányokkal alátámasztottak, részben csak az emlékezetre támaszkodva őrzik meg a történeteket. Utóbbi esetben az emlékezet esetleges tévedéseivel együtt. Így van ez a vizsgált ügy szereplővel kapcsolatban is.¹⁴⁴

Tény, hogy az 1948-tól új lendületet kapott egyházioldozás. Az iskolák államossításával kapcsolatos jogtiprások,¹⁴⁵ a Mindszenty-per és a prímás személye körüli hisztéria, a szerzetesek elleni rendőrségi hajsza, valamint a kitelepítések megkezdése és a Révai-cikkben foglaltak teljes joggal váltottak ki a hívek millióiban tiltakozást. Áll ez a leginkább érintettekre, a papokra és szerzetesekre. A híresztelések a szerzetesek sorsával kapcsolatban jórészt

¹⁴³ Hrvnyák Gyula.

¹⁴⁴ Szántó Konrád: A meggyilkolt katolikus papok kálváriája. Bp., 1991. 45–47. p.; Hetényi Varga Károly: Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában I. Márton Áron kiadó, Bp., 2000.; Kriszten Ferenc Rafael 508–515. p.; Veres János Géza 613–6230.; Zsiga Sándor András Ke-rubin 613–640. p.; Tarcza József Aurél 590–591. p. Vö. még Beluczky Sándor Cirják 376–378. p. és Kálvin József Kallisz 473–475. p.

¹⁴⁵ A legújabb kutatások összefoglalása a témaban: Az egyházi iskolák államossítása Magyarországon 1948 című konferencia, 2008. szept. 3-án a Lénárd Ödön Alapítvány rendezésében a Sapientia Szerzeti Hittudományi Főiskolán. (Anyaga nyomtatás alatt.)

megalapozottak voltak. Az internálás, kitelepítés, a rendek feloszlatása részben már valóság volt, részben hónapok alatt bekövetkezett. Ami nem következett be – a Szovjetunióba való elhurcoltató –, ugyancsak olyan reális veszély volt, amely bármikor bekövetkezhetett volna. Gondolunk csak a százszázres nagyságrendű „málenkij robot”-ra hurcoltakra, vagy éppen Kovács Bélára,¹⁴⁶ akit a szovjet titkosrendőrség – parlamenti képviselői jogállására tekintet nélkül – hurcolt el.

Ilyen légkörben korántsem tekinthető egyszerűen „rémhírnak” az elhurcoltató említése. Sokkal inkább *fenyegetés*, amelyet a felelem légkörének megteremtői terjesztettek.

A rendi élet bármilyen formája fenntartásának rendőrségi eszközökkel való üldözése nagy erőkkel indult meg. A szerzetesrendek tagjai ellen, akik megkísérletek kapcsolatot létesítenei egymással, koncepciói perek sora indult, és súlyos ítéletek születtek. Példaként említiük az Unum nővérek (Mester Margit) vagy a jezsuiták ellen indított koncepciói pereket, mert ezekben ki-fejtették az ítéletek, hogy valójában a szerzetesrendek kémszervezetek! Nem hagyott kétséget a hatalom arra nézve, hogy semmibe veszi az alkotmányban¹⁴⁷ is deklarált vallásszabadságot, s minden eszközzel hajszát folytat a vallásos emberek, kiemeltem a papság ellen, miközben *állam elleni izgatásnak* tekintette a vallásszabadság sérelmények nyilvános említését. Aki ebből nem értett, nem bírt józan esze használatával!

Mindezt érzékeltek – és természetesen értékelték – a szerzetesek és a hívek. Ami Újhatvanban történt, igen messze állt attól, amit szervezett ellenállásnak lehet nevezni. Sokkal inkább a hívek elkeseredett – spontán – megmozdulása volt, s a szerzetesek ésszerű *felkészülése* az elkerülhetetlenre.

Igen értékes forrás P. Veres János Géza visszaemlékezése a történetről¹⁴⁸ és az utána következő kegyetlen – bűncselekmények sorát megvalósító – bá-

¹⁴⁶ Kovács Béla (1908. ápr. 20., Patacs–1959. jún. 21., Pécs) politikus, 1933-tól a Független Kisgazdapárt (FKgP) tagja, 1939-től országos főtitkárhelyettes. 1941-től a Magyar Parasztszövetség főtitkára. 1944. decembertől az Ideiglenes Nemzetgyűlés, 1945. novembertől a Nemzetgyűlés képviselője. A Belügyminisztérium politikai államtitkára (1944. dec.–1945. nov.), fölművelésügyi miniszter (1945. nov.–1946. febr.). 1945. augusztusától a FKgP főtitkára. Több alkalommal szembe került a MKP politikusaival. A szovjet hatóságok szovjetellenes kémkedés és ellenkormány alakításának hamis vádjával 1947. febr. 26-án letartóztatták. Magyarországi és ausztriai börtönökben tartották fogva (1947–951), majd Moszkvába hurcolták és tárgyalás nélkül az Állambiztonsági Minisztérium határozata alapján 25 évi szabadságvesztésre ítélték. 1955 novemberében átadták a magyar hatóságoknak, 1956 áprilisában szabadult. A forradalom alatt a 2. Nagy Imre-kormány földművelésügyi minisztere (nov. 2–4.). Nov. 4-e után az USA követsége nem adott számára menedék-jogot. 1958 novemberétől haláláig országgyűlési képviselő. A szovjet hatóságok 1989 májusában rehabilitálták. Szobra most a Duna parton – a Palamenttel szemben – áll.

¹⁴⁷ 1949:XX. tv.

¹⁴⁸ Hetényi Varga Károly: Id. mű. Veres János Géza 613–623. p.

násmódról. Talán egyetlen dologban tévedett P. Veres. Péter Gábor személyét valószínűleg összetévesztette Lombos őrnaggyal, aki a rendház lerohanását vezette, de ez a dolgok lényegén mit sem változtat.

Az újhatvani ügy az utókor – és a gyakorló bíró – szemével

Az Újhatvanban történek nyomán folytatott büntetőeljárás a koncepciói perrek azon típusához tartozik, amikor *valós elemek* (a tiltakozó tüntetés ténye) *eltorzításával* kreál a hatalom egy soha sem volt államrend megdöntésére irányuló mozgalmat. Ebben döntő szerepe van annak a konfabulációtól, amely a fegyverekről és a helyi hatalom megragadásáról áll a tényállásban. Figyelmet érdemel, hogy ilyen mozzanat sem a helyi rendőrkapitány igen részletes jelentésében, sem a pártanyagban *nem* szerepel. Mindez utólag került a képhez, amikor a „konstruktőrök” kitervelték, mit lehet „kihozni” a történetekből. Árulkodó jel, hogy az ÁVH – amely egy rozsdás puskacső miatt túvén tett egy falut – egy lépést sem tett tovább a „hazudozó fiatalembert” felkutatására. Szépen elhal az egész kérdés, miután kiverték az érintettekből, hogy mire gondoltak:

A per gerincén – ha tetszik „logikáján” – végigvonul egy sok helyen alkalmazott kommunista taktika, a *dolgok megfordítása*.

Láttuk, párthatározat született arról, hogy 23 vasutast nyomban állásvesztéssel kell büntetni. Ám ez nem mint a párt határozata jelenik meg, hanem „röpgyűléseken”, „a dolgozók követelik”! Így az látszik – mert ez került a sajtóból –, hogy a közhatalom csak a dolgozók követelésének tesz eleget.

Láttuk az egyházzal kapcsolatos párthatározatokat, miként dolgozták ki az egyház felszámolásának programját, többek között a szerzetesek szétszórását. A magyar társadalom többségének korántsem ez volt az akarata, sőt tiltakozott ellene. A paraván mögött tehát *úgy kell megfordítani* az egyházellemes támadást, hogy az egyháziak („fekete reakció”, „imperialista bérencek” stb.) támadnak a „törvényes rendre”, s emiatt kell büntető eljárásokat indítani ellenük.

A „megfordítás” a bűncselekmény alanyi oldalát jelentő *szándék* tekintetében a legszemérménylenebb. Gondolunk csak a kegytárgyak szétszásából és a tüntetés napján folytatott gyöntatásból vagy a szerzetesekért mondott ki-lenced tartásából levont államellenes szándékra való következtetésre.

A per lefolytatása mára a színjáték kategóriájába tartozik. A „nyomozás” során felvett jegyzőkönyvek tartalma megszerkesztett, semmi köze a valósághoz, s kemény fizikai kényszer hatására – erről nem csak P. Veres beszéleggyőzően, de ahányan megfordultak az Andrássy út 60-ban, ugyanigye nyilatkoztak – írták alá az érintettek.

A nyomozási anyag nemcsak nyelvezetében „ÁVH-s”, de tartalmát tekintve is sugallja a célba vett koncepció. Így van ez a terheltek és a tanúk vallomásánál egyaránt. Nem is szólva arról, hogy az „érdektelen tanú”-ként kihallgatták *valamennyien internáltak*, akik teljesen kiszolgáltatottak a hatalomnak.

A bírósági szakaszban a bíróság annyi fáradtságot sem vesz, hogy az anyag egy-egy ellentmondását tisztázza.

Mindez azután történik, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) keretein belül létrejön az Emberi Jogok Bizottsága, kiemelve az emberi jogok fontosságát, s 1948. december 10-én az ENSZ Közgyűlés elfogadta Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát.¹⁴⁹

A civilizált világ államai Európában 1950-ben írták alá Rómában az Emberi Jogok Európai Egyezményét.¹⁵⁰

Nálunk ebben az időben néhány száz ember tiltakozása a hatalom brutális fellépését eredményezte.¹⁵¹

Nem enyhít ezen az sem, hogy az ügy elítéltjei 1954–1956 júliusá között – kegyelemmel – visszanyerték szabadságukat. Kivéve P. Krisztent, aki 1952. április 20-án távozott az élők sorából.

Az 1990. évi XXXVI. tv. alapján végül a Fővárosi Bíróság¹⁵² mondott ítéletet 2000 februárjában az újhatvani koncepció eljárás felett, kimondva, hogy az elítélek *semmisek*.¹⁵³

Amikor Szántó Konrád 1991-es könyve 165 pap kálváriáját tárta fel,¹⁵⁴ úgy gondolta: „Hát, ez bizony igen nagy reveláció lesz mindenki számára!” A reveláció elsődleges jelentése a velumnak, a fátyolnak eltávolítása valamilyen titokról ismeretlen igazságról.

Sajnos nem egészen így történt. Poszkommunista–posztmodern világunkban mindez már megszokott dolognak számít. Pedig nem szabadna, hogy az legyen. A társadalom megkérgetedett. Mégis... Talán a meghozott áldozatok lassan-lassan feloldják ezt a kérget. Ezért beszélünk róluk... akár alkalmás, akár alkalmatlan.

¹⁴⁹ A magyar szöveg: Emberi jogok nemzetközi okmányok gyűjteménye (Egyesült Nemzetek, New York, 1948.) 1–8. p.

¹⁵⁰ Magyar szöveg: Acta Humana No. 6–7.

¹⁵¹ Szántó Konrád 300 internálsról és 38 család kitelepítéséről is ír. Szántó: Id. mű 45. p.

¹⁵² Máziné dr. Szepesi Erzsébet bíró.

¹⁵³ Fillér Rezső 1964-ben, majd 1967-ben is kegyelmi úton kérte, hogy mentesítsék ingatlan vagyona ½ részének elkobzása alól – ezt a kérelmet minden esetben elutasították. 1988-ban 8 gyermeké kérte a mentesítést, ez az eljárás 1990-ig húzódott, végül a semmisségi törvény oldotta meg a helyzetet. A feltalálható iratok között Veres Jánosról fekszik el egy büntetett előélet hátrányos következményei alól bírói mentesítő végzés 1973. okt. 8-áról (Fővárosi Bíróság B. 959/1973., dr. Horváth Tibor tanácselnök).

¹⁵⁴ Úgy vélte, ez a szám 200-ra fog bővülni.

Koncepciók perek a kommunista egyházpolitika kelléktárában – avagy katolikus papok elleni kirakatperek és titkos eljárások

I.

A bolsevik ideológiával vallásról, erkölcsről, államról és jogról

A magyarországi viszonyokra – 1945 után – közvetlenül hatást gyakorló *bolshevik ideológia* (és gyakorlat) a marxizmus-leninizmusnak nevezett nézetrendszeren alapszik. A marxizmus – mint az közismert – a német filozófia materialista ága.¹⁵⁵ Sajátja volt az az agitatív szellem, amely az elméletet a gyakorlattal egyesítve a társadalmi rend megváltoztatására törekedett, s így a *francia forradalmi materializmus* örököse lett. Közismert, hogy Marx és Engels a vallást „a nép ópiumának” tekintette. Közösen írt munkájukban „A szent család”-ban már 1845-ben éles támadást intéztek a polgári rend s ezen belül a vallás, az erkölcs, a családi élet ellen.

F. Engels Anti-Dühringjében¹⁵⁶ a vallás állami betiltását követelő *Dühring* nézeteinek bírálata során fejtette ki a vallással kapcsolatos nézeteit. Eszerint mindenféle vallás a külső hatalmaknak a fantasztikus visszatükröződése az emberek fejében, a társadalom az összes termelési eszközök birtokba vételével valamennyi tagját felszabadítja, s akkor tűnik el az utolsó idegen hatalom, amely még visszatükröződik a vallásban, „eltűnik maga a vallási visszatükröződés, abból az egyszerű okból, mert akkor már nincs többé mit visszatükröznie.” (Kiemelés tőlem: K. F.)

V. I. Lenin úgy vélekedett, hogy a legújabb korban a vallás gyökerét a töke vak hatalmától való félelem alkotja. Lenin szerint: fel kell lépni azon revisionista nézetekkel szemben, hogy a vallás az ember magánügye. Nem magánügy azonban a vallás a párthoz tartozás szempontjából! Lenin az ateista propagandát az osztályharc részének tekinti, s eszközeit az osztályharc mindenkor érdekeinek rendeli alá. Lenin a vallás „megszűnését” soha sem bízta „spontán folyamatokra”, netán a véletlenre, s különösen nem a távoli jövőre.

Lényeges tényünk szempontjából az az álláspont, amelyet Lenin az erkölcsről vallott: „Tagadunk minden olyan erkölcsöt, amelyet embereken, osz-

¹⁵⁵ Vö.: Kecskés Pál: A bőlcselet története, Bp., 1981. 407–428. p.

¹⁵⁶ Friedrich Engels: Anti-Dühring, Dühring úr forradalmasítja a tudományt, Bp., 1963. 310. p.

tályokon kívül álló fogalomból vezetnek le... Erkölcsünket a proletariátus osztályharcának érdekeiből vezetjük le, [...] számunkra az erkölcs a proletár osztályharc érdekeinek van alárendelve. [...] Erkölcs az, ami elősegíti a régi kizsákmányoló társadalom elpusztítását és valamennyi dolgozó egyesülését a kommunisták új társadalmát megteremtő proletariátus körül.”¹⁵⁷

A kereszteny teológiában elfogadott erkölcs fogalomra ezzel szemben: „az ember helyes Istennek tetsző cselekvéséről szóló tanítás, mely Isten kinyilatkoztatásán alapul”.¹⁵⁸ Az erkölcsről vallott két felfogás közötti különbség aligha igényel magyarázatot.

A jogról vallott nézek az erkölcsről vallottakkal lényegileg azonosak.

A fékezesett vallásellenes gyűlölet gyökereit keresve minden bizonnal Nyikolaj Bergyajevnek¹⁵⁹ kell igazat adnunk: „Lehetetlen a kommunizmust megérteni, ha csak mint társadalmi vagy gazdasági rendszert nézzük. A vallásellenes propaganda szenvedélyességét és a Szovjet-Oroszországban végrehajtott vallásüldözést csak akkor érthetjük meg, ha a kommunizmusban valamiféle vallást ismerünk fel, amely le akarja váltani a keresztenységet. Csak egy vallás – nem pedig egy gazdasági vagy politikai tan – állítja magáról, hogy birtokában van az abszolút igazságnak, kizárolagosan és nem túrvé konkurenciát maga mellett. Csak egy egyház adhat ki az egész birodalom lakosságára kötelező »katekizmust«. Más szóval a *kommunizmus azért üldöz minden vallást, mert maga is az!* És mint olyan, »egyetlen igaz vallás«, ezért nem bírja elviselni a többi »hamis vallás« tételeit. Saját hitélt akarja kényszerrel, erőszakkal keresztlivinni, anélkül, hogy törődne az emberi szellem szabadságával. Ez a végleges »*világ vallása, utolsó, végleges tagadása a másvilágnak és szellemi életnek*. Eppen ez ad neki spirituális és misztikus jelleget.”¹⁶⁰ (Kiemelések az eredetiben. K. F.)

A szovjet vallásüldözés legújabb összefoglalását – a magyar szakirodalomban – Gereben Ágnestől olvashatjuk.¹⁶¹

¹⁵⁷ Vlagyimir Iljics Lenin: Összes művei 31. kötet 94. o. (Komszomol III. kongresszusán elmondott beszéd) Vö. még: 298. p.

¹⁵⁸ Karl Rahver-Herbert Vorgrimler (Kuno Füssel): Teológiai kisszótár, Bp., 1980. 182. p.

¹⁵⁹ Bergyajev, Nyikolaj Alexandrovics (1874–1948) orosz filozófus. Filozófiai pályáját mint marxista kezdte, de egy idő múlva az istenkeresők csoportjához csatlakozott. 1922-ben ezért emigrálni volt kénytelen. Párizsban telepedett le. A későbbiekben a francia idealista, majd egzisztenciálista filozófiával állt szoros kapcsolatban.

¹⁶⁰ Bergyajev: A kommunizmus igazságai és hazugságai, Kairosz, Bp., 43. p.

¹⁶¹ Gereben Ágnes: Egyház az ateista államban 1917–1925, PolgART, 2001.

A háborús vereség néhány következménye Magyarországon¹⁶²

Attól a pillanattól kezdve, hogy a szovjet haderő 1944 októberében megindította a hadműveleteket Magyarország meghódítására, megkezdődött az a folyamat, amely egy új – a korábbi (s nemcsak a nyilas) hatalommal élesen szemben álló –, tényleges hatalmi helyzetet hozott létre. Ezt a folyamatot elősegítette az a tény, hogy a háborús események következtében szétesett az államgápezel. Magyarország az 1947-es párizsi béke ratifikációjáig nemzetközi jogi értelemben is *megszállt ország volt*, ahol a polgári élet, az újjászervezett kormányzati apparátus egy célt szolgált: a Vörös Hadsereg hadműveleti célját.

Első perctől jelen volt tehát a kialakuló *új hatalom kettőssége a koalícióban belül:*

- a kormányzati adminisztráció, amely a fegyverszüneti állapothoz illesztette a polgári újjászervezést, és
- a politikai megtorló-megfélemlítő kemény mag, amely mindenkor a szovjet szervek akaratát valósította meg, s csaknem kizárolag a *kommunisták* ból szerveződött.

Kétségtelen tény, hogy minden vonulatra legfelsőbb szinten a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) felügyelt. A politikai életben a *polgári értékkek képviselő kormányzópárt felszeletelésére, az ún. szalámitaktika* kierőszakolásához vezető hatalmi harc előidézésére indult el. A folyamatos polgárháborús pszichózis mesterséges megteremtése volt ugyanis a nyílt kommunista hatalomátvétel egyik nagy fontosságú propagandafejevőre.

Nem lehetett kétséges az 1945-ös választások győztesei előtt sem,¹⁶³ hogy mit is jelent valójában K. J. Vorosilov marsall¹⁶⁴ intervenciója a miniszteri tárca szétszűtsésénél.¹⁶⁵ Vorosilov fellépése azt eredményezte, hogy a fegyveres hatalmat jelentő miniszteriumok a kommunisták irányítása alá kerültek. A szovjet hatóságok ezzel az aktussal mintegy „értelmeztek” a Jaltában kötött megállapodás valós jelentését az ő olvasatukban: „minden népnek joga van arra, hogy megválassza azt a kormányformát, amelyben élni akar”, a nagyhatalmak, csak a „belői béke feltételeit” teremtik meg.¹⁶⁶

¹⁶² Vö.: Törvénytelen Szocializmus – Szerzők: Balogh Margit, Botos János, Habuda Miklós, Izsák Lajos, Markó György, Svéd László, Szomszéd Imre, Vértes Róbert, Szakács Sándor, Zinner Tibor (szerk.: Révai Valéria), Bp., 1991. (a továbbiakban: T. Sz.) 15–46. p.

¹⁶³ Akik abszolút többséggel is rendelkeztek!

¹⁶⁴ Vorosilov, Kliment Jefremovics (1881–1969) a Szovjetunió marsallja, a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének elnöke.

¹⁶⁵ 1946. május 20-án a Független Kisgazda Párt Politikai Bizottsága határozatban követelte az államhatalmi, államigazgatási és rendőrségi szervek vezető állásainak a választási eredményekhez igazodó „arányosítását” – eredménytelenül.

¹⁶⁶ Teherán, Jalta, Potsdam, Bp., 1969. 166–167. p.

A diktatórikus kormányzat legfontosabb eleme a *terror*. Ez a terror erkölcsstelen és jogtalan, s ha az állam jogtalan terrort alkalmaz, tarthat attól, hogy a társadalom fellázad. Ennek a feltételezett lázadásnak a diktatúrák leggyakrabban egy újabb terrorral veszik elejét. Más szóval meg kell félemlíteni a társadalom egészét. A végső cél a társadalom akaratának szétzúzása az egyes ember szolgai alávetése. A Szovjetunióban minden a lenini-sztálini időszakban folyamatosan ment végbe.

A magyar egyházak az új körülmenyek között – magától értetődően – humánus alapon ott folytatták tehát embermentő tevékenységüket, ahol a „barna pogányság” világában abbahagyottak. Ennek az áldozatvállalásnak lett vértesnúja Győr püspöke, báró *Apor Vilmos*.¹⁶⁷ Nem kevesebből van szó tehát, mint arról, hogy a szovjet hatalom magyarországi képviselete és az egyházak – élén a legnagyobb létszámú római katolikus egyházzal – között az első összecsapások az általános moralitás sikján történtek meg.

Ennek a küzdelemnek a kezdetektől volt bátor és elszánt képviselője *Mindszenty József*¹⁶⁸ veszprémi püspök majd esztergomi érsek, hercegprímás.

Mindszenty József – akit 1945. szeptember 15-én nevezett ki XII. Pius pápa a magyar katolikus egyház élére – így összegezte a vallásszabadság kommunista értelmezését: „A szovjetszerű vallásszabadságban nincs benne az Egyház kulturális, társadalmi és karitatív tevékenységének engedélyezése, ahogyan mi azt Nyugaton ismerjük. A magyar kommunisták, akik ismerték a moszkvai elméletet és gyakorlatot, itthon a magyar Egyház akkor helyzetének megfelelően azt hangsúlyozták, hogy nem szándékuk az Egyházt eddig működési területeiről kiszorítani. [...] Szükebb pártkeretekben természetesen a marxi téTEL volt érvényes: a vallásos ideológia felépítmény, az elnyomott és kizákmányolt nép elbutítását szolgálja. Csak párttagoknak adták elő Lenin tanait arról, hogy a marxizmus minden vallást és az összes egyházakat valamennyi vallási intézménnel együtt a polgári reakció szervének tekint.”¹⁶⁹

¹⁶⁷ Apor Vilmos báro, altorjai (1892. febr. 29., Segesvár–1945. április 2., Győr) Innsbruckban tanult teológiát, 1915-ben szentelték pappá. Káplán (1915–1918), majd Gyula város plébánosa. Részt vesz a szociális szervezetek munkájában, a „szegények plébánosának” nevezik. XII. Pius 1941-ben győri püspökké nevezte ki. A Katolikus Népszövetség újjászervezésén dolgozott, a Katolikus Ifjúmunkás-mozgalom elnöke. 1943-ban a Katolikus Szociális Népmozgalom programját dolgozta ki. 1944-ben levélben tiltakozott a fajüldözés ellen és tevékenyen részt vett az üldözöttek mentésében. A szovjet megszállás alatt a püspökvár pincéjében adott menedéket lányoknak és asszonyoknak. Az ő védelmük közben egy szovjet katona 1945. márc. 30-án halálosan megsebesítette. II. János Pál pápa boldoggá avatta 1997-ben.

¹⁶⁸ Lásd a 93. lábjegyzetet.

¹⁶⁹ E. 79. p.

Mindszenty első főpásztori szózata¹⁷⁰ a hadifoglyok emberi jogainak tiszteletben tartásáról, az elesett katonák megbecsüléséről és az értük való imárról szólt. Szolt még az egész társadalmat alapvetően érintő kérdésről, az igazolási eljárásról: „az igazoló eljárás tölti el szorongó aggódással sokak lelkét. Mi bízni akarunk az eljáró közegek méltányosságában és igazságszeretetében... Kicsiny nemzét vagyunk, bosszú és megtorlás címén nem irthatjuk egymást.” A vallásszabadság és a demokrácia a főpásztori szózatban a maga teljességében és eszmei tisztaságában áll előttünk: „Hogy pedig nemzeti létiunk és hazánk fennmaradását biztosítsuk, ragaszkodunk szent hitünkhez, amely hazánkat és nemzetünket ezer éven át fenntartotta. Nem üres mondás, hanem történetileg igaz tény, hogy kard szerezte, kereszt tartotta fenn a hazát. Egy állam sem tudott fennmaradni, mely nem az igazságra és erkölcsre épült, már pedig az igazság oszlopja Szent Pál szerint az egyház (I.Tim. III. 15.)... A demokrácia, a szabadság jelszavával indulunk az új élethetek. Milyen szép jelzavak ezek! A demokrácia azt jelenti, hogy a nép minden egyes tagja, minden egyes rétege egyenlő jogokkal vesz részt, közvetve, vagy közvetlenül a közügyek intézésében.”

Megkerülhetetlenül felvetődik a kérdés: vajon a hercegprímás küzdelmét mennyire támogatták 1944-től az újjáalakult magyar politikai pártok?

Magyarországon sokan – közöttük történések is – szívesen beszéltek az 1945–48 közötti demokráciáról és az e folyamatot lezáró fordulat évről. Prof. M. Kiss Sándor a kor kiváló kutatója pályája kezdetétől minden, ebben a témaörben tett megnyilatkozásában „senyegetett”, „korlátozott” demokráciáról beszél, teljes joggal. Valamirevaló magyar politikusnak tudnia kellett, hogy a hatalom a Szovjetunió és a szovjet vezetés által irányított kommunisták kezében volt. A kommunisták, mint a végrehajtó hatalom eszközét a belügyet és annak összes létrehozható eszközét, azonnal a kezükbe kaparintották. Igy került sor 1945. január 17-étől Péter Gábor vezetésével (de szovjet tanácsadók felügyelete alatt) a Politikai Nyilvántartó Iroda (majd Rendészeti Ügyosztály) megszervezésére. Május közepére már működött a Vidéki Főkapitányság.¹⁷¹

A politikai osztály személyi állománya 95%-ban kommunista párttagokból szerveződött. 1946 márciusában a politikai rendőrség 35 ezer embert tar toztatott le Magyarországon. Közülük soknak nemcsak, hogy köze nem volt a nácizmushoz, hanem antifasiszta, sőt ellenálló magatartást tanúsítottak,

¹⁷⁰ E. 62–63. p.

¹⁷¹ Politikai osztályát Tömpe András vezette. Vö.: Cseh Gergő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata 1945–1990. In.: Trezor 1 – a Történeti Hivatal évkönyve 1999. 73–90. p.

igaz, ennek során nem a kommunista oldalon álltak. Ha kellő figyelmet szentelünk az MKP főideológiásának – a kiemelkedő koncepciói perek, közöttük a Mindszenty-per egyik „társszerzőjének” – Révai Józsefnek¹⁷² –, a Szabad Népben megjelent – a „reakcióról” írott cikkéből¹⁷³ választ kaphatunk arra, hogy kik kerültek a közeljövő üldözötteinek véget nem érő listáira. „Reakciós az, aki antikommunista.” Más szavakkal: ellenség mindenki, aki nem kommunista, avagy nem támogatja a kommunista párt politikáját. Így egy csapásra milliókra tágult az ellenség köre *csaknem az egész társadalomra*. Körvonala zódott tehát a „búnös nemzet” elleni büntetőhadjárat ideológiája. *Az első számú közellenség így a katolikus egyház lett.*

A hercegprímás, mint a magyar katolikus egyház feje, rendkívül rövid idő alatt egy sajátos konfrontációs rendszer középpontjába került. Nemcsak a kommunistákkal ütközött össze, de a nem kommunista politikusok egy részével is, akik politikai megfontolásból nem vállaltak konfrontációt a kommunistákkal. *A prímás tehát gyakorlatilag anélküli, hogy politizált volna, politikailag légiures tére került. Ez a helyzet a későbbiekben elősegítette izolálódását.* A feltett kérdést tehát úgy is lehet vizsgálni, hogy a „makacs” főpap került szembe a politikai hatalommal, de lehet úgy is – s a történelmi tényeknek ez felel meg –, hogy egy adott politikai helyzetben a katolikus egyház feje a kereszteny etika alapján került szembe különöző minőségi fokon a diktatórikus és a demokratikus politikai tényezőkkel. Úgy véljük a Mindszenty-kérdés itt mutat túl önmagán. A lényeg ugyanis a magyarországi katolikus egyház első szolgájának *etikai alapzatú küzdelme a diktatúrával*. Mindszenty József végül is úgy politizált, hogy klasszikus értelemben nem politizált, hanem egy erkölcsi világképet védett. Küzdelme egyrészt így válik konkréttá, és így válik általános értelemben példa értékűvé. A diktatúra megteremtését egyelőre időszerűtlennek tartó sztálini utasítás azonban nem jelentette azt,

¹⁷² Révai József [Léderer József] (1898. okt. 12., Budapest–1959. aug. 4.) kommunista politikus. Középiskolás korában csatlakozott a Galilei Körhöz. Egyetemi tanulmányait Bécsben és Berlinben folytatta. 1918 novemberében a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) egyik alapítója és a Vörös Újság belső munkatársa. A kommün bukása után emigrált. Az illegális KMP Központi Bizottságának (KB) pötttagja, majd tagja (1926–1930). 1930-ban Magyarországra küldték, itt 3 és fél év börtönre ítélték. 1934–1937 között Moszkvában a kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága (Komintern VB), a II. világháború alatt a moszkvai Kossuth rádióban munkatársa. 1944-ben a Vörös Hadsereggel tért vissza Magyarországra, 1944–1956 között a Magyar Kommunista párt (MKP) majd a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetőségében (KV), 1945–1946, majd 1948–1953 között a titkárság tagja. 1953 júniusában és 1956. júliustól októberig a Politikai Bizottság (PB) tagja. A párt legfőbb ideológusa, a hatalomátvétel után a kulturális élet irányítója. 1949. júniustól–1953. júliusig népművelési miniszter. A Magyar Tudományos Akadémia tagja (1949).

¹⁷³ 1945. július 22.

hogy a Rákosi Mátyás¹⁷⁴ vezette MKP ne folytassa teljes erővel a „párt öklénék” nevezett Államvédelmi Osztály (majd Államvédelmi Hatóság) – a hírhedt ÁVO, ÁVH Péter Gábor¹⁷⁵ vezetésével – kiépítését és a civil társadalom elleni mindenirányú hadviselést.¹⁷⁶

Az ún. népbíróságok felállítása¹⁷⁷ valamint az internálások rendszere¹⁷⁸ okán Bibó István¹⁷⁹ „A Magyar demokrácia válsága” című tanulmányában már 1945-ben jelezte, hogy kibontakozóban van a *terror*. A rendkívüli hatalom-koncentráció Moszkva céljait szolgálta. Sztálin¹⁸⁰ 1947-ben nyíltan szakított a nyugati szövetségesekkel, majd a KOMINFORM¹⁸¹ alakuló ülésén

¹⁷⁴ Rákosi Mátyás [Rosenfeld Mátyás] (1892. márc. 9., Ada–1971. febr. 5., Gorkij, Szovjetunió) külkereskedő, kommunista politikus. A Keleti Kereskedelmi Akadémia elvégzése után (1912) ösztöndíjas Hamburgban, majd Londonba utazott. Az első világháborúban zászlósként szolgált, 1915-ben orosz fogásba esett, Csitában bekapcsolódott a forradalmi mozgalomba, majd 1918-ban Pétervárra került és innen utazott 1918 májusában Szabadkára. 1918 november végén csatlakozik a Kommunisták Magyarországi Pártjához és a párt vidéki titkára lett. 1919-ben a magyar kommunálattal népbiztos, áprilistól a fronton Kárpátalja teljhatalmú megbizottja, júniusban a Vörös Örség parancsnoka. 1925 szeptemberében Budapesten elfoglalt, majd 8 és fél év börtönre ítélték. 1935-ben a második Rákosi-perben a kommün alatt betöltött szerepéért életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. Fogolykere keretében a Szovjetunióba távozott, ahol a Kommunista Internacionálé tisztségviselője lett. 1944 decemberében tért vissza Magyarországra. 1945–1956 között a MKP (MDP) PB tagja, főtitkár, első titkár. 1945. febr. 24–1956. júl. 18-áig miniszterelnök-helyettes, és államminiszter, 1952. aug. 25–1953. júl. 4-éig kormányfő. Vezetésével a szovjet érdekek maradék nélküli kiszolgálásával véres diktatúrát valósított meg Magyarországon. 1956. júliusi ülésén az MDP KV leváltotta elsőtitkári posztjáról. Ez után a Szovjetunióba emigrált és nem térhetett többé vissza Magyarországra.

¹⁷⁵ Péter Gábor [polgári nevén: Eisenberger Benjámin] (1906–1993) szabó, pártmunkás, államvédelmi altábornagy, könyvtáros. 1931-től a kommunista párt tagja, a szovjet titkosszolgálat fedőszerve – a Vörös Segély – munkatársa. 1932-ben Moszkvában, a Vörös Segély kongresszusán szervezte be a GPU. Az ÁVO–ÁVH vezetője, Rákosi akaratának kiszolgálója. 1953-ban Rákosi parancsára letartóztatták cionista összeesküvés vádjával. 1954-ben életfogytig tartó büntetését 1957-ben 7 évre változtatták. 1960-ban egyéni kegyelemmel szabadult. Ezt követően könyvtárosként dolgozott.

¹⁷⁶ A belharcokról bővebben nem szólunk. A 474 „munkásmozgalmi” elítélt számszerűen is elemezik a több mint 400 000 elítélt, vagy internált ártatlan magyar állampolgárhoz képest.

¹⁷⁷ 81/1945. M. E. sz. rendelet, később részletezzük.

¹⁷⁸ Hatályba léptette az Ideiglenes Kormány a 4352/1920., 30325/1920. BM., továbbá a 8130/1939. M. E. és a 760/1939. BM. rendeletet. Vö. részletesen Hantó Zsuzsa: Ítélet nélkül. In.: Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis IV. (szerk.: Görgyényi Ilona, Horváth M. Tamás, Szabó Béla, Várnay Ernő) 101–136. p.

¹⁷⁹ Lásd a 116. lábjegyzetet.

¹⁸⁰ Sztálin, Joszef Viszárionovics Dzsugasvili (1879–1953) 1922 áprilisától a SZK(b)P főtitkára, a Szovjetunió teljhatalmú diktátora, a világtörténelem egyik legvéresebb kezű zsarnoka.

¹⁸¹ Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája. Az 1947. szeptember 22–27-én tartott kongresszuson jött létre a megszűnt KOMINTERN (Kommunista vagy III. Internacionálé) helyett, amelynek megszűnését a VII. kongresszus 1944. május 15-én mondta ki. A Sztálin által létrehozott

közölte vazallusaival: „*meg kell gyorsítani a társadalmi haladást*”. A címmeltek – közöttük Rákosi Mátyás – előtt vitán felül állt, hogy a sztálini típusú állami berendezkedés azonnali megteremtése¹⁸² a soron következő feladat, ami egyet jelent a hagyományos magyar államberendezkedés megszüntetésével és az évezredes magyar *kereszténység megsemmisítésével*.

Az ÁVO 1947. április 11–12-én megtartott országos értekezletén kapta meg a politikai vezetéstől a parancsot az „*új demokrácia*” megteremtésére.

Az egyház elleni stratégia felépítése

A háború utáni magyar társadalom túlnyomó többsége vallásos, s a római katolikus egyház tagja volt.

Az 1944. év végén hatalomra került új politikai elitben – ha nem is volt mindegyikük kifejezetten ateista – egyetértés volt: „az antiklerikalizmus, mely az egyházak – főleg a katolikus egyház – túlzott szellemi és politikai befolyása ellen irányult.”¹⁸³

Bizonnyal igaz *Ormos Mária* vélekedése, amely szerint a hatalomra törő MKP elől „nemcsak az egyháznak mint intézménynek lehetetlenné tétele miatt, hanem azért is, mert így az állandó politikai nyomás miatt a templomba sem volt tanácsos menekülni”.¹⁸⁴ Emellett igaz az a megállapítása is: „A XX. századi diktatúrák története mutatja, hogy a totális rendszerek minden idegen befolyást ki akarnak küszöbölni mind a politikából, mind a társadalom életének egészéből.”¹⁸⁵

A harcos ateizmus elvi álláspontját képviselő bolsevik ideológiá – mint az *Jemeljan Jaroszlavszkij*¹⁸⁶ nyomán jól ismert – csak olyan módon tudta elképzelni a társadalom feletti uralmát, ha a számára „idegen befolyást” jelentő is-téhítet végérvényesen megszünteti. E stratégiai cél elérését szolgálta a „progresszió” és a szabadságjogok érvényesülését hangoztató megtévesztés, a nyers fizikai erőszak, a tömegmegmozdulásokkal történő manipuláció, az állam és az egyházak közötti „megegyezések”, a sajtóban folytatott hecckam-

---

KOMINFORM tagjai voltak: az albán, bolgár, csehszlovák, jugoszláv, lengyel, magyar, román, szovjet, francia és olasz kommunista pártok. A szervezet székhelye Belgrád, majd Bukarest volt. 1956-ban oszlatták fel.

¹⁸² Korábban a KOMINTERN az egyes kommunista pártok önálló cselekvéséről határozott és nem tartotta időszerűnek a proletárdiktatúra megvalósítását.

¹⁸³ T. Sz. 13. p.

¹⁸⁴ T. Sz. 10. p.

¹⁸⁵ Uo.

¹⁸⁶ Jemeljan Jaroszlavszkij: Lenin, a kommunizmus és a vallás, Moszkva, 1933. Uő.: A kommunizmus és a vallás, Bp., 1959., valamint a *Bezbozsni* (Ateista, vagy Istentagadó) című folyóiratban 1920–24. között megjelent írásai.

pányok. Ezt azonban csak a legmagasabb kommunista fórumokon mondta ki nyíltan. Az egyház elleni harcban kulcsfigurák voltak olyan renegát (aposztata) keresztenyek, akik a kommunista párt tagjaként léptek fel volt egyházu ellen, vagy egyházu kebelén belül – a szovjet „Élő Egyház” mintájára – a „békemozgalom” álcájában buzgólkodtak az egyház(ak) önfelszámolásában.

Az első csoport kiemelkedő figurája *Ortutay Gyula*,¹⁸⁷ akinek „titkos belépését a pártba” az MKP titkársága 1945. március 7-én elfogadta.¹⁸⁸ Ortutay azonban a nyilvánosság előtt továbbra is, mint a Kisgazdapárt kultuszminisztere szerepelt, még 1949-ben is.

Utóbbita példa *Esty Miklós*,¹⁸⁹ aki mint pápai kamarás rendszeresen megjelent a Vatikánban és Pátkay fedőnéven a politikai rendőrség egyik legveszélyesebb ügynöke volt.

A kommunisták, a belügyet mint a végrehajtó hatalom legkeményebb eszközét azonnal a kezükbe kaparintották. Így került sor 1945. január 17-től Péter Gábor vezetésével (de szovjet tanácsadók felügyelete alatt) a Politikai Nyilvántartó Iroda (majd Rendészeti Ügyosztály) megszervezésére. Május közepére pedig már működött a Vidéki Főkapitányság.¹⁹⁰

Az egyház felszámolására az ÁVO-n belül Rákosi utasítására már 1946-ban létrehoztak egy alosztályt kizárolag az „egyházi ügylek” kezelésére. Az Egyházigyi Alosztály vezetésére *Tihanyi János* államvédelmi tiszt kapott kinevezést.¹⁹¹ Az alosztály feladatakoré jórészt az 1951-ben felállított Állami Egyházigyi Hivatal vette át. Megszervezték – részben egyháziakból, részben civilekből – az ügynökhálózatot is, amely lényegében 1990-ig működött váltózó hatásfokkal. Erkölcsei, támadhatóságra alapozott zsarolás, fizikai kínzás vagy kényelem- és vagyonszeretet, karriervág, vagy gőg kielégítését célzó vesztegetés volt a leggyakrabban használt eszköz.¹⁹²

¹⁸⁷ Lásd a 109. lábjegyzetet.

¹⁸⁸ MSZP (Magyar Szocialista Párt) Politikatörténeti Intézet Levéltára (PI.) 274. f. 4. 20. 6. e.

¹⁸⁹ Esty Miklós (1895. nov. 28., Budapest–1973. okt. 22., Budapest) banktisztviselő, Csernoch János hercegrimás kísérője. 1927-től pápai világi kamarás, az Actio Catholica országos alelnöke, Országos Szakosztályi elnök, a Szent István Társulat delegált adminisztrátora és több bizottságának tagja. Az Országos Szövetkezeti Hitelintézet ny. ügyvezető igazgatója, a Budapesti Római Katolikus Hittudományi Akadémia örökösi tiszteletbeli tagja (1973). A Pápai Szent Szilveszter Rend kommendátora, a Pápai Nagy Szent Gergely Rend lovagja.

¹⁹⁰ Politikai osztályát Tömpe András vezette. Vö.: Csch Gergő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlat 1945–1990. In.: Trezor 1 – a Történeti Hivatal évkönyve, 1999. 73–90. p.

¹⁹¹ A Legfőbb Ügyészszék B.18 300/1989., megállapítás a Mindszenty-per perjújtási nyomozása során.

¹⁹² Lénárd Ödön: Erő az erőtlenségből. Eszmélődés élmények és dokumentumok fölött a magyar katolicizmus helytállása köréből a kommunista diktatúra alatt. Kézirat a Kahler-bizottság anya-

Az egyház bomlasztásának – a hatalom berkein belül nyíltan bevallott – szervezete *egyházon belül a béképapi mozgalom*¹⁹³ volt. Őse a Szovjet-Oroszországban, 1922-ben létrehozott Elő Egyház volt.¹⁹⁴ A mozgalomszámára „megszerzett” papok esetében a hatalom ugyancsak nem válogatott az eszközökben.

A nem katolikus egyházak ellen – bár a diktatúra első számú ellenségének a katolikus egyházt tekintette¹⁹⁵ – a hatalom ugyancsak fellépett, s megkísérelte a teljes ellenőrzés megszerzését elszorvasztásuk érdekében.

A vallásszabadság gyakorlata 1945 után – a törvény háttér változásai

Egy polgári berendezkedésű államban *nincs államvallás*. Az egyház tagjai önként vállalják az egyházhoz tartozás tényét, s mint az állam egyenlő jogú polgárai élnek jogaikkal és teljesítik kötelezettségeiket. A polgári állam ugyanis az alkotmányában elfogadott alapjogok és szabadságok szerint a valósok szabad gyakorlását és az egyházak szabad működését szavatolja, s belső ügyeikbe nem avatkozik. Ilyen módon az állam és az egyház egymással *mellérendeltségi* kapcsolatban van.

Magyarországon az Ideiglenes Nemzeti Kormány meghirdette a *vallásszabadságot s a felekezetek egyenjogúságát*. Az egykorú katolikus sajtó (Vigilia) így értékelte az új viszonyokat: „Az egyház így szilárd bástyák mögül, a sokszor kényelemre, tunyaságra kísértő biztos fedezékből Isten szabad ege alá került” s az állami pártfogás megszűntével „...hívei védelme alá kell húzódnia”.

De vajon húzódhatott-e? A jog szavai és a gyakorlat kiáltó ellentétet mutattak. Az 1946:I. tc. deklarálta: „Az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai különösen: a személyes szabadság, jog az elnyomástól, felelemtől és nélkülvilágostól mentes emberi élethez, a gondolat és vélemény szabad nyilvánítása, a vallás szabad gyakorlása, az egyesületi és gyülekezési jog, a tulajdonhoz, a személyi szabadsághoz, a munkához és méltó emberi megélhetéshez, a szabad művelődéshez való jog s a részvétel joga az állam és önkormányzatok életének irányításában.

---

gában. Rámutat a béképapi mozgalom két – excommunicált – atya: Horváth Richárd és Bereszóczky Miklós, valamint a miniszterelnökségi államtitkári posztot betöltő Balogh István „beszervezésére” (29–47. p.). A zsarolás és megvesztegetés módszerét kombinálta később is a hatalom a legfelsőbb szinten is, így Máté János esetében.

¹⁹³ 1950 augusztusában indította Bereszóczky Miklós, akit 1958. február 2-án excommunicált Rómába, s csak 1971. október 3-án oldották fel az egyházi büntetést.

¹⁹⁴ Vö.: Alekszandr Szolzsenycin: A GULAG Szigetvilág 1918–1956. Bp., 1993.

¹⁹⁵ PI. A. 276. f. 65/30. ő. e. Rákosi Mátyás felszólalása az MDP KV 1953. február 17-ei ülésén: „A helyzet az, hogy a leghatalmasabb kémközpont kétségtelenül a katolikus egyház...”

A primás politikailag légures térbe került. Ez a helyzet felgyorsította izolálódását.

Ha nem akarunk szembekerülni a történelmi tényekkel, meg kell állapítanunk: nem a „makacs” főpap került szembe a politikai hatalommal, hanem egy adott politikai helyzetben a katolikus egyház feje a kereszteny etika alapján került szembe különböző minőségi fokon a diktatórikus és a demokratikus politikai tényezőkkal.

Az egyház(ak) elleni fellépés kedvelt eszköze volt a koncepció per.

(A koncepció perek világáról jelen kötet 117–123. oldalain részletesen írtam. K. F.)

A szovjet minta alkalmazása Magyarországon, avagy a fontosabb koncepciók perek (1945–1956)¹⁹⁶

II.

Célkereszben a katolikus egyház

Visszatérve a koncepciók kérdéséhez, számos koncepció per folyt a kizárolagos hatalom megragadása érdekében. A kormányzó kisgazda párt szétverésére¹⁹⁷ indított perekhez (A Magyar Testvéri Közösség pere és szatellit-perek) szorosan kapcsolódta a katolikus egyházi személyek ellen indított perekkel. Ennek a már fentebb említett ideológiai ok mellett ugyancsak oka volt az a tény is, hogy a katolikus egyház a kizárolagos hatalom megszerzésének egyik gátja volt.

Külön stratégiát dolgozott ki ezért a kommunista pártvezetés az egyház befolyásának megtörésére, eszmei befolyásának felszámolására.

Az egyházelentes támadás elhatározását már az MKP KV 1945. november 22-ei ülésén írásban rögzíti a jegyzőkönyv.¹⁹⁸ Rákosi rámutatott: „...óvatosan kell dolgozni és nekünk nagyon meg kell nézni, hogyan és milyen formában támadunk.” Ehhez képest a támadások sohasem az egyház, hanem annak – úgymond – „legreakciósabb” képviselői és intézményei ellen irányulnak, „ezzel oppozícióba kényszerítve magát az egyházt”.¹⁹⁹

1946. március 24-én az MKP országos értekezletén Rákosi „önkritikusan” kijelentette, hogy a „klerikális reakció elleni harcot...” elhanyagolták: „Az eredmény az lett, hogy ezt a tartózkodásunkat gyengeségnak tekintették és ettől még szemtelenebb lett a klerikális reakció.” 1946. szeptember 29-én (Az MKP II. kongresszusán) pedig pártprogrammá tette az egyházak megsemmisítésének feladatait azzal az indoklással, hogy „a magyar egyházak kezdettől fogva ellenszenvenvel nézték a demokráciát”.²⁰⁰

¹⁹⁶ A fejezet tartalma azonos a Korai koncepciói eljárások ferences szerzetesek ellen 1945–1956 című dolgozatban előadottakkal.

¹⁹⁷ A hivatkozott perekből fontosabb iratok faximilében: Iratok 1–5.

¹⁹⁸ PI. A. KV. 83. F. Jegyzőkönyv.

¹⁹⁹ Tsz. 32. p.

²⁰⁰ Vö.: MKP III. Kongresszusának jegyzőkönyve (Bp., 1946.)

Szklarska Porebában 1947 szeptemberében Révai József a Tájékoztató Iroda alakuló ülésén a magyar „klerikális reakció” felszámolását követelte

Mindez nem volt lehetséges a hercegprímás „kikapcsolása nélkül”. Ezt az akciót személyesen Rákosi Mátyás irányította (operatív módon is). Először a közvéleményt kellett befolyásolni a napi sajtó²⁰¹ és írásos propagandaanyagok,²⁰² valamint kierőszakolt tüntetések²⁰³ segítségével, amelyeket országsszerte filmhíradókon mutattak be. 1948 karácsonyán Rákosi elérkezettnek láttá az időt kiadni a letartóztatási parancsot. Ő irányította mindenig a prímás koncepció perét is.²⁰⁴

Rákosi engeszelhetetlen gyűlölete Mindszenty irányában az 1945-ös választások előtt kiadott pástorlevére vezethető vissza.²⁰⁵ Rákosi Mindszentyt tette meg bűnbakká a választások elvezetése miatt.

1948-ban még az előkészítés folyt a megyei (városi) MKP (MDP) szervezetek és az ÁVO közreműködésével. Szokolay Zoltán kutatásai nyomán²⁰⁶ részletesen megismerhetjük ezt az országszerte alkalmazott módszert, amelyet Révai József és Farkas Mihály²⁰⁷ titkársága vezényelt.²⁰⁸

A történet azonban sokkal hamarabb, 1945-ben kezdődött.

A következő részben kiemelünk néhány eljárást a több százból, amelyet Magyarországon katolikus papok ellen folytattak le.

A bemutatott büntetőeljárások a koncepcióos perek különböző forgatókönyvei szerint készültek ugyan, de céluk minden esetben a kommunista párt

²⁰¹ Vö.: Szabad Nép, 1948. október 6., 19., november 10., 14., 16., december 21.

²⁰² Vö.: Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971. (Bp., 1985.)

²⁰³ A tüntetésekre kivezényelték az egyházi iskolák tanulót és tanárait. A püspöki székhelyeken a püspöki palota előtt tartották a tüntetéseket. A tüntetésekre „csaszuskákat” írtak, amelyet skandálni kellett a résztvevőknek. A székesfehérvári tüntetés résztvevőjének beszámolója szerint „Vesszen Mindszenty – Amerika fizeti. Vegye le a palástot – hagyja el az országot. Reakciós, nem magyar – megint háborút akar”. Valamint: „Czapik érsek legyen esze – amit ígért most tartsa be.”

²⁰⁴ Vö.: Kahler Frigyes: A főscapás iránya Esztergom – Mindszenty bíboros pere. (Don Bosco, 1999.)

²⁰⁵ Somorjai Ádám OSB–Zinner Tibor: Majd’ halára ítélez – Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez. Magyar Hivatalos Közlönykiadó, Bp., 2008. 59–61. p. és az erre vonatkozó források 190–197. p.

²⁰⁶ Szokolay Zoltán: Kovácházi keresztút [Bp., é. n. (1994)]

²⁰⁷ Farkas Mihály [Lówy Hermann] (1904. júl. 18., Budapest–1965. dec. 5.) nyomdász, kommunista politikus. 1944–ig emigrációban élt a Szovjetunióban. 1944–1945-ig MKP (MDP) KV tagja. 1945 májusától 1953 júniusáig, majd augusztustól 1955. áprilisig a PB tagja; 1945–1951-ig főtitkár-helyettes. 1945. július 15–1945. november 23-áig a BM politikai államtitkára. 1948. szeptember 9–1953. július 4-éig honvédelmi miniszter. 1956. október 13-án letartóztatták, 1957. márciusában 6 évre, majd 1957. április 19-én 14 évi börtönre ítélték. 1960. április 5-én egyéni kegyelemmel szabadult.

²⁰⁸ Csongrád Megyei Levéltár (továbbiakban: CsmL.) 40. f. 2. csoport 48. ő. e. Kukucska János jelentései.

egyházat megsemmisíteni szándékozó politikáját szolgálta. Ez kapcsolja össze P. Kiss Szaléz perétől a Mindszenty- és Grósz-peren át a regnumos atyák ellen folyt eljárásokig a perek folyamát.

P. Kis Szaléz és társai ellen indított eljárás²⁰⁹

P. Kiss Szaléz²¹⁰ és a hozzá kapcsolódó P. Lukács László Pelbárt²¹¹ és P. Farkas Jozafát²¹² ügyében – amelyben pontosan meg nem határozható számú civil személyt is elfogtak – a nyomozást a magyar politikai rendőrség folytatta le, majd a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon (SZEB) keresztül szovjet katonai bíróság mondott ki bűnösséget és szabott ki büntetéseket. A büntetéseket a szovjet hatóságok hajtották végre. Az Orosz Föderáció 1993-ban rehabilitációs okmánnyal tanúsította, hogy a szovjet hatóságok által kivégezett P. Kiss Szaléz és az ügyben több kényszermunkára ítélt személy politikai megtorlás áldozata lett.

²⁰⁹ Első elfoglatlan értékelése Szakács-Zinner: A háború. 273–283. p. Részletes feldolgozás: Kahler Frigyes: A Nagy Túzvörös Sárkány torkában – Koncepcióos eljárások ferences szerzetesek ellen 1945–1956. Kairosz, Bp., 2009. 169–280. p.

²¹⁰ Kiss László Szaléz (1904. júl. 27., Szeged–1946. dec. 10., Sopronkőhida): pap, ferences szerzetes. 1920. okt. 3-án lépett a kapiszktránus rendtartományba. Egerben a cisztereknél (1922–1924), majd a pécsi jezsuitáknál (1924–1926) klerikus növendék. Örökk fogadalmat tett, és szubdiakonussá szentelték 1928. júl. 28-án. 1926–1928 között Gyöngyösön örök fogadalmas klerikus növendék. Diákónus (1927. jún. 23.), majd pappá szentelik (1928. szept. 2.). Első állandóshelye a pécsi Collegium Seraphinum (1929. jún. 23.). 1924-től a jázsberényi stúdióházból oktatott filozófiát, majd a salgótarjáni rendházba helyezték (1936). 1937 szeptemberében az USA-ban misszionárius és New Brunswickban plébános. 1942-ben hazatér és a debreceni rendház lakója, majd 1944 júniusától Gyöngyösön klerikus magiszter és teológiai tanár. 1944 novemberétől a FKgP Független Ifjúság szervezte országos választmányának tagja. 1945 márciusában megszervezte a Keresztény Demokratikus Ifjúsági Munkaközösséget (KEDIM). Szovjet katonák meggyilkolásának és fegyveres összeesküvés vezetésének vágójával 1946. júl. 12-én letartóztatták, és 1946. dec. 10-én a szovjet hadbíróság ítélezte alapján kivégezték. A szovjet hatóságok 1993. máj. 25-én rehabilitálták.

Kiss Szaléz neve több helyen Kis formában szerepel.

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára két vizsgálati dossziéban összesen 661 oldalt őriz (ÁBTI 3.1.9. V-113398/1. és ÁBTI 3.1.9. V-113398/1. szám alatt).

²¹¹ Lukács Pelbárt László (1916. febr. 18., Valpó–1948. ápr. 18., Medvezsugosz) ferences rendi áldozópap. 1936. aug. 29-én lépett a kapiszktránus rendtartományba, 1941. máj. 3-án tett ünnepélyes fogadalmat. 1942. június 21-én szentelték pappá. Jázsberényben helyettes újoncmeester (1943). 1946-tól Hatvanban, a polgári iskolában hittanár. 1946. április 18-án a KATPOL letartóztatta, majd a szovjet hadbíróság 10 év kényszermunkára ítélte. Egyes adatok szerint tbc.-ben, mások szerint gégerákban halt meg a kényszermunkatáborban.

²¹² Farkas Imre Jozafát (1913. máj. 3., Budapest–1961. márc. 31., Budapest) 1929-ben lépett a Kapiszktrán Jánosról elnevezett rendtartományra. Egyszerű fogadalmát 1930. aug. 29-én, az ünnepélyes fogadalmat 1934. jún. 4-én tette le. 1937. jún. 27-én szentelték pappá. 1943-tól a hatvani rendházban működött. A P. Kiss Szaléz-ügyben letartóztatták. 1948-ban – már szabad emberként – a kecskeméti rendház tagja.

P. Kiss Szaléz és szerzetestársai egy olyan koholt eljárás áldozatai lettek, amelyben a kommunista párt – a politikai rendőrség segítségével egyszerre támadta az egyházat a gyöngyösi és hatvani ferences szerzetesek jelentős tár-sadalmi befolyását csökkentendő, és a polgári értékeken alapuló Független Kisgazdapártot.

Az eljárásban tény volt, hogy gyöngyösi fiatalok rálöttek orosz katonákra, bosszúból, mert egyikük anyjával erőszakot követtek el. Ugyanezek a fiatalok rátámadtak két rendőrőrsre is, megbosszulandó egyikük apjának halálát.

Tény volt, hogy Kiss Szaléz fiatalok részére – kereszteny szellemű nevelésük érdekében – szervezetet hozott létre, a Kereszteny Demokratikus Ifjúsági Mozgalmat (KEDIM) és bekapcsolódott a Független Kisgazdapárt szervezésébe.

Ezekből a tényekből – számos valótlan elem hozzáadásával – konstruált meg a politikai rendőrség egy hatalmas fegyveres összeesküvésről és hatalomátvételről szóló legendát.

P. Kiss Szaléz – aki hivatását hitbuzgalommal gyakorolta – kiváló szervezőkézsége és elkötelezettsége hazafisága, karizmatikus egyénisége folytán a térség meghatározó személyisége volt. Törekvése a kereszteny alapokon nyugvó, igazságos társadalom építése, az ifjúság művelése, erkölcsi nevelése, a háborúban tönkrement ország talpra állítása.

Kiss Szaléz minden előketett, hogy a háború rémségei között kisiklott fiatalokat távoltartsa az erőszaktól, a bosszútól, és az evangéliumi tanítás szerint alakítsa életüket,

A kommunista párt – a MKP által vezetett politikai rendőrség – megalkotott egy nagy, fegyveres összeesküvés-koncepciót, amelyben szerzetesek és vezető kisgazdapárti politikusok szerepelnek. Egy névsor azokról, akik a „gyöngyösi illetve hatvani fasiszta fegyveres szervezkedésről tudomásul bírnak”.²¹³ A konfabulált legendát a tragikus sorsú Antal József Lajos és Kizmann Ottó, Pócs Ferenc és mások kínzással kikényszerített vallomásai „bizonyították”.

A manipulált iratokból jól követhető, hogy P. Kiss Szalézt ellenfelei azzal akarták hitelteleníteni, hogy gyónási titkot sértett. Az anyagból kitűnően nemhogy nem történt gyónási titoksértés, de az is igazolható, hogy nem gyónás keretében tárta fel a fiatalok az általuk elkövetett merényleteket és rend-

²¹³ Futó Dezső, Sulyok Dezső, Vörös Vince, Nagy József, Kiss Kálmán, Nagy János (gazda), Nagy János (képviselő), Dalnoki István, Páter Józefát, Páter Róbert, Brázaik, Fiszter József, Novotni Alajos, Fehér Endre, Páter Szerén, Novotni Zita, Kiss Endre, Molnár László, Romhányi Erzsébet, Fiszter Károly, dr. Pálfi (sic!) József, Almási László, Mensáros Zoltán, Oroszi Endre, Antalfi István (Eger), Novotni Zita (?), Fa Jóska (gúnyneve) Kiss Endre (?).

őrség elleni fegyveres támadásokat. P. Kiss Szaléz a fiatalokat nem jelentette fel, hanem megkísérelte saját eszközeivel visszatartani az erőszakos cselekedetektől. Nem rajta múlt, hogy néhány fiatalt a bosszúvágy kerített hatalmába.

A P. Kiss Szalézzel szemben felhozott vádak: felbujtás gyilkosságokra, összeesküvés vezetése, kémtevékenység és fegyveres mozgalom szervezése mind hamis vád, amelyet súlyos kínvallatások során aláírt valótlan tartalmú jegyzőkönyvekkel „támasztottak alá”.

P. Kiss Szalézt a szovjet hadbíróság halálra ítélte és kivégeztette. Az a tényállás, amint az ügy fennmaradt iratainak elemzése igazolja, hogy P. Kiss Szaléz a terhére rótt bűncselekményeket sohasem követte el, a vádak tudatosan megszerkesztett valótlanok, vagy valós elemeknek hamis összekapcsolása. Ez utóbbi technikával a politikai rendőrség éppen a valósággal ellenállt megállapításokat tett. Mint az igazolódott, a kommunizmus bukása után az orosz hatóságok is megerősítették, hogy P. Kiss Szaléz elítélése nem valós tények alapján, hanem politikai megtorlás okán történt.

Az iratokból igazolható, hogy P. Kiss Szaléz azért vesztette életét, mert hivatását megalkuvás nélkül, a rábízott fiatalok lelke üdvének szem előtt tartásával, a zsarnoki hatalomnak nem engedve, de erőszakot nem gyakorolva teljesítette.

P. Lukács László Pelbárt az egyházulödöző kommunista hatalomnak esett áldozatul. Olyan cselekmény, amely sérti a kereszteny erkölcsöt, vagy a papi hivatás szabályait, nem merült fel az iratok elemzése során. Ilyen momentum kínvallatással kicsikart vallomásokban sincs.

P. Pelbárt a szovjet kényszermunkatáborban – ahová az egyházulödöző hatóságok az egyház megtörésének szándékával juttatták – életét vesztette.

P. Farkas Jozafát és P. Zachar Róbert²¹⁴ szerzeteseket ugyancsak súlyos megtorlás érte az ügyben. Súlyos verések, éhezhetés, télen a meleg ruha megvonása játszott szerepet megtörésében.

P. Farkast megkínozták és börtönben tartották – ítélet nélkül – 1948-ig, amikor is a kecskeméti ferences rendházba került. 48 évesen, fiatalon ragadták el a halál.

P. Zachar esetében a SZEB visszaadta az anyagot a magyar hatóságoknak, akik internálási döntést hoztak. P. Zachar sorsát az iratokból tovább nem lehet nyomon követni.

²¹⁴ Zólyomi (Zachar) Imre Róbert (1915. nov. 21., Nézsa–1971. dec. 20., Dunaföldvár) 1933-tól a Kapisztrán Szent Jánosról elnevezett ferences rendtartomány tagja. 1940-ben tett ünnepélyes fogadalmat és 1941. jún. 15-én szentelték pappá. A kassai rendházban hitoktatott, majd 1945-ben kiutasították Kassáról. Ekkor került Hatvanba, 1946 májusában történt letartóztatásából internálták. Szabadulásának idejét nem ismerjük. A rendek feloszlatakor került a pécsi egyházmegyei Dunaföldvárra, ahol papi szolgálatot látott el. (Kálmán Peregrin segítségét köszönöm: K.F.)

A P. Kiss Szaléz-ügy a konstruált koncepciós perek tipikus példája, ahol a politikai célok kombinációja – a kisgazdapárt felszámolása, az egyház elleni támadás sajátos összefonódása jelentkezik.

P. Károlyi Bernát²¹⁵ ferences szerzetes ellen 1945-től folyamatosan lépett fel az államhatalom a bűncselekményekkel összefonódó eszközével. *Három eljárást* indítottak ellene.

Már az első eljárás²¹⁶ árulkodik az államhatalom szándékairól és a nyilvánvaló jogszertérségről. Az a jogi helyzet, hogy az 1945:VII. tc.-ben foglalt bűncselekmények csak a háború idején voltak elkövethetők, éppen olyan jól ismert volt az eljárási megindítása idején, mint amikor az eljárást megszüntető határozatot hozták. Így egy olyan ügyben indítottak eljárást és rendeltek el előzetes letartóztatást, amelyet az első feljelentés alapján meg kellett volna szüntetni. Hogy mégsem ez történt, nem véletlen.

A hatalomra törő Magyar Kommunista Párt (MKP) – mint arra már utaltunk – célul tűzte ki az egyház megsemmisítését. Ez az első időszak – Rákosi ekkor beszélt arról, hogy óvatosan kell *támadni* –, amelynek neuralgikus kérdései voltak: mi a zsidóság helyzete, és kikból lesz a politikai elit Magyarországon? Ez sokkal több, mint pártpolitikai kérdés. *Nemzeti sorskérdés* és a *magyar keresztenység sorskérdése*. Aligha csodálkozhatunk tehát, hogy egy szerzetes pap megnyilatkozik ebben az ügyben.

Egyébként nem csak ő. A jobboldali elfogultsággal aligha vádolható – akkor éppen kormányfőszavatlanul – Bibó István A magyar demokrácia válsága,²¹⁷ A magyar demokrácia mérlege²¹⁸ és a Zsidókérdés Magyarországon 1944 után című nagy írvű tanulmányaiban foglalkozik a kérdésekkel,²¹⁹ vita-

²¹⁵ Károlyi (Krausz) Ádám Bernát (1892. jún. 19., Almáskamarás–1954. márc. 12., Budapest) OMF, misszionárius, a kínai ferences misszió főnöke. 1907-ben lépett a kapisztránus rendtartományba. 1913. jún. 22-én tett fogadalmat és 1915. jan. 25-én szentelték pappá. Baján kollégiumi prefektus, hitszónok. 1917–18 között tábori lelkész, majd különböző városokban hitoktatón (1919–1928). 1919. szept. 15-én Kínába indult Kecskemétről. 1930-ban letette első kínai vizsgáját. Sikeressé miatt 1938-ban hazarendelték felettesei. Vácott a Kapisztrán Nyomda igazgatója lett, majd Budapesten a Pasáréti úti rendház helyettes főnöke. 1941-ben ismét Kecskemétre helyezik; ahol 1945-től házfőnök. 1946-ban izgatásért 7 hónapra ítélték. 1947-ben újra Budapesten, Pasáréten házfőnök. 1949-ben letartóztatták, és 1950. dec. 29-én kémkedés és hazaárulás vágójával 15 évre ítélték. Rabkórházból halt meg.

²¹⁶ Az iratokat ma a Budapest Főváros Levéltára őrzi. A Kecskeméti Néphyegyeség 1945. Nü. 774/1. sz. 1945. augusztus 16. napján kelt határozata, melynek másolatát a Magyar Államrendőrség Kecskeméti Főkapitányságán a politikai osztály vezetője, dr. Dános Endre hitelesítette. Az 1945:VII. tv.-nyel törvényerőre emelt 81/1945. (II. 5.) M. E. sz. 15. § és az 1440/1945. (V. 1945. V. 1.) M. E. sz. r. 10. §, valamint a 6750/1945. (VIII. 19.) sz. r. 1–2. § foglalt bűncselekményről van szó. Az eljárási megszüntetése a Büntető perrendtartás (továbbiakban: Bp.) 101. § 3. pontja alapján történt, amely a bűncselekmény elkövetésének hiányát jelenti.

²¹⁷ Bibó István: Válogatott tanulmányok II. 1945–1949, Bp., Magvető Kiadó, 1986. 12–79. p.

²¹⁸ Uo. 119–183. p.

²¹⁹ Uo. 622–809. p.

kérdésnek tekintve azokat. Károlyi Bernát esetében a kérdések felvetését is bűncselekménynek tekintette a kommunista kézben lévő politikai rendőrség. A letartóztatás és meghurcolás és internálás tehát az első kemény *fenyegetés* számára. És üzenet: hallgasson örökre!

A második eljárás²²⁰ a koncepciók perek azon fajtájához sorolandó, ahol a hatalom a jogszabályok alkalmazásával manipulál. Az ügy tényállása – hogy t. ne a spanyol polgárháborúban a keresztenyüldözésről elhíresült személyeket juttassák hatalomra keresztenyek – olyan vélemény, amely többé-kevésbé egy demokratikus országban bármikor kinyilvánítható, különösen pedig választási időszakban. Ezt egyébként a magyar törvények is garantálták! Gondolunk csak a dolgozat bevezetőjében is idézett 1946:I. és 1946:X. tc.-ben foglaltakra.

Még meg sem száradt a tintá a két törvényen, amikor Magyarországon a kihirdetett törvénytelivel szemben már egészen más – jogszabálynak nem minősülő, mégis azokat felülíró – normák szerint jártak el a bűncsöndöző hatóságok és a bíróságok is.²²¹

Kiemelkedő jelentősége miatt már itt hangsúlyozzuk: a Mindszenty-perben a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) – Jankó Péter tanácselnök²²² elnöklete alatt – nyíltan meg is fogalmazta: „Türhetetlen volna, hogy a demokratikus haladást biztosító államrendet és államformát *reakciós* erők szervezkedése akár jogellenesnek nem minősíthető eszközökkel is veszélyeztesse”.²²³

A Szabad Nép – kommunista párlap – hasábjain Révai József a MKP főideológusa már megfogalmazta *Ki a reakciós?* című cikkében.²²⁴ Reakciós, aki kommunistaellenes, mondta ki a kommunista párt döntését Révai, s ez „jogforrás” erejével hatott.

Miről van szó tulajdonképpen? A büntetőjogi bűnösségi megkérdőjelezhetetlen előfeltétele volt a *jogellenes magatartás*. Olyan cselekvés vagy mu-

²²⁰ 1947. Nü. 49/62. szám alatt. 1948. november 8-án kelt a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága Kecskeméti Osztályához az 1947. Nü. 49/62/2. átirat, amelyet Dr. Szekeres Károly néphyegyesz jegyzett.

²²¹ Vö.: Kahler Frigyes: A „kettős normarendszer” a források tükrében. In.: Büntetőjogi tanulmányok IV. Veszprém VEAB, 2003. 14–22. p. és Hantó Zsuzsa: Ítélet nélküli. In.: Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis IV. Debrecen, 2004. 101–136. p.

²²² Jankó Péter dr. (1907. aug. 20., Pápa–1955. szept. 15., Budapest) bírói pályáját Budapesti Népbíróságon kezdte (1945. máj. 9–1948. jan. 28.). 1946. febr. 13-ától a Budapesti Népbíróság másodelnöke. Több nagy horderejű koncepciók perben járt el (Testvéri Magyar közösség, Kovács Béla-ügy stb.). Már a NOT-nál tárgyalta, de a Rajk-per tárgyalására visszament a Budapesti Népbírósághoz. 1949. nov. 2-ától a Legfelsőbb Bíróság bírája. 1950. okt. 16-ától másodelnökként (elnök hiányában) – haláláig – irányította a Legfelsőbb Bíróságot. Önkezével vetett végett életének.

²²³ NOT. I. 1687/1949/22.

²²⁴ Szabad Nép, 1945. július 22.

lástsztás, amelyet a jog nem tiltott (tehát nem volt jogellenes) nem eredményezhetett büntetőjogi bűnösséget. A koncepcióos perekben azonban a jogellenességet felváltotta a *reakciós* fogalma – kommunistaellenes olvasatban. Ettől kezdve bárki nek, bármilyen jogoszerű magatartása büntetőjogi bűnösséget eredményezhetett. Ez történt Károlyi Bernát második perében is, amely szerves folytatása az első ügynek, amellyel nem tudták elhallgattatni.

A harmadik per²²⁵ értelmezése a legbonyolultabb. Egyrészt azért, mert itt a koncepcióos perek másik – bonyolultabb – típusával állunk szemben, a konstruál koncepcióos perrel, másrészt, mert az elérni kívánt politikai cél enné a pernél összetett.

A nyomozást a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Csoportfőnöksége (Katpol)²²⁶ végezte.

Az első kérdés: valóban koncepcióos perről van-e szó?

²²⁵ B. XLI. 3051/1950. sz. Fővárosi Büntető Bíróság – Károlyi Bernát és 10 társa ügye. I. r. Károlyi Bernát védője (meghatározott) dr. Szelecsényi Andor. II. r. Csorba Béla (1914) védője dr. Fischer Egon (megh.). III. r. Krasznay Béla (1894) védője dr. Kemény Győző (megh.). IV. r. Berthy János (1889) védője dr. Vicián Károly (megh.). V. r. Ongjerth Richárd (1895) védője dr. Gaszt István (megh.). VI. r. Légrádi József (1914) védője dr. Farkas Endre (megh.). VII. r. dr. Goll Andrásné Frick Jolán (1896) védője dr. Simon András (megh.). VIII. r. övv. Nagy Gáborné Csorba Sára (1917) védője dr. Fischer Egon (megh.). IX. r. dr. Molnár Gyula (1910) védője dr. Geszt István (megh.). X. r. dr. Virai Károly (1905) védője dr. Varanai István (kirendelt). XI. r. Radványi Tibor (1916) védője dr. Varanai István (megh.).

A budapesti államügyésszág vádirata 1950. áú. 31409/3. sz. alatt – 1950. márc. 28. A vádiratot dr. Alapy Gyula az államügyésszág elnöke és dr. Avar Jenő államügyész írta alá.

Alapy Gyula (1911–1972) 1941-ben a Gyulai Járásbíróságon kezde „magyarországi” jogi pályafutását, 1945-ben Győrött népujgyész, a helyi népujgyésszég vezetője. 1948. június 28-a és 1956 májusa között a Budapesti Államügyésszág vezetője. Felmentése után megbízták az Országos Kriminalisztikai Intézet megszervezésével. Ezt hagyta félbe, miután a kormány visszavonta megbízását, 1957. december 3-án. A legkiemelkedőbb törvényesítő perekben képviselte a vádat. A Magyar Villamos Művek Tröszt jogi osztályának jogtanácsosa lett, felmérte helyzetét – amint megfogalmazta – „nem vagyok kirakatba való”.

Avar Jenő (1916–2004) 1939-től vármegyei aljegyző. Esztergomban, Sopronban népujgyész 1945 júniusától, majd Budapesten 1947-től. A Budapesti Államügyésszégen 1949 júliusa és 1954. június 15-e között, majd ezt követően a Legföbb Ügyésszégen dolgozott. A fővárosi főyügyész helyettese volt 1955. október 1-je és 1956. december 5-e között. Ismét a Legföbb Ügyésszégen teljesített szolgálatot 1958. január 12-éig. Innen visszahelyezték ugyancsak főyügyész-helyettesnek a Fővárosi Főyügyésszéghöz, állását 1962. szeptember 15-éig töltötte be. A törvényesítő perekben való részvételle miatt eltávolították, az Országos Kriminalisztikai Intézetben csoporthoz vezetőként dolgozott nyugálommába vonulásáig, 1977. június 30-áig.

²²⁶ Hivatalos néven: HM Katonai Elhárító Főcsoportfőnökség – 1949. febr. 1-jéig. Ekkor az elhárítást átvette az ÁVH. Vö.: Okváth Imre: „Sziget egy reakciós tenger közepén”. Adalékok a Katpol történetéhez 1945–1949. In.: *Államvédelem a Rákosi-korszakban*. Bp., 2000, Történeti Hivatal, 57–96. p.

Koncepcióos perek fogalmának meghatározásakor taglalt elemek sorra fel-lehetők Károlyi atya perében.²²⁷

A Károlyi-perben a Katonapolitikai Osztály két szálat font össze. Egyik az állam ellenes szervezkedés, másik a kémkedés.

Ehhez képest tervezik a résztvevőket három körből: az egyházhhoz és a Horthy-korszakban a Ludovika Akadémiát végzett katonatiszti karhoz, valamint az USA követtségéhez tartozó személyekből.

A politikai cél is hármas:

- igazolni, hogy az USA a szocialista országok meghódítására törekzik,
- igazolni, hogy a volt katonatisztek a demokrácia olyan ellenségei, akik szövetkeznek a „nemzetközi imperializmussal”,
- igazolni, hogy a katolikus egyház „kémközpont”, a reakció támasza.²²⁷

A politikai cél elérése érdekében:

- fiktív tényállás alapján, vagy/és
- megalapozatlan [Be. 239. § (2) bek.] tényállás alapján jártak el.

Ezeknek a politikai céloknak alárendelt a tényállás megszerkesztése. Az, hogy a tényállás kitalált, több oldalról igazolható:

Történelmi tény, hogy nem létezett 25 000 felfegyverzett volt katonatisztet tömörítő és „Kecskemét környékén” 100 000 fő támogatását élvező összeszecskevés. Sem Szinnay altábornagy, összeszecskevés élén. Szinnayt az Államvédelmi Osztály (ÁVO) nem is a szóban forgó összeszecskevés tárgyában, hanem a csendőrséggel kapcsolatosan hallgatták ki. Ezt támasztja alá, hogy valamásról készült jegyzőkönyv nincs az iratoknál. Pedig ez fontos bizonyíték lehetne... Csuthy ezredes – akiről oly sok szó esik s fontos ítéleti ténymegállapítás is szól róla – nem jelenik meg az ügyben sem vádlottként, sem tanúként.

Ma már ismeri a kutatás a magyar kommunistaellenes ellenállás történetét. Ha összeadjuk a legtágabban értelmezett kommunistaellenes ellenállás (tehát nem csak fegyveres szervezkedések) miatt elítélik számát, az nem éri el az 1200 főt sem.

Miért „ismerik be” tehát a gyanúsítottak sorban, hogy részt vettek egy nemlétező összeszecskevésben?

Erre a kérdésre a Katolon (ugyanez a helyzet az ÁVO és ÁVH kihallgatásainál is) alkalmazott kegyetlen – az akkori törvényekkel is ellentétes – valatlási módszerek adnak magyarázatot. Már akkor is hírhedt volt az előállított személyek *súlyos fizikai bántalmazása*. Erről írt Berkesi András államvédel-

²²⁷ Vö.: Révész Béla: Az osztályharc fogalmának politikai és jogi aspektusai az '50-es években, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae Acta Juridica et Politica Tomus LIV. Fasciculus 15. vö. még: Zsitnyáyi Ildikó: „A hazáért mindenhalál” A magyar tisztkar ellen irányuló perek, 1945–1953. In.: Katonai perek 1945–1958, Történeti Hivatal, Bp., 2001. 173–197. p.

mi őrnagy az Almásy altábornagy ügyében folytatott vizsgálatról. E szerint az altábornagyot úgy megverték, hogy menni sem tudott, s ezután „mindent bevallott”.²²⁸

Utalások vannak erre a Károlyi-perben is. A bírósági tárgyaláson a vádoltak nemegyszer hangoztatták, féltek, hogy visszaviszik őket a Katpolra. Ongjérth Richárd mellett Molnár Gyula – más formában ugyan – hasonlókat adott elő. („61 napig voltam a Katona Politikai Osztályon... hogy ott mi történt, nem kívánok semmiféle megjegyzést tenni.”)

A brutális testi bántalmazáson túl a Katpolon a *pszichikai kényszer* és a *megtévesztés alkalmazása* is bevett gyakorlat volt. Erre utal Károlyi Bernát vallomása, amikor arról beszélt a bíróság előtt, hogy „három napon keresztül ismételten hajtogatták előttem”, amit hallani akartak. De hasonló kifárasztásra és „agymosásra” utalt Csorba Béla is, amikor a 102 órás kihallgatásról beszélt a bíróságnak.

Érthető tehát, hogy a gyanúsítottak szájába hogyan kerültek azok a mondatok, amelyeket – számos ilyet idéztünk fentebb – önmaguktól ki sem tudtak volna gondolni.

A megtévesztés működött, amikor Károlyinak Molnár haláláról mutattak táviratot, hogy ilyen módon jussanak a kívánt vallomáshoz.

A fiktív tényállás érhető tettek a *kémkedési blokkal* kapcsolatban Némethy Jenő ügyvédnek a „Mindszenty-perről írott könyvével” kapcsolatban is. Némethy-kézirat a Mindszenty perről azóta sem került elő. E sorok írója – a Mindszenty bíboros boldoggá avatási eljárásának történész szakértője – sem tudott ilyen anyagot felkutatni és nem tud annak létezéséről. P. Szőke János vicepostulator sem. Nem csoda. Ilyen könyv ebben az időben nem is íródhadt. A Mindszenty akták tartalma ugyanis a legszigorúbban őrzött államtitkok egyike volt, így ahhoz kívülálló nem juthatott hozzá. Nem véletlen az sem, hogy éppen Némethy Jenő került a „szerző” szerepébe. Némethy – emléksünk még rá – a Sulyok Dezső²²⁹ vezette Magyar Szabadság Párt alapító-

ja volt, annak a pártnak, amely a kizárt kisgazdapárti képviselőkből alakult, akik keményen szembenálltak a kommunistákkal. Személye ezért a „közel-lenségek” listáján szerepelt.

Ahhoz, hogy minden jogtiprás ítéleti formában jelenjen meg, természetesen szükséges az *ügyészség* és a *bíróság összjátska*. S itt a bíróság szerepe a hangsúlyos. Nem csak azért, mert a bíróság hirdeti ki az ítéletet, hanem mert a bíróság előtt folyik le a bizonyítási eljárás, ahol a büntető perrendtartás szabályai szerint a bírónak kötelessége a bizonyítékok mérlegelése, kötelessége megköveteli a tényállás bizonyítását és alkalmazni a védelem jogait, többek között az *ártatlanság vélelmét* és az *in dubio pro reo* elvet (kétséges bizonyíték a vádlott terhére nem mérlegelhető).

Ezzel szemben a Károlyi-perben nem találunk egyetlen objektív bizonyítéket sem, amely a ván tárgyává tett tényállást alátámasztja. Még érdektelen tanúk sincsenek. A két ki sem hallgatott tanú más ügyben terhelt. Nincs más bizonyíték tehát, mint a vádlottak – jóreszt visszavont – nyomonvalomása! Ezzel kapcsolatban a bíróság meg sem kíséri tisztázni, igazak-e azok a hivatalozások, amelyet a vádlottak a vallomásuk visszavonására előadtak. A perrendtartás akkor is előírta a bíróság indokolási kötelezettségét. E körben okát kellett volna adni, miért a visszavont vallomást fogadta el a bíróság. Ennek az ítéletben nyoma sincs. Nincs első fokon, de nincs másodfokon sem.

A bíróság az eljárás bírósági szakaszában mindenben kiszolgálta tehát a hatalom igényeit.

S kiszolgálta az anyagi jog alkalmazása tekintetében is.

Anyagi-jogi rendelkezés megsértésével (ideértve a büntetés kiszabására vonatkozó szabályokat és bírói gyakorlatot), vagy/és amorális jogszabályok alkalmazásával, hoznak, akár államellenes bűncselekményekben, akár közösségi bűncselekményekben marasztaló ítéletet – határozottuk meg a konceptiós perek fogalmát.

Az államellenes szervezkedés kérdésében egyértelműen hamis a tényállás. Az ehhez kapcsolódó büntetőjogi norma is súlyos hibában szenveld. A köztársaság védelméről szóló 1946:VII. tc. megalkotásakor a köztársaság többpártrendszerben működő parlamentáris állam volt. A büntető törvény ezt az államot védte. 1949-re a törvénytelenségek sorozatával megvalósított kommunista hatalomátvételt követően a törvényt – törvénymódosítás nélkül – most már a diktatúra védelmére alkalmazták. Így az volt bűnös – s akár halállal

lései képviselő (1945. jún.–1947). 1946. márc. 12-én a Baloldali Blokk követelésére 19 képviselővel együtt kizárták a FKgP soraiból. Megalapította a Magyar Szabadság Pártot. A Honlap c. újság szerkesztője (1946–1947). 1947 júliusában feloszlatta pártját és augusztusban az USA-ba emigrált. 1948–1950 között az Amerikai Magyar Népszava szerkesztője. 1956-ban a Magyar Október 23. Mozgalom nevű emigráns szervezetet hozta létre, de ez a szervezet súlytalan maradt.

büntethető – aki a többpártrendszerű parlamentáris állam érdekében lépett fel. Igaz, ekkorra a bűnösséghez jogellenes magatartás sem volt szükséges, csak a reakciós „beállítottság”.

A jogi abszurdumok egyike az is, amit – a kémkedés megállapíthatósága érdekében – a bíróság a katonai titok fogalmával tett, az ítélet. (Nem csak ebben az ügyben).

A bíróság nem kevesebbet állított, szemben a józan ésszel: „Az osztályharc nemzetközileg kiszélesedett periódusában a világ két táborra szakadásának idején az imperialista tábor és annak vezető ereje az Északamerikai Egyesült Államok minden eszközt és módot felhasznál arra, hogy a szocializmus felé haladást, a proletárdiktatúra funkcióit betöltő nép demokráciákban megakadályozza és ezért minden eszközt felhasználni igyekszik, hogy a népi demokráciák így konkrétan a magyar népi demokrácia, belső életéről, viszonyairól tájékozódást szerezhessen. Ilyen körülmenyek között a népi demokratikus állam büntetőügyének rendkívül tág és e szerint tárgyi síkon minden tény megvalósíthatja a »katonai titok« fogalmát.”

Arról szó sem esik, hogy a „titok” fogalmához tartozik a titokká nyilvánítási alaki eljárása.

„Minden tény”, minden, ami egy országban köztudott, nyomban „katonai titok”, mihelyt „ellenségnak” mondják el. Ez nem csak jogilag őrület, ez maga az őrület.

Az ügyben egyetlen olyan adat sem merült fel, amelyből az következne, hogy bármelyik vádlott valóban katonai titkot juttatott volna idegen hatalom képviselője tudomására.

Károlyi Bernát ügye úgy zárult le tehát a legfelsőbb pártállami hatalom akaratából, hogy Károlyit az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) börtönében most már „törvényesen” el lehessen pusztítani.

Molnár Erik²³⁰ igazságügy-miniszter Rákosi Mátyásnak írt jelentésében²³¹ az előzetes letartóztatásban lévő egyházi személyek „ügyének elintézésére” tett javaslatot. A 31. egyházi személy közül – köztük más ferences is szerepel – a 31. „Károlyi Bernát ferencrendi szerzetes, aki a pasaréti úti rendház főnöke volt, 15 évi fegyházra ítélték, mert egy nagyszabású kémkedési ügynek

volt a terheltje. Korábban is elítélték 7 hónapi börtönre demokráciaellenes izgatás miatt. A Legfelsőbb Bíróság tárgyalja le az ügyet és hagyja helyben az első fokú ítéletet.”

Alia iacta est!

Az ítélet másodfokon csak színjáték volt. A fellebbezési tanács összetettsége garancia volt arra, hogy kellően osztályharcos ítéletet hirdessenek.

Az ítélotanácsban dr. Jankó Péter elnök, dr. Molnár László előadó bíró, Imrefi László szavazó bíró, Fehér István és Maros Lipót ülnökök vettek részt.

Íme a következménye annak, hogy Károlyi Bernát az első ügy után nem hódolt be annak a hatalmi rendszernek, amelynek elsődleges célja az istenhit kiirtása volt. Hű maradt hitéhez és szerzetesi fogadalmához. Mert szólt övéiért és minden megtett – át nem lépve az erkölcs és az erkölcsnek megfelelő törvények szabta a határokat – a kereszteny hit védelmében.

Az egyházi személyek ellen indított büntetőügyek közül a kizárolagos halalomra törő kommunista párt a Mindszenty József bíboros hercegprímás el leni pert tekintette kulcsfontosságúnak, amelyre azóta készült, hogy Mindszenty József elfoglalta az esztergom széket.

Ennek a „hadjáratnak” egyik fontos állomása volt az iskolák államosítása, ahol a Mindszenty József bíboros hercegprímás vezette katolikus egyház kemény ellenállást tanúsított.

A hatalom első válasza a Pócspetri-ügy²³² volt.

Ezt az ügyet a koncepcióos pereknek ahhoz a típusához soroljuk, amikor egy megtörtént balesetet „alakít át” a per „tervezője” gyilkossággá. Pócspetriben az iskolák államosítása ellen tiltakozó szülők a községházahoz mentek, ahová be akartak menni. Az egyik rendőr – aki a községháza őrzésére volt ki rendelve – csőre töltött és kibiztosított puskával, a puska csövét maga felé fordítva – a fegyver agyával – lökdöste/ütötte a behatolni akaró embereket. A puska elsült és halálos sebet ejtett a rendőrön. Ebből a balesetből született meg a gyilkosság vadvája, amelyet Asztalos János plébános beszéde váltott ki!

A nyomozást személyesen Péter Gábor az ÁVO vezetője irányította, akit Rákosi Kádár János²³³ főtitkárhelyettesivel a helyszínre küldött, 1948. június 5-i feljegyzésük számol be a június 2-ai és 3-ai „események menetéről”.

²³² Vö.: Szakács Sándor-Zinner Tibor: A háború „megváltozott természete” – Adatok és adalékok, tények összefüggések 1944–1948 Bp., 1997. 381–387. p. A Budapesti Népbíróság Nb. XII. 3269/1948. sz. ügyében a perújítási nyomozásban tisztázódott (Legfőbb Ügyészség Nyom. 19060/1989.), hogy baleset és nem gyilkosság történt.

²³³ Kádár János [Csermanek János] (1912. máj. 26., Fiume–1989. júl. 6., Budapest) kommunista politikus, aki a háború előtt és alatt is Magyarországon élt. 1945 elején Budapest rendőrfőkapitány-helyettese. 1944–1945-ig a KV titkára. 1946–1951-ig főtitkárhelyettes. 1951. április 20-án letávoztatták, majd életfogytig tartó börtönre ítélték. 1954. júl. 22-én rehabilitálták és aznap szab-

²³⁰ Molnár Erik (1894. dec. 6., Újvidék–1966. aug. 6., Budapest) jogász, történész, kommunista politikus. 1944. dec. 22–1948. szept. 26. között különböző miniszteri tárcaikat vezetett. 1948. szept. 10-étől 1949. szept. 26-áig nagykövet volt a Szovjetunióban. Igazságügy-miniszter 1950. júl. 17–1952. nov. 14-éig, valamint 1953. okt. 30–1956. okt. 31-e között. 1953. júl. 24-étől 1954. okt. 30-áig a Legfelsőbb Bíróság elnöke. 1956-ot követően – 1966-ig – az MTA Történettudományi Intézetének igazgatója.

²³¹ Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez (továbbiakban: Iratok) 3. Szerk.: Horváth Ibolya, Solt Pál, Szabó Győző, Zanathy János, Zinner Tibor. 322–324. p. 1950. nov. 16.

A perben két halálos ítéletet hoztak, Királyfalvi (Kremper) Miklós jegyzőt, „volt zászlóst”, aki „részese a gyilkosságnak” nyomban kivégezték, *Asztalos János* plébános kegyelmet és életfogytig tartó börtönt kapott.

A Pócspetri-ügy mellett a katolikus egyházat érintő koncepciók pér volt az *Actio Catholica* (AC) ellen irányuló eljárás.²³⁴

A Michalovits Zsigmond és társai ellen indított perben 1948. július 23-án hirdetett ítéletet az Olti-tanács. Michalovits távollétében (akkor már Rómában volt) 10 év börtönre 10 év hivatalvesztésre, teljes vagyonelkobzásra és Budapest területéről 10 év kitiltásra ítélték. Lénárd Ödönt²³⁵ az AC titkárát iz-

dult. 1955–1956-ig az MDP Pest megyei első titkára. 1956. júl. 18–okt. 23-áig a KV titkára, majd első titkára okt. 28-áig. Az MDP 6 tagú elnökségének elnöke. Az MSZMP KB első- majd főtitkára, utóbb elnöke 1989. máj. 9-éig. Állami tisztségei: belügyminiszter 1948. aug. 5–1950. jún. 23-áig. A Nagy Imre-kormány államminisztere 1956. okt. 30-áig, majd ugyancsak államminiszter 1958. jan. 2–1961. szept. 13-áig. Kormányfő 1956. nov. 4-e és 1958. jan. 28-a, valamint 1961. szept. 13-a és 1965. jún. 30-a között. Nagy Imre részére frásos garanciát adott, ennek ellenére a szovjet hatóságok letartóztatták. Hatalmát a szovjet fegyverek erejével tartotta fent, felelős a magyar történelem legnagyobb politikai megtorlásáért.

Országgyűlési képviselő 1958-tól haláláig. Elérte a mezőgazdaság kollektivizálását. A Szovjetunióhoz való feltétlen hűség és az MSZMP belpolitikai egyeduralma mellett a magánéletben nagyobb szabadságot biztosított. A „legvidámabb barakk” megteremtéséhez nagy nyugati hiteleket vett fel, eladósította az országot. A hitelek felélése 1988-ra válsághoz vezetett. Az 1988. máj. 20–22-ei pártkonferencián kimaradt a PB-ból több régi hívével együtt. A politikailag súlytalan pártelnöki posztot töltötte be. Elhatalmasodó betegsége miatt 1989. április 12-én KB-ülés felmentette ezen utolsó tisztsége alól is.

²³⁴ Szakács-Zinner: A háború. 387–389. p. Vö. még: Lénárd Ödön: Erő az erőtlenségben, Márton Áron Kiadó, Bp. 1994. és Lénárd Ödön-Tímár Ágnes-Szabó Gyula-Soós Viktor Attila: Utak és útvesztők. Kairosz Kiadó, Bp., 2006.

²³⁵ Lénárd Ödön (1911. szept. 11., Budapest–2003. máj. 23., Kismaros) a piaristák kecskeméti gimnáziumában folytatta tanulmányait. 1926-ban belépett a piarista rendbe, 1931 és 1936 között teológiát, latint és történelmet tanult Budapesten, az egyetemen. 1936-ban Grósz József püspök szentelte pappá. 1937-ben Budapesten és Kecskeméten, 1938-tól a szegedi piarista gimnáziumban tanított, 1939-től igazgatóhelyettesként egészen 1945-ig. 1945-től az *Actio Catholica* kulturális titkára volt Budapesten, időközben egy évig (1947-ben) szociológiát tanított a rendi képzőben. Az *Actio Catholica* titkáráként feladatai közé tartozott az iskolák államosítása ellen indított mozgalom ügyeinek intézése. 1948. június 17-én letartóztatták és államellenes izgatás címén hat évi börtönre ítélték. A Gyűjtőfogházban és a váci börtönben raboskodott, ahonnét 1953. augusztus 1-jén amnesziával szabadult. Mivel nem tette le az állameskü, nem kapott egyházi beosztást. Ezután triciklis kifutóként dolgozott az Óbudai Cipőjavító Szövetkezetnél, majd annak megszűnése után, 1961-ben vízóra-leolvasó volt. Ugyanazon évben újra letartóztatták és összeesküvés címén 7 és fél év börtönre ítélték. Márianosztrán és Sátoraljaújhelyen töltötte a büntetést. 1963-ban amnesziával szabadult. Ezt követően adminisztrátorként dolgozott. 1966-ban ismét letartóztatták és először 8, majd összes eddigi ítéletét összevonva 19 évre ítélték. 1977-ben VI. Pál pápa személyes közbenjárására engedték szabadon. 1979-től előbb Budapesten, majd 1985-től vezette az illegálisan alakult ciszterci nővérek közösséget. 1991-ben minden ellene hozott bírósági ítélet semmisnek nyilvánított a Legfelsőbb Bíróság. Ezt követően haláláig a katolikus papok politikai pereinek kutatásával-

gatás bűntette miatt 6 év börtönbüntetésre, 10 év hivatalvesztésre, teljes vagyonelkobzásra és Budapest területéről 10 év kitiltásra szóló ítélettel sújtották.²³⁶ Ebből az elítélésből Lénárd Ödön 1953. augusztus 1-jén – közkegyelemmel – szabadult Rákosi börtönéből. Ideiglenesen 1961-ben, majd 1966-ban újból letartóztatták, de erről később szólunk.

„Az *Actio Catholica* vezetője elleni eljárás nyitotta meg az utat azzhoz, hogy magasabb rangúak is sorra kerüljenek: Mindszenty József köréből előbb a titkára következett, majd a primás” – állapította meg helyesen a Szakács-Zinner szerzőpáros.²³⁷

A katolikus egyház ellen indított támadás fő frontpere a *Mindszenty-per*.²³⁸

A Mindszenty-perben – amely a *konstruált koncepció* perek típusához tartozó, terrorper – megjelenik a kommunista rendszer lényege: a társadalom leigázása érdekében a történelmi finomszerkezetek szétrombolása, a jogrendszer felemészítése. Megjelenik minden, amit a történelem kriminalizálásának is mondhatunk, amikor a bűnöldözésre hivatott államhatalom maga válik bűnözővé.

A Mindszenty-per célját és funkcióját tekintve egy nagy ívű folyamat része – kísérlet a legnagyobb magyar történelmi egyház – a római katolikus egyház – meggyengítésére s távlatilag megsemmisítésére.

Ideológiai – ez a kommunista pártban, amely a hatalomban való megjelenésének első percétől fogva a legtürelmetlenebb vallásként viselkedett (Nyikolaj Bergyajev) frontális támadást jelentett az istenhit ellen, a marxizmus-leninizmus kizárolagosságának elérése érdekében, ha tetszik az ateizmus „államvallássá” tételenek egyik állomása. Ez egyben fenyegetés a nem-katolikus istenhitő emberek felé is, egyfajta lecke az állami akarat mindenhatóságának elfogadására.

A per társadalmi céljait kutatva világosan kitűnik – s ez forrásszerűen is igazolható – a per előkészítésének anyagából:

– az egyház felszámolása érdekében az egyházkormányzat állami ellenörzés alá vonása;

---

foglalkozott. A Magyar Tudományos Akadémia Jelenkor-kutató Bizottságában és az Antall-kormány által létrehozott Történelmi Tényfeltáró Bizottságban (Kahler-Bizottság) jelentős munkát végzett.

²³⁶ Németh Pál lelkész 10 hónapi, Polesső Antal és dr. Varsányi Lajos lelkész 1-1 évi börtönt kapott, Kosdy Erzsébet felmentették. Részletesen vör. Lénárd Ödön: Erő az erőtlenségben, Márton Áron Kiadó, Bp., 1994.

²³⁷ Szakács-Zinner: A háború. 389. p.

²³⁸ Gergely Jenő-Izsák Lajos: A Mindszenty-per (Bp., 1989.), Kahler Frigyes: A förcsápás iranya: Esztergom – Mindszenty bíboros pere (Don Bosco, 1998.), Gergely Jenő: A Mindszenty per Kossuth Kiadó, Bp., 2001.

– az ország lakosságának többségét kitevő birtokok parasztság földtől való megfosztása és integrálása a diktatúra kisszolgáltatottjainak tömegébe;
– a vallásos állampolgárok kiszorítása az érvényesülés minden területéről.
Mindez része a magyar civil társadalom szétzúzásának, nincstelenné – ez által kisszolgáltatott – tételenek.

Az egzisztenciájában és emberi jogában védtelen társadalom ezáltal az általános szolgaelvűség állapotába kerülhetett, amely a *permanens félélem* fenntartásával uralható.

Tévesnek kell tehát tartanunk azt a vélekedést, hogy a Mindszenty-per csupán „napi politikai érdekektől indíttatva került megrendezésre”, valójában – a már felsoroltak is igazolják – sokkal többről van szó. Egy hatalmi berendezkedés stratégiai lépéseről.

Ezt alátámasztja az a tény, is, hogy a Mindszenty-per nem kizártlagosan magyar jelenség. A kommunista vezetés alá került országokban (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia) hasonló jellegű és célú pereket rendeztek. Valamennyi mintája az 1920-as években Szovjet-Oroszországában megrendezett Typhon-per volt.

Ehhez képest tipikus a per előkészítése, amelyre már fentebb is utaltunk. A szovjet mintájú „megtervezett” koncepciós perek forgatókönyve szerint a politikai vezetés – esetünkben Rákosi Mátyás, Révai József, Gerő Ernő²³⁹ és Farkas Mihály – határozta meg a per célját, sőt a „kvitelezés” részleteit is.

Zinner Tibornak adott interjúban *Décsi Gyula*²⁴⁰ így fogalmazott: „...ez a dolog egyik oldala. Megint különbséget kell tenni a normális futású perek,

²³⁹ Gerő Ernő [Singer Jenő] (1898. júl. 8., Terbegec–1980. márc. 21., Budapest) kommunista politikus. 1918-tól a tagja a Kommunisták Magyarországi Pártjának. 1920-ban Bécsbe emigrált, majd 1922-ben visszatért Magyarországra, ahol 15 évi szabadságvesztésre ítélték. 1924-ben fogolyccserével a Szovjetunióba távozik, ahol a Komintern VB munkatársa lett. A spanyol polgárháborúban brigádparancsnok. A szovjet állambiztonsági szervek ügynöke. 1944. november 5-én tért vissza Magyarországra, ettől kezdve a kommunista vezetés második embere. A párt KV és a PB tagja (1945–1956), a titkárság tagja (1948–1951), Rákossival és Farkassal a titkos honvédelmi bizottság tagja (1950–1953), a miniszterelnök első helyettese és belügyminiszter (1953. júl.–1956. júl.), a MDP első titkára (1956. júl. 18.–okt. 25.), a MTA tagja (1949–1957). 1956. okt. 29-én a Szovjetunióba menekült, ahonnan csak 1960-ban térhetett vissza Magyarországra. 1962. augusztusában kizárták a pártból. Visszavonult a közélettől, fordításokból élt.

²⁴⁰ Décsi Gyula dr. (Danweber Gyula) 1919. január 28., Szentgotthárd–1990. szeptember 8., Budapest) államvédelmi alezredes, 1950. június 23-ától államtitkár, majd miniszterhelyettes az igazságügyi tárca nál. Annak vezetője 1952. november 14-e és 1953. február 2-a között (őrizetben január 16-ától). Nyugdíjasakor az Akadémiai Kiadó szótárszerkesztőségének vezetője. A Budapesti Hadbíróság kilencévi börtönbüntetésre ítélte 1953. december 24-én, jogerősen. A perújítás után, a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma nyolcévi börtönbüntetésre ítélte 1957. június 15-én. Ugyanaznap szabadult, mert az 1953. évi 11. tör. alkalmazásával – beszámítva a börtönben töltött időt – büntetése felére csökkent.

ügyek és azok között, amelyekkel a politizálni akartak. Tisztában kell lenni azzal, hogy ezzel a néhány nagy perrel Rákosi politizált, illetve nem Rákosi, hanem a párt vezetői. minden évben újabb és újabb politikai cél: a Kisgazdápart felszámolása, majd Mindszentyvel a magyar hazai katolikus reakciónak a fejét és a későbbi megbékélés lehetővé tétele teremtették meg.²⁴¹

A pert óriási heccskampány előzte meg, amelynek az volt a célja, hogy a magyar közvéleményt Mindszenty bíboros – és a hozzá hű papok – ellen fordítsa. A kampányt a MKP/MDP megyei bizottságai meghatározott forgatókönyv szerint vezették.

A kampány sikéréért a politikai rendőrség (ÁVO/ÁVH) volt a felelős. Erré szakosodott osztályát már 1946-ban megszervezték. (Később az állami elismeréseket is elsősorban az ÁVH-tagok kapták.)

Az ÁVO tagjai és ügynökei beépültek a katolikus egyházszerzeti (ide értve a püspöki kart is) részben a hírszerzés, részben a bomlasztás feladataival. Fő szerepük volt a Mindszenty-ellenes „tiltakozó mozgalom” elindításában és fenntartásában, ide értve egyes rétegek – elsősorban a pedagógusok – belekényszerítését a heccskampányba.

Az előkészítésben fontos szerep hárult az ekkorra túlnyomó részben kommunista kézben lévő *sajtóra*. A központi pártlap, a Szabad Nép és a megyei pártlapok összehangolt rágalomhadjáratot indítottak. A gyalázkodó hangvételek cikkek, hamis interjúk, koholt riportok voltak hivatva felkorlácsolni a tömegindulatokat. Ezt erősítette a „népnevelők” tevékenysége főleg a falvakban.

A tömeghisztéria szintjéig fokozott gyűlöletre uszító propaganda célja többek között annak alátámasztása, hogy a Mindszenty ellen indított per megingítésére „népi” követelés, amely elől nem téphet ki a kommunista párt.

Ilyen pszichológiai előkészítés után a büntetőeljárás a nyomozás operatív szakától a másodfokú tárgyaláson hozott ítéettel bezárólag semmibe vette a büntetőeljárás jog – akkor is törvényben foglalt – szabályait.

Mielőtt Décsi Gyula áv. alezredes 1948. december 26-án a letartóztatási parancssal megérkezik a primási palotába, a Biboros már jó ideje tudta, kálváriája elkerülhetetlen. Ezért írta meg a nevezetes sorokat: „A személyes szabadság megszűnt.” Ami bekövetkezett, Rákosi már májusban személyes külüdött útján beígérte... Nullius co[n]spiracyonis paticeps fui et sum. mindenféle lemondás, téritvény stb. kizárvा...

Áttekintve az eljárás menetét, kézzelfoghatóvá válik egy koncepció per anatómiája.

²⁴¹ Somorjai Ádám–Zinner Tibor id. mű 81. p. hivatkozik a Décsi interjú, 106–108. p. 1984. május 21.

A nyomozás elrendelője – formailag ez az első jogi lépés a bűnűgyekben – nem a hatóság erre hivatott vezetője, hanem a diktatúra első embere – Rákosi Mátyás – volt.

Ez esetben a nyomozás nem egy valóságos bűncselekmény bizonyítási anyagát gyűjtötte össze, hanem a politikai koncepcióhoz keresett olyan adatokat, amelyeket bármilyen módon – akár valóságos funkciójukból kiszakítva, eredeti tartalmuktól eltérően, jogi környezetük figyelmen kívül hagyásával – terhelő adatként lehetett felhasználni. S hogy ez megtörtént, forrásszerűen bizonyítja Rákos Mátyásnak az ÁVH-hoz intézett írásos instrukciója.

A beismerő vallomások érdekében a zsarolástól a testi kényszerig, a kínvallatástól a pszichotrop anyagok alkalmazásáig minden, a jogrendszerben tiltott módszert alkalmazták. S ha nem segített, koholtak hamis bizonyítékokat: hamis iratokat, „vallomásmontázsokat”. Az eljárásnak ebből a szakából a védelem formálisan is hiányzott.

A vádemelés²⁴² szakaszának sajátossága, hogy a vádiratot ugyancsak a legfelsőbb politikai vezetés szerkesztette. A vádirat elszakad a nyomozati anyagban szereplő tényállástól, és teljesen önkényesen kapcsolnak össze a valóságban össze nem függő mozzanatokat. A jogszabályok alkalmazása teljes mértékben távol került azok valóságos céljától.

Az egész ügyészi tevékenység – Visinszkij nyomdokain haladva – távol áll a jogalkalmazás szakmai követelményeitől. Ez a vádbeszédben csúcsosodott ki. Érdemben a gyalázkodás „műfaján” túl nem lépő beszéd kizárálag a politikai propaganda követelményét szolgálta.

A per bírósági szakasza is mindenben a koncepcióos perek hagyományait követte. Az első fokon eljáró bíró, Olti Vilmos²⁴³ – források bizonyítják – tu-

domására hozzák, milyen döntést vár el legfőbb pártvezetés. A parancsot Tímár István (IM-főosztályvezető, korábban áv.-tiszt) közvetítette A bíró az iratokat csak az ÁVH-n „tanulmányozhatta”.

A per tárgyalása a bíró – ügyész – védő megtervezett összjátéka, ahol nyilten semmibe vették az eljárásgyogi szabályokat (pl. a vádlottak nem mondhatják el összefüggően vallomásukat, érdemi védekezésük pedig ki volt zárva).

A koncepcióos perek szabályai szerint a legfőbb bizonyíték a beismerő vallomás, a néhány tanú pedig más – főben járó ügyben – volt vádolt.

Az eljáró népügyész – Alapy Gyula – perbeszéde nem jogászi teljesítmény (mint ahogy az egész per nem az), hiszen nem a jog objektív mércejét állítja az emberi magatartás megmérettetésére. Ez esetben az akkor jogszabályok szerint sem lehetett volna bűncselekményben elmarasztalni Mindszentyt. Ezért egy eltorzult történelemszemléletet adott elő Révai József, Mód Aladár, Andics Erzsébet írásaiból összeollózva. Így silányodott az ügyész vádbeszéde olcsó propagandaszólamokká, amelyben a rágalmak sokasága (a zsidótörvényeket akarta visszaállítani, háborúra uszított stb.) keveredett a kommunista sablonokkal, s a jog kifejtése elsikkadt.

Az, hogy Alapy beszédét később teljes joggal minősítette „alpári”-nak a Gergely–Izsák szerzőpáros, így magától értetődő.

Sokkal visszataszítóbb a védőnek, Kiczkó Kálmánnak a nyilvános tárgyaláson tanúsított magatartása és védőbeszéde. A védő ahelyett, hogy védeence érdekében cáfolni törekedett volna a vár állításait, a tárgyaláson teljes passzivitásba vonult. Arra sem figyelt fel, hogy a tanács elnöke Mindszenty Truman elnökhöz írt leve fogalmazványából nem létező mondatot olvasott fel! Olyan mondatot – amely valósága esetén főben járó lehetett volna. A csapdát az ágyonkínzott Mindszenty hárította el. A védőbeszéd – követve a szovjet koncepcióos perek forgatókönyvét – ugyanolyan politikai propaganda volt, mint a vádbeszéd, csak finomabb előadásban.

Elmondta a koncepcióos perekben megszokott, sőt kötelező „dicséreteket” és „szidalmakat”. Előbbiekből kiemel a védelem teljes szabadságának dicséretét. (Erről annyit, hogy Mindszenty és édesanya Gróth József, Farkas Endrét, majd Joanovits Emilt akarta meghatalmazni, de őket a hatóság nem fogadta el, kötelezték Mindszentyt Kiczkó meghatalmazására.) Elmondta a közérdek felsőbbrendűségről szóló brosúrát, s hangoztatta, hogy „a vallás-szabadság megtámadva nincs”. Szidalmakat kapott az ármánykodó nyugati sajtó és a Vatikán, mert a födreformot sérelmezte. Az egyházi vagyon szekulárisztikus

²⁴² Az 1948. december 23-ai házkutatás után december 26-án tartóztatták le Mindszenty Józsefet, 39 napi „nyomozás” után hat társával állították bíróság elé. 1949. jan. 25. napján kelt vádirat száma NÜ. 8140/1948.3. Az ügyben megvádolt és elítélt személyek: I. r. Mindszenty József (életfogytig tartó fegyház); II. r. dr. Baranyai Jusztin (15 év fegyház); III. r. dr. Zakar András (6 év fegyház) IV. r. dr. Esterházy Pál (15 év fegyház); V. r. Nagy Miklós, (3 év fegyház); VI. r. dr. Ispánky Béla (életfogytig tartó fegyház) és VII. dr. Tóth László (10 év fegyház). 1949. febr. 3., 4., 5., napján voltak tárgyalási napok, az ítéletet febr. 8-án hirdették ki. A Népbíróságok Országos Tanácsa NOT. I. 687/1949/22. sz. ítéletében a minősítéseket egyes pontokban megváltoztatta. Zakar András fegyhábüntetését 4 évre, dr. Baranyay Jusztin büntetését 12 évre, dr. Ispánky Béla büntetését 15 év fegyházra enyhítette. Kisebb változtatásokat eszközölt a mellékbüntetésekben is. Vádiratot és az ítéleteket vörös Gergely: A Mindszenty per.

²⁴³ Olti (Obetko) Vilmos (1914. jan. 31., Billéd–2005. május 29., Budapest) Szegeden joghallgató, majd a Harmadik Birodalomban ösztöndíjas. Részt vett az ellenállásban. 1945-ig a Budapesti Polgári Törvényszék joggyakornoka, majd népügyész, az IM Börtönügyi Főosztálya, majd a Budapesti Uzsorabíróság után a Budapesti Népbíróság tanácselnöke, 1948 első felében már a bíróság elnöke. Olti maga is elismerte, hogy a Kommunista Párt legfelsőbb vezetésnek utasításai szerint „ítélkezett” a Mindszenty-perben, a Nitrokémia-ügyben, a Pócspetri-perben, a Rajk-perben vagy a

larizációjával kapcsolatban kiiktatta az egyháziakat, hogy abban a „történelmi kényszerűségi fejlődés alapján nincs megállás [...] ezért kellett volnia belátni az egyháznak” a történeteket, de a „Vatikán nem láttá szívesen Magyarországon a nép demokratikus fejlődését”. Helyt kapott még a védőbeszédben Mindszenty „tévedése” az iskolák államosítása ügyében és a legitimizmus szidalmazása. Ami a vádelem érdemét illeti, az eljárás ezen szakaszában csak egy homályos utalás van a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz írt levelek esetében a békekötés előtti „más” közhelyi helyzetre, s hogy ezek a levelek nem esnek „olyan súlyosan a latba”. Kiczkó – ez a fellebbzése indokolásából kitűnik – nagyon is jól tudja, mi a közhelyi helyzet, csak hogy ezt a nyilvánosság előtt nem mondhatta el! A beszéd végén szolgai hálálkodással monda: „A védelem meg is köszöni a vád hatóságának, hogy csak olyan cselekedeteket hoz ide vád tárgyává, amely a hercegprímás úr papi működésével összefüggésben nincsenek.” No comment!!

A meghozott ítélet – amely az utasítás szerint Mindszenty bíboros esetében életfogytig tartó szabadságvesztésről szólt – elemzése igazolja, nagybik részét nem a bíróság szövegezte. Azon túl, hogy szolgaián másolja a vádiratban foglaltakat, olyan tényállásrészeket is tartalmaz, amelyek sem a tárgyalás anyagában nincsenek, de még a bíróság elé került anyagban sem szerepelnek. Feltalálható viszont a bíróság elé nem került ún. operatív anyagban! Azt csak a rend kedvéért jegyzem meg, hogy a bíróság 1949. február 8. napját tűzte ki ítélet hirdetésre, 2 nap állt tehát rendelkezésre, amely elégte len idő az ítélet megszövegezésére. Ma már tudjuk, hogy az ítélet „II. Politikai értékelés” című fejezetét is Timár adta át Oltinak. „Feltételezhetően a pártközpontban készült, hiszen a vádiratban maga Rákosi, de Farkas, Gerő, Révay (sic!) is végzett javítást. Oltira csak az ítélet szakmai, jogi részének megfogalmazása maradt” – állapítja meg a perújtási nyomozás, a legfőbb ügyészeg Összefoglaló jelentése 1989-ben. Ha részletesebben megvizsgáljuk, az ítélet tényállási részét ugyanaz fogalmazta, mint a politikai indokolást. Erről árulkodnak a tárgyalási anyagban nem szereplő tényállásrészek és nevek (pl. az 1949 elején letartóztatott P. Borbény István jezsuita párizsi futárútja, a „középeurópai föderatív királyság” terve vagy az ún. kormánylista vagy Zsám boki és Mindszenty kapcsolata, vagy Chorin megnevezése), nem is szólva a tárgyaláson nem hivatkozott iratokról (Kenneth C. Royal USA hadügyi államtitkár levele Spellmann kardinálishoz).

Azt csak megemlítiük, hogy Alapy 1949. február 5. napján jelent be súlyosításért jogorvoslatot a később kihirdetett ítélet ellen!

Oltira így valójában az ún. jogi indokolás hárult, azaz az alkalmazott jogszabályok felhívása.

Az érdemi, jogi kérdésekéről már sokan szóltak és írtak. Kortársak, élükön Mindszenty József Emlékirataim című könyvében (Ispánky Béla emlékira-

tait meg kell említeni) éppúgy, mint a különböző felfogású történészek, Balog Sándor, Gergely Jenő, Izsák Lajos, Mészáros István, M. Kiss Sándor, Ólmosi Zoltán, Szakács Sándor, Zinner Tibor – hogy csak néhány nevet említsek a magyar ábécé sorrendjében. Magam is részletezem ezeket A főcsapás irányá Esztergom című könyvemben. A teljesség igénye nélkül most csak azokat a jogtörténeti jelentőséggel is bíró tényeket emelem ki, amelyek kihatással voltak – túlmutatva a Mindszenty-peren – a magyar büntető ítélezés alakítására.

Az ténykérdez, hogy a prímás részt vett-e szervezkedésben (mai terminológiával összeesküvésben) [1946:VII. tv. 1. § (1) bek.]. Ő tagadta, a vág nem tudta bizonyítani az összeesküvés megtörténtét. Az 1989-es perújtási nyomozás Összefoglalója sem lát ténybeli alapot ebbeli marasztalásra.

Jogkérdez azonban, hogy a hűtlenség (mai terminológiával hazaárulás), a kémkedés és titoksértés [1930:III. tc. 58. §; 60. § 3. pont és az 1934:XVIII. tc. 2. § (1) bek.] megállapítható volt-e?

Az Összefoglaló értékelése szerint a prímás levelei nem tartalmaztak olyan adatot, ami kémkedésnek, titoksértésnek minősülhetett volna. Az ítélet itt olyan *contra legem* törvénymagyarázatot produkált, ami megrendítette a jogbiztonságot: nem kell titoknak minősített adatnak („köztudhatósági adat”) lenni a titoksértésnél és kémkedésnél a között tények, információk! Elég, ha azt olyan személynek hozzuk a tudomására, aki arra nem illétékes.

A hazaárulás kérdésében teljes egészében figyelmen kívül hagyta, hogy Mindszenty József olyan időben (1946. május 4., december 6., 1947. június 12.) folyamodott a Szövetséges Ellenőrző Bizottság legitim USA-képviselőjéhez, illetőleg államelnökéhez, amikor *ez a testület gyakorolta a magyar szuverenitást* (az 1947. február 10-ei párizsi béke ratifikálásáig). Nem idegen halalomhoz folyamodott tehát a panaszokkal (Rákosi érdekében ugyanekkor Vorosilov avatkozott be pl. az 1945-ös választások utáni kormányalakításnál, mint a SZEB szovjet társelnöke), hanem arra illetékes fórumhoz. Így a hűtlenség nem valósulhatott meg.

A legnagyobb iustumord azonban a fellebbezési fórumhoz a Népbíróságok országos Tanácsa (NOT) Jankó Péter által vezetett ítélettanácsa határozatához fűződik. Korábban erre már utalás történt. Az 1949. július 9-én kihirdetett ítéletben a bíróság – miután maga is látta, hogy Mindszenty Józsefet *nem terheli jogellenes magatartás*, kimondta: „Túrhetetlen volna, hogy a demokratikus haladást biztosító államrendet, államformát *reakciós* erők szervezésére akár alakilag jogellenesnek nem minősíthető eszközökkel veszélyeztesse.” Ezért buntetnek tekint „bármilyen... haladásellenes, reakciós irányú változtatást”.

Ez végső csapás volt – nemcsak a jogbiztonságra, hanem – magára a jogra, és a teljes önkény irányába nyitotta meg az utat.

Nem kevesebbről van itt szó, mint a jól körülhatárolt – ezért biztonságot nyújtó – büntetőjogi fogalmak elvetése és a szabadon magyarázható politikai fogalmakkal való helyettesítése. Ilyen volt a *reakciós* fogalma – e kor legretegettébb kategóriája –, amelyről Révai József *Ki a reakciós?* című *Szabad Nép*-vezérkikkében már 1945-ben kifejtette: reakciós, aki nem kommunista, vagy nem támogatja a kommunista politikát.

A szillogizmus zárótétele tehát: *Aki nem támogatja a kommunista politikát, az bűnelkövető és akár halállal is büntethető.*

Ez a Mindszenty-per mindenkihez címzett életveszélyes fenyegetése!

Nem akarom megkerülni a deviza-bűncselekmény vádját, amelyben a bíboros magát bűnösnek vallotta (nyilván taktikai okokból), holott a jog mércéje szerint nem volt az!

Csakhogy ki merte felvetni akkor, ott, hogy minden devizaszabály alól – így a fizetőeszközöknek az állam részére történő felajánlása alól is – a törvény szerint devizahatóság felmentést adhat. S ezt a felmentést a devizahatóság vezetője Nyárádi Miklós²⁴⁴ pénzügyminszter meg is adta az Egyesült Államokban tett látogatása idején több nyilvános beszédben, ezzel buzdítva az amerikaiakat az adakozásra. Hazatérve az általa adott engedély már nem volt „aktuális”.

A Mindszenty-pert az 1990:XXVI. tv. jogilag semmíssé nyilvánította. Más szóval olyannak kell tekinteni, mintha meg sem történt volna! S ezzel a kérdés jogilag elégséges módon lezártnak tekinthető.

²⁴⁴ Nyárádi Miklós dr. (1905. május 21., Budapest–1976. május 12., Bécs) 1928-ban a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karán jogi és államtudományi oklevelet szerzett, bírói és ügyvédi vizsgát 1936-ban tett. Az egyesült államokbeli Grove főiskoláján jogtudományi doktorátust kapott. Ügyvédként kezdte pályáját, majd 1933-ban a családi hagyományt követve a Pesti Hazai Első Takarékpénztár tisztségviselője lett, 1936-tól a bank ügyésze, 1942-től főügyésze volt. Az ország német megszállása és a nyilasuralom idején részt vett az ellenállási mozgalomban. A Független Kisgazdapátnak 1945-től volt tagja, hamarosan a párt pénzügyi csoportjának a vezetője lett. 1945-től a Pesti Hazai első Takarékpénztár igazgatója, 1946. márciustól a bank külföldi magyar javak ügyosztályának a vezetője. 1946. április 6-án kinevezték a Pénzügyminszterium államtitkárává, május 12-étől hazahozatali kormánybiztos. 1947. március 14-étől pénzügyminszter, közben Vas megyében 1947. augusztus 31-én országgyűlési képviselővé választották az FKgP listáján. 1948. novemberében egy külföldi útjáról nem tért vissza, 1948. december 3-án levélben mondott le kormánytagságáról. Az FKgP Politikai Bizottsága 1948. december 8-én fosztotta meg párttagságától. Távozása formálisan Dinnyés Lajos miniszterelnök és kormánya 1948. december 10-i lemondásához vezetett. Képviselői mandátumáról való lemondását 1948. december 16-én jelezte be. Svájcban élt, majd 1949-ben, az USA-ban telepedett le. 1951-ben a Bradly Egyetemen közgazdasági professzori állást kapott, majd ugyanitt 1957-től a School of International Studies igazgatója volt. 1969 és 1974 között az amerikai külügyminisztérium tanácsadójaként működött, számos politikai és közgazdasági témaúj cikket írt amerikai lapokba. 1976 elején visszatért Európába, Milánóban telepedett le.

Történetileg azonban a Mindszenty-per *nem feledhető*, hiszen hordozza egy ország alávetésének hatalmi technikáját, egy ordas eszme alattomos gátlástatlanságát, a kommunizmus igazi arcultatát, s egy hitéhez, nemzetéhez és népéhez hűséges főpap törhetetlen hitvalló vértanúságát.

A Mindszenty-per után a kizárolagos hatalom birtokába került MDP tovább folytatta az egyház megsemmisítésére indított harcot, most már abban a meggyőződésben, hogy semmi sem állhat győzelme útjába. 1950. augusztus 30-án Grósz József²⁴⁵ kalocsai érsek és Darvas József²⁴⁶ vallás- és közoktatási miniszter aláírta azt a „megállapodást”,²⁴⁷ amelyet nyomban követett a szerzetesrendek „megszüntetése”.²⁴⁸ Ezzel az állam fontos lépést tett a teljes egyházkormányzat állami felügyelet alá helyezése felé. Így az 1947:XXXII. tc. – a felekezetek teljes egyenjogúságáról alkotott törvény – a felekezetek egyenlő leigázásaként valósult meg.

A Grósz-per

Még alig száradt meg a tinta az „egyezményen”, amikor Farkas Mihály 1950. szeptember elején az újabb „harci szakaszra” hívta fel a figyelmet. Révai József pedig 1951. április 14-én „a klerikális reakciót”, mint „az imperializmus legfontosabb ügynökét” jelölte meg. Május 4-én az MDP Titkársága ülésén az egyházpárti módosulásának kérdéséről beszélt.²⁴⁹ Kifejtette, miként lehet „egyik vagy másik püspökre fő tüzet irányítani (Elsősorban Grószre, Pé-

²⁴⁵ Grósz József (1887. dec. 9., Féltorony–1961. okt. 3., Kalocsa) a Pázmáneumban végezte teológiai tanulmányait. 1911-ben szentelték pappá. 1928-ban c. orthoziai püspök és győri segédpüspök. 1933–1936 között általános helynök, 1936-tól a szombathelyi egyházmegye apostoli kormányzója, 1939-től megyéspüspök. Mindszenti bíboros letartóztatása után a Szentszék felhalmozása alapján a magyar egyház vezetője. 1950. aug. 30-án aláírta a kikénszeríttet – s így jogilag érvénytelen – „megállapodást” az állammal. Az egyház felszámolására tett következő lépésként (1951. máj. 24-ei MDP Titkárság ülésén elfogadott határozat) letartóztatták és államellenes összesküvés vádjával 15 évre ítélték. A Grósz-perrel kapcsolatban 24 szatellit-per folytattak le, amelyekben 15 embert ítélték halálra. Börtönbüntetését 1955. október havában internálásra változtatták, majd 1956 májusában kegyelmet kapott és visszatérhetett érseki hivatalába. 1957-ben vezetéssével a püspöki konferencia csatlakozott a békemozgalomhoz. Ítéletét 1990-ben semmísség nyilvánították.

²⁴⁶ Darvas József [Dumitras József 1932-ig] (1912–1973) író, politikus. Tanítóképzőt végzett. 1932-ben csatlakozott az illegális kommunista párhoz. 1937-ben a Márciusi Frontban, 1942-ben a Magyar Történelmi Emlékbizottság tagja. 1939-ban a nemzeti parasztpárt alapító tagja (mint kriptokommunista) 1945–1949-ig alelnöke. Rész vett a Paraszt párt ellenorzsásában. 1949-től MDP, majd 1956-tól MSZMP-tag. 1949. júniustól 1950. februáríg vallás- és közoktatásügyi miniszter.

²⁴⁷ Vö.: A Kereszt II. 21. 1951. augusztus 31. Az „egyezményről” vö. még Gergely Jenő: Az 1950-es egyezmény – A szerzetesrendek feloszlata Magyarországon, Vigilia, 1990.

²⁴⁸ 1950. évi 34. tör. 1950. szeptember 7.

²⁴⁹ PI. A. 276. f. 54/142. ū. e. 3–9. p.

terire²⁵⁰ (sic!) és Shvoyra,²⁵¹ utánuk Hamvasra²⁵² és Papra²⁵³”). Elhatározták a „pálosok elleni per előkészítését” is. A forrás ezt követően így folytatódik. „A per vádlottjait »amalgán« (sic!) módszerrel kell kiválogatni: a pálosokon kívül vádlott legyen a ciszter rendfőnök és néhány püspök, akik ellen komoly bizonyítékaink vannak.

A) A per politikai vonala a következő legyen: A vádlott pálos szerzetes gyilkosságainak elkövetésénél szövetkezett a népi demokrácia esküdt elleniségeivel, ellenforradalmi szervezetet épített ki, és ebben a munkájában támaszkodott nemcsak saját rendjére, hanem az egész klerikális reakcióra, beleértve a püspöki kart.

B) A pernek bizonyítani kell, hogy a vádlott püspökök a régi rend visszaállítását akarják, esküdt ellenségei a népi demokráciának, illegálisan dolgoznak ellene, megszegik törvényeinket, kémkednek, valutaüzletet kötnek stb. Ezek a püspökök csalárdul írták alá az állammal kötött egyezményt, egy pillanatig sem gondoltak az egyezmény becsületes betartására, nem lehet tehát rájuk bízni az egyezmény betartásáról való gondoskodást sem.

²⁵⁰ Pétery József [Petró József] (1890–1967) egi egyházmegyés pap. 1942–1967 között a váci egyházmegye püspöke. A politikai rendőrség 1953-tól haláláig házi őrizetben tartotta Hejcén.

²⁵¹ Shvoy Lajos (1879. márc. 9., Budapest–1968. jan. 21., Székesfehérvár) 1901. júl. 13-án szentelték pappá Esztergomban. Hittanár Budapesten. A Regnum Marianum templom plébánosa. 1927-től székesfehérvári püspök. 1944-ben a nyilasok letartóztatták, Sopronkőhidán Mindszenty rabtársa. A kommunista diktatúra alatt sem hajlott kompromisszumokra.

²⁵² Hamvas Endre (1890. febr. 27., Piszke–1970. ápr. 3., Kalocsa) az Esztergomban végzett gimnáziumi évek (1901–1909) után Bécsben folytatta egyetemi tanulmányait a teológiai karon, mint a Pázmáneum növendéke. 1913-ban pappá szenteltek. Segédelkész Naszvadon, majd 1916 szeptemberétől intézeti lelkész a Notre Dame de Sion leánynevelő intézetben (Budapest). 1928 szeptemberétől teológiai tanár (morális) és spirituális az Esztergom Érseki Papnevelő Intézetben. 1930 szeptemberétől érseki titkár és szentséki jegyző. 1931-ben XI. Pius pápa pápai kamarás címmel tüntette ki. 1936-ban protonotárius kanonokká és irodaigazgatóvá nevezte ki, majd 1940. július 1-jétől budapesti érseki helynök. 1944. március 7-én XII. Pius pápa csanádi püspökké nevezte ki. Serédi Jusztinián hercegprímás március 25-én szentelte püspökké. Püspökként elítélte a zsidók üldözését. 1951 és 1956 között az esztergom főegyházmegye apostoli adminisztrátora. 1961–1968-ig a püspökkari konferencia elnöke. Grósz József kalocsai érsek halála után 1964. szept. 15-étől VI. Pál pápa kalocsai érsekké nevezte ki. Az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának elnöke és az Opus Pacis díszelnöke. 1969. januárjában vonult nyugalomba.

²⁵³ Papp Kálmán (1886. febr. 28., Sopron–1966. júl. 28., Sopron) gimnáziumi tanulmányait Sopronban és Győrben végezte. A győri szeminárium elvégzése után 1908. jún. 29-én szentelték pappá. Kápláni ideje alatt hittanár Győrben (1912), majd tábori lelkész (1914) a háború végéig, amikor is újból a győri hittanári tisztséget töltötte be. 1920-tól plébános. 1925-től soproni plébániát és kanonoki tisztet kapott. 1925-ben megkapta a címzetes pokai préposti rangot is. Kerületi esperes és tanfelügyelő (1916). 1933-ban XI. Pius páparéltussá nevezte ki. Püspöki kinevezést XII. Piustól kapott 1946. máj. 3-án.

C) A pernek bizonyítani kell, hogy a legfontosabb szerzetesrendek – még szegve az egyezményt és az állam törvényét – illegalitásba vonultak, szervezett államellenes működést fejtenek ki a reakciós püspökök tudtával és segítéseihez.

D) A pernek bizonyítani kell, hogy a szerzetesrendek és tagjai erkölcsi mosárban élnek.

[...] Közvetlenül a vádirat közzététele előtt össze kell hívni a püspöki kart, elébe kell tárnai a vádiratot és meg kell kérdezni, hogy az állammal kötött egyezmény értelmében milyen egyházi szabályokat hajlandók foganatosítani a vádlottak (beleértve a püspökök) ellen. Fel kell vetni a vádlott püspökök lemondását. A püspöki kar előrelátható válasza az lesz, hogy nem tehetnek semmit, a püspököket a pápa nevezi ki, lemondatni őket nincs módjukban stb., stb. Erre a kormány jelentse ki: a püspökök ezzel a vonakodással megszegik az állammal kötött egyezményt. A kormánynak ennél fogva kötelessége, hogy a maga eszközeivel gondoskodjék az egyezmény betartásáról, azoknak az államellenes papok és püspökök felelősségre vonásáról, akik veszélyeztetik az állam és egyház jó viszonyát és békéjét [...] Számolni kell azzal is, hogy az ellenségnak sikerülni fog a Grósz és társai elleni pert összekapsolni a jelenlegi közellátási nehézségekkel, a tszcs fejlődés következtében kiéleződő osztályharccal a falun, és a népi demokrácia ellen hangolhat majd bizonyos kispolgári, paraszti, értelmiségi, sőt egyes elmaradottabb osztályrétegeket is.”

A Titkárság úgy határozott, hogy: „A püspökök közül csak a legkompromittáltabbakat kell letartóztatni. A letartóztatás után egy-két napon belül összszé kell hívni a püspököket, a katolikus egyházzal történt megegyezést aláíró rendfőnököket és a papi Békebizottság három tagját. Közölni kell velük a tényállást, követelve a püspököktől, hogy a megegyezés értelmében lépjene fel a bűnös püspökök ellen. A megbeszélés közvetlenül a vádirat nyilvánosságra hozatala előtt történjen.”²⁵⁴

Nem kétséges tehát, hogy a „megegyezés” nem más, mint az egyház felszámolását elősegítő hivatkozási alap, amelyet minden esetben „megsért” az egyház, ha bármit tesz, ami hivatása körébe tartozik. Ezért „a kormány a maga eszközeivel gondoskodjék egyezmény betartásáról”, vagyis átveszi nyíltan is az egyházkormányzást. Ez 1951. május 15-én az Állami Egyházigyi Hivatal (ÁEH) felállításával meg is történt.²⁵⁵

²⁵⁴ Uo.

²⁵⁵ Az ÁEH felállítása a tervezetnél fél évvel korábban történt meg.

A Grósz-per²⁵⁶ előkészítése, a *Szabad Nép* 1951. április 13-ai támadásával kezdődött. A per koncepciója több vonalon készült el,²⁵⁷ a vádirat 1951. június 11-én.²⁵⁸

Grósz József (*1887) kalocsai érsek ellen demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének bűntette,²⁵⁹ valutaüzérkedés,²⁶⁰ külföldre szöktetés bűntette²⁶¹ és bűnpártolással elkövetett népellenes bűntett²⁶² volt a vád.

Dr. Bozsik Pál (*1884) pesthidegkúti plébánost és dr. Farkas Endre (*1886) szentszéki ügyészt demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének bűntettével és kémkedés bűntettével²⁶³ vádolták.

Dr. Hévey László (*1902) miniszteri osztályfőnököt népellenes bűntettel²⁶⁴ és demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének bűntettével vádolták.

Dr. Pongrácz Alajos (*1909) követségi tiszttviselővel szemben a vád demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel,²⁶⁵ kémkedés bűntette, és valutaüzérkedés volt.

Endrédy Vedel (*1895) zirci apát ellen a vád államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének bűntette, kémkedés bűntette, valutaüzérkedés bűntette és külfödre szöktetés bűntette.

Hagyó-Kovács Gyula (*1888) jászágkormányzót folytatónak elkövetett népellenes bűntettel és demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel vádolták.

Csellár István Jenő (*1911) pálos rendi főnököt bűnpártolással elkövetett népellenes bűntettel, fegyverrejtégetés bűntettével,²⁶⁶ valutaüzérkedés bűntettével, külföldre szöktetés bűntettével és közokirat-hamisítás bűntettével²⁶⁷ helyezték vád alá.

²⁵⁶ Vö. részletesen: Balogh Margit-Szabó Csaba: A Grósz per. Kossuth Kiadó, Bp., 2002.

²⁵⁷ Balázs-Bozsik-vonal, Farkas-vonal, Gyomlay-Pongrácz-vonal, Hévey-vonal, Endrédy-Hagyó-Kovács-vonal, Friedrich-vonal, Vezér-vonal. Vö. részletesen: Balogh-Szabó id. mű 30–36. p.

²⁵⁸ 1951. á. ü. 001211. szám alatt, Dr. Alapy Gyula ügyészégi elnök aláírással. Közli Balogh-Szabó id. mű 63–72. p.

²⁵⁹ 1946:VII. tv. 1. § (1) bek.

²⁶⁰ 1950:30 tvr. 57. § a) és b) pontja, 58. § (3) bek.

²⁶¹ 1948:XLVIII. tv. 48. § (4) bek.

²⁶² 1945:VII. 1. §, 1440/1945. ME. rendelet 12. § 6. pont.

²⁶³ 1930:III. tv. 60. § 1. pont, 61. § (3) bek.

²⁶⁴ 1945:VII. 1. §, 1440/1945. ME. rendelet 10. § 5. pont.

²⁶⁵ 1946:VII. tv. 1. § (2) bek.

²⁶⁶ 7150/1946. ME. rendelet 2. §.

²⁶⁷ 1878:V. tv. 400. §.

Végül *Vezér (Vezir) Ferenc* (*1914) pálos perjel ellen gyilkosság bűntette,²⁶⁸ többrendbeli gyilkosságra való felbujtás bűntette,²⁶⁹ valamint a népek háború utáni békés együttélésének megbontására irányuló bűntett²⁷⁰ miatt váolta az ügyészszéget.

Az üget az Olti tanács 1951. június 22–28-áig tárgyalta. Az 1951. június 28-án kiírdetett ítélet szerint Grósz József 15 év börtönbüntetést kapott, s súlyos büntetés várt a per – valamint a szatellit-perek – többi vádlottjára is.²⁷¹

Másodfokon a Legfelsőbb Bíróság Jankó Péter vezette tanácsa hozott ítéletet. Kisebb – a jogi minősítést érintő – változtatásokkal az első fokú ítéletben kiszabott büntetéseket helybenhagyta.²⁷²

Vezér Ferencet sem Olti, sem Jankó nem ajánlotta kegyelemre. Hasonló álláspontot fejtett ki Molnár Erik igazságügyminiszter is. Az elnöki tanács 1951. augusztus 2-án megtagadta a kegyelmet, így a halálos ítéletet másnap végrehajtották.

A rendkívül brutális ítélet tartalmaz olyan „elvi” megállapítást is, amely „visszaköszön” több ügyben, amelyet a rendek feloszlatása után a szerzetesi éléthez ragaszkodó szerzetessel szemben folytattak. Mint látni fogjuk a bíróságok arra hivatkoznak, hogy a Grósz-perben precedens értékkal mondta ki az ítélet, hogy ti. a szerzetesrendek a népi demokrácia megdöntésére irányuló illegális szervezetek! Ezért megdönthetetlen vélelem, amellyel szemben bizonyításnak helye sem lehetett, hogy ha a feloszlatott rend tagjai együtt laktak az állam elleni szervezkedés.

²⁶⁸ 1878:V. tv. 278. §.

²⁶⁹ Ua.

²⁷⁰ 1945:VII. 1. §, 1440/1945. ME. rendelet 8. § (2) bek.

²⁷¹ A Grósz-perben elítélték: Grósz József 15 év, Endrédy Kálmán Vendel (zirci apát) 14 év; Hagyó-Kovács András Gyula (ciszteri jászágkormányzó) 13 év; Bozsik Pál (remetekertvárosi plébános) 10 év; Vezér Ferenc (pálos szerzetes) halál; Csellár István Jenő (pálos szerzetes) 10 év; Gyetvai Péter (irodaigazgató) 8 év; Farkas Endre (ügyvéd, Mindszenty József édesanya által fia ügyében, meghatalmazott védő) 8 év. Dr. Pongrácz Alajos ügyét a Budapesti Katonai Törvényszékhez tette át, dr. Hévey László ügyét pedig elkülönítette. Héveyt és Pongráczot halálra ítélték.

A szatellit-perek közül kiemelkedők. A pálosszentkúti-ügy 8 halálos ítélet. A pálos szerzetesek pere (11 szerzetes 160 év börtönre ítéletek), Zavaczky Iván és társai ügye 3 halálos ítélet. Friedrich István és társai pere – vagy a „Grósz-kormány” pere (Budapesti Megyei Bíróság 0012220/1951.) 1 halálos ítélet. Vö. Szántó Konrád: A meggyilkolt katolikus papok kálváriája (Bp., 1991.) 60–63. p. Vö. még Salacz Gábor: A magyar katolikus Egyház tizenhét esztendeje 1948–1964. (München, 1988.) 104. p. és Jámbor Ottó: Grósz érsek koncepciói pere. Belügyi Szemle, 1990. 3. Vö. még: Balogh Margit-Szabó Csaba: A Grósz per (Bp., Kossuth, 2002.).

²⁷² 1951. júl. 31-én B. IV. 9151/1951/14. szám alatt. Az ítélet szövegét közli Balogh-Szabó: id. mű 214–298. és 240–245. p.

Mester Margit nővér büntetőügye

A Grósz-perben „megalkotott” „pseudo-jogi”²⁷³ téTEL gyakorlatát ismerhetjük meg Mester Margit Mária (1906–1961) UST-nővér; rendalapító büntetőperében. Ezzel utaltunk arra is, hogy a Mester-per nem az eddig ismertetett konstruált koncepcióos perek kategóriájába sorolandó, hanem a *tendenciósus konceptiós perek csoportjába*, ahol a *joganyaggal történő visszaélés* adja a per koncepcióos voltát. Mint látni fogjuk, ebben a perben mind az anyagi, mind az eljárásjogi szabályok súlyosan sérültek, s több amorális szabály mellett a pseudo-jogi normák szerint döntöttek.

Előzmények

Mint már említettük, az egyházat szétzúzni szándékozó kommunista hatalom stratégiai lépései között szerépel – az egyházkormányzás „államosítása” mellett – a szerzesrendek felszámolása.

Erről egy igen rövid – minden össze 4 §-ból álló törvényerejű rendeletben (tvr.) határozott a Népköztársaság Elnöki Tanácsa (NET). Az 1950. évi 34. tvr.-t 1950. szeptember 7. napján hirdették ki, s a kihirdetés napján hatályba is lépett.²⁷⁴ Tekintsük át a tvr. rendelkezéseit, mert ennek a büntetőeljárás lefolytatása, illetve a bűnösség megállapítása szempontjából jelentősége lesz. Különösen annak, ami *nincs* a tvr. szövegében!

A jogszabály szerint – mellőzve minden indokolást a tvr. szövegéből – „A Magyar Népköztársaság területén a szerzesrendek működési engedélye ennek a törvényerejű rendeletnek hatálybalépéssel megszűnik.”²⁷⁵ A rendelkezés alól kivételek képez „a katolikus iskolákban a tanítás ellátásához szükséges megfelelő számú férfi és női tanító rend működési engedélye.”²⁷⁶

A tvr. ezt követően arról rendelkezett, hogy a rendek „kötelesek működésüket megszüntetni”.²⁷⁷ Sajátos, hogy e jogszabályi kötelezettséghez a *jogalkotó nem fűzött semmilyen szankciót*, más szóval nem mondta meg, mi annak a következménye, ha nem tesznek eleget a kötelezettség címzettjei a működés teljes vagy részleges megszüntetésének. Jogállamban is létezik ilyen törvényi konstrukció, létezett már a római jogban is. Ezt a szankció nélküli tör-

vény – a *lex imperfecta – jogállamban semmilyen következményt nem von maga után* – legfeljebb erkölcsi rosszallást, esetleg támogatások elutasítását.

Amennyiben Magyarországon 1950-ben a jog uralmából bármely csekkély létezett volna, úgy a rendekkel szemben csak a *rendházak elhagyására*²⁷⁸ vonatkozó rendelkezés lett volna állami kényszerítő eszközökkel végrehajtható. A rendházakon kívül a szerzesek életére érvényesnek kellett volna lenni a Magyar Népköztársaság Alkotmánya (1949. évi XX. törvény²⁷⁹) VIII. fejezetében leírt szabadságjogoknak, jelesül a lelkismereti és vallás, a szólás, a sajtó, a gyülekezés és egyesülés szabadságának.²⁸⁰

Az Alkotmányban kihirdetett szabadságjogokat azonban teljes mértékben felülírta a *pszeudó-jog*, amely a vallásszabadságot vallásüldözéssel váltotta fel, s minden szólást (sajtót), gyülekezést, egyesülést, amelyet nem a hatalom jóváhagyásával gyakoroltak, *bűncselekménynek* kezeltek és a bűnűldöző hatóságok e szerint jártak el.

Így indult meg számos szerzes – többek között Mester Margit és társai²⁸¹ – ellen a büntetőeljárás.

A büntetőeljárás első része a nyomozás

A büntetőeljárás szabályait – így a nyomozásét is – az 1951. évi III. tv. (továbbiakban Bp. [Büntető perrendtartás]) írta le. A nyomozásról a törvény VI. fejeze rendelkezik. E szerint a nyomozóhatóság – állam elleni ügyről lévén szó – a Belügyminisztérium államvédelmi szerve.²⁸²

A nyomozás irataiból csak töredékek maradtak fenn, így nem tudjuk összefoglalni az egyes nyomozási cselekményeket a Bp. rendelkezéseihez. Az ügy első fokú ítéletéből²⁸³ tudjuk csak meg, hogy Mester Margitot 1951. május 8. napján²⁸⁴ helyezték előzetes letartóztatásba. Az előzetes letartóztatást elrendelő határozat nincs meg, így nem tudjuk, hogy milyen jogcímen rendelték el

²⁷³ A pseudo-jog fogalmára vő: Kahler Frigyes: A „kettős normarendszer” a források tükrében. In.: Büntetőjogi tanulmányok IV. Veszprém, 2003, VEA&B, 14–22. p.; és Hantó Zsuzsa: Ítélet nélküli. In: Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis IV. Debrecen, 2004. 101–136. p.

²⁷⁴ 1950: 34. tvr. 4. §.

²⁷⁵ 1950: 34. tvr. 1. §.

²⁷⁶ Uo.

²⁷⁷ 1950: 34. tvr. 2. §.

²⁷⁸ 1950: 34. tvr. 4. §. 3 hónapot ad a rendházak elhagyására, amely után a rendházakat tovább használók jogcím nélküli használókká válnak, s mint ilyenek államigazgatási úton kilakoltathatók.

²⁷⁹ Kihirdetve 1949. augusztus 20-án.

²⁸⁰ 1949. évi XX. tv. 54., 55. és 56. §.

²⁸¹ Kapronyi (Kratzer) Ferenc kertészeti alkalmazott, Kontra Éva főiskolai hallgató, Miklós János jezsuita szerzes gépkocsivezető ellen, valamint az ügyhöz kapcsolódó de másik büntetőeljárásban szereplő P. Csávossy Elemér dr. (1883–1972) jezsuita rendfőnök ügye. Utóbbi vő. Hetényi Varga Károly: Szerzesek a horogkereszt és a vörös csillag arányékában 2. Lámpás Kiadó, Abaliget, 45–58. p.

²⁸² Bp. 89. § b) pont.

²⁸³ A budapesti megyei bíróság B. III. 001250/1951/3. sz. 1951. szept. 26. napján kelt ítélete (továbbiakban ítélet I.).

²⁸⁴ Ügyészségi kihallgatásakor 1951. május 7. napját jelöli meg őrizetbe vételének napjául, de minden a vádirat, minden az ítélet május 8-át ír..

a személyes szabadság korlátozását.²⁸⁵ Csupán gyanítható, hogy a Bp. 97. § (1) bek. b) és d) pontjai alapján tartóztatták le Mester Margitot.

Azt sem tudjuk – iratok hiányában –, hogy az 1951. május 8-ai előzetes letartóztatás követően mi történt 5 hónapon át. Tény, hogy 1951. szeptember 6-ai keltezéssel fennmaradt egy gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyv.²⁸⁶ Árulkodó, hogy a jegyzőkönyv *nem folytatólagosan felvett*, hiszen a gyanúsított személyi adatainak teljességét tartalmazza, amit rendszerint csak az első kihallgatáson vesz fel a hatóság. (Bp. 94. § (1).bek.) Még árulkodóbb azonban az egy és negyed oldalnyi „vallomás” szövege!

Csak néhány példa: „Apám *horthysta* közjegyző [...]”; „1940-ben önként megalakítottuk az UNUM szerzetesrendet [...]”; „[...] *kijátszani* a kormányrendeletet [...]”; „rendszeres *illetéktelen* összejöveteleken *állandóan* a népi demokrácia ellen lázítottam a volt rendtársaimat, és a közeli rendszerváltozásról beszéltem, hogy a népi demokrácia ellenes *illetéktelen* tevékenységeim nyugodtan tudjam végezni és leplezni azt, így Tóth Valéria álnéven szerepeltem, hogy így a hatóságokat félrevezessem.”; „Beismerek, hogy *tudomással bírtam* Csávossy Elemérnek népi demokrácia ellen kifejtett tevékenységéről [...]”; „*Tudomással bírtam arról*, hogy *illetéktelen* ideje alatt [...]”; „Csávossy Elemér 1946-ban 2 hónapig *illetéktelen* Olaszországba ment [...]”; „[...] cikkekkel összeállított *illetéktelen* lapot terjesztenek, amely *alapul szolgál a népi demokrácia ellenes propagandakifejtésre*.”; „*Vallomásomat összegezve beismerek, hogy a népi demokrácia ellenes beállítottságomnál fogva ellenségesen viszonyultam a népi demokráciához, ígyekeztem annak fejlődését és erősödését meggyőzni. Éppen azért a lakosság körében lázítottam, hazug propagandát terjesztettem, hogy elégedetlenséget keltsek a dolgozók körében.*”

Az idézett szövegrészeken különösen jól mutatják, hogy ennek a „vallomásnak” semmi köze sem a Bp. 94. § (2) bek.-ében a terhelt kihallgatásáról írt törvényi rendelkezéshez (hogy ti. a terheltet részletesen ki kell hallgatni és lehetőséget adni neki, hogy védekezésétől összefüggően adja elő) sem Mester Margit gondolataihoz és nyelvezetéhez. Az idézett szövegek – kiemelten az összegzés – az ÁVH zsargonjában készültek, s nem véletlenül egyeznek meg

mind tartalmukban, mind egyes szófordulataikban az akkor gyakori – álfoglalókú szemináriumokon használt – „népnevelő füzetek” (brosúrák) nyelvezetével. A szöveg – enyhén szólva – tragikusan sekélyes volta nem csak a nyelvezetben és mondatszerkesztésben nyilvánul meg. Rostás alhadnagy olyannyira hiányos felkészültségű, hogy a törvényerejű rendeletet rendre kormányrendeletnek mondja és írja!

Ezt a szöveget *betanították* – nyilván a Bp. 94. § (4) bek.-ben foglalt tilalmak súlyos megsértésével²⁸⁷ – és csak ennek „sikere” után kerülhetett tovább az ügy az államügyézségre, majd a bíróság elé.

Erre kellett az ÁVH-nak a 4 hónap, hogy azután 20 nap alatt megszülessen az első fokú ítélet.

Még szeptember 6-án elkészült az ügyről az összegző „Jelentés”,²⁸⁸ és szeptember 11-én dr. Avar Jenő államügyész meghallgatást tartott az ügyben.²⁸⁹

Ez a kihallgatás éppoly sablonos, mint az ÁVH kihallgatási jegyzőkönyve. Mester Margit bűnösnek érezte magát. „Az ÁVH előtt 1951. szeptember 6-án kihallgatásomról felvett jegyzőkönybe foglaltakat fenntartom és kérem azt ügyész előtt tett vallomásnak tekinteni”, áll a szövegen. (Ezt így az ÁVH tanította be a gyanúsítottaknak, rendszeresen használt formula.) Majd egy bő oldalnyi szöveg, amelynek minden bekezdése „Beismerek, hogy...” megfogalmazással kezdődik. (Még azt is beismeri, hogy „az UNUM-ban a megállapítás után nyomban rendfőnöknek választottak meg”!!)

A vádirat

1951. szeptember 13-án kelt.²⁹⁰ Mester Margit I. r. vádlott mellett Kapronyi Ferenc II. r., Kontra Éva III. r. és Miklós János IV. r. vádlott szerepelt.

Mester Margitot az ügyézség a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel bűntettével vádolta az 1946. évi VII. tc. 1. és 2. §-ban foglaltak szerint.

A hivatkozott törvényhely – figyelemmel a tc. 1949. évi „módosításaira”, amely a „köztársaságot”, „népköztársaságra”, a „demokratikus”-t „népi demokratikus”-ra cserélte²⁹¹ – szerint:

²⁸⁵ „Erőszakkal, fenyegettel vagy más kényszerítő eszközzel a terheltet vallomástételre, vagy beismérésre bírni nem szabad.”

²⁸⁶ Cs. Molnár István áv. alhdgy. aláírásával.

²⁸⁷ A budapesti államügyézség 1951. áü. 001250. sz. jegyzőkönyve.

²⁸⁸ Dr. Alapy Gyula az államügyézség elnöke és Dr. Avar Jenő államügyész írta alá.

²⁸⁹ A törvényt nem módosították, csupán az országgyűlés alkotmányügyi bizottsága hozottam írtaknak megfelelő állásfoglalást.

„Büntett miatt büntetendő, aki a Magyar Népköztársaság Alkotmányában meghatározott, népi demokratikus államrend vagy népköztársaság megdöntésére irányuló cselekményt követ el, mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez, vezet vagy azt lényeges anyagi támogatásban részesíti” [1. § (1) bek.]. Büntetett követ el az is, aki az (1) bek.-ben meghatározott mozgalomban vagy szervezkedésben tevékenyen részt vesz vagy azt előmozdíta.

A fenti törvényi minősítés büntetési tétele: az (1) bek.-ben írt cselekményé „halál, vagy életfogytig tartó, avagy öt évtől tizenöt évig terjedő börtön”.²⁹² A (2) bek.-ben szereplő fordulat öt évtől tizenöt évig terjedő börtönnel büntetendő.

A vád tehát halálos minősítést is tartalmazott!

Milyen tényállás alapján emeltek főben járó vádat egy 44 éves szerzetesnő ellen?

A vádirat szolgaián átvette az ÁVH szövegeit – beleértve a törvényerejű rendelet összekeverését a kormányrendelettel. Az ügyészszégen – ahol mégis csak jogászok dolgoztak – már csak szakmai presztízsból is – illett volna a hibát javítani.

A vádirat valójában nem a tényállással, hanem egy sajátos, a bűnösség megállapítását megalapozó megállapítással kezdődik: „A szerzetesrendek szerepe és illegális működésük jelentősége a Grósz-per során tiszázást nyert. A per anyagából megállapítható, hogy a szerzetesrendek vezetői a szerzetesrendek feloszlataéra vonatkozó kormányrendeletet (sic!) magukra nézve kötelezőnek el nem ismerték és a szerzetesrendek tagjait egy népi demokráciának megdöntésére irányuló illegális szervezkedés érdekében titokban együtt akarták tartani. Ennek a célnak érdekében fejtették ki tevékenységüket jelen per vádlottjai is.”²⁹³

Az itt alkalmazott „jogtechnika” nem más, mint annak megkerülése, hogy perrendszerűen bizonyítsa a vádhatóság: a szerzetesrendek „együtt tartása” az államrend megdöntésének célzatával (és nem hitéleti céllal, pl. a szerzetesi fogadalom megtartása) történt. Erre nézve az a „beismérés”, hogy a szerzetesek reménykedtek a rendszer megváltozásában még ÁVH-s megítélés szerint sem elégséges. A büntetőeljárásban évszázados gyakorlat, hogy a mindenki által köztudott tényeket, továbbá azokat a tényeket, amelyekről a hatóságnak hivatalból tudomása van, nem kell külön bizonyítani.²⁹⁴ Ezt a tételet most az államellenes célzat bizonyításának mellőzésére használta a vádhatóság, úgy

²⁹² 1946. évi VII. tc. 10 §. Vö. még: BHÖ 11. pont.

²⁹³ Hiv. vádirat 1–2. p.

²⁹⁴ Vö.: Bp. 4. § a szabad bizonyítás elve és a hozzá fűzött indokolás „Felesleges viszont a közismert vagy hivatalból ismert tényeket bizonyítani”.

állítva be a dolgot, hogy a szerzetesrendek „együtt tartásának” megkísérlese köztudottan – de legalább is a hatóság által hivatalból tudottan – államellenes célzattal történt. Hogy minden következik-e a Grósz-per anyagából, vagy ez csupán az ÁVH fikciója? Nos, ennek a kérdésnek a feltétele önmagában is államellenes bűncselekmény volt, ezért a védők messze elkerülték pl. annak indítványozását, hogy a Grósz-per vonatkozó részeit tegyék az eljárás tárgyává.

Ezt követően a vádirat az alábbi tényeket sorolta fel Mester Margit terhére: Részt vett az „illegális tartományföinki értekezleteken”.

Az értekezleteken „a rendek feloszlataéra vonatkozó kormányrendelet mikénti kijátszását tárgyalták meg”.

„A szerzetesrendek feloszlata után illegalitásba vonult” (nem volt bejelentett lakhelye). „A feloszlattott rendtagokkal (sic!) állandóan kapcsolatot tartott... Ezeken az összejöveteleken a népi demokrácia ellen lázított és a közel rendszerváltozással biztatta a jelenlévőket.”

Végül „szoros kapcsolatot tartott fenn Csávosi (sic!) Elemér jezsuita rendfőnökkel, tudott annak a Vatikánnal folytatott titkos levélváltásairól. Rendszeresen olvasta a jezsuiták által előállított »Tájékoztató« c. sajtótörmeletet, mely a népi demokrácia ellen uszított.”

Eddig a vádirat, amelynek alapján a budapesti megyei bíróság 3 nap múlva, 1950. szeptember 26. napján megtartotta a tárgyalást.

Az eljáró öttagú ítélezőtanács elnöke a koncepciós perek egyik hírhedt bírája, dr. Jónás Béla²⁹⁵ volt, a másik szakbíró dr. Szegedi Vilmos²⁹⁶ (az ülnökök személye közömbös).

Mester Margit kihallgatása itt is – az ÁVH betanítása szerint – a már leírt szóhasználattal kezdődik. (Így pl. „önként megalapítottan UNUM-szerzetesrendet”; és megismétli az „illegális tevékenységem”, „illegális összejövetel” kifejezéseket.) *Egyetlen mondatot* azért megőrzött a jegyzőkönyv, amely bi-

²⁹⁵ Jónás Béla dr. (1905–1956) egri ügyvédből lett népbíró, majd 1948. november 17-étől, tanácsvezető volt a Budapesti Büntetőtörvényszéknél (és jogutódánál). A Budapesti Megyei Bíróság megbízott elnöke volt 1953 augusztusában. Felmentették tisztségéből 1956. október 30-ai hatállyal a törvénysérő perekben való részvétel miatt. Öngyilkos lett 1956. november 4-ére virradóban.

²⁹⁶ Szegedi Vilmos dr. 1910-ben született. 1945-től a BM. munkatársa, nyomozó volt. Az IM. apparátusába 1949-ben vették át. Bírói ügyészakadémiát végzett 1950-ben, és a Budapesti Megyei Bíróság bírája lett. 1953. június 15-ével eltávolították. Segédmunkás, majd a MÁV Tervező Intézetnél alkalmazták 1957 márciusáig. Ekkor politikai ügyész lett a Fővárosi Főügyészségen. Előbb megbízták a Győr-Sopron Megyei Főügyészség vezetésével 1959. március 11-én, majd kinevezték annak élére augusztus 8-án. Főosztályvezető ügyész, egyúttal a Titkárság vezetője lett a Legfőbb Ügyészségen 1960. június 13-ától. Az MSZMP KB Adminisztratív Osztályának vezetője javasolta felmentését 1962. július 31-én, mert bíróként eljárt a szociáldemokraták elleni perekben. A Grósz és társai ügy ún. holdudvarába tartozó perekben hasonlóképp ítélezett, pl. Friedrich István és társai perében. Ez után kisipari szövetkezeteknél jogi vezető.

zonyosan *Mester Margit sajátja*, bízvást tekinthetjük *hitvallásnak*: „*Ezeken az összejöveteleken hitet tettünk amellett, hogy a szerzetesi fogadalmat továbbra is megtartjuk és egymást anyagilag is segítjük.*”²⁹⁷

A vádlott-társak vallomását itt nem részletezzük, valamennyien „felmond-ták” a vallomásokat. Tény, hogy a tárgyalás, amelyet 10 órakor nyitott meg a tanács elnöke, „1/2 11 órakor befejezést nyert”.²⁹⁸

Ebbe a fél órába „belefert” a négy vádlott vallomásán túl a védők perbeszéde is!! Ők „enyhe ítéletet kértek”.²⁹⁹

Ez után az első fokú bíróság meghozta az ítéletet.

Mester Margitot a Jónás-tanács bűnösnek mondta ki – Kapronyi Ferenc II. és Kontra Éva III. r. vádlottal egyetemben – az 1946. évi VII. tc. 1. § (2) bek.-e szerint a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel büntetében. Ezért – az 1946. évi VII. tc. 10. § (2) bek.-e,³⁰⁰ valamint Btá.³⁰¹ 38. és 39. §-ai alapján³⁰² – 5 évi börtönre mint főbüntetésre, mellékbüntetésül teljes vagyonelkobzásra és 10 évi közügyektől eltiltásra ítélte.

A bűnösség megállapításában – mint arra már utaltunk – az egyház megsemmisítésére irányuló állami akarat testesült meg. Kimondása szemben áll az akkor érvényes jogszabályokkal épp úgy, mint a büntető jog alapvető elveivel. Alapja kizárolag a kihirdetett jogot felülíró *pszeudo-jogot érvényesítő gyakorlat*, amely realizálta a kommunista párt – egyébként az alkotmánytörvénytelivel szemben álló – egyházakra vonatkozó elhatározását.

Az ítélet indokolása szolgaian átvette a vádirat bűnösséget „megalapozó” fikcióját, hogy ti, „a Grósz-per adatai megvilágították a szerzetesrendek szerepét...” amely nem más, mint a népi demokrácia megdöntése.

Azon nem kell csodálkozni, hogy a védelem nem mondott ellent mindenek. A koncepcióos perek világában a védelem épp olyan formaság – s a védő színpadi kellék –, mint a bíróság, amely csak *kimondja* a meghozott politikai döntést.

A büntetés mértéke éppen úgy a politika céljait szolgálta, mint a per minden más megállapítása. Tetten értük a büntetéssel való manipulációt számos koncepcióos perben, így a Mindszenty-perben is.³⁰³ Tény, hogy – erre is utaltunk már – lehetett volna sokkal szigorúbb is. A politikai cél ez esetben egy

²⁹⁷ B. III. 001250/1951/2. sz. jegyzőkönyv. 2. p.

²⁹⁸ Uo. 5. p.

²⁹⁹ Uo. 4. p.

³⁰⁰ Ez a törvényhely rendelkezik a főbüntetésről.

³⁰¹ Az 1950. évi II. tv. a Büntető törvénykönyv általános részéről.

³⁰² A 38. § a vagyonelkobzásról; a 39. § az egyes joguktól eltiltásról (mai szóhasznállattal közügyektől eltiltás) rendelkezik.

³⁰³ Kahler Frigyes: A főcsapás iranya. 103. p.

hosszabb tartamú, de a Mindszenty- vagy a Grósz-perhez viszonyítva mégis enyhébb ítélet kimondása volt.

Az, hogy az államügyész a vádlottak – így Mester Margit – terhére súlyosítás végett fellebbezett,³⁰⁴ ugyancsak része a „koreografiának”.³⁰⁵

Mester Margit és védője, dr. Bálint Sándor az ítéletet tudomásul vették.³⁰⁶ A védő jól tudhatta, hogy reáisan enyhítésre nem számíthat védence, s – mert volt terhére ügyész fellebbezés – a másodfokú bíróság jóindulatának megnyerése érdekében – így kísérelte meg a súlyosítást kivédeni.

Mester Margit az első fokú ítélet kihirdetése után továbbra is előzetes le-tartóztatásban maradt.

A fellebbezési eljárás lefolytatása

A fellebbezési eljárásra a Legfelsőbb Bíróság előtt 1952. január 25. napján került sor³⁰⁶ „nem nyilvános” tárgyaláson. Amennyire sürgős volt a vádirat benyújtása után az első fokú ítélet meghozatala, annyira ráérős volt a fellebbezési eljárás. Tapasztalat, hogy a koncepcióos perek sokaságában az első fokú ítéletek kapnak hangsúlyt, általában ezek kapnak nagyobb nyilvánosságot (akkor is, ha a tárgyalás nem volt nyilvános), a fellebbezési eljárás rendszerint érdektelenségebe fulladt.

Dr. Lázár Miklós tanácselnök³⁰⁷ tanácsában az ügy előadója dr. Molnár László bíró,³⁰⁸ a szavazó bíró dr. Imrefi László volt.³⁰⁹

³⁰⁴ Hivatkozott tárgyalási jegyzőkönyv 5. p.

³⁰⁵ Uo.

³⁰⁶ A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága B.IV.00142/1951/8.

³⁰⁷ Lázár Miklós dr. 1906-ban született. Népbíró volt a Népbíróságok Országos Tanácsánál 1946. szeptember 13-a és 1947. augusztus 29-e között, majd tanácsvezető a Budapesti Büntetőtörvényszéken 1947. augusztus 30-ától. Bíró a Legfelsőbb Bíróságon 1950. április 1-je és 1962. szeptember 30-a között, tanácsvezető 1960. augusztus 15-étől.

A Legfelsőbb Bíróság Főrradalmi Bizottsága – ideiglenesen – elbocsátotta 1956 októberében. Az MSZMP KB Politikai Bizottsága elfogadta a törvénysértő perekben eljárt bíró felmentésére tett előterjesztést 1962. augusztus 7-én. A NET felmentette szeptember 30-ával. Főmunkatárs lett az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetében.

³⁰⁸ Molnár László dr. 1904-ben született. Az Egri Megyei Törvényszék elnöke volt 1948. augusztus 30-a és 1949. május 28-a között. Majd berendelt bíró az igazságügyi tárca nál, a Bírói Függetlenségi Osztály vezetője. A Legfelsőbb Bíróság bírája 1950. február 23-ától. A Büntető Kollégium volt vezetője, távozott 1962. szeptember 14-én. Az 1956. október 23-a előtti ún. munkásmozgalmi törvénysértő perekben részt vett, ezért távolították el. A NET felmentette bírói tisztségéből. Az Magyar Nemzeti Bankban dolgozott tovább.

³⁰⁹ Imrefi László dr. (1898–?). A Kaposvári Népbíróság tanácsvezetőjének nevezék ki 1945. május 16-ától, majd a Kaposvári Törvényszék elnöke lett. Állásából 1949. október 14-ével felmentették, fogadalmat tett a teljes ülésen, 1949. október 15-én, a másodelnök beosztotta a III. polgári tanácsba október 18-án. Az 1951. évi 7. tör. 29. § (1) bek. b.) pontja alapján [„a felmondást a

A másodfokú ítélet Mester Margit esetében nem hozott változást, a fellebbezési fórum „közvádló fellebbezését elutasítja”.³¹⁰

(Kapronyi Ferenc börtönbüntetését 3 évre, Kontra Éváét 3 év 6 hónapra enyhítette a legfelsőbb bíróság, míg Miklós János – akinél a minősítés változott – 5 évet kapott.)

Az ítélet Mester Margitra nézve csupán annyi megállapítást tett, hogy „büntetése megfelel a vádlott személyi társadalomi veszélyességének”.³¹¹

Büntetés-vérehajtás, kegyelmi kérelmek

A büntetés vérehajtása a Kalocsai Országos Börtönben történt. A börtön 1952. május 10-én fogadta be Mester Máriát,³¹² ahol a foglalkozási rovatban a „szerzetes nő” megjelölést vezették be.

A büntetés vérehajtása alatt Mester Magda – Mester Margit testvére – két ízben folyamodott kegyelemért a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsához (NET). Első ízben 3 év 9 hónap letöltése után a hátralévő 1/4 időtartamra nézve,³¹³ majd a büntetés 7/8 részének letöltésekor 1955. július 13-án. A jó magaviseletre, a pontos munkavégzésre és Mester Margit súlyos betegségeire való hivatkozás nem hozott eredményt. A kegyelmi kérelmeknek a NET egyik esetben sem adott helyt. Nincs meg a kegyelmi kérvények feldolgozásakor keletkezett iratanyag, de más ügyekből tudjuk, hogy *egyéni kegyelmet „osztályellenség” kategóriába sorolt személy nem kaphatott*.³¹⁴

Így Mester Margit szabadulásának napja – a büntetés teljes kitöltésével – 1956. május 7. napján következett be.

Ezzel azonban az ügy nem zárult le. Mester Margit a büntetés kitöltése után is *ellenség* maradt a hatalom szemében.

„Az újhatvani lázadás” ügye³¹⁵

A korszak kiemelkedő koncepciói pere. Sajátossága, hogy felismerhető benne – nagy számban – a konstruált elem, s bőséges teret kap a *tendenciós koncepciói perekre jellemző joganyaggal történő visszaélés, s a pszeudo-jog széles körű alkalmazása*.

vállalat vagy a termelés átszervezése indokolja” – K. F.] felmentették állásából 1953. június 15-én. Ügyvéd lett, az MDP rehabilitálta. A Légföbb Ügyészszék főosztályügyészeként dolgozott 1957. március 4-e és 1962. július 15-e között.

³¹⁰ Fent hiv. II. fokú ítélet 1. p.

³¹¹ Uo. 3. p.

³¹² Törzslapszám: 916–838.

³¹³ A Belügyminisztérium BV. Parancsnokság 1955. jan. 24-én iktatta a kérelmet.

³¹⁴ Vö.: Kahler Frigyes: Joghál Magyarországon 1945–1989, Zrínyi, Bp., 1993. 181–182. p.

³¹⁵ Részletesen feldolgozva: Kahler: A nagy „tűzvörös sárkány” torkában. 107–163. p.

Kriszten Ferenc Rafael,³¹⁶ Veres János Géza,³¹⁷ Zsiga Sándor András,³¹⁸ Tarcza József Aurél³¹⁹ meghurcolása, megkínzása és elítélése idején Magyarországon a kommunista diktatúra, amely állami programmá tette a vallásüldözést, az istenhit megsemmisítését, teljes magabiztosággal hit legyőzhetetlenségében.

Az Újhatvanban történek nyomán folytatott büntetőeljárás a koncepciói perek azon típusához tartozik, amikor *valós elemek* (a tiltakozó tüntetés ténye) *eltorzításával* kreál a hatalom egy sohasem volt államrend megdöntésére irányuló mozgalmat.

A szerzetesek a hatvani rendház tagjaiként közmegbecsülésnek örvendtek, elsősorban a vasutasság körében. A szerzetesek készültek az elhurcoltatásukra. Imával és a kegytárgyat a híveknek átadva készültek a megpróbáltatásokra. A lakosság meg akarta védeni a szerzeteseket, ezért körülvettek a templomot és a rendházat. Az ÁVH karhatalmi erőinek fellépése brutális: betörtek

³¹⁶ Kriszten Ferenc Rafael (1889. nov. 19., Kőrösbánya–1952. április 20., Budapest) Máriaradnán végzett középiskolai tanulmányai után, 1915-ben lépett a ferences rend tagjainak sorába, Pécsett. Gyöngyösön végezte el a teológiát (1918–1922). 1922. jún. 29-én szentelték pappá, majd különböző rendházakban teljesített lelkész szolgálatot. Budapesten, Pasaréten (1934–1939), majd a Mártírok úti rendházban (1941–1946) házfőnök volt. 1949 augusztusában az újhatvani rendház főnöke és a rendházhhoz tartozó plébánia plébánosá letartóztatásáig. Életsfogytig tartó szabadságvesztésének töltése alatt tbc.-s megbetegedése kiújult, a börtönkórházban életét vesztette. Hetényi Varga Károly a halál időpontját 1952. szept. 15. napjában jelölte meg – de ez tévedés.

³¹⁷ Veres János Géza (1919. máj. 17., Nézsa–1992. nov. 2., Esztergom) 1938-ban Pécsen érettségitte, s még ebben az évben jelentkezett novíciusnak Szécsénybe. 1939. aug. 28-án tett egyszerű fogadalmat. Filozófiát és teológiát tanult. 1942. okt. 4-én tett örök fogadalmat, 1944. máj. 7-én szentelték pappá. Egerben népmisszionárius, majd 1945-ben Jászberényben hitoktató és hitszónok. 1948. dec. 28-ától 1950. jún. 19-éig az újhatvani rendházban szolgált, itt tartóztatták le. 12 évnnyi börtönbüntetéséből 1956. júl. 3-án kegyelemmel szabadult. Kesztyűszabászként dolgozott 1960. február végéig, amikor is visszatérhetett a ferences rendbe. 1971-ben tanári diplomát szerzett a szegedi egyetemen. A Esztergomi Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium prefektusa, illetve tanára volt.

³¹⁸ Zsiga Sándor András Kerubin (1918. jún. 29., Csonkahegyhát–1991. aug. 11., Hatvan) 1936. aug. 22-én lépett a ferences rendbe. 1937. aug. 23-án egyszerű fogadalmat tett, majd 1940. szept. 7-én örök fogadalmat. 1941. jún. 15-én szentelték pappá. Búcsúszentéllysírban (1942), majd Pápán (1943) káplán, a háború utolsó hónapjaiban katonalelkész. 1947–48-ban hitoktató Szombathelyen, majd a következő évben Kecskeméten beteglálogató és fogházlelkész. 1950-ben helyezték az újhatvani rendházba. 10 évnnyi börtönbüntetéséből 1955. júl. 3-án szabadult kegyelemmel. A köolajiparban segédmunkás, majd esztergályos. 1978. ápr. 21-én ment nyugdíjba. Fizikai munkája mellett – az állami tiltó törvények veszélyét vállalva – segítségére volt a környékbeli papságnak a pasztorációban. 1985. nov. 4-én hivatalosan visszatérhetett a ferences rendbe, az esztergomi kolostorra, majd Burgerlandban, a kismartoni ferences rendházban élt.

³¹⁹ Tarcza József Aurél (1918. nov. 28., Csegőld–1992. okt. 7., Budapest) 1938. aug. 27-én lépett a ferences rendbe, 1939. aug. 28-án egyszerű, 1942. okt. 4-én örök fogadalmat tett. 1944. máj. 7-én szentelték pappá. 1948-ban hitoktató, majd az újhatvani rendházba helyezték. 10 éves ítéletéből 1956. júl. 3-án szabadult, és visszakerültetett a rendbe. Hittant és biológiát tanított.

a rendházba, összeverték a szerzeteseket, számos világi hívőt bántalmaztak, letartóztattak és elhurcoltak.

1950. június 19-én az újhatvani ferences templom körül néhány száz fő gyűlt össze a rendház szerzeteseinek védelmére. Az ÁVH egységei nyomban akcióba léptek, és feloszlatták a tömeget, Kriszten Ferenc Rafael házfőnököt, Veres János Géza, Zsiga Sándor András és Tarcza József Aurél szerzeteseket pedig az 1950. június 19-éről 20-ára virradó éjszakán letartóztatták. Június 22-én fogva tartásba került még Karácsonyi Sándor napszámos,³²⁰ Fillér Rezső cipészmeester,³²¹ majd augusztus 6-án Garami József kőművessegéd³²² is. Ellenük indították meg a büntetőeljárást³²³ a demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom vezetése, illetve a mozgalomban való tevékeny részvétel bűntette miatt.

A nyomozást az Államvédelmi Hatóság Ügyészségi Kirendeltsége (Budapest)³²⁴ és a Budapesti Államügyéyszék³²⁵ folytatta le.

A szerzetesrendek ellen irányuló támadásra³²⁶ Révai adta meg a jelet. Révai József beszéde az MDP KV 1950. május 31–június 1-je között megtartott ülésén hangzott el, s a *Szabad Nép* június 6-i számában jelent meg. A cikkben bárki olvashatta, hogy „a szerzetesrendek a régi rendszerben [...] a feudális nagybirtokos osztályhoz tartoztak. Földbirtokaikat a népi demokrácia a dolgozó parasztság között osztotta fel, de a rendházaikat, zárdáikat, kolostorait meghagyta. Felmerül a kérdés: fenntartható-e ez a helyzet a népi demokráciában.” A válasz benne volt a kérdésben, s ennek megfelelően döntött az MDP KV 1950. június 1-jei határozata a klerikális reakció elleni harcról.³²⁷ A határozat a szerzetesrendeket, mint „[...] a klerikális reakció agitátor apparátusát” károsnak és felszámolandónak ítélte. A *Szabad Nép* és a helyi lapok –

³²⁰ Karácsonyi Sándor (1922. márc. 12., Hatvan–1998. nov. 26., Budapest) születési idejének napját az ítélet tévesen tartalmazza. Szabadságvesztését 1950. jún. 22-étől 1955. máj. 10-éig tölte.

³²¹ Fillér Rezső Antal (1902. febr. 18., Balassagyarmat–1985. febr. 13., Hatvan) a szabadságvesztésből 1954. márc. 19-én szabadult.

³²² Garami József (1907. márc. 22., Hatvan–?) a szabadságvesztést 1950. aug. 6-ától 1954. máj. 6-áig töltötte.

³²³ A nyomozás elrendeléséről és a terheltté nyilvánításról készült határozat nincs az iratok közt.

³²⁴ A jegyzőkönyveken ügyszámot nem tüntettek fel.

³²⁵ 1950. áu. 39105. szám alatt.

³²⁶ Borsodi Csaba: A szerzetesrendek feloszlata, működési engedélyük megvonása 1950 nyarában. In.: Egyháztörténeti Vázlatok, Regnum, 2000/1–4. 183–210. p.

³²⁷ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének, Politika Bizottságának és Szervező Bizottságának fontosabb határozatai. Szikra, Bp., 1951. Vö. még: Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon 1944–1971. 34. p.

amelyek ugyancsak a Kommunista Párt irányítása alatt álltak – napi szinten, durván támadták a szerzeteseket. Az egyház felszámolására indított hajsza az MDP Agitációs Propaganda Bizottságának Horváth Márton³²⁸ által előterjesztett, 1948. november 22-ei elaborátuma alapján folyt,³²⁹ amelyet a KV 1948. november 22-én fogadott el.

Valamennyi hatósági eljárásban bevett gyakorlat volt az egyháziak lejáratása (ezt az 1948. novemberi határozat külön kiemeli) és *hamis bizonyítékok koholása*. Utóbbira Rákosi Mátyás személyesen adott írásbeli utasítást.³³⁰ „Gerő, Farkas, Révai visszavárolág. Lássa Péter e. feltétlenül gondoskodni kell róla, hogy a szerzetesekre kompromittáló tények s anyagok (irattár, Horváth- és Hitler-képek, fasiszta könyvek, nyilas és horogkeresztek + dorbázolások és élelmiszerhalmozások adatai, sem a régi sem az új akcióknál el ne kalódjanak.”

Érthető tehát, hogy ebben az ügyben is döntő szerepe van annak a *konfabuláció*nak, amely a fegyverekről és a helyi hatalom megragadásáról áll a tényállásban. Figyelmet érdemel, hogy ilyen mozzanat sem a helyi rendőrkápitány igen részletes jelentésében, sem a pártanyagban nem szerepel. Mindez utolag került a képbe, amikor a „konstruktőrök” kitervelték, mit lehet „kihözni” a történtekből. Abból az egyszerű tényből, hogy az újhatvani hívek a rendház élőlánccal történő körbevételével meg akarták akadályozni a ferences szerzetesek kitelepítését. Árulkodó jel, hogy az ÁVH – amely egy rozsás puskacső miatt tűvé tett egy falut – egy lépést sem tett tovább a fegyverekről „hazudozó fiatalember” felkutatására. Szépen elhal az egész kérdés, miután *kiverték az érintettekből*, hogy mire *gondoltak*:

Az eljárás gerincén – ha tetszik „logikáján” – végigvonul egy sok helyen alkalmazott kommunista taktika, a *dolgok megfordítása*.

Párhatalom született arról, hogy 23 vasutast nyomban állásvesztéssel kell büntetni. Ám ez nem mint a párt határozata jelenik meg, hanem „röpgyűléseken” „a dolgozók követelik”! Így az látszik – s került a sajtóba – hogy a közhatalom csak a dolgozók követelésének tesz eleget.

³²⁸ Horváth Márton [Schiller Marcell 1945-ig] (1906. okt. 8., Budapest–1987. jún. 7., Budapest) kommunista politikus, újságíró. 1931-ben – építészmérnök-hallgatóként – lépett be a KMP-be. Politikai okokból bebörtönöztek (1935–1939; 1942–1944). 1944-ben rész vett a fegyveresellenállásban. 1945–1951 között a Szabadság, majd a *Szabad Nép* felelős szerkesztője, később szerkesztője, 1954-től főszerkesztő. 1944–1956 között az MKP (MDP) KV tagja, 1950–1954 között az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője, a kulturális politika egyik befolyásos irányítója. A Petőfi Irodalmi Múzeum igazgatója (1957–1960 és 1963–1966), a Hunnia Filmstúdió vezetője (1960–1963).

³²⁹ Magyar Országos Levéltár (MOL) M-KS-276-65. ő. e. Rákosi-titkárság iratai. 1–8. p.

³³⁰ 1950. jún. 19. MOL. M-KS-276-65. ő. e. Rákosi-titkárság iratai. 68–69. p.

Az egyházzal kapcsolatos párthatározatok dolgozták ki az egyház felszámolásának programját, többek között a szerzetesek szétszóradtatását. A magyar társadalom többségének korántsem ez volt az akarata, sőt tiltakozott ellenére. A paraván mögött tehát úgy kell megfordítani az egyházellenes támadást, hogy az egyháziak („fekete reakció”, „imperialista bérencek” stb.) támadnak a „törvényes rendre”, s e miatt büntető eljárásokat kell ellenük indítani.

A „megfordítás”, a bűncselekmény alanyi oldalát jelentő szándék tekintetében a legszemérmelenebb. Ilyen pl. a kegytárgyak szétosztásából és a tüntetés napján folytatott gyöntatásból vagy a szerzetesekért mondott kilenced tartásából levont államellenes szándékra való következtetés.

A per lefolytatása már a színjáték kategoriájába tartozik. A „nyomozás” során felvett jegyzőkönyvek tartalma megszerkesztett, semmi köze a valósághoz, s kemény fizikai kényszer hatására – erről nemcsak P. Veres beszél meggyőzően, de ahányan megfordultak az Andrássy út 60.-ban ugyan így nyilatkoztak – írták alá az érintettek.

Íme néhány sor egy ilyen „beismérő” vallomásból:³³¹

„Beismerek azt is, hogy ez a működésem közvetlen előidézője volt a június 19-ei tüntetésnek bár az általam nem óhajtott, eltorzult formák ment végbe.”

A vallomás ezután rátér arra, hogy az elhurcolt szerzetesekért a templomban több napon át könyörgött „100–200 sőt több személy...” „Beismerek, hogy ezt az »imahadjáratot« demonstrációs szándékkal már azt követően szerveztem, hogy Budapesten járva, hallottam tárgyalások folynak az egyház és az állam között s ezek eredménnyel kecsegéteknekn.”

1950. június 15-én a rendházba látogatott P. Luptovics Kolozs (sic!)³³² tartományfőnök. „Többek között a tartományfőnök fekete gyászlepel mellett imádkozott az elhalt szerzetesekért és híveink... félreértették... titkos mise lesz, melynek keretében elbúcsúzunk a hívektől.”

³³¹ Kriszten Rafael nyomozati vallomásából.

³³² Luptovics Béla Kolos (1894. ápr. 7., Mezőhegyes–1962. nov. 21., Esztergom) 1909. aug. 29-én lépett a kapisztránus rendtartományba. Gyöngyösön 1910. aug. 30-án egyszerű, majd 1915. ápr. 11-én öröki fogadalmat tett. 1916. aug. 31-én szentelték pappá. Máriarada, Szabadka, Kaplász székhelyeken működött (1919–27), majd Szegeden (1927-től). 1928–1931 között Jászberényben élte. 1937-től plébános Gyöngyösön. Nyíregyházán népszónok (1939), később Szegeden gvardián (1941). Provinciai kusztosz (1943–1946). Házfőnök Vácott, Gyöngyösön és Szolnokon (1943–1946). 1946-tól 1958-ig tartományfőnök a Kapisztrán Szt. Jánosról elnevezett ferences rendtartományban. 1958 után az esztergomi közösség tagja, hittanár. [gvárdián (guardian) a teljes jogú kolostor (konvent) előjárója; Kusztosz (custos) néhány kolostort magában fogadó rendi körzet előjárója].

A nyomozási anyag nemcsak nyelvezetében ÁVH-s de tartalmát tekintve is kiált belőlük a célba vett koncepció. Így van ez a terheltek és a tanúk vallomásánál egyaránt. Nem is szólva arról, hogy az „érdektelen tanú”-ként kihallgatottak *valamennyien internáltak*, akik mint ilyenek teljesen kiszolgáltatták.

A vádiratot a Budapesti Államügyésszeg³³³ nyújtotta be a Budapesti Büntető Törvényszékhez, hat vádlottal szemben. Garami ellen később adták be a pótvádiratot.³³⁴ Íme a vádirat néhány részlete: „bandita Rajk László” vallomásából kitűnik egy nagy nyugati és vatikáni összeesküvés.

Az Államügyésszeg a vádat egyébként igen ellenmondásosan terjesztette elő. A vádirat bevezetőjében minden a hat vádlottat 1-1 rendbeli (rb.) folytatólagosan elkövetett, demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel bűntettével vádolta meg, míg a vádirat 5. oldalán az I. r. vádlottat Kriszten Ferencet a – hallállal is büntethető – szervezkedés kezdeményezésével és vezetésével vádolta. A vádirat 7. oldala azután megerősíti, hogy az I. r. vádlottat az előbb említett súlyosabban minősülő fordulattal,³³⁵ a II–VI. r. vádlottakat a szervezkedésen való tevékeny részvétellel³³⁶ vádolta.

A vádirat hosszú bevezetője valójában egy politikai pamphlet. Megállapítja, hogy a vádlottak „...résznevői voltak egy olyan illegális szervezkedésnek, melynek célja a demokratikus államrend erőszakos megdöntése volt Ezen cél érdekében arra törekedtek, hogy a klerikális reakció befolyása alatt álló, valamint az ingadozó tömegeket szembeállítása a dolgozók millióival.”

A vádirat azt is tudni véli, hogy „Ez a szervezkedés egy láncsze a sorozatos támadásnak, melyet az angolszász imperialisták és a velük szövetségesek, a Vatikán irányítása alatt álló fekete reakció dolgozó népünk és népi demokráciánk ellen indított s melynek célja: népközössésgünk megdöntése. Jól illeszkedik ez az szervezkedés abba az aljas tervbe, mellyel kapcsolatban a bandita Rajk László a bíróság előtt ezeket vallotta: »...ne egy Pócs-petri legyen, hanem minden vármegyében, városban, járásban a falvakban hasonló zendülések robbanjanak ki a demokratikus központi kormányzattal szemben... ezek az események nagyon alkalmasak lesznek arra, hogy megfelelő előkészülettel ezeket az erőket összegyűjtve további harcba lehessen be-

³³³ A 8 oldal terjedelmű vádirat kelte 1950. aug. 2. Dr. Alapy Gyula az Államügyésszeg elnöke és Dr. Avar Jenő államügyész írta alá.

³³⁴ A pótvádirat kelte: 1950. november 22., száma: 1950. áü. 105/2. sz. Feltüntették a rendőrségi számot is: 102-301/1950. Dr. Alapy Gyula és dr. Avar Jenő aláírással.

³³⁵ 1946.VII. tv. 1. § (1) bek.

³³⁶ 1946.VII. tv. 1. § (2) bek.

vetni egészen a központi kormányhatalom megbuktatásáig... az Egyesült Államok, Anglia, általában a nyugati nagyhatalmak és a Vatikán között megvan az összehangolt politika is a népi demokratikus országok demokratikus kormányzati hatalmának megdöntésére.« Ez a szervezkedés a fent vázolt központi irányítás mellett kiterjedt az egész országra és az újhatvanihoz hasonló tömegmegmozdulásokhoz vezetett.”

Első fokon az ügyben Budapesti Megyei Bíróság³³⁷ Dr. Olti Vilmos vezette büntetőtanácsa járt el. Az ítélotanács másik hivatásos bírája Dr. Garancsi Mihály³³⁸ megyei bírósági bíró. Garancsy – aki nevében az y-t ekkor tájt i-re cserélte – szintén nem ismeretlen a koncepciók perekben súlyosan kompromittálódott bírák névsorában.

Az öttagú tanács további három tagja ülnök volt.³³⁹ A bírósági jegyzőkönyvet fogalmazó vezette.³⁴⁰ A jegyzőkönyv terjedelme 11 célpeltek oldal.

A ván képviselét két államügyész, Dr. Gönczi György és Dr. Szegedi Vilmos láttá el.

Védőként járt el Dr. Kertész Zsigmond ügyvéd, kirendelés alapján az I. és II. r., Dr. Dániel Miklós ügyvéd, kirendelés alapján a III–V. r. és Dr. Könyves Béla ügyvéd, szintén kirendelés alapján a VI. és VII. r. vádlottak védelmében.

A bíróság 1951. január 30-án tartott tárgyalást az ügybein, a nyilvánosság kizárássával.

A tárgyalási szakaszban a bíróság annyi fáradtságot sem vett, hogy az anyag egy-egy ellentmondását tisztázza.

Mindez azután történik, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) létrehozta az Emberi Jogok Bizottságát, kiemelve az emberi jogok fontosságát, s 1948. december 10-én az ENSZ Közgyűlés elfogadta Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát.³⁴¹ A civilizált világ államai Európában 1950-ben írták alá Rómában az Emberi Jogok Európai Egyezményét.³⁴²

Nálunk ebben az időben néhány száz ember tiltakozása a hatalom brutális fellépéseiért eredményezte.³⁴³

– I. r. Kriszten Ferenc Rafael vádlott bűnösségeit 1 rb. a demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom kezdeményezésének és vezetésé-

nek bűntettében³⁴⁴ állapította meg, és ezért életfogytig tartó börtönre, a közügyektől 10 évi eltiltásra és teljes vagyonelkobzásra ítélte;

– II. r. Veres János Géza vádlott bűnösséget demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel bűntettében³⁴⁵ mondta ki, és 12 évi börtönre, 10 év közügyektől való eltiltásra és teljes vagyonelkobzásra ítélte;

– III. r. Zsiga Sándor András vádlottat – az előbbi minősítés mellett – 10 évi börtönre, 10 év közügyektől való eltiltásra és teljes vagyonelkobzásra ítélte;

– IV. r. Tarcza József Aurél vádlottat – az előbbi minősítés mellett – 10 évi börtönre, 10 év közügyektől való eltiltásra és teljes vagyonelkobzásra ítélte;

– V. r. Karácsony Sándor vádlottat – az előbbi minősítés mellett – 10 évi börtönre, 10 év közügyektől való eltiltásra és vagyona fele részének elkobzására ítélte;

– VI. r. Fillér Rezső vádlottat – az előbbi minősítés mellett³⁴⁶ – 5 évi börtönre, 10 év közügyektől való eltiltásra és ingatlanvagyona fele részének elkobzására ítélte;

– VII. r. Garami József vádlottat – az előbbi minősítés mellett³⁴⁷ – 5 évi börtönre, 10 év közügyektől való eltiltásra és ingatlanvagyona fele részének elkobzására ítélte.

Figyelemre méltó az ítélet „általános indokolása”: „Tényleg” rögzítette a bíróság: „A Mindszenty által vezetett klerikális reakció 1945 évtől kezdve megdöntött régi rendszer restaurációjának előharcosa volt, napjainkban is az ellenforradalmi erők legfontosabb támása. Aknamunkája során az imperialista uszítást – az imperialistákat kiszolgáló Vatikán utasítására – dolgozó népünk egységének, munkakedvének és fegyelmének megbontásával, háborús pánikkeltéssel, a Népköztársaság és a Párt iránti bizalom megrendítésével akarja elősegíteni [...] adáz támadást vezetett a klerikális reakció népi demokráciának iskolapolitikája ellen [...] az egyházi iskolákban adott ellenforradalmi nevelés megszüntetésével jelentős erőforrásait vesztette el. A klerikális reakció ellenforradalmi tömegagitációjának legfontosabb szervei a szerzetesrendek [...] A szerzetesrendek feleslegessé válása, munkanélküli életmódjuk különösen ellenforradalmi politikát folytató tevékenységük 1950. év nyarán szükségszerűvé tette feloszlataikat. Révai József [...] beszédében [...] a reakció ezt a célszerű s a szocializmusból folyó intézkedést [...] saját céljára igyekezett felhasználni.”

³³⁷ Az érkezett békelyegzőn a korábbi megnevezés – Budapesti Büntető Törvényszék – szerepel. Az ügyszám B. II. 9429/19.50.

³³⁸ Garancsy Mihály György dr. (1920. dec. 10., Mátészalka–2005. nov. 6., Budapest).

³³⁹ Varga Tibor, Torda Sándor, Balogh Albert.

³⁴⁰ Dr. Fogarasi István.

³⁴¹ A magyar szöveg: Emberi jogok nemzetközi okmányok gyűjteménye (Egyesült Nemzetek New York, 1948) 1–8. p.

³⁴² Magyar szöveg: Acta Humana No. 6–7.

³⁴³ Szántó Konrád 300 internálásról és 38 család kitelepítéséről is ír. Szántó id. mű 45. p.

³⁴⁴ 1946:VII. tc. 1. § (1) bek.

³⁴⁵ 1946:VII. tc. 1. § (2) bek.

³⁴⁶ Alkalmazva az enyhítő rendelkezést 1946. VII. 10. § (2) és (5) bek.

³⁴⁷ Alkalmazva az enyhítő rendelkezést 1946. VII. 10. § (2) és (5) bek.

A fellebbezések nyomán a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága az ügyet 1951. május 26-án fejezte be egy igen rövid – másfél oldalas – ítélettel.³⁴⁸

Csupán egy vádlott esetében változatott a legfelső bírói fórum: Karácsony Sándor V. r. vádlott szabadságvesztését lesz állította 7 évre.

Az ügy elítéltjei 1954–1956 júliusa között – kegyelemmel – visszanyerték szabadságukat. Kivéve P. Kriszent, aki 1952. április 20-án távozott az élők sorából.

Az 1990. évi XXXVI. tv. alapján, végül a Fővárosi Bíróság³⁴⁹ mondott ítéletet 2000. februárjában az újhatvani koncepciós eljárás felett, kimondva, hogy az elítélesek *semmisék*.³⁵⁰

Súlyos szenvedéseket viseltek kereszteny hitükért azok a családok, aki ragaszkodtak a szerzetesekhez. Vasutasok tucatjait elbocsátották, számos család nőtagjait a gyerekekkel telepítették ki a Hortobágyra, míg a férfiakat Recskre és Kistarcsára internálták. A családok minden vagyonukat is elvesztették.³⁵¹

Veres István (1902) mozdonyvezető a recski internálótáborban halt meg 1951. december 14-én, míg 5 gyermeké és felesége a Hortobágyon volt kitelepített. Életáldozatáról méltatlanul kevés szó esik!

³⁴⁸ B. IV. 047/1951/3. A tanács elnöke dr. Lázár Miklós, előadó bíró dr. Imrefi László, dr. Simor Pál bíró, Miczkó Rudolfné és Kosztolányi Béla ülnökök.

³⁴⁹ Máziné dr. Szepesi Erzsébet bíró.

³⁵⁰ Fillér Rezső először 1964-ben, majd 1967-ben kegyelmi úton kérte, hogy mentesítések ingatlan vagyona ½ részének elköbzása alól. Ezt a kérelmet mindenkit esetben elutasították. 1988-ban 8 gyermeké kérte a mentesítést. Ez az eljárás 1990-ig húzódott, végül a semmisségi törvény oldotta meg a helyzetet. A feltalálható iratok között Veres Jánosról fekszik el egy büntetett előélet hátrányos következményei alól bírói mentesítő végzés 1973. okt. 8-ai dátummal (Fővárosi Bíróság B. 959/1973., dr. Horváth Tibor tanácselnök).

³⁵¹ Így Veres István (1902) is, akit 1950. júl. 28-án Recskre internáltak 1951. dec. 14-én halt meg a táborban. A BM titkársága rehabilitálta (10-3142/58/1957. sz. határozat). Feleségét és 5 gyermekét kitelepítették a Hortobágyra. 5000 Ft segélyt kapott a nyomorgó család. BM. Titkárság 6/9/358/1957. Nagy Lajos r. szds. osztályvezető-helyettes, Borgas Gyula r. alezredes BM titkárság vezető. ÁBTL. BM titkársági iratok. A fennmaradt – töredékes – rehabilitációs jegyzőkönyvek között fekszik el Illés János (1916), Borsányi Lajos (1900) és Pásztor Antal anyaga. Bank Barbara 34 férfi recski internálásáról tud. Nevesítí még: Bindes Géza, Ferencsik József, Széles György, Szilágyi János, Vásárhelyi János, Zsákai László, Csabi Lajos, Domján János, Jávor (Jéger) Szilárd, Berecz György, Ignatovics Sándor, Aradi István, Bodagi Tibor internáltakat. Bank Barbara: „Valásos érzülete jogalapot képez internálásra” avagy a hatvani ferencesek és lakosok megróbáltatásai. In.: A ferences lelkiség... 469–478. p.

Szekuli Pál³⁵² pere

A fiatal piarista szerzetes – már 25 évesen – kénytelen volt megtapasztalni a diktatúra kemény intézkedéseit. A rendházat el kellett hagynia, az egyetemről – ahol matematikát és fizikát tanult – kizárták. Látrány községen segédelkészként tapasztalja azt a brutális elnyomást, amelyet hívei kénytelenek elszenvendni, különösen az erőszakos „szövetkezetesítés”, a terménybeszolgáltatás, a hitoktatás és vallásgyakorlás területén. Tiltakozó levelet írt ezért Rákos Mátyásnak. Ezért izgatás bűntette miatt büntetőeljárás indult ellene.

Hetényi Varga Károly³⁵³ Szekuli Pálról leírja, hogy 1952 decemberében letartóztatták, és börtönbüntetésre ítélték. Az ítéletet nem sikerült felkutatni, csupán a késői emlékezet szól 8 év fegyházról. Ami tény: raboskodott a budapesti Gyűjtőfogházban, Vácott, és dolgoztatták a dorogi szénbányában. 1956 júliusában kegyelemmel szabadult, így letöltött 3 és fél évet! 1957-ben Ösküre került káplánnak.

A kortársak tették „könnyebb elmezavar” következményének értékeltek.³⁵⁴

A szakértők értékelésére lényegében a „diktatúra-hatás”, hogy ti. ezt a cselekedetet csak elmezavar állapotában tehette valaki, világmegváltó téveszméktől vezérelten. Úgy tűnik, 1959-ben el sem tudták képzelni, hogy valaki ép elme birtokában mert felszólalni a diktátor ellen – mint tették azt oly sokan a történelem folyamán –, tudva, hogy megtorlás vár rá, de ezt vállalta, mert – komolyan véve hitét – a szenvedésben értéket látott, amelyet felajánlhatott egy kihűlt korban övéiért.

Szekuli Pál egyébként nem egy magányos levélíró. A titkosrendőrség 1954. december 10-ei beszámolójában³⁵⁵ bővebben foglalkozik „a piarista rend és a világi papok által vezetett krekál-fasiszta szervezkedés” ügyével. 1949 óta

³⁵² Szekuli Pál (1925. május 21., Hajmáskér–1957. dec. 7., Öskü) piarista áldozópap, segédelkész 1956 szeptemberétől az ösküi plébánián. 1944. augusztus 27-én kérte felvételét a piarista rendbe. Novícus ideje után – amelyet Vácott és Tatán töltött – 1949. március 25-én tett fogadalmat. 1950. június 21-én szentelték pappá. 1946 és 1950 között a budapesti egyetemen matematika–fizika szakon tanult. Több piarista társával együtt az egyetem elhagyására kényszerítették. 1950 szeptemberétől kápláni beosztást kapott Somlószöllősön, majd 1951 márciusában Látrány községen. 1952 decemberében tartóztatta le az ÁVH. Szabadságvesztésre ítélték, amelyet a budapesti Gyűjtőfogházban, Vácott és a dorogi szénbányában töltött. 1956 júliusában kegyelemmel szabadult. Ösküre helyezték káplánnak, itt a politikai rendőrség meggyilkolta.

³⁵³ Hetényi Varga Károly: Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árménykában 2. Lámpás Kiadó, Abaliget, 2002. 596–597. p. Szántó Konrád: A meggyilkolt katolikus papok Kálváriája. Mércses Kiadó, 1991. című könyvében nem tesz említést Szekuli Pálról.

³⁵⁴ Kahler Frigyes: Rejtély Öskün – Szekuli Pál segédelkész titokzatos halála. Kairosz Kiadó, Bp., 2007. 40. p.

³⁵⁵ Közli Kahler Frigyes: ÁVH történelmi olvasókönyv 4. – Adalékok az egyházulödzés történetéhez 1945–1956 196–198. p. ÁBTL. 3.1.5.0-13405/2. 71–104. p.

folyt ügynöki nyomozás a rend ellen. „1952-ben a szervezkedés ügyében részleges realizálás történt, amelynek során 10 papi vezetőjüket vettük őrizetbe.” Szekuli Pál piarista letartóztatása is erre az időre esik. Bár bővebbet nem írt a jelentés – hiszen folyt tovább a rend elleni akció, többek közt ügynökök beépítése –, alapos okkal feltételezzük, hogy a Szekuli-ügy nem egy elszigetelt akció.

Az 1952-es Szekuli-ügy a koncepcióos perek azon csoportjába tartozik, ahol az elítélés valamely *alkotmányosan elismert alapjog gyakorlása miatt* történt. Ez esetben a véleménynyilvánítás és a szabad vallásgyakorlás jogának igénylése váltotta ki a brutális büntetést.

A diktatúra koncepcióos pereket folytatott a *protestáns vallási vezetőkkel szemben* is. A protestáns főpapok elleni eljárásokból ugyancsak arra kell következni, hogy a kommunista hatalom a protestáns felekezetek feletti uralmat is szilárdan kézben akarta tartani. Az *Ordass Lajos* evangélikus püspök³⁵⁶ vagy *Ravasz László*³⁵⁷ református püspök esetében lefolytatott eljárások minden meggyőzően igazolják.

III.

1956 forradalma

Az 1956-os események egy pillanatra szétszakították azt a hálót, amit a harcos ateista hatalom az egyház köré szőtt, hogy átvegye az egyházkormányzást, egyházon belüli ellenétek szításával – a végső megsemmisítés céljával

³⁵⁶ Ordass Lajos [Wolf Lajos] (1901. febr. 6., Torzsa–1978. aug. 14., Budapest) evangélikus püspök. 1924-ben avatták lelkéssé. 1931–1941 között Cegléden, majd Kelenföldön lelkész. 1939-ben a Bányai Egyházkerület lelkészegyesület elnöke. Részt vett az üldözött zsidók mentésében. 1945 augusztusában a Bányai Egyházkerület püspöke lett. Tiltakozott az iskolák államosítása ellen. 1948 szeptemberében letartóztatták és koncepcióos perben 2 évi szabadságvesztésre, ítélték. 1950-ben állami nyomásra az egyházi fegyelmi bizottság megfosztotta püspöki tisztségétől. 1956. október 31-én a Déli Egyházkerület püspöke. 1958 júniusában eltávolították. Visszavonult a közélettől. 1990-ben és 1995-ben teljes jogi és egyházigyi rehabilitációban részült. Vö. még Szakács-Zinner: *A háború...* 422–424. p.

³⁵⁷ Ravasz László (1882. szept. 29., Bánffyhunyad–1975. aug. 6., Budapest) református püspök. Kolozsváron és Berlinben tanult teológiát és bölcsézetet. A Kolozsvári Teológiai Akadémia tanára (1909–1921), Budapesten a Kálvin téri egyházközség lelkésze (1921-től) és a Dunamelléki Református egyházkerület püspöke. Felsőházi tag (1927–1944). Fellépett az ún. 3. zsidótörvény ellen. 1944-től az üldözött zsidók védelmére tett intézkedéseket. Több református lap szerkesztője és számos írás szerzője. 1948. április 30-án az államhatalom lemondatja püspöki tisztségéről. 1956. nov. 1-jén átveszi a Dunamelléki Egyházkerület püspökségét, 1957-ben visszavonulásra kényszerítették. A Magyar Tudományos Akadémia tagja (1925–1949), az Akadémia másodelnöke (1937–1940). Akadémiai tagságát 1989-ben visszaállították.

– bomlassza az egyházat. Mindszenty József hercegrímás szabadulásának első pillanatától arra törekedett, hogy megtisztítsa az egyházat a kommunista államhatalom befolyásától. Egyházkormányzati intézkedéseit Szántó Konrád³⁵⁸ foglalta össze: Az ÁEH iratainak birtokba vétele fontos intézkedés volt, de még lényegesebb a békepapok káros hatásának megszüntetése. Kilenc vezető békepapot felfüggesztett a hercegrímás. Közülük Beresztóczy Miklóst³⁵⁹ Pannonhalmára küldte bűnbánatot tartani. Az ismertebb felfüggesztett békepapok között találjuk Horváth Richárdot,³⁶⁰ valamint Szabó Imre³⁶¹ érseki helynököt. A többieket visszarendelte egyházmegyéjébe.

1957. március 5-én az MSZMP KB³⁶² megállapította: „Mindszenty kezdeményezésére és intézkedésére következetben körülbelül harminc békepapot távolítottak el állásukból és függesztettek föl papi és közéleti tevékenységeből. Ezekkel az intézkedésekkel a papi békemozgalmat lefejezték [...] A katolikus püspöki karban előtérbe kerültek a legreakciósabb személyek, akik megaka-

³⁵⁸ Szántó Konrád: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház*. Szent Maximilián Kiadó, Miskolc, é. n. 66–100. p.

³⁵⁹ Beresztóczy Miklós [Bartmann Miklós] (1905. máj. 26., Budapest–1973. szept. 11., Budapest) gimnáziumi és teológiai tanulmányait Budapesten végezte. Teológiából doktorált. 1928. jún. 24-én Esztergomban szentelték pappá. A budapesti Notre Dame de Sion intézet hittanára (1929). Esztergomi szertartó, levéltáros (1937), érseki titkár (1937–1947). A Vallás és Közoktatási Minisztérium katolikus ügyosztályának tanácsosa, majd osztályfőnöke, a kegyúri ügyek miniszteri biztosa (1943). 1946. máj. 6-ától esztergomi kanonok. Az Actio Catholica budapesti igazgatója (1946–1957). 1950. júl. 5-étől káptalan helynök. 1957-ben lemondott kanonoki rangjáról és bozóki c. prépost lett. 1950–1956 között az Országos Békeünnepi Bizottságának (OBKB) első elnöke, 1957-től főtitkára. 1953–1973 között országgyűlési képviselő; 1961–1973 között az országgyűlés alelnöke.

³⁶⁰ Horváth Richárd (1916. aug. 6., Fehérszászberék–1980. jún. 6., Budapest) 1923. aug. 23-án lépett a ciszterci rendbe, ahol 1930. jún. 21-én ünnepélyes fogadalmat tett. 1930. júl. 6-án pappá szentelték. Magyar–latin szakos tanár (1934). 1948-ban kilépett a rendből, esztergomi főegyházmegyei kanonok, majd különböző nagy budapesti plébániákon plébános (1957-től). 1951-ben megfogalmazta a katolikus békemozgalom elveit. Az OBKB főtitkára, a hazafias Népfront Országos Tanácsának tagja (1954-től). Országgyűlési képviselő (1958–1980), a Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja (1963. márc. 21.).

³⁶¹ Szabó Imre (1901. szept. 11., Sorokúfalva–1976. máj. 21., Budapest) 1924. jún. 22-én Esztergomban szentelték pappá. Káplán (1924–1926) majd Budapesten hittanár (1926–1931). 1931-től a budapesti helytartóság II. titkára, titkára, helytartó–helyettes, majd helytartó. Pápai kamarás (1938). 1944-től a Krisztinaváros (Bp.) plébánosa és tb. kanonok, c. apát (1950), Thyatirai c. püspök (1952), esztergomi segédpüspök (1964), esztergomi általános helynök (1969), esztergomi apostoli kormányzó 1971-ig.

³⁶² Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága.

dályozzák a velünk megegyezni és együttműködni akaró püspököket is a helyzet békés rendezésében. Shvoy székesfehérvári, Kovács Sándor³⁶³ szombathelyi és Kovács Vince³⁶⁴ váci püspökök, akik a fenti helyzetet kialakították.”³⁶⁵
„Tovább a lenini úton”

Az ÁEH – amelyet először a Művelődésügyi Minisztérium főosztályaként szerveztek újjá, majd 1959 júniusától ismét a kormány önálló főhatósága lett – mindenekelőtt a forradalom előtti pozíciót törekedett visszaszerezni *minden áron*. A politikai rendőrség talpra állítása nélkül persze ezek a törekvések aligha lehettek hatékonyak:

1957. április 9-én az Országos Rendőrfőkapitányság kiválik, a Politikai Nyomozó Főosztály és közvetlenül a Belügyminisztérium alárendeltségébe került, figyelemmel az 1956. évi 35. törvényerejű rendeletre. A 14 osztállyal³⁶⁶ megalakított politikai rendőrség 5. osztálya a „belő reakció elhárítása” elnevezéssel működik az 1962. évi átszervezésig.³⁶⁷ A katolikus egyházzal a „c” alosztály „foglalkozott”.

A forradalom után, a restaurált hatalom az egyház „visszaigazásához” minden eszközt igénybe vett. A békepapok visszahelyezésével, valamint az 1957. évi 22. törvényerejű rendelettel állami jóváhagyáshoz kötött csaknem minden egyházi kinevezést (korábban – az 1951. évi I. tv. – csak a püspöki

³⁶³ Kovács Sándor (1893. jún. 11., Kecskemét–1972. dec. 24., Budapest) a kecskeméti piarista gimnázium elvégzése után a váci szemináriumban folytatta tanulmányait. 1915. okt. 14-én szenteltek pappá, majd további tanulmányokat folytatott Bécsben (1917). Iskolai befejezése után a váci aulában szertartó, másod-, majd első titkár. Kecskeméten plébános – apát, majd esperes –, majd kiskunsági főesperes. XII. Pius pápa 1944-ben szombathelyi megyéspüspökké nevezte ki. Az Országos Liturgikus Tanács elnöke, a római Liturgikus Konzilium tagja. 1972. márc. 23-án vonult nyugalomba.

³⁶⁴ Kovács Vince (1886. aug. 9., Galgámacsa–1974. márc. 15., Vác) a váci piarista gimnázium elvégzése után teológiát hallgatott Bécsben, majd Budapesten doktorált. 1910. nov. 16-án szenteltek pappá. Különböző plébániákon segédelkész (1910–1914), majd tábori lelkész (1914–1916). Újból segédelkész és missziós lelkész a Szabadszállás-Jakabszállás környéki tanyavilágban (1916–1921), majd váréről lelkész és zárdalelkész Kecskeméten, Kiskunhalasi, majd Vác–Alsóvárosi plébános, utóbbi kanonoki címmel. Plébános (1927–1933), 1940-ben püspökké szentelik és váci segédpüspöki beosztást kapott (1942-ig), majd káptalani helynök. 1959-ig c. püspök és általános püspöki helynök, majd a váci egyházmegye apostoli kormányzója (1959–1969).

³⁶⁵ OL. 288. fond 4/6. ö. e. Idézi Szántó is: id. mű 122. p.

³⁶⁶ Az osztályok: 1. katonai elhárítás, 2. kémelhárítás, 3. hírszerző, 4. közlekedésiszabotázs-elhárítás, 5. belső reakció-elhárítás, 6. ipariszabotázs-elhárítás, 7. mezőgazdasági szabotázs-elhárítás, 8. vizsgálati, 9. figyelő- és környezettanulmányok, 10. operatív technika alkalmazása, 11. operatív nyilvántartó, 12. országos rejtelközpont, 13. levéllenőrzés, 14. kormányőrség.

³⁶⁷ Vö. részletesen: Cseh Gerő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata 1945–1990. In.: Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve, 1999. 73–90. p.

[érseki], segédpüspöki és szerzetesrendi előljárói kinevezést kötötték állami engedélyhez).

Széles körben folytak a letartóztatások – 1957 márciusára 57 papot vettek őrizetbe, a szám az év végére legalább további 25 fővel emelkedett.³⁶⁸ Számos esetben visszavonták a papok lelkipásztori működéséhez szükséges állami engedélyt.

Legmagasabb szinten Kádár János – a diktatúra első embere – fogalmazta meg – valójában a rendszerváltozásig tartó érvénnyel – az egyházzal szembeni állami magatartást az MSZMP KB nyilvánossága előtt:

„Vannak azért nekünk is szerveink, például a BM is harcol [...] Meg kell érteni, hogy mi a klerikálizmus ellen tüzzel, vassal, golyószóróval és börtönnel is harcolunk, mert nálunk nem klerikális, tehát papi uralom van, hanem munkás–parászt uralom.”³⁶⁹

Ez a megfogalmazás őszintén feltárja a hatalom igazi arculatát. minden más szöveg, az emberi jogokról, vallásszabadságról csak szemfényvesztés a politika eszköztárában.

Ha fellapozzuk az ÁEH hivatalos álláspontját rögzítő jelentést,³⁷⁰ nem nehéz kiolvasni a szövegekből, hogy az egyházzal való megegyezésről szó sem esett.

„Pártunknak az egyházi reakcióval és a vallással szembeni harcra vonatkozó feladatait, általában az egyházakkal kapcsolatos átfogó politikáját és magatartását a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége 1950. június 1-jei határozata szabta meg. Az eltelt évek alatt csupán egy-egy rövidebb időszakra vonatkozó határozat jelölt meg ezen a téren konkrét tennivalókat. Azok az alapvető feladatok, melyek elsősorban a klerikális reakcióval való ellenzámolást tüzték ki célul, az országnak az akkori konkrét társadalmi és politikai helyzetéből adódtak. Ezeket a feladatokat főleg adminisztratív úton valósítottuk meg. Ebben a helyzetben, amikor Pártunk éles harcot folytatott a népi hatalom és a demokratikus államforma megszilárdításáért, a katolikus főpapság jelentős részének határozottan ellenséges, konon magatartása a népi állammal és a néppel szemben, határozott ellenintézkedéseket követelt meg.”

³⁶⁸ Szántó Konrád: Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház. Miskolc, Szt. Maximilián, 1993. 134–142. p.

³⁶⁹ MOL. SZT XIX. A-21-s.3.d.

³⁷⁰ Művelődésügyi Minisztérium Egyházigyi Hivatala 0058/1957. Eln. ÁBTL 3.1.5. O-13405/3a. 20–28. p. Közli Kahler Frigyes: II/5-ös Történelmi Olvasókönyv – Adalékok az egyházyűldözés történetéhez 1958–1859. 19–30. p.

Mindez a politikai rendőrség olvasatában:

Megállapítható, hogy a római katolikus és a protestáns egyházak területén a klerikális reakció, hivatkozva a múlt „hibáinak” felszámolására, felismerve az ellenforradalom után kialakult helyzetet, a legális keretein belül is (az állam és egyház között létrejött egyezményben biztosított egyházi jogokra hivatkozva) minden megesz a már visszaszerzett pozíójának biztosítására, valamint további pozíciók szerzésére. Ezzel a tevékenységükkel gátolni igyeksznek az országban végbemenő általános fejlődést és minden nagyobb teret kívánnak biztosítani a vallásnak az egész ország területén. Ezzel együtt további illegális tevékenységről sem mondanak le.

Az ellenséges munka hazai irányítói – az ellenforradalom után kialakult belső egyházi vezetést véve alapul – a fenti egyházak vezetői, akik legális és illegális kapcsolatban állnak a nyugati országokban lévő központjaikkal (Vatikán, Egyházak világtaganácsa, Svájc, Lutheránus Világszövetség), ahonnan ellenséges aknámunkájukhoz elvi irányítást és anyagi támogatást kapnak.” (Aláhúzás az eredetiben. K. F.)³⁷¹

A békepapok újból „hadrendbe állítása” mellett kiemelt feladat a hittan-beiratások mindenáron történő akadályozása,³⁷² s az ifjúsággal bármi módon kapcsolatba kerülő papok üldözése volt.

A hitoktatásnak és az ifjúság vallásos nevelésének megakadályozására a hatalom a gyilkosságuktól sem riad vissza. Kenyeres Lajos³⁷³ tiszavárkonyi plébános és Brenner János³⁷⁴ rábakethelyi káplán bestiális módon történő meggyilkolása.

³⁷¹ Jelentés. Budapest, 1958. január 8. ÁBTL 3.1.5. O-13405/3a. 3–7. p. Közli Kahler Frigyes: II/5-ös Történelmi Olvasókönyv, 31–37. p.

³⁷² Vö. Kahler: II/5-ös Történelmi Olvasókönyv, 76–80., 169–170., 231–215., 236–240., 242–243., 248–264. p.

³⁷³ Kenyeres Lajos (1908–1957) tiszavárkonyi plébánon 1957. február 28-án – mert nem volt hajlandó feladni a hitoktatást – Vezsenyéről hazatérve a Tisza gátján hétkarhatalmista megtámadta és agyonverte, majd Fekete János rendőr tarkón lőtte.

³⁷⁴ Brenner János (1931. dec. 27., Szombathely–1957. dec. 7., Zsida) Szombathelyen a premontrei gimnáziumban érettségizett. 1950. augusztusától Zircen novícius, de a rend feloszlata miatt októberben el kellett hagyni a rendházat. 1955-ben Szombathelyen szentelték pappá, majd segedlelkészeti kinevezést kapott Rábakethelyre. Eredményes ifjúsági munkája miatt az ÁEH el akarta helyeztetni, s mert nem fogadta el, merényletet kísérletek meg ellene. Ezt követően a továbbra is állomáshelyén maradó Brenner Jánost éjszaka a plébániáról beteghez hívták, s út közben meggyilkolták.

Részletesen vö. Kahler Frigyes: Egy papgyilkosság a jogtörténet szemével – Brenner János volt rábakethelyi káplán meggyilkolásának körülmenyei és az ügy utóelete. (Életrajz és névmutató: Soós Viktor Attila) Brenner János Emlékhely Alapítvány, 2005.

1958-ban a politikai rendőrség szótárában egyre gyakoribbá válik a *támadólagos elhárítás* kifejezés.³⁷⁵ Ez a stratégia nemcsak egy fokozott ügynöki tevékenységet jelent, hanem provokációk sorozatát, amellyel ellentétek lehet szítani és az egyház *bomlasztását* siettetni.³⁷⁶

A támadólagos elhárítás során a gyilkosságtól sem riadt vissza a politikai rendőrség. Szekuli Pál – akiről fentebb már szoltunk – szabadulása után Ösküre került a betegeskedő, 68 éves dr. Miklós József³⁷⁷ plébános segítségére.

1957. dec. 7-én a plébánia kútjában holtan találták Szekuli Pált. Ezzel elkezdődött az a folyamat, amely Miklós József és társa koncepció peréhez³⁷⁸ vezetett.

Egy kisiklott koncepció per

Mint látni fogjuk, ez a koncepció per valójában az egyház bomlasztását szolgálta, s a maga nemében – beleértve az eljárás nyomon követését is – sajátos forgatókönyv szerint folyt.

Miklós plébános – aki nyers modorú ember volt, s számos pert is indított hívei ellen, emiatt a falu népe nem szerette – Farkas Mihály honvédelmi minisztertől beadványban kérte a plébániaépület visszaadását, amelyet korábban a katonáság foglalt le.

Ezt követően az Államvédelmi Hatóság emberei napi gyakorisággal látogatták, s célszemélyként dossziét nyitottak róla.³⁷⁹ A falu bizalmatlanságára és Miklós Józseffel szembeni ellenszenvere alapozta az ÁVH felépítette azt a legendát, hogy Miklós plébános besúgó, sőt „a kiszálló rendőrnyomozó hatóság előtt [...] egy vörös könyvecskével igazolja magát”. Valójában Miklós célszemély volt. Szembenállása híveivel nyomban tápot adott annak a vádnak is, hogy csak ő lehet Szekuli Pál gyilkosa. „[...] elkövette azt a hibát, hogy go-

³⁷⁵ Kahler: II/5-ös Történelmi Olvasókönyv, 149–166. p. Vö. még Kahler Frigyes: III/III-as történelmi olvasókönyv 3. Kairosz Kiadó, Bp., 2005. 11–64., 85–183. p. és Kiszely Gábor: Állambiztonság 1956–1990, Korona Kiadó, Bp., 2001. 97–143. p.

³⁷⁶ Ennek eredményeként számlonak be Papp Kálmán püspök, Lányi János kanonok és társai meghurcolásáról, valamint a Budapesti Központi Szemináriumról tanárok és nagyszámú – 90 fő – hallgató eltávolításáról. Kahler: II/5-ös Történelmi Olvasókönyv, 193–206. p. Vö. még Kálmán Peregrin: Püspökkari dokumentumok Grósz József hagyatékából (1956–57) című kötet bevezető tanulmánya.

³⁷⁷ Miklós József dr. (1889. jan. 22., Veszprém–1964. máj. 22., Budapest) 1912. máj. 27-én szentelték pappá. Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás az AC Szociális és Karitatív Osztálytanácsosává nevezte ki. Kánonjoggal doktorált (1927). 1940-től az ösküi egyházközség plébánoса.

³⁷⁸ Részletesen: Kahler: Rejtély Öskün...

³⁷⁹ A „Hazafiak” fedőnevű dossziét említi a Belügyminisztérium II/5-c. osztályának 1959. december 4-ei jelentése ÁBTL. 3.1.5 0-13405/3-B.

rombán ki- és elutasította a híveket. [...] Rögtön megszületett a vád: Az öreg pap gyilkolta meg a fiatal papot.³⁸⁰ Miklós Józseffel szemben a hívek elítéltő hangulatát az érintett oly mértékben érezte fenyelgetőnek, hogy a rendőrségtől és a püspöki hatóságtól³⁸¹ kért védelmet. A püspök levele – hogy ti. „[...] Szekuli Pál halálában teljesen ártatlan Miklós József [...]” – nem nyugtatta meg a híveket. A politikai rendőrség pedig gondoskodott az „információkról”, mely szerint Miklós József és házvezetőnője, Miklós Katalin követték el a gyilkosságot.

A botrányt a karácsonyi éjfeli misére időzítette a politikai rendőrség. Az egyházközség harangozója megtagadta a harangozást Miklós miséi előtt. Az éjfeli misén történtekről Miklós József jelentésében így emlékezett meg: „fájó lélekkel mondtam el papi életem legszomorúbb éjfeli miséjét”.³⁸² Tény, hogy az egyedül elmondott (Miklós jelentése szerint éjfeli mise alatt többen zavarták a szertartást, felzúdultak és csapkozták a templomajtót) misé után Miklós József miseruhában távozott, és köszöntését nem fogadták. Távozása után a hívek bementek a templomba, és egy óra hosszáig énekeltek karácsonyi énekeket.³⁸³

Miklós József – aki ragaszkodott plébániájához – 1958. január 30-ai halállyal kénytelen volt nyugdíjba vonulni és átadni helyét az új plébánosnak, Mihályfi Tibornak, aki legfőbb céljának tekintette, hogy „a felzaklatott lelkű ösküi hívek közé visszaköltözzen a megzavart lelkei békessége.”³⁸⁴

A rendőrség azonban gondoskodott róla, hogy a „lelkei békessége” ne köszöntsön be.

Miklós Józsefet nyugdíjazása után egy évvel – 1959. január 20-án – tartóztatták le emberölés vádjával.

Indítóokként Szekuli Pálnak a plébániáról – mindenáron – történő eltávoítását „dolgozta ki” a nyomozóhatóság. Tény, hogy Miklós tett lépéseket a püspökségen Szekuli elhelyezésére.³⁸⁵ A püspökség válasza: a kérdés a „dispozíciókkal megoldódik”. Miklós Józsefnek tehát *nem volt oka* állásának féltese miatt a gyilkosságra.

³⁸⁰ Historia Domus (HD) Dr. Mihályfi Tibor plébános feljegyzése.

³⁸¹ A veszprémi egyházmegye megyéspüspöke ebben az időben Badalik Bertalan (1890–1965) volt. A domonkos rendi szerzetes 1949-től állt az egyházmegye élén. A forradalom után 1957-ben elhurcolták és Helyce községen jelölte ki számára kényszerlakhelyet. Itt élt 1964-ig. Az egyházmegye ügyeinek intézéséből ki volt zárva.

³⁸² Miklós József jelentése a püspökségnek, 1957. december 26. Veszprémi Érseki Levéltár 339-11/1957.

³⁸³ HD.

³⁸⁴ Uo.

³⁸⁵ Veszprémi Érseki Levéltár 339-6/1957 – 1957. december 2.

Letartóztatták Miklós Katalint is, aki rendkívül durva bánásmódtól kényezsérítve – és a zárkaügynök rábeszélésére – beismert vallomást tett. Ezzel kényszerítették ki a beismertést Miklós Józseftől is. Az ügyben egyetlen bizonytalan hamis tanún kívül semmilyen bizonyíték nem volt.

A nyomozási anyag kritikája nélkül elkészült vádirat 1959. május 4-én érkezett a Veszprém Megyei Bírósághoz.³⁸⁶

Az ügy letárgyalására – a tanács elnökeként – „Dr. Csiki Ottó”³⁸⁷ tapolcai járásbírósági elnököt rendelték be. A későbbi időben a családjog területén országos hírnevű – később igen magas bírói beosztást betöltő – jogász az ügy tárgyalása során tanúságot tett *kiválo szakmai felkészültségéről* és *bírói-emberi tisztelességéről*. Az ítéltőtanács ülnökei, valamint az ügyész személye nem változott. A tanácsjegyzői feladatokat Dr. Csarsch Péter fogalmazó látt el.

Az I. r. vádlott védője Dr. Köves József ügyvéd, a II. r. vádlott védője Dr. Énekes Zoltán ügyvéd. Mindketten kirendeléssel vettek részt a büntetőeljárásban.

A szakszerűen és tisztességesen lefolytatott eljárásban a bíróság felmentő ítéletet hozott az emberölés bűntette miatt emelt vád tekintetében.³⁸⁸

A Csíky-tanács elégteleenek ítélte a vád bizonyítékeit.

A visszavont vádlotti vallomásokat értékelve megállapította: az I. r. vádlott „nyomozati vallomása” értékelésénél a Bp. 4. § (2) bek.-e irányadó, eszerint a terhelt beismérése egymagában egyéb bizonyítási eszközök alkalmazását feleslegessé nem teszik. [...] a beismertő vallomásnak olyannak kell lennie, hogy azt vagy egyéb bizonyítékoknak megfelelően kiegészítenek, vagy pedig legszélső határesetben ez a beismertő vallomás olyannyira meggyőző, hogy a bíróság mérlegelő tevékenysége körében semmi féle aggályt nem kelthet.”

Miklós József vallomása azonban aggályokat vetett fel. A vita keletkezése – a hitoktatás megtartásával kapcsolatban – a megyei bíróság szerint „a súlyos erőszakos folytatásnak nehezen elképzelhető oka”. Az sem megnyugtató magyarázat, hogy a vádlott és a sértett között már korábban is haragos volt a viszony. Aggályos továbbá, hogy az erős fiatal férfi sértettet, „aki évekig

³⁸⁶ Veszprém Megyei Bíróság B. 555/1959. szám, az iratok a Veszprém Megyei Levéltárban találhatók.

³⁸⁷ Dr. Csíky Ottó (1928. máj. 29., Budapest–2008. febr. 18., Budapest) a jogi kar elvégzése (1951) után a Bonyhádi Járásbíróságon fogalmazó 1954. januártól 1955. januárig, 1955. január 11-étől a tapolcai járásbíróság bírója, majd december 20-ától a bíróság elnöke. 1959. augusztustól az Igazságügyi Miniszterium főelőadója, majd osztályvezetője. 1967-től a Pécsi Megyei Bíróság elnöke, majd a Legfelsőbb Bíróság polgári ügyszakos elnökhelyettese volt. Az állam és jogtudományok kandidátusa (1972), egyetemi tanár a Janus Pannonius Tudományegyetemen (1983). 1990 márciusával nyugállományba vonult.

³⁸⁸ Miklós Józsefet fegyverrejtégetésért (vadászfegyveret és pisztolyát rejtegette) ítélték el az akkori időben enyhe büntetésnek számító másfél évi börtönre.

dolgozott elítélezése idején bányában”, az idős fizikailag gyöngé vádlott a vádiratban foglaltak szerint bántalmazhatta volna. „Ilyen fizikai különbség mellett nehezen képzelhető az el, hogy Szekuli Pál a vádlott támadását ne tudta volna elhárítani.”

Fontos megállapítás az ítéletben, hogy a bíróság a sérültet megölését „rendkívül fendorlatosnak” ítélte meg. „A megölés azért rendkívül fendorlatos, mert a törülközővel való megfeszítés viszonylag a legnehezebben észrevehető, rendszerint csak boncolás útján megállapítható erőszakos halálnem. Elképzelhető, hogy vagy Miklós Katalin vagy dr. Miklós József előzőleg már halhattak valamilyen módon hasonló módon (sic!) történt emberölésről, tehát a nyomozati vallomásnak az ezen része sem nevezhető teljesen hihetetlennek” de nem tartotta elfogadhatónak a bíróság az elkövetést – előre történt tervezés nélkül – nyomban kivitelezhetőnek.

A „koronatanú” vallomását ugyan csak *elfogadhatatlannak* ítélte: Az egyetlen terhelő tanú – övv. Koós Jenőné – vallomásával behatóan foglalkozik az ítélet. Nem vonta kétségbe a tanú elfogulatlanságát és érdektelenségét. „Kérdés, hogy a tanú az eset alkalmával valóban hallotta-e [...] az általa észlelteket?” A meteorológiai intézet jelentésének és a hangpróbák összefüzetének eredményeképpen, az ellenkező szélirányra is figyelemmel megállapította az elemzés, hogy a kísérletkor nem tettek lehetetlenné fizikai tényezők a tanú által vallott szavak megértését. „Ezzel szemben azonban [...] utalni kell arra, hogy a meteorológiai adatok nem pontosan abból az időpontból keltek, amikor a vádbeli időpont lehetett [...] Ezek viszont befolyásoló hatással lehettek.” Másrészt, a kísérletnél a résztvevők kifejezetten figyeltek a hangokra, míg „[...] övv. Koós né viszont előadása szerint vizet húzni ment ki. A vízhúzással járó elfoglaltság a figyelmét egyrészt legalább is leköthette, másrészt az ezzel járó fizikai erőkifejtés és az ezzel járó hangok akadályozhatták a pontos megfigyelést.” „A tanú utólag állította össze magában az észlelteket, vonatkoztatta össze Szekuli Pál halálával. [ami] óriási feltűnést keltett és akörül hamar találhatás indul meg. Ha ezeket a körülményeket egybevetjük, akkor az is előfordulhatott, hogy övv. Koós né az általa észlelteket utólag visszaemlékezve már egyéb képzetek hatása alatt állva egészítette ki, öntudatlanul is.” A bíróság – értékelve a vallomást – hangsúlyozta: „Övv. Koós né vallomásával kapcsolatban nem aggálytalan körülmény viszont az sem, hogy a falubelieknek elmondva az eseményeket úgy mesélte azt el, hogy a koronatanúja lehetne az esetnek. *Honnan tudta* viszont a tanú, hogy ő lehet a koronatanú és nincsenek-e az ügyben egyén más bizonyítékok. A tanú vallomását öntudatlanul is bizonyos hatás terhelte, észleletei kialakításakor azáltal, hogy a tömegpsychozis Szekuli Pál öngyilkossága ellen és a vádlottak bűnössége mellett szolt a faluban. Mindezek a körülmények nem teszik aggálytalanná övv. Koós Jenőné tanú vallomását.” (Kiemelés tölem. K. F.)

A többi tanú nem áll kapcsolatban közvetlenül az üggyel, vagy „nem túl nagy jelentőségűek” – zárta le az okfejtését a bíróság.

Másodfokon a Legfelsőbb Bíróság mondott ítéletet a perben. A Legfelsőbb Bíróság Dr. Rácz György vezette tanácsa³⁸⁹ 1959. november 17. napján tartott tárgyalást az ügyben. Ítéletében³⁹⁰ a fellebbezési óvást és a vádlotti fellebbezést elutasította.

Ami a felmentéseket illeti, a Legfelsőbb Bíróság megállapította: „...a legnagyobb gondossággal foglalkozott az ügydöntőként jelentkezett bizonyítékokkal [ti. az első fokú bíróság] és tüzetesen megindokolta, hogy a vádlottak nyomozati és tárgyalási vallomása közül a nyomozati előadásokat miért nem tartotta hitelt érdemlőnek. Megindokolta azt is, hogy miért nem láttá a vádat bizonyítottak a Koós né tanúvallomásában, és egyéb bizonyítékokban és az ítéletben tüzetesen részletezett gyanúokban foglaltakkal.” Rámutatott a másodfokú ítélet, hogy *gyanúokknál többet a vád a fellebbezési tárgyaláson sem tudott megjelölni*.

A politikai rendőrség kénytelen volt beismerni, nem járt el kellő gondossaggal.

De mi is állt az ügy háttérében? A forradalom leverését követően – mint láttuk – a restaurálódó hatalom nyomban megtette a lépéseket, hogy a katolikus egyház kormányzását visszaszerezze.

Ebben nagy szerep jutott az újjászervezett politikai rendőrségnek. Az egyház elleni fellépést – titkosszolgálati eszközökkel is – az a tény is sürgetővé tette, hogy az MSZMP tömegtámogatottsága még 1959-ben is jóval a vezetők várakozása alatt volt.

Ezt tükrözi a már hivatkozott *Jelentés*, amelyet a Belügyminisztérium II/5-c alosztálya készített³⁹¹ „a párt tömegkapcsolatának erősítése érdekében folyó munkánál – írja a *Jelentés* – alosztályunknak kedvező lehetőségei vannak. Mint ismeretes az egyház vezetői hazai viszonylatban is fokozzák erőfeszítéseiket. Hogy a maguk számára minél szélesebb körben nyerjék meg a tömegeket. A mi feladatunk is, hogy ezeket a törekvéseket kereszteszük és segítsük a pártot az egyháztól lemorzsolódott tömegek megnyeriésében. Munkánk során arra töreksünk, hogy az egyház vezetőit érintő olyan belső problémákat hozzunk felszínre, amely soraikat megzavarja, figyelmüket a hitélet mélyítését célzó tevékenységük ról elvonja és energiájukat a keletkezett helyzet tisztázására és rendezésére összpontosításá. Törekszünk egységük megtö-

³⁸⁹ A tanács tagja volt még dr. Pethes László bíró előadó, és dr. Cieszlár Viktor bíró. Bír. p. 104.

³⁹⁰ Bír. 116–119. p. Bf. VI. 2348/1959/16.

³⁹¹ ÁBTL 3.1.5. 0-13405/3-B 150–159. p. 1959. december 4. Keresztfűr György r. hdgy. (Továbbiakban: *Jelentés*.)

résére, egységes fellépésük meggátlására és *igyekszünk olyan intézkedéseket tenni*, amely egyes személyeket oly módon járatja le, hogy azzal az egyház tekintélyét is aláássa az egyszerű dolgozó emberek előtt. Munkánkat bonyolulttá teszi, nehezíti, hogy az ország lakosságának döntő többsége még nem szabadult meg a vallásos nézetektől, vallási csökevényektől. Éppen ezért szükséges az egyes *realizálásra előkészített ügyeket igen gondosan feldolgozni*, dokumentálni és a realizálásra került egyházi személy kifejezett cselekményeit megfelelő körben és módon ismertetni. Ennek elmulasztása személyüket mártírként állítja be és nem riaszt el másokat. [...] sőt egyes fanatikus elemeket buzdít, mivel úgy lájták, hogy az illetők csak a hatóságok által lettek elítéltve, de a nép szímpatiáját élvezik. Mársrészt az előkészítetlen ügyek lehetőséget adnak a klérusnak olyan agitáció kifejtésére, hogy az állam nem az ellenséges tevékenységet kifejtőket üldözi, hanem a vallásos embereket.

A párt tömegkapcsolatainak szélesítése szempontjából, a *klérus maغا összességében és perspektívájában kibékíthetetlen ellenséges erők kategoriáját* képez. Rendelkezésre álló eszközökkel az országos értekezlet előtt is kezdtük irányukba abban a szellemben alkalmazni.

Hogy a párt tömegkapcsolatait erősítse, azonban az országos értekezlet útmutatásai alapján munkánkat az addigi szétagoltság helyett az ellenséges, de legtöbb kárt okozó egyházi csoportosulások felé irányítottuk és kiválasztott ügyeink a tömegek egyik legfontosabb részében az ifjúság körében fog széles lehetőséget adni a párt tömegkapcsolatainak elmélyítésére [...] gondot fordítunk olyan dokumentumok felkutatására, mely lehetőséget biztosít hogy az illető személyek tevékenységét a tömegek körében ismertessük és ezek hatásával lesznek arra, hogy minél több egyszerű dolgozó ember ábránduljon ki, még jobban az egyház funkcionáriusaiból és magából az egyházból is.” (Kiemelések tőlem. K. F.)

A Jelentés említést tesz arról, hogy „munkánk végzése során az új módszerek alkalmazásának kezdetén vagyunk”.

Ebben a sorban jelenik meg az ösküi eset! A Jelentésből megtudjuk „a »Hazafiak« fedőnéven feldolgozás alatt álló ügyben dr. Miklós József 69 éves rk. plébános és Miklós Katalin házvezetőnő *realizálása »nem megfelelő módon történt«.*”

Ebben a megvilágításban nyomban *megoldódnak azok a kérdések*, amely a büntetőügyben a bíróságnak gondot jelentettek.

Gyilkosság – vagy öngyilkosság?

Az *indítóokokat* vizsgálva a megyei bíróság mindenkit vádlott esetében meggyőzően cáfolta a vár által indítóknak tekintett – valójában bagatell – nézeteltéréseket.

Nem cáfolható azonban a politikai rendőrég indítóka: zavart kelteni a bomlasztás érdekében, olyan súlyú ellentéket szítani, amelyek alkalmasak

tömegek leszakítására az egyháztól. Annak felmutatása, hogy egy öreg pap meggyilkol egy fiatal – a falu népe által kedvelt – papot, nos ez alapos indíték.

A bíróság – mint láttuk – abból indult ki: „Mivel a plébánia épületében és az udvaron más idegen személy nem tartózkodott, ekként csak az képzelhető el a jelen ügyben, hogy Szekuli Pál öngyilkos lett, vagy pedig a vádlottak ölték meg, figyelemmel az előbbiekből arra, hogy a halál oka fulladás volt.”

A „realizálás” fényében a helyzet alapvetően megváltozott. A titkosszolgálatoknak rutinfeladat bejutni és elrejtőzni egy ingatlan területén, különösen olyanon, mint az ösküi plébánia. Gondoljuk vissza, nincs szomszéd egyik oldalon, s a kerítés aligha jelenthet akadályt. Az elrejtőzés a hátsó melléképületben ugyancsak nem gond.

Szekuli Pál személye több szempontból is alkalmASNak látszik a likvidálás végrehajtására. A falu népe kedveli – míg az idős plébánossal ellenséges – így ideális helyzet áll elő a bomlasztás munkájához. Ugyanakkor Szekuli Pál a rendszer ellensége a politikai rendőrség szemében, aki hosszú börtönéveket töltött le államellenes cselekményért. Ellenség tehát, akinek a likvidálása kívánatos ez okból is.

Szekuli Pál sérülései alapján összeáll a kép az emberölési cselekmény végrehajtásának módjáról. A bal fül mögötti koponyasérülés, amelyhez nem tarsul semmilyen horzsolás – egy nehéz tárggyal történő ütés nyoma³⁹² – lehet kő vagy egy pisztoly agya – igazolja, hogy a sérültet leütötték, amelytől eszméletét vesztette, majd megfojtották.³⁹³ A pontszerű bevérzéseket igazoló bonculet a fulladásos halát igazolja. Vízbe fulladt-e a sérült, vagy holtan került a kútba? A vízbefulladás tipikus tünete – habgomba – nem volt észlelhető. Ismeri az igazságügyi orvostan az ún „százaz fulladást”, „amely csekély mennyiséggű folyadék bejutását jelenti a légitakba.”³⁹⁴ Ez esetben is van csekély-mennyiséggű folyadék a légitakba. Szekuli Pál esetében ilyen képletet nem írt le a boncolás. Az a tény, hogy éppen a törülközővel való megfojtás történetét mondatták el a nyomozás során a vádlottakkal – erre még visszatérünk később – arra utal, hogy hasonló eszközzel történt a sérült megölése. A bíróság által „rendkívül fondorlatosnak” ítélet elkövetésmódhoz megvan a professzionális elkövető.

Ami ezután történt, a bomlasztási forgatókönyv része. Oláh Margit tevékenysége „apró részletekig menő segítséget nyújtott a nyomozáshoz [...] adatokat a faluba lakó és a plébániára bejáró személyektől beszélgetés formájában megtudja, mely tevékenysége részünkre végzett munkánk során nagy se-

³⁹² Vö.: Buris László: Az igazságügyi orvostan kézikönyve. Medicina, Bp., 1991. 63., 78–85. p.

³⁹³ Buris: Id. mű 227– p.

³⁹⁴ Buris: Id. mű 238– p.

gítséget adott.”³⁹⁵ Valóban, ott van mindenütt: kihatolásnál, boncolásnál, s tájékoztatja a sérült szüleit az orvos félmondatairól.

Nem történik említés Koósnéról a jelentésben. Csíky Ottó nemcsak kitűnő szakértelemmel semlegesítette a magát „koronatanúnak” kijelentő Koósné – konfabulációját, de kikerülte a vallomás teljes kétségbevonásából származó bonyodalmakat is. Ma már – ez előzmények ismerete alapján – kijelenthető Koósnéra szerepet osztottak. Ezt erősíti meg övv. Polák Jánosnénak a nyomozás során tett vallomása: „miért nem nézett át a kerítésen, hiszen ott ezt könnyen megtehette volna és akkor minden tudnánk. Ekkor ezt mondta Erzsike, hogy Ő erre nem is gondolt....” Ha valaki olyan fontos tanúnak képzeli magát, mint Koósné, miért nem néz át egy pár lépésre lévő kerítésen? Ez aligha egyeztethető össze az emberi kíváncsi természettel.

S a többi kérdés: Mire vélhető a botrányos rendőrorvosi boncolás? Miért kell több, mint egy évet várnai Miklós József és Katalin letartóztatásával? Egyik sem kezelhető véletlenként. *Idő kellett, hogy a faluban a felszított felháborodás hullámokat verjen.* S itt nem csak az éjfeli mise körüli botrányról van szó. El kellett az emberek lelkében ültetni a kétélyt. Az 1958 januárjában kinevezett új plébános – miként arról a Historia Domusban beszámolt – már-már sikeresen helyreállította a falu lelke békéjét, amikor indították a nyomozást és felzavarták a falut. Csak ha az ügy szempontjából teljesen fölöslegesen kihallgatott tanúk tucatjait tekintjük, nem beszélve a faluban gyakorta megjelenő nyomozókról.

A büntetőügy nyomozásának valódi módszereit Miklós Katalin leplezte le. A két elemi osztályt végzett öregasszony magától nem találhatta ki, ami vele az előzetes letartóztatás alatt történt. Az általa említett „Zsuzsi” – aki betanította a „Gáspár biblia”³⁹⁶ idézetére – valójában fogdaügynök volt. „Nagyon gyakran építettek be a terhelt mellé ún. fogdaügynököt. A fogdaügynök nem egyszerű „spicli”. A szokásos besúgó tevékenységen túl kikutatta a terhelt gyengéit, tanácsokat adott a nyomozóknak arra vonatkozóan, hogy mivel fenyegethető, illetve zsarolható a leghatásosabban a terhelt” – írja a kitűnő szakember, Kónyáné Kutrucz Katalin kutatási tapasztalatainak összefoglalásaként.³⁹⁷ A fogdaügynök eredményes volt, Miklós Katalin megtette az első „beismerő” vallomást, s az már nem okozott nagyobb gondot, hogy – némi alakítással – Miklós József az emberölés tetteként kerüljön a „pontosított” vallomásba.

³⁹⁵ Jelentés 156. p.

³⁹⁶ Károly Gáspár bibliafordításáról lehet szó, amelyet a protestáns egyházak használnak.

³⁹⁷ Kónyáné Kutrucz Katalin: „Kérem nevezeteket szabadon bocsátásuk esetén Hatóságomhoz visszakísérte” (Kutatási tapasztalatok) In.: A semmisségi törvények Büntetőjogi tanulmányok (szerk.: Kahler Frigyes) Kairosz Kiadó, Bp., 2002, 126. p.

Miklós József – mentendő Miklós Katalint – azután előadta a maga variációt, s ezzel a nyomozás – úgy vélte – célt ért.

Csíky Ottó itt is kikerülte a csapdát. A vádlott vallomásának ellenőrzésére nem intézett megkeresést az ORFK-hoz, hogy ki kívánja hallgatni „Zsuzsit.” Ez esetben kapott volna egy választ, hogy a keresett személy soha sem volt letartóztatott, és különösen nem volt egy zárkában Miklós Katalinnal. Ez Miklós Katalin szavahihetőségét rontotta volna. Ezért választotta a bíró az elmondott vallomás lehetségeségét vizsgálata tárgyává.

A felmentő ítélet után is folyt a bomlasztás. A „községen a pappal szemben ma is az a vélemény, hogy a gyilkosságot ő követte el és a bíróságot részrehajlással vándolják, hogy nevezettek szabadlábra kerültek.”³⁹⁸

Pedig a bíróság nem volt részrehajló, csak nem volt hajlandó kritikáltlanul elfogadni azt a sor valótlanúságot, amit elé tálaltak.

Joggal merülhet fel a kérdés: a politikai rendőrség – és az életvédelmi alosztály – *milyen jogalapon* hajtott végre kitervelt emberölést, kényszervallást, csalt ki hamis vallomást zárkaügynök bevonásával, s vádolt meg hamisan embereket, akiket a jogerős felmentés után tovább rágalmazott. Mindezek a cselekmények az *akkori* jogrendszer szerint is súlyos – sőt főbenjáró – bűncselekmények voltak. A magyarázat a diktatúra lényegét képező – a kihirdetett törvényeket és más jogszabályokat felülíró – *pszeudo-jogban*³⁹⁹ kell kezessni. Ez a minden átszövő, pártutasításokból és elvárásokból, titkos parancsokból és ideológiai ajánlásokból álló – csak a hatalom berkeiben ismert – szövevény képezte a „jogalapot”, amely a bomlasztástól, a lejáratásokon át a likvidálásokig minden megengedett, amit a hatalom célszerűnek látott önmaga érdekében. Ez a – nemzetiszocialistáknál is jól ismert (Führerwolle) jogot felülíró – politikai akarat hordozza azokat a bűnöket, amelyre az 1989 utáni jogállami törekvések is csak részben találtak jogi orvoslást.

Talán ezért is nyomasztóbb a jogtörténet felelőssége, hogy se az így elkövetett bűnök, se a bátor, helytálló emberi magatartás, a tisztelesség ne maradjon titok az utókor előtt.

Szekuli Pál életáldozatának és Miklós József meghurcoltatásának emlékét az ösküi templomban márvány emléktábla őrzi, amit Márfi Gyula veszprémi érsek szentelt fel a 2007 decemberében, a gyilkosság 50. évfordulóján.

³⁹⁸ Jelentés 159. p.

³⁹⁹ Kahler: A „kettős normarendszer” a források tükrében. In.: Büntetőjogi tanulmányok, Veszprém, 2003: 14–22. p. Vö. még: Hantó Zsuzsa: Ítélet nélkül, In.: Collectio Iuridica Universitatis Debreceniensis IV. 119–123. p.

És újra „tovább a lenini úton...”

1960. március 1-jén az MSZMP PB – Gáspár Sándor előterjesztésében⁴⁰⁰ – foglalkozott a vallásos világnézet elleni fellépéssel, amelynek nyomán letartóztatási hullám indult (1961), hogy büntetőeljárások sokaságával lehetetlenítsék el elsősorban a hitoktatásban eredményes papokat.

A '60-as évektől a konszolidálódott kádári diktatúra az ÁEH-t a titkosszolgálat rezidentúrájává építette ki,⁴⁰¹ s közben nagyralátó tervezet szőtt az 1962. október 11-ére összehívott II. Vatikáni Zsinát (1952–1965) befolyásolására és a világgyűház szétdarabolására.⁴⁰²

Miközben az MSZMP PB, KB és a központi pártbürokrácia, a diplomácia és a titkosszolgálatok karoltva igyekeztek szalonképesnek mutatkozni Nyugaton, az országon belül újabb és újabb támadások indultak – elsősorban – az ifjúsággal törődő papok és az őket segítő világi hívek ellen.

A titkosszolgálatok egyházellenes tevékenységének lényeges forrása a „*Canale*” objektum dosszié, amely 16 kötetből áll – 1961–1966, illetve 1971–1973 között keletkezett iratok gyűjteménye.⁴⁰³

Az egyházi személyek és az egyházat támogató civilek elleni titkosszolgálati dossziék közül megemlítható a „*Fekete hollók*”⁴⁰⁴ és a „*Missió*”.⁴⁰⁵

A „Fekete hollók” fedőnevű akcióban – 1960 novembere és 1961 februárja között – 800 személyt vettek őrizetbe, közülük 85 került előzetes letartóztatásba: 22 pap, 25 (volt) szerzetes és 38 világi hívő. 76 főt ítéleztek el a bíró-ságok 1–12 év közötti szabadságvesztésre.

A hatvanas-hetvenes évek egyházüldözésében egyre nagyobb szerepet játszó politikai rendőrség titkos tevékenysége mellett feltalálhatók nem is kis számban azok az eljárások, amelyekben bírói ítélet mondja ki a bűnösséget.⁴⁰⁶

⁴⁰⁰ OL. VII. 188. fond. 172. ő. e.

⁴⁰¹ Szabó Csaba–Soós Viktor Attila: „Világosság” – Az Állami Egyházyügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen. Új Ember Kiadó–Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány, Bp., 2006. Vö.: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) III/I Csoportföldököség és jogelődei. Rezidentúra dossziék. „Világosság” rezidentúra dosszié.

⁴⁰² Szabó Csaba: A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években. Magyar Országos Levéltár, Bp., 2005. 1–507. p. Vö. még Balogh Margit: Egyház és egyházpolitika a Kádár-korszakban. In.: Esmélet, 34. sz. 1997. 69–79. p. Kahler Frigyes: III/III-as történelmi olvasókönyv 3. Kairosz Kiadó, Bp., 2005. 11–64., 85–183. p.

⁴⁰³ ÁBTL 3.1.5. O-14963

⁴⁰⁴ ÁBTL O-122147/1-10.

⁴⁰⁵ ÁBTL O-12202/1-10.

⁴⁰⁶ A legfontosabb perek: Államellenes összeesküvés címén 1961. jún. 6-án Havass Géza (5 év 6 hó), Lénárd Ödön (7 év 6 hó), Barlay Ö. Szabolcs (8 év), Emődi László (7 év). Az „illegális papnevelde” ügye – államellenes mozgalom vezetése, ill. abban való részvétel címén – 1961. jún. 30-án Tabódy István (12 év), Hrotkó Géza (3 év), Rédly Elemér (3 év 6 hó). Az első Regnum Mari-

Egy-egy ügy előkészítésén ügynökök sokasága dolgozott. Az ügynökjelen tések mellett telefonlehallgatás, lakások lehallgatása, titkos házkutatás és megfigyelés, a levelezés ellenőrzése, valamint a későbbi gyanúsítottnak a titkos nyomozás keretén belül történő, a gyanúsítás közlése nélkül, jogaira való kioktatás mellőzéssel történt kihallgatása történt. A gyanúsítás közlésére és a büntetőeljárás jogi keretei szerinti eljárásra már akkor került sor, amikor az nem volt több pusztta formalitásnál.

Egy ilyen eljárás szemléltetésére tekintsünk be Katona Nándort,⁴⁰⁷ szegedi katolikus pap irataiba,⁴⁰⁸ aki azért került a politikai rendőrség látókörébe, mert középiskolás és egyetemista fiatalokkal foglalkozott, valamint gyanú merült fel, hogy a titokban működő jezsuita rend tagja.

A Katona Nándor ellen indult titkos nyomozás anyaga⁴⁰⁹ nem hagy kétséget afelől, hogy a Csongrád megyei politikai rendőrség egy nagyszabású pápi összeesküvest akart bizonyítani. Havass Géza⁴¹⁰ szegedi plébános volt az

anum-per – államellenes mozgalom vezetése, ill. abban való részvétel címén – 1961. júl. 6-án és aug. 29-én: Werner Alajos (5 év 6 hó) Keglevich István (5 év), Hagyó József (3 év 6 hó), Rózsavölgyi László (3 év). Szentimrevárosi katolikus ifjúsági vezetők pere – államellenes mozgalom vezetése, ill. abban való részvétel címén – 1961. aug. 1-jén: Alsászy Károly (5 év), Aszalós János (4 év), Keglevich László (3 év). A második Regnum Marianum-per – államellenes összeesküvés címén 1965. máj. 21-én: Emődi László (5 év), Werner Alajos (2 év 6 hó), Keglevich István (5 év), Hagyó József (4 év), Rózsavölgyi László (3 év 6 hó), Somogyi Sándor (2 év 6 hó). Jezsuiták pere 1965. ?: Rózsa Elemér (8 év), Bálint József (5 év), Mócsy Imre (4 év). Államellenes összeesküvés címén 1966. nov. 9-én: Lénárd Ödön (8 év). A harmadik Regnum Marianum-per 1971. máj. 31-én, ill. 1972. jan. 19-én államellenes összeesküvés címén: Hageman Frigyes (5 év), Tury Lajos (3 év), Somogyi Sándor (4 év), Katona István (2 év 6 hó). Valamennyi elítélezésre kiterjed a semmisségi törvények hatálya.

⁴⁰⁷ Katona Nándor (1930. jan. 12., Szeged–1996. márc. 17.) teológiai tanulmányait Szegeden végezte 1948–1953 között. Pappá szentelése (1953. jún. 7.) után Domaszéken káplán, majd Mezőkovácsházán (1956-tól), és Szegeden a Szt. József templomban (1958-tól) káplán. 1963-ban Kataszáperen lelkész. 1964-es előlélese és szabadulása után Batonyán (1965-től), majd 1969-től Szeged Belvárosi Plébánián káplán. 1977-től Tiszazsigeten plébános. 1982-ben kinevezte a püspök számvevő gondnokká. 1985-től Újszegeden káplán, társplébános – 1988-tól plébános. 1990-től általános püspöki helynök. 1989–1995 között a Szegedi Katolikus Tudósító felelős kiadója.

⁴⁰⁸ A „Fekete hollók” és a „Missió” dossziék feldolgozásáig igen kevés adatot találunk ezekről az ügyekről. Hetényi Varga Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árméékában II. Lámpás Kiadó, Abaliget, 1944. Katona Imréről 18 sornyi, Katona Nándorról 20 sornyi megemlékezést közül.

⁴⁰⁹ Legfontosabb iratokat vö. Kahler Frigyes: III/III-as Történelmi Olvasókönyv. Kairosz, Bp., 2001. 79–389. p.

⁴¹⁰ Havass Géza (1913. aug. 26., Budapest–2001. máj. 21., Szeged) a budapesti cisztereknél érettségizett, majd joghallgató 1932-től Budapesten. 1933-ban a szegedi hittudományi főiskolán teológus. 1938. máj. 1-jén szentelték pappá. Csanádpalotán, Makó–Ujvárosban és Szeged Felsőközpontban káplán. 1942. jan. 1-jétől püspöki szertartó, hittanár. 1943-tól 1949-ig püspöki titkár. Mindszenty letartóztatása után megkísérelte a politikai rendőrség beszervezni ügynöki feladatakat.

egyik kiszemelt áldozat, de őt végül más kombinációban ítélték el: az általa nem ismert Kereszteny Front elnevezésű szervezet irányításának vádjával, álamrend megdöntésére irányuló szervezkedésért 5 év 6 hónapi börtönre.

Ebben az ügyben ítélte el másodszor Lénárd Ödön piarista szerzetest X. rendű vádlottként a Fővárosi Bíróság. Lénárd Ödön volt az, aki a legbátrabban kiállt polgári politikai nézetei mellett.⁴¹¹

Katona Nándor és Havass Géza összekapcsolása azért is csábító volt a politikai osztály számára, mert Havass Katona hittanára volt. A református vallású Katona Havass hatására lett katolikus és lépett a papi pályára.⁴¹²

A másik áldozat Csizmazia Rezső⁴¹³ jezsuita szerzetes, akirol „Rózsa” fedőnéven Várkonyi Imre (1916–1983) prépost kanonok, a szegedi teológia rektora (1953–1958) 1957 áprilisában jelentette: „Kitűnő tehetség, és végteленül ravasz egyénisége. Tevékenysége főleg abban állott, hogy két jezsuita teológust évekig bujtatott ott a templomnál, mint sekrestyéseket és ezeket közben teológiára oktatta. Ezek azután ez év januárjában fel is lettek szentelve.”⁴¹⁴

„Debreceni Gyula” fedőnéven dr. Deák György 1957 februárjában részletes jelentést adott. 1961-ben a „Fekete hollók” dossziéban pedig ezt olvashatjuk: „1955-ben hálózati jelentés alapján tudomásunkra jutott, Hogy Csizmazia Rudolf volt jezsuita szerzetes r. k. segédelelkész irányításával illegális papi és ifjúsági szervezkedés működik.”⁴¹⁵

---

ra, de visszautasította az ajánlatot. Letartóztatták, majd szabadlábra helyezték, de távoznia kellett az egyházmegyéből. Budapestre távozott, a Szt. Imre plébánia kisegítő káplánja lett, majd több budapesti plébánián szolgált, a fiatalok hitoktatásával és nevelésével foglalkozott. 1957 februárjában ismét Szegeden egyházmegyei számvevő. 1961. febr. 6-án letartóztatták. Öt és félévi büntetését Márianosztrán töltötte. Az 1965. ápr. 4-én kihirdetett közkegyelemmel szabadult. A szegedi dóm kisegítő lelkésze, majd 1968 szepemberétől 1988 őszi nyugdíjaszáig újszegedi plébános és börtönlelkész.

⁴¹¹ Vö. Hetényi Varga Károly: Elfelejtett hitvallónk – A kilencven éves Lénárd Ödön köszöntése. Pro Domo, Pécs, 2001: 26–33. p. Vö. még: A Fővárosi Főügyészség vádirata – 1961 máj. 22. 1961. Tükj. B. 025. alapján. 1961. jún. 19-én az ítélet: 7 év ? hó szabadságvesztés és 10 év közügyektől eltiltás és teljes vagyonetkobzás népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése minősítéssel. 1963. márc. 27-én közkegyelemmel szabadult.

⁴¹² Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz, Bp., 2001. 227. p.

⁴¹³ Csizmazia Rezső (Rudolf) (1922. márc. 7., Pér–2005. dec. 31., Pannonhalma) 1946-ban jezsuita novíciusként lépett a rendbe Szegeden. A rend feloszlata miatt Hamvas Endre püspök, mint egyházmegyei papot szentelte fel 1951. máj. 19-én. Apátfalván segédelelkész, majd a szegedi Szt. József (jezsuita) templomba helyezték. 1957-ben többször letartóztatták. 1958-ban megyés-püspöke Makóra, majd 1960-ban Mezőkovácszára, később Tótkomlósra helyezte. Rendőrségi megfigyelését a Békés megyei politikai osztály vette át. Csorváson, Balástyán, Kövegyen, Pusztaföldváron volt lelkész. 1983-tól szülőfalujában szolgált.

⁴¹⁴ A titokban Pomázon, 1957. jan. 25-én felszentelt Morlin Imre (*1917) és Závodi Kálmán (*1924) a két személy.

⁴¹⁵ Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz, Bp., 2001. 219. p.

Mindehhez kapcsolódott Kovács Imre⁴¹⁶ szeged-rókuszi káplán, aki átvette az ifjúság oktatását Csizmazia Rezsőtől, s nyomban rendőrségi megfigyelés célszemélye lett. 1958. július 25-én „Loyolás” fedőnéven nyitották meg a dossziét, amely az ellene gyűjtött anyagot volt hivatva gyűjteni. Egy hadseregnyi ügynököt mozgósítottak a Kovács Imre elleni titkos nyomozás során. Közöttük a legveszélyesebb, legbuzgóbb – és legtehetségesebb – a „Laurence Olivier” fedőnevű Luca Szabolcs joghallgató volt. „1959 áprilisában kombináció útján vettük be a fentebb említett Kovács s. lelkész mellé.”⁴¹⁷

Kovács Imre azért vált a „Fekete hollók” akció kiemelkedő személyiségevé, mert úgy ítélte meg a politikai rendőrség, hogy „[...] illegális klerikális papi és ifjúsági szervezkedéssel [...] illegális nevelő és szervező munka formájában” lép fel a szocialista ideológiá ellen. „A befolyásuk alá került fiatalokat kezdetben hittanra és egyéb vallásos ismeretekre oktatják, szórakoztatják az ifjúság számára vonzó formában. Később fokozatosan térek ideológiai kérdésekre, finoman cáfoltják s marxizmust (sic!) és bírálják a népi demokratikus rendszert.”⁴¹⁸

A titkos nyomozás eredményeként került sora a házkutatásra, ahol megtaláltak egy – a konyakertből felásott – rozsdás forgópisztolyt is, ami lehetővé tette az összesküvés „fegyveres” minősítésének megállapítását. Letartóztatása után – ez már elég ritka a hatvanas években – Kovács Imré特 súlyosan bántalmazták (vesjét leverték), végül 8 év 6 hó szabadságvesztés büntetést szabtak ki rá. A testileg tönkrement, idegileg összeomlott Kovács Imre nem-sokára távozott az élők sorából. Nem téved Mezey András történész, amikor Kovács Imré特 a hitoktatás vértanújának nevezte.⁴¹⁹

Katona Nándort – aki tovább folytatta Kovács Imre munkáját – a jezsuita templomban csakhamar járászt ugyanazokkal az ügynökökkal vette körül a rendőrség, mint Kovács Imré特. Az ügynökök közül itt is „Laurence Olivier” kapta a legnagyobb szerepet, de találunk paptársakat, mint „Velencei Vilmos” – Sári József (*1927) ásotthalmi segédelelkész, vagy „Kecskeméti” – Hamvas István (1929–1986) Hamvas Endre püspök unokaöccse; „Szigeti” – Merksz Elemér (1917–1974), aki a teológián Katona tanára volt.

⁴¹⁶ Kovács Imre (1923. Budapest–1971. szept. 8., Gyula) 1946. júl. 21-én szentelték pappá. Csanádpalotán és Földeákon szolgált, majd 1953-tól tanulmányi szabadságot kapott. 1956-ban folytatta lelkészeti tevékenységét a Rókuszi plébánián. A 8 év 6 hó szabadságvesztés letöltése után súlyos betegen szabadult, s nem sokára meghalt.

⁴¹⁷ Kombinációs terv, 1959. dec. 2. BM Csongrád Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály – Molnár István r. szds. és Bóka István r. fhdgy. ÁBTL. 0-12147/12. Közli Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz, Bp., 2001. 85–90. p.

⁴¹⁸ Uo. 85. p.

⁴¹⁹ In.: Mezey András: Szeged-Rókus vértanúja – Ifjúságpasztoráció az ötvenes években. In.: Új Ember, 2011. júl. 17.

Arra nézve van forrásunk, hogy Katona Nándort a politikai rendőrség be akarta szervezni az ügynökhálózatba, s ezért egy női ügynök bevonásával szexuális botrányba akarták keverni. Az akció nem sikerült, így a „célszemély” nem vált zsarolhatóvá.⁴²⁰ Így Katona Nándor útja a kihallgató szobák és a börtön felé kanyarodott.

Az eljárás titkos szakaszában a politikai rendőrség a Katona-ügyben is ugyanúgy félretett minden garanciális eljárási szabályt, amely az akkori szabályok szerint megilletette a gyanúsítottat. Így például az önvádra kötelezettsége a büntetőeljárás alapelvei között éppúgy szerepelt, mint mai jogunkban. Ehhez képest, 1961. június 28-án *Nyilatkozat* címen az alábbi szöveget írtatták le saját kezűleg Katona Nándorral: „Alulírott papi becsületszavamra kijelentem, hogy a nekem felteendő kérdésekre őszintén fogok válaszolni.”⁴²¹

Az eljárás végtelen cinizmusa akkor érthető meg igazán, ha elolvassuk a július 18-ai meghallgatási jegyzőkönyvet, ahol a kérdések sora önmagát terhelő válaszra orientálta Katonát, akit semmilyen jogára nem oktattak ki!⁴²²

Nem kevésbé jogkorlátozó az a nyilatkozat is, amit 1961. június 21-én írtattak alá Katona Nándorral. E szerint „...a mai naptól a rendőrségen történt kihallgatások szigorú államtitkot képeznek, melyről senkinek semmilyen körülmények között nem beszélhetek. Amennyiben erről bárkinek beszélek állandított sértést követek el, amit a Magyar Népköztársaság törvényei 5–8 évig terjedő börtön büntetéssel büntetnek.”⁴²³

Ez a nyilatkozat nem kevesebbet jelent mind a védővel való konzultáció kizárását, azaz a teljes kiszolgáltatottságot és a teljes jogfosztottságot.

Az ügy összeesküvésnek indult, amelyben Katona István klárafalvi plébániót, Gyula Endre domaszéki plébánost (később megyéspüspök Szegeden), Lotz Antal volt csanádpalotai plébánost (1960-ban letartóztatott, majd 3 évre ítélt lelkész), Bielek Gábor csanádpalotai plébánost, Dusik Péter magyarbán-hegyesi plébánost, Ormai Zsigmond dombegyházi plébánost, Csizmazia Rezső tótkomlói lelkészét, Lohmann Ferenc szegedi lelkészt akarták vág alá helyeztetni és elítéltetni.⁴²⁴

⁴²⁰ „Mária” fn. ügynök jelentése 1960. szept. 6-án – vette: Dán r. fhsgy. ÁBTL 0-12202/7. Közli Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz, Bp., 2001. 126–127. p.

⁴²¹ ÁBTL 0-12202/6. Közli Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz Kiadó, Bp., 2001. 133. p.

⁴²² Meghallgatási jegyzőkönyv, felvette Bóka István r. szds. ÁBTL 0-12202/6. Közli Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz, Bp., 2001. 134–141. p.

⁴²³ ÁBTL 0-12202/6. Közli Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz Kiadó, Bp., 2001. 132. p.

⁴²⁴ „Missió” ügyben összefoglaló jelentés, 1962. márc. 20. Bóka István r. szds. Dán István r. főhadnagy csoporthoz, Molnár István r. szds. alosztályvezető. ÁBTL 0-12202/6. Közli: Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz, Bp., 2001. 134–141. p. Varga János r. alezredes a poli-

A Csongrád megyei Politikai Nyomozó Osztály Vizsgálati Alosztálya 1961. okt. 27-én jelentést készített „Katona Nándor ügyének véleményezéséről” címmel.⁴²⁵ E szerint Katona Nándor „gyanúsítható, hogy a rend tagja” (ti. az illegálisan működő jezsuita rendé – K. F.) „illegális szervező tevékenységet fejt ki egykorú rk. papok között... A békepapok elleni tevékenységre buzdítja őket [...] vezetője egy általa létrehozott illegális ifjúsági csoportnak. [...] Kovács által szervezett és vezetett ifjúsági csoport több tagját bevonta, akikkel egyénileg foglalkozik. Állam ellenes tevékenysége arra irányul, hogy a befolyása alá vont ifjúsági illegális csoport tagjaiból egy »elit gárdát« neveljen ki, az általa remélt rendszerváltozás esetére. (Kiemelés tőlem. K. F.) Ennek érdekében a népdemokráciával és a Szovjetunióval szembeni gyűlöletre »neveli« őket”.

Javasolja a véleményező, hogy „R” esetében államellenes szervezkedés (BHÖ⁴²⁶ 1. pont (1) bek.⁴²⁷) miatt induljon eljárás. Ez magyarul a háborús viszonyok miatt mozgósítás elrendelését jelenti. A megjelölt törvényhely lehetővé tette a halálbüntetés kiszabását is.

Ha a háborús viszonyokat nem jelenti be, úgy a további felderítést javasolja az elemző tiszt.

A háború elmaradt, tovább dolgoztak tehát az ügynökök, amíg az 1963. június 6-ai Realizálási terv⁴²⁸ a „Missió” fn.⁴²⁹ csoportdossziét le nem zárta.

A realizálási terv lényegében megismétli az 1961. októberi jelentésben foglalt magatartást, mégis – az időközben életbe lépett – Büntető Törvénykönyv⁴³⁰ (Btk.) lényegesen enyhébb izgatás bűntettének minősítette Katona Nándor cselekvőségét.

Javaslat született Katona Nándor letartóztatására, a tanúk kihallgatására, az ügynökség kivonására,⁴³¹ valamint arra, hogy az érintett középiskolás és egyetemista fiatalok nevét a Kommunista Ifjúsági Szövetség tudomására hozzák „további nevelő jellegű intézkedés megtétele végett”.

tikai nyomozó osztály vezetője. ÁBTL 0-122123. Közli Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz, Bp., 2001. 310–328. p. Vö. még: Katona István klárafalvi rk. pap ügyében összefoglaló jelentés, 1960. márc. 23. Molnár István r. szds., Magyar József r. fhsgy. ÁBTL 0-12202/7. Közli: Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz, Bp., 2001. 150–260. p.

⁴²⁵ Benkovics Sándor r. szds. alosztályvezető, egyetért Varga János r. alezredes osztályvezető. ÁBTL 0-12202/6. Közli: Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz Kiadó, Bp., 2001. 303–304. p.

⁴²⁶ BHÖ. A hatályos anyagi büntetőjogsabályok hivatalos összeállítása. Bp., 1958.

⁴²⁷ Népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom kezdeményezése, vezetése.

⁴²⁸ Készítette Dán István r. százados, egyetért Czene Mihály r. alezredes osztályvezető.

⁴²⁹ fn. = fedőnevű.

⁴³⁰ 1961. évi V. tv. 127. § (1) bek.: 6 hónaptól 5 évig terjedő szabadságvesztés a büntetési téTEL.

⁴³¹ „Laurence Olivier”, „Döme Sándor”, „Szigeti”, „Velenczei”(sic!), „Csaba”, „Sándor”.

Nincs egyelőre forrásunk, amiből kiderül, mi indította a politikai osztályt arra, hogy egy halállal is büntethető cselekménysorból most kiemelje azokat a mondatokat, amelyekkel Katona Nándor a *rendszert bírált*, s ezeket – gyűlöletkeltésnek minősítve – a lényegesen enyhébb, izgatás bűntette irányába terelje az eljárást.

Aligha tévedünk, hogy ez csak a *pártszervek* politikai döntése lehetett.

Katona Nándor ellen tehát megindult a nyílt büntetőeljárás, mégpedig úgy, hogy Katonát nem tartóztatták le. A Szegedi Városi Járású Ügyészszék⁴³² vádiratában folytatálagos izgatás bűntettét tette várda tárgyává.⁴³³ A vádirat tényállása szerint Katona Nándor azzal valósította meg a terhére rótt bűncselekményt, hogy különböző személyek előtt

– kijelentette, hogy Magyarországon nincs vallásszabadság, a papokat üldözök, s hasonló s helyezet a többi népi demokratikus államban is;

– olvasásra átadta fiataloknak az „Üldözni fognak titeket” című reğényt, amely szovjetellenes tartalmú;

– a rádió és az újságok hazudoznak, az irodalmi folyóiratok tele vannak rossz versekkel, az újságok minden feláldoznak a „pártsszerűség” érdekében;

– az államot műveletlen emberek vezetik, Dobi István „vén iszákos”, a kommunizmus valójában államkapitalimus;

– ne menjen senki a lakására, mert a rendőrök figyelik és elkapják, összeverhetik;

– az állam az ifjúság erkölcsait tönkreteszti, a gonoszság fog uralkodni;

– a Szovjetunió is gyarmatosító imperialista hatalom;

– lefordította a „Lexikon für Theologie und Kirche” című kiadványból a

szovjet vallásüldözésre vonatkozó szakaszt, azzal a megjegyzéssel, hogy

mindez igaz.

Valamennyi kijelentést a vádirat 1962 októbere utáni időre datálja.

A szegedi járásbíróság az 1964. március 11-én nyilvános tárgyaláson ho-

zott ítéletet⁴³⁴ másnap hirdette ki.

A vádirati tényállás elfogadása mellett a bűnösséget folytatálagosan elkövetett izgatásnak minősítette, de csak a Btk. 127. § (1) bek. b) pontja szerint.

⁴³² B.12498/1963/I. vj. sz. vádiratot Dr. Vass István vezetőügyész-helyettes jegyzi, 1963. nov. 16. Közli Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz, Bp., 2001. 340–343. p.

⁴³³ Btk. 127. § (1) bek. b) és d) pont – a Magyar Népköztársaság, ennek államrendje, az államrend alapintézménye, a Magyar Népköztársaság Alkotmánya, ennek valamely alapelve; valamely nép, nemzetiség, felekezet vagy faj, továbbá – szocialista megyőződésük miatt – egyes csoportok vagy személyek ellen gyűlöletkeltésre alkalmas cselekményt követ el.

⁴³⁴ B. IV. 199/1964/3. szám alatt Dr. Fedor Attila a tanács elnöke, Bovatsek Mihály és Bálint Ferenc ülnökök. Közli Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz, Bp., 2001. 344–352. p.

A kiszabott büntetés 1 év szabadságvesztés *háromévi próbaidőre felfügesztve*. Ez volt a legtöbb, amit a bíróság akkor, ott megtehetett Katona Nándor érdekében, aki nem tett mást, mint élt az Alkotmányban is deklarált szólas- és véleménynyilvánítási jogával, s mellesleg minden szava igaz volt.

Az indokolás szerint „Vádlott a cselekményét komolyan megbánta, határozott igéretet tett arra, hogy a jövőben hasonló magatartástól tartózkodni fog. [...] Jelenleg már nem Szegeden, hanem Kaszaperen működik, ahol középiskolás diákokkal, vagy egyetemi hallgatókkal kapcsoltba nem igen kerülhet.”

Az ügyész súlyosbításra irányuló fellebbezése (akkori elnevezés szerint fellebbezési óvás) nyomán a másodfokú bíróság⁴³⁵ Katona Nándor büntetésének felfüggesztését mellőzte, és 2 év közügyek gyakorlásától eltiltásra is ítélte.

Katona Nándor be is vonult a szegedi Csillag börtönbe az 1 éves büntetés letöltésére. Amikor – jó magatartására figyelemmel – 1/4 kedvezménnyel szabadult, dohogva közölte: „Képzelje ezek... Hát, nem kiengedtek idő előtt. Három embert már megkereszteletem és volt még kettő, akivel még egy jó hónapot kellett volna foglalkoznom a keresztségig és most, tessék, hogy akadok rájuk.”⁴³⁶ Katona Nándort tehát nem viselte meg a börtön, ott is küldetést kezelt és talált.

Ügye azon kevesek közé tartozik, amelyekben egyéni felülvizsgálat történt a rendszerváltozás után.⁴³⁷

A törvényességi óvás kifejtette, hogy a marasztaló ítéletek törvényessértők voltak, mert a tényállásban rögzített kijelentések nem voltak alkalmásak izgatás megállapítására, „Az akkor hatályban volt Alkotmány is alapelvként szögezte le a szabad vallás gyakorlást és véleménynyilvánítást. Ezzel a jogával élt Katona Nándor is.” (Aláhúzás az eredetiben: K. F.)

A Legfelsőbb Bíróság magáévá tette az ügyész álláspontot és Katona Nándort *bűncselekmény hiányában felmentette* az ellene emelt várda és következményei alól.

Katona Nándor pere a koncepciók pereknek a *tendenciózus perek* alcsoportjába tartozik, amikor is nyílt anyagi jogi törvényessértéssel – alkotmányosan deklarált jogok gyakorlásáért – történt az elítélés, valójában azzal a politikai céllal, hogy az ifjúság vallási és erkölcsi nevelésének gátat vessen a kommunista diktatúra.

⁴³⁵ Szegedi Megyei Bíróság Bf. II. 344/1964/6. 1964. április 30. Dr. Laluska Pál tanácselnök. Dr. Novák Zoltán előadó bíró, dr. Kremán Miklós tanácsstag.

⁴³⁶ Katona Nándor személyes közlése a szerzővel 1969-ben.

⁴³⁷ A legfőbb ügyész helyettese dr. Nyiri Sándor – Bfl. 20757/1991/2. szám alatt törvényességi óvást emelt a Legfelsőbb Bíróság előtt. Közli Kahler: III/III-as történelmi olvasókönyv. Kairosz, Bp., 2001. 356–359. p.

A három *Regnum Marianum*-per – amelyről fentebb már érintőlegesen szót ejtettünk – jog- és társadalomtörténeti feldolgozása külön kötetet igényel, amely e sorok írójának reményei szerint mihamarabb napvilágot lát.

A XIX. század végén budapesti pap-hitoktatókból szerveződött közösséggel 1902 végére formálódott ki, majd 1903 januárjában hivatalosan is megalapított Regnum Marianum-mozgalom történetének és a kommunista diktatúra idején végzett tevékenységének bemutatása nem ennek a dolgozatnak a feldarabja. A regnumos pereket megelőző titkos nyomozások dossziéinak – így pl. „Békétlenek”, „Bigottak”, „Ellenállók” – bonyodalmat titkos nyomozásai menetét sem tudjuk itt kifejteni. A hatalom alapjában véve – álláspontunk szerint – azért tartotta igen veszélyesnek a regnumos atyák működését, mert alkalmasnak láta őket egy kereszteny, vezetésre alkalmas elit felnevelésére. „Tevékenységükre a korábban kidolgozott regnumi törvények további folytatása jellemző, főleg fiatal értelmiségek elvonása a tömegszervezetektől, majd azok népi demokráciánk elleni nevelése” – állapította meg egy 1967. december 4-én kelt intézkedési terv.⁴³⁸

Hasonlót olvashattunk már Katona Nándorral kapcsolatban: „Állam ellenes tevékenysége arra irányul, hogy a befolyása alá vont ifjúsági illegális csoport tagjaiból egy »elit gárdát« neveljen ki, az általa remélte rendszerváltzás esetére.”

A lefolytatott koncepciók eljárás politikai célja tehát minden esetben hasonló tőről fakadt.

A regnumi atyák esetében azonban nem elégedett meg a hatalom az izgatás bűnttének minősítésével. Itt maradt az államellenes szervezkedés – későbbi nevén összeesküvés – minősítése és az ahhoz kapcsolódó büntetések, amelyeket az '56-os forradalom megtorlása során megismert vérbírák⁴³⁹ gond nélkül szabtak ki.

A regnومos atyák perei során – bár nem teljesen tiszta formában – ugyan-
csak a koncepcióos perek *tendenciózus perek* alcsoportjáról beszélhetünk.¹

A hatvanas évek végén folyt még egy jelentős per, amelyben Lénárd Ödön I. r. vádlottként (harmadszor került elítélésre), Timár Ágnes ciszterci szerzetes⁴⁴⁰ II. r. vádlottként (másodszor) került a bíróság elé. Az eliáras 1966. április 1-jén történt.

⁴³⁸ ABTL 0-14846/4, 200, n.

⁴³⁹ Így dr. Bimbó István, dr. Vágó Tibor, dr. Simándi György

⁴⁴⁰ Tímár Ágnes dr. (*1928. jan. 20., Újpest) 1944 júliusában apját letartóztatták, majd az árván maradt leányt Lénárd Ödön tanította, így 1946-ban létretertségizett. Műegyetemi hallgató, építész szakon. 1948-ban belépett a ciszterci rendbe, 1950. jan. 9-én tett ünnepélyes fogadalmat. A rend feloszlata után követően az Iparterv diósi gyárában építészként dolgozott. 1955-től több fiataltal szerzetesi életet élte és megvetették a Boldogasszonny Ház kolostor alapjait. 1961. febr. 6-án letartozatták és államellenes szervekedés vádjával 4 év 6 hónapi szabadságvesztésre ítélték. Az

rilis 19-én Lénárd Ödön letartóztatásával és házkutatással indult. Az eredeti gyanúsítása Btk. 207. §-ába ütköző egyesülési joggal történt visszaélés bűntette. Erre az a tényállás adott alapot, hogy Lénárd Ödön iránymutatása mellett Timár Ágnes női szerzetesrendet szervezett Végül a vádirat⁴⁴¹ minden kettőjüket összeesküvésre irányuló előkészülettel,⁴⁴² Lénárd Ödönt további kémkedés⁴⁴³ bűntettével terhelte.

A vádirat – s ennek nyomán az elsőfokú ítélet⁴⁴ – vázolja Lénárd Ödön és Tímár Ágnes szerzetesi közösséget szervező tevékenységét. S hogy lesz ebből összeesküvés-előkészület? Emlékezzünk vissza Mester Margit perére és Jónás Béla tanácselnök a bűnösséget „megalapozó” fikciójára, hogy ti „a Grósz-per adatai megvilágították a szerzetesrendek szerepét”, amely nem más, mint a népi demokrácia megdöntése. Így lesz a valláserkölcsi és a társadalom életét érintő tudományos előadásokból „jogfolytonosan” államellenes bűncselekmény. S a kémkedés is hasonlóan alakul. Lénárd Ödön a forradalom alatt elmenekült és korábban államellenes cselekmények miatt 14 évre ítélt dr. Török Jenővel tartott fenn kapcsolatot, és Bécsbe küldött részére hazai folyóiratokat, többek között a *Pedagógiai Közlemények* című lap 1965-ben megjelent számát, amelyben Polinszky Károly művelődésügyi miniszter helyettes cikke szerepelt. A cikkben Polinszky elemézte a „Budapesti Műszaki Egyetem politikai helyzetét, feladatait”.

Ezt az anyagot találta úgy a vádhatóság, hogy „a Magyar Népköztársaság hátrányára felhasználható”.

Ez az álláspont semmiben sem különbözik az '50-es évek első felében „kidolgozott” jogi helyzettől, amit a Mindszenty-perben és Károlyi Bernát harmadik perében is tapasztalhattunk. minden adat, amit külföldinék ad át valaki, kémkedés, akkor is, ha az nyilvánosan sajtóban Magyarországon megjelent! Ez a büntetőjogi dogmatika oldaláról nézve olyan fokú *ostobaság*, amelyre csak legyinteni lehet. A diktatúra kelléktárában azonban véresen komoly eszköz bárki ellen, akit ellenségnek minősít a pártállam.

1963-as közegyelemmel szabadult. Lénárd Ödön lelkinek vezetésével tovább folytatták a szerzetesi életet. 1966 áprilisában ismét letartóztatták és elítélték. 1968 novemberében szabadult. Teológiai tanulmányai végeztével doktori értekezést készített a párizsi Institut Catholique patriszkai tanszéken. Csak 1989 januárjában kapott kiutazási engedélyt disszertációja megvédésére. 1987-ben a kis- marosi szerzetesi közösség priorisszája, majd a monostor apátsági rangot kapott, ettől kezdve apát-nő (1993) 75. évének betöltéséig. Többek között Mindszenty emlékplakettel és Fraknói Vilmos díjjal (2004) tüntették ki.

⁴⁴¹ Fővárosi Főügyészség Tük. B. 0018/1966. 1966. júl. 6. dr. Götz János fővárosi főügyész. Közli: Hetényi Varga Károly: Elfelejtett hitvallónk – A kilencven éves Lénárd Ödön köszöntése. Pro Domo, Pécs, 2001. 39–43. p.

142 Btk. 118. §.

143 Btk. 131. §

⁴⁴⁴ 1966. nov. 9. dr. Bimbó István vezette tanács.

Lénárd Ödön 8 évben meghatározott és Tímár Ágnes 3 év 6 hónapi szabadságvesztés büntetése valójában üzenet volt a Vatikánnak – épp úgy, mint a harmadik regnumos per – nyomásgyakorlás a Casaroli-tárgyalásokra.

A legtöbb időt börtönben töltött magyar pap, Lénárd Ödön és Tímár Ágnes ügyében ugyancsak egyéni felül vizsgálatra került sor. A törvényességi óvás nyomán tartott tárgyalás – 1991. május 27-én – mindenkitőjüköt bűncselekmény hiányában felmentette a vád és következményei alól.

A formálódó jogállam mérlegén nem lehetett államellenes bűncselekmény néhány fiatal nő szerzetesi életvitellel, tanulásával, véleménye a világról és a társadalomról. S nem lehetett kémkedés egy, az állami kiadónál megjelent tanulmány külföldre küldése sem.

A diktatúra – amely uralmát a következő évtizedekben is biztosítani akarta – sok tekintetben taktikát változtatott. A bíróságok egyre kevésbé voltak alkalmasak a koncepciók perek véghezvitelére. Sokkal inkább a politikai rendőrség (III/III-as csoportfőnökség) és az ÁEH feladata volt az egyház „kézben tartása”. Így a koncepciók perek korszaka lezárult. A volt meghurcoltaknak vagy egyéni felülvizsgálat, vagy a semmisségi törvények szolgáltattak igazságot. De vajon a társadalom és a tudomány világa meg tett-e minden, hogy az áldozatokat – és az áldozatokat meghozókat – ne felejtsék el? Úgy véli e sorok írója, nagy még az adósságunk!

IV.

A „lenini út” vége

Marx „kísértete”, amelyről a Kommunista kiáltvány beszélt, s amely tényleg végigjárta és -dulta Európa boldogtalanabb – keleti – felét, nemcsak mérhetetlen szenvedést, nyomort és halált hozott a megígért földi paradicsom helyett, de ámokfutása során tönkretette az uralma alá kényszerült nemzetek erkölcsi értékrendjét és a szellemi ellenállás képességét. Ez utóbbi csak nagyon keveseknek adatott meg, s azokban az időkben úgy tűnt, hogy bitó, börtön, számivetettség és feledés lesz az osztályrészük. Negyedszázada aligha hittük, hogy a legújabb kori zsarnokság bolsevik ága összeomlik, s a lassan magához térő szellemi élet ismét szabadon élhet jogaival.

A kommunista rendszer végörájában az MSZMP KB⁴⁴⁵ is kénytelen volt szembenézni eddig politikájával. A nagy önvizsgálat előkészítésére létrehozott bizottság összefoglalója szerint: „Az egyház anakronisztikus politikai és

szellemi hatalmának megtörése időszerű és sikeres törekvés volt, mely hozzájárult a magyar társadalom szekularizálásához, az uralkodó vallási ideológia visszaszorításához.” Más szóval az agonizáló MSZMP ideológusai utolsó pillanataiban is közösséget vállaltak mindenivel a jogtiprással, amelyet a párt és jogelője történelmi színrelépését követően a lelkismeret és vallásszabadság ellen elkövetett. Ezt a merev álláspontot a reálpolitika kénytelen volt enyhíteni. A KB júliusi ülésére beterjesztett dokumentumban,⁴⁴⁶ Önmagában már az a tény, hogy a dokumentum címében megfogalmazott módon az MSZMP vezető testülete elé került, sokatmondó. Az állásfoglalás-tervezet nem cáfolja ugyan az ideológusok megállapításait, csupán finomította azokat (atalva a feszültségekre és megtorpanásokra⁴⁴⁷), ugyanakkor kijelentette: [az MSZMP] „Megszüntette a vallásos érzületűket sértő, leegyszerűsítő ateista propaganda vadhatásait, oldotta a vallásossággal szembeni politikai bizalmatlanságot.”⁴⁴⁸ Beisméri a KB: „Az egyházpolitikában elérte eredmények ellenére nem sikerült mindenben meghaladni a múlt hibáit. Nem tagadhatók a vallásos meggyőződés miatti, politikai indítatású hátrányos megkülönböztetés egyes esetekben sem, amelyek gyakran súlyos lelkismereti konfliktushoz vezettek. A nyolcvanas évek elejétől az egyházak tömegbefolyása, a vallásosság növekedett. Különösen a fiatalok és az értelmiség körében fokozódott a vallás iránti érdeklődés és a vallásosság is.”⁴⁴⁹ (Kiemelés tőlem. K. F.)

Ez azonban már a végkifejlet, amelynek okai sem a kommunista egyházpolitika szándékaiban, sem az „Ostpolitik” engedményeiben nem lehetséges fel.

⁴⁴⁵ MSZMP KB 1989. júl. 28-ai ülése. „Állásfoglalás-tervezet: az MSZMP viszonya a valláshoz és az egyházakhoz: javaslat a lelkismereti szabadság elveire”. In.: A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei 2. (szerk.: S. Kosztricsz Anna, Lakos János, Némethné Vágyi Karola, Sós László, T. Varga György) Bp., 1993. 1404–1405. p.

⁴⁴⁶ „A Magyar Szocialista Munkáspárt három évtizedes egyházpolitikája – mely nem volt mentes feszültségektől, megtorpanásoktól – történelmi mércével mérve is nemzetközi összehasonlítás tükrében egyszerűen sikeresnek bizonyult.” Uo.

⁴⁴⁷ Uo.

⁴⁴⁸ Uo.

⁴⁴⁹ Uo.

Bűnről és igazságosságról

A kommunizmus bűneiről¹

(Előadásvázlat)

K. Marx és F. Engels a Kommunista kiáltvány című, 1848-ban kiadott röpiratában: „Kísértet járja be Európát, a kommunizmus kísértete.”

Ideája egy osztály nélküli társadalom, ahol megszűnik az „embernek ember által való kiszákmányolása”.

A két szerző, aki az ipari proletariátus politikai egyeduralmától várta a „szép új világ” megvalósítását, az osztálygyűlöletet és az abból fakadó osztályharcot jelölte meg – visszavetítve a korábbi történelmi korokat is meghatározó tényezőkent – a cél elérésének eszközöként.

Materialista, ateista gondolkodásmódjukból következett, hogy cél elérése érdekében minden megengedhető.

A magántulajdon létfeljegyzésének tagadása.

Az egyén jogainak a közösség „érdekei” alá rendelése, az erkölcs és jog relativizálása tág teret nyitott az erőszak és jogfosztás minden elképzelhető és elképzelhetetlen formája előtt.

A politikai gyakorlatban V. I. Uljanov – mozgalmi néven Lenin – a kommunizmushoz vezető úton megkülönböztet „legális és illegális eszközöket”, utóbbi a legszélesebb körben alkalmazva.

Lenin és követői a *terro*rt tartották a leghatékonyabb eszköznek (például a francia forradalom jakobinusainak terrorhulláma).

A terro kiegészítő, másik meghatározó módszer a *megtévesztés* és a *demagógia*, amelyet gátlástalanul használtak az élet minden területén:

- államhatalom megragadása,
- gazdasági erőforrások – államosítás, tervutasításos gazdaság,
- a mezőgazdaság leigázása,
- szellemi erőforrások,
- a lelkek feletti hatalom megszerzése.

¹ Előadás a Polgárok Házában tartott Civil Akadémián, 2012. február 16-án.

S most pillantsunk az út végére, ahol halottak milliói tanúskodnak vádlón „az osztály nélküli társadalom” kísérletéről: Stéphane Courtois így ír a Kommunizmus Fekete Könyvében: „[...] felállítottunk egy hevenyészett számszerű mérleget; ez még csak hozzávetőleges mérleg, még tüzetes pontosítást kíván, de, személyes becslés alapján, kézzelfoghatóvá teszi a dolog súlyosságát. És fogalmat ad nagyságrendjéről:

Szovjetunió – 20 millió halott

Kína – 56 millió halott

Vietnam – 1 millió halott

Észak-Korea – 2 millió halott

Kambodzsa – 2 millió halott

Kelet-Európa – 1 millió halott

Latin-Amerika – 150 000 halott

Afrika – 1,7 millió halott

Afganisztán – 1,5 millió halott,

A nemzetközi kommunista mozgalom és hatalmon nem lévő kommunista pártok áldozatainak száma kb. 10 000 halott.

Ez összesen megközelítőleg százmillió halott.”

– Erőszak és megtévesztés a hatalmi megragadása érdekében.

– Erőszak és demagógia a hatalom megtartása érdekében.

Sajnos – elsősorban értelmiségi körökben – nem maradt hatástanlan az a nagyarányú megtévesztés, amely a társadalom megnyugtatását célozta, és azt hangoztatta, hogy a Kommunista Párt nem kíván újból proletárdiktatúrát Magyarországon, és nem tör kizárolagos hatalomra. Vas Zoltán és a kommunista közigazgatási vezetők értekezlete: „meddig kell azt mondani, hogy nem a proletárdiktatúrát valósítjuk meg?” – „Amíg meg nem csináljuk.”

Szekfű Gyula: Forradalom után című művében Sztálin bölcsességét dicsőíti, és a szovjet haderőt nem megszállókánt, hanem felszabadítóként értékeli.

Ezzel egyidejűleg elindult az a folyamat, amely a későbbi szovjet típusú berendezkedés megvalósítása érdekében erőszakos eszközökkel szétzúulta a magyar társadalom finomszerkezeteit, szétzilálta a szellemi, gazdasági és politikai antifasiszta elit nem-kommunista vonulatait, miközben a sajtó manipulatív módon mindezt a demokráciáért folytatott küzdelemnek, az ország szükséges modernizálásának tüntette fel.

Rákosi nem titkolt elve volt, hogy amit nem sikerül megnyerni a választásokon politikai eszközökkel, azt megszerzi a politikai rendőrség és végrehajtja a büntetőjog – mint az osztályharc legélesebb fegyvere.

Ebben a rendszerben a főszerep a politikai rendőrségé és kiszolgáló alegységeié, az ügyészségeké és bíróságoké. A politikai rendőrségről való kutatá-

sok megalapozásának hervadhatatlan érdeme M. Kiss Sándoré.² A bíróságok és ügyészségek tevékenységének kutatásában pedig Zinner Tibor³ vállalt úttörő szerepet.

Később több kiváló kutató tár fel fontos részleteket az erőszakszervezet működését illetően.⁴

Nincs itt arra terünk, hogy az erőszakszervezetek strukturális kérdését részletezzük, de azt kijelenthetjük: a politikai rendőrség volt az, amely „realizálta” a kommunista pártvezetésnek a hatalom megszerzésére és megtartására irányuló utasításait, ezáltal a magyar történelem kriminalizálásának legfontosabb eszközévé vált.

Erőszakszervezet kiépítése szovjet (SZEB) segítséggel:

A politikai rendőrség – és a rendőrség átpolitizálása – szovjet mintára történt. Oroszországban az 1917. évi októberi államcsínyt követően a büntetőeljárások tömege a társadalom strukturális átalakítását, a tulajdonviszonyok megváltoztatását, az ideológiai arculat átformálását és nem utolsósorban a politikai ellenfelek megsemmisítését szolgálta. Az 1920-as években a kialakuló monolit hatalom egyetlen szervet, a VCSK-t⁵ (és utódszervét, a GPU-t⁶) rúházta fel a nyomozás, az elbírálás és a végrehajtás „jogával”.⁷

A Rákosi Mátyás vezette MKP teljes erővel hirdette meg a „párt öklénék” nevezett Államvédelmi Osztály (majd Államvédelmi Hatóság) – a hírhedt

² M. Kiss Sándor: Vázlat az ÁVH-ról I-II. Hitel, 1989/2. és 4.; Vö. még: Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről (szerk.: Gyarmati György). Történeti Hivatal, 2000. Vö. még: Kiszely Gábor: ÁVH egy terrorszervezet története. Korona, Bp., 2000.

³ Zinner Tibor a jogász-történész vegyesbizottság történész társelnökeként végzett munkássága kiemelkedő jelentőségű. Az általa vezetett bizottság tagjai voltak: Balogh Margit, Botos János, Habuda Miklós, Izsák Lajos, Markó György, Svéd László, Szomszéd Imre, Vértes Róbert, Szakács Sándor.

A vegyesbizottság jogász elnöke Földvári József. Tagjai: Barcsay Sándor, Csecserits István, Egri Géza, Gál Andor, Horváth Ibolya, Horváth Tibor, Katona Géza, Kahler Frigyes, Kárpáti Piroska, Kónya István, Kutrucz Katalin, Kováts Gyula, Kozma Istvánné Váradi Katalin, Kubinyi Sándor, Láczó Gábor, Marton Gyula, Márián Zoltán, Mesterházy István, Mezei László, Nehrer Péter, Spitz János, Szabó András, Szokol Szilárd, Szollár Pál, Tarr József, Tóth Mihály.

⁴ Így – a teljesség igénye nélkül – Gyarmati György, Kiszely Gábor, Kubinyi Ferenc, Cseh Gerő Bendegűz, Szabó Csaba.

⁵ VCSK (Cseka) Vszerusszíjszkaja Csevűcsajnaja Komisszija po borbe sz kontrevolucijej, szpekulaciije i szabotazsem – Összoroszországi Rendkívüli Bizottmány az ellenforradalom, spekuláció és szabotázás elleni harca (1917–1922).

⁶ GPU, ill. OGPU: Objegyinemoje Gaszudarszvennoje Politiceszkoje Upravlenie (1922–1934) – Állambiztonsági Politikai Igazgatóság, illetve Egyesített Állami Politikai Igazgatóság, utódszerve az NKVD – Narodnij Komisszariat Vnutrennih gyel (1934-től) Belügyi Népbiztoság Különleges Osztály.

⁷ Horváth Pál-Kahler Frigyes-Révész T. Mihály-Stipta István-Zlinszky János: Általános Jogtörténet II. (é. n.) 130–150. p.

ÁVO, ÁVH Péter Gábor vezetésével – kiépítését és a civil társadalom elleni minden irányú hadviselést.⁸

A politikai osztály személyi állománya 95%-ban kommunista párttagokból szerveződött. 1946 márciusában a politikai rendőrség 35 ezer embert tartóztatott le Magyarországon. Közülük sokaknak nemcsak hogy köze nem volt a náciwmushoz, hanem antifasiszta, sőt ellenálló magatartást tanúsítottak, igaz, ennek során nem a kommunista oldalon álltak. Ha kellő figyelmet szentelünk az MKP főideológiának – a kiemelkedő koncepciók perek, közöttük a Mindszenty-per egyik „társszerzőjének”, Révai Józsefnek a *Szabad Népben* megjelent, a „reakcióról” írott cikkének,⁹ választ kaphatunk arra, hogy kik kerülnek a közeljövő üldözötteinek véget nem éró listáira. „Reakciós az, aki antikommunista.” Más szavakkal: ellenség mindenki, aki nem kommunista, vagy nem támogatja a kommunista párt politikáját. Így egy csapásra milliókra tágult az ellenség köre *csaknem az egész társadalom*. Körvonalazdott tehát a „bűnös nemzet” elleni büntetőhadjárat ideológiája.

A kommunista ideológiának megfelelően a *magántulajdon megszüntetése* – vérrel és vassal – olyan csapást jelentett minden ország társadalmára, ahol a kommunizmus hatalomra jutott, amely egyben magában hordozta az évtizedek múltán bekövetkező bukás csíráját is.

A kommunista hatalomátvétel előkészítése volt a gazdaságban az *államosítás*, amely megalapozta a *tervutasításos gazdálkodás* rendszerét, a nemzet valamennyi erőforrásának ellenőrzését.

A magyar társadalmat – de ez igaz valamennyi magántulajdonon alapuló társadalomra – megrendítette a mezőgazdaságban véghezvitt erőszakos szövetkezetesítés – kolhozosítás –, amely valójában hasonló hatású volt az ipar államosításához.

A kommunista hatalom sajátosan alakította a társadalmat. Miközben a „munkásosztály uralmáról” szólt a demagógia, a szabadságától megfosztott sajtóban valójában egyfajta társadalmi alávetésnek, egy sajátos rabszolgatársadalom kialakításának folyamata következett be.

Ennek a folyamatnak integráns része a társadalom szellemi ellenálló képességeinek megtörése, a kommunista ideológiával szemben álló nézetek és e nézetek híveinek megsemmisítése, később a társutas, majd terhessé – ezért ellenséggé váló – nézetek és nézeteket vallók megsemmisítése.

Kiemelt helyet foglal el e tekintetben a *vallásüldözés*, kísérlet az egyházak és az istenhit megsemmisítésére.

A fékeveszett vallásellenes gyűlölet gyökereit keresve minden bizonnal Nyikolaj Bergyajevnek kell igazat adnunk: „Lehetetlen a kommunizmust megérteni, ha csak mint társadalmi vagy gazdasági rendszert nézzük. A vallásellenes propaganda szenvedélyességét és a Szovjet-Oroszországban végrehajtott vallásüldözést csak akkor érhetjük meg, ha a kommunizmusban valamiféle vallást ismerünk fel, amely le akarja váltani a keresztenységet. Csak egy vallás – nem pedig egy gazdasági vagy politikai tan – állítja magáról, hogy birtokában van az abszolút igazságnak, kizárolagosan és nem tűrve konkurenciát maga mellett. Csak egy egyház adhat ki az egész birodalom lakosságára kötelező »katekizmust«. Más szóval a *kommunizmus azért üldöz minden vallást, mert maga is az!* És mint olyan, »egyetlen igaz vallás«, ezért nem bírja elviselni a többi »hamis vallás« tételét. Saját hitét akarja kényszerrel, erőszakkal keresztülvinni anélkül, hogy törődne az emberi szellem szabadságával. Ez a végleges »*e világ vallása, utolsó, végleges tagadása a másvilágnak és szellemi életnek*. Éppen ez ad neki spirituális és misztikus jellegét.” (Kiemelések az eredetiben. K. F.)

A társadalom leigázásának fontos eszköze volt a zsidó-keresztény erkölcsi renden alapuló, polgári jogrendszer megsemmisítése, és helyére a „szocialista jog” és a még azt is felülíró „pszeudo-jog” állítása.

Ez a folyamat végbement – szovjet mintára – minden államban, ahol a kommunista párt uralma kibontakozott. Első lépében hatályon kívül helyezik azokat a jogszabályokat, amelyek útját állják a korlátlan kommunista diktatúrának és védelmet nyújtanak, jogokat biztosítanak a társadalom nagy többségen levő – nem kommunista – részének. Azokat az emberi jogokat biztosító szabályokat azután, amelyeket nyilvános jogszabályban – jórészt propagandakönykből – nem helyeztek hatályon kívül, vagy éppen az új hatalom hirdetett ki, *egyszerűen felülről belső utasításokkal, párhuzározatokkal, a párt elvárásainak megfelelően*. Ezeknek a normáknak az összessége a *pszeudo-jog*.

Pl.: A nem tagadott vallásszabadság jogával élőket nemcsak kiszorították állásainkból (pedagógusok, más állami alkalmazottak), de a vallásosságot a büntető eljárásokban súlyosító körülményként értékelték az ítéletek.

A büntetőeljárás garanciális szabályait egyszerűen mellőzték a politikai ügyek vizsgálati szakaszában, s így alkalmazták a kényszervallatás minden formáját, a legbrutálisabbakat is.

Bár a törvény előtti egyenlőség elve létezett, a „rossz osztályhelyzet”, különösen az osztályellenségek minősített személyek esetében, felülről minden, az ártatlanság vélelmétől kezdve a kegyelmi eljárások lefolytatásáig, nem is beszélve azoknak a jogszertekeknek a tömkelegéről, amelyeket közigazgatási szervek hoztak a kuláknak nyilvánított parasztgazdák lehetetlenné tétele érdekében. A pszeudo-jog működésének jó példája Mester Margit Má-

⁸ A belharrok bővebben nem szólunk. A 474 „munkásmozgalmi” elítélt számszerűen is elemezik a több mint 400 000 elítélt, vagy internált ártatlan magyar állampolgárhoz képest.

⁹ 1945. július 22.

ria (1906–1961) UST-nővér, rendalapító büntetőpere. A rendházakon kívül a szerzetesek életére érvényesnek kellett volna lenni a Magyar Népköztársaság Alkotmánya (1949. évi XX. törvény) VIII. fejezetében leírt szabadságjogoknak, jelesül a lelkismeret és vallás, a szólás, a sajtó, a gyülekezés és egyesületszabadságának.

Az Alkotmányban kihirdetett szabadságjogokat azonban teljes mértékben felülírta a *pszeudo-jog*, amely a vallásszabadságot vallásüldözéssel váltotta fel, s minden szólást (sajtót), gyülekezést, egyesülést, amelyet nem a hatalom jóváhagyásával gyakoroltak, bűncselekménynek kezeltek, és a bűnuldöző hatóságok e szerint jártak el.

A pszeudo-jog legbrutálisabb tétele a *jogellenesség nélküli büntetőjogi bűnösségi* tételenek megalkotása volt. Nem kevesebb történt ez esetben, mint hogy a minden civilizált állam jogrendszerében alaptételnek tekintett tételel, jelesül, hogy csak olyan magatartás valósíthat meg bűncselekményt, amely a tételes jogba ütközik – azaz *jogellenes* – a bolsevik jogszemlélet elvetette, és a magatartás jogellenességének vizsgálata helyett azt nyomozta és ítélte meg, hogy a magatartás „*reakciós*” volt-e? A Mindszenty-perben ezt meg is fogalmazta a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) – Jankó Péter tanácselnök vezetésével: „*Türhetetlen volna, hogy a demokratikus haladást biztosító államrendet és államformát reakciós erők szervezkedése akár jogellenesnek nem minősíthető eszközökkel is veszélyeztesse.*” A koncepcióos perekben tehát a jogellenességet felváltotta a reakciós fogalma – *kommunistaellenes olvasatban*. Ettől kezdve bárkienek bármilyen jogoszerű magatartása büntetőjogi bűnösséget eredményezhetett. Ez történt Károlyi Bernát ferences második perében is, amely szerves folytatása az első ügynek, amellyel nem tudták elhallgattatni. A kommunizmus hatalomgyakorlásának kezdettől fogva kiemelten fontos eszköze volt a *koncepcióos perek* alkalmazása.

Az ugyancsak szovjet mintára kidolgozott koncepcióos perek alkalmazása olyan hatalmas méreteket öltött – több százezer embert sújtott –, hogy orvoslásukat csak törvényhozási eszközökkel (semmisségi törvények) lehetett és kellett semmissé nyilvánítani.

*Első ilyen per volt az eszer*¹⁰ vezetők pere (1922), ahol bizonyítani kellett, hogy „az ellenforradalom oldalára állt eszerek az októberi forradalomtól kezdve a nép ellen harcoltak, fegyveres összeesküvéset szerveztek, és ter-

rcselekményeket hajtottak végre”.¹¹ A II. Internacionálé a pert olyannyira komolyan vette, hogy védőket is küldött a perbefogottaknak.¹² A minden tekintetben megtervezett perben (ahol Lunacsarszkij tartotta a vádbeszédet) Szavinkovot golyó általi halára ítélték. A forgatókönyv szerint ezt követően a Szovjetek Központi Véghreható Bizottságának Elnöke a kegyelmi kérelemre azt a határozatot hozta, hogy a halálbüntetés végrehajtását felfüggeszti, ha az eszer párt abbahagyja „ellenforradalmi tevékenységét” – más szóval a párt megszünteti működését.

Az orosz ortodox egyház megtörését szolgálta – mint említettük – a Tyihon pátriárka ellen folytatott per.

1928-ban koncepcióos per folyt a Donyec-medence bányaüzemének „polgári” vezetői ellen (Sahti-per), akik „kapcsolatban álltak a régi tulajdonosokkal, a külföldi felderítő szervekkel, tudatosan rossz irányba vezették az építkezést, robbantásokat és tüzeket idézve elő, megszegve a munkavédelmi szabályokat, valamint tűrhetetlen körülményeket teremtve, hogy ilyen módon kiváltsák a munkások elégedetlenségét.”¹³

A 11 végrehajtott halálos ítélet és a hosszú börtönbüntetések üzenete: A bolsevik rendszer gazdasági fiaskóiért az „osztályellenesség” felelős, az elégedetlen munkások élelem és ruha helyett „fejeket” kaphatnak, a sztálini gazdaságpolitika megkérđőjelezhetetlen.

A sztálini mezőgazdasági politika, a tűzzel, vassal végrehajtott kollektivizálás enyhítését felvétő politikusok – Buharin, Rikov, Tomszkij és társai koncepcióos perben mondta bárcsú a politikai pályának és az életnek.

A 30-as évek nagy „tisztagatási” pereit Isaac Deutscher „Sztálin pályafutásának leghomályosabb fejezete”-ként jellemzi.¹⁴ Az ügyészszégek és bíróságok formális működésével új forgatókönyvek születtek arról, hogy miként kell bűnesetek soha meg nem történt tényállításait összeállítani és azzal a közvéleményt manipulálni. Az ügyek szerzőségét ekkor az 1934-ben feloszlatott GPU helyére lépő Belügyi Népbiztosság (NKVD) – ekkor még Jagoda vezetésével – jegyezte. Már a Kirov-gyilkosság ügyében működött ez a mechanizmus, majd egyre bonyolultabbá és árnyaltabbá vált, s elérte Zinovjev, Kamenyev „felbujtóját”. Először csak közvetett felbujtót (a fiatal terroristák össztönzést kaphattak azokból a bírálatokból, amelyet egykor Sztálin ellen intéztek), majd a felbujtást ejtették, mert beismerték: a kapitalizmus restaurációjára törekedtek. Ezt a pert Zinovjev 10, Kamenyev 5 év börtönnel úgy tünt,

¹⁰ Eszer: orosz rövidítés Szocialiszt Revolucionyeri – szociálforradalmárok. 1890-től kibontakozó mozgalom, 1901-ben Berlinben párttá szerveződött. Legfőbb céljaik: a föld társadalmasítása és az állam föderálissá alakítása. Számos merényletet szerveztek a cári kormányzat ellen. Az 1917. februári forradalom után a kormány-koalíció tagjai. Az alkotmányozó nemzetgyűlésben 410 képviselőjük volt a 175 bolsevikkal szemben.

¹¹ Dolmányos István: A Szovjetunió története II. 1917–1966, Bp., 1986. 141–142. p.

¹² „Vandervelde, Posenfeld és Theodor Liebknecht elvtársakat”, akik ellen Moszkvában nagy tömegbüntetést rendeztek a bolsevik vezetők, ezzel fokozták az eszerek elleni gyűlölet-hadjáratot.

¹³ Dolmányos id. mű 180. p.

¹⁴ Isaac Deutscher: Sztálin, Bp., 1990. 336–337. p.

túlélte, de az 1936-ban indult „tizenhatok perében” már kivégezték őket. A „tizenhatok perét” követte a „tizenhetek pere”, amely Visinszkij nevéhez fűződik, aki a „valósínűségre, mint tényre” alapozta vádiratait. A „gyanús törvények” tehát újból működtek. A „tizenhetek perét” – amelyet második trockista perként is ismer az irodalom – Sztálin utasítására Jezsov készítette elő. A halálos áldozatok között régi bolsevik vezetőket találunk.¹⁵

Az 1937-es bírói talára öltözött politikai tisztogatás végigsöpört a Vörös Hadseregen is. Az orosz Napoleonként emlegetett Tuhacsevszkij marsall épp úgy kivégzőosztag elé került, mint számos tábornak és tiszt.¹⁶

Az 1938-as év meghozta a „huszonegyek perét”, ahol ugyancsak valóltan és konstruált tényállás alapján mondta ítéltet. Buharin, Rikov, Kresztyinszkij, Rakovszij, Rozengolc, a véres kezű Jagoda és társai kerültek kivégzőosztag elé a „kapitalista rendszer visszaállítása” és „Ukrajna, Távol-Kelet, Bjeloruszszia elszakításának” hamis vádjával. A per egyik sajátos mozzanata, hogy a börtönre ítéltet is agyonlőtték. Erre a sorsra jutott Jezsov is, akitől Berija kaparintotta meg „ezrek élete árán Sztálin bizalmát”.

Az 1938-as letartóztatási hullám áldozatává lett Buharin – az Izvesztyija főszerkesztője – testvére, Ordzsonikidze (aki Sztálin belső baráti köréhez tartozott) Sztálin parancsára öngyilkos lett.

A szovjet koncepcióos perek jellegzetességei.

Ezek szerint a perek tárgyi és más hitelt érdemlő *bizonyitékok nélkül*, kizárolag a vádlottak *beismérésén* nyugodtak, s senki sem vizsgálhatta, hogyan is születtek a beismérő vallomások. A beismérő vallomások jó részt a kínzókarrában (vagy a kínzásoktól való félelem miatt) születtek, más részük zsarolás vagy megtévesztés eredménye.

A perek *egy része a nyilvánosság előtt zajlott*, ahol a vádlottak teátrális jeleneteket produkáltak, bűnösségiüket hangoztatva.¹⁷ Más részük – ahol nem sikerült rábírni a vádlottakat a „förtelmes látványosságra” – szigorúan *titkos* volt. Valójában minden formának megvolt a politikai hozadéka. A nyílt tár-

¹⁵ Német és japán hírszerzéssel vádoltak több személyt. Agyonlőtték: Pjatakov, Raderk, Szokolnyikov, és Muralov ismert bolsevik vezetőt.

¹⁶ Kun Miklós adatai szerint közel negyvenezet tiszstet végeztek ki, a teljes állomány 65%-át.

¹⁷ „Mindennek az irrealitását fokozta a vádlottak viselkedése... mindazok a szerencsétlenek, akik reflektorfénybe kerültek buzgón hamut szórtak a fejükre, fennhangon meggyónták bűneiket, sátáni ivadékoknak nevezték magukat, és de profundis dicsőítették a Supermant, akinek a lába porba törte őket.” (Deutscher, 362. p.) Mi szüksége volt Sztálinnak erre „a förtelmes látványosságra?” – teszi fel a kérdést Deutscher. A válasz, hogy ti, Sztálin még akart semmisíteni mindenkit, akiben „egy új kormány lehetősége rejlett”, bizonytal igaz, de csak az igazság egy része.

gyalások a „társadalom meggyőzését” és a külföld félrevezetését¹⁸ szolgálták. A titkos eljárások pedig fokozták a társadalom félelemszintjét. A megtévesztés és a félelemkeltés, mint a terror eszköze, összehangoltan működött.

A perek – túl a diktátor hatalma megkérdőjelezhetetlenségének biztosításán – konkrét politikai célok megvalósítását szolgálják azáltal, hogy a más nézeteket vallókról „igazolják”: nézeteik valójában bűncselekménnyel egyenértékűek, illetőleg, hogy személyükben eleve ellenséges elemek.

– A büntetőeljárás külsőségeinek – gyakran teátrális – alkalmazása mögött teljes mértékben *hiányzik* a büntetőeljárás lényege: *a független bíróság* előtt folyó kontradiktórius eljárás, ahol a *törvény előtti egyenlőség* elve alapján, a *vád* és a *védelem fegyveregyenlőségével*, a vád tényállásának keretei között folyó eljárásban, a vád *bizonyítási terhével* és az ártatlanság vélelmének szem előtt tartásával, a *bizonyítékok szabad mérlegelése* alapján születik megalapozott tényállás és ennek megfelelő marasztaló, vagy felmentő ítélet.

– A büntetőjogi felelősség alapja minden jogállamban csak a személyes bűnösség lehet. A politikai célokat büntetőjogi eszközökkel elérni kívánó koncepciók eljárásokban gyakran találkozunk azonban a *kollektív felelősség* egy sajátos módjával, amikor is a „*rossz osztályhelyzetű*” vádlott vélemezett *bűnös is*.

A koncepcióos perekben olyan büntetőeljárásokat értünk, amelyek elszakadnak a büntetőeljárásnak a büntetőeljárási törvényben foglalt céljától, és különböző politikai célok elérését szolgálják.

A politikai cél elérése érdekében

- fiktív tényállás alapján, vagy/és
- megalapozaílan [Be. 239. § (2) bek.] tényállás alapján, vagy/és
- anyagi-jogi rendelkezés megsértésével (ideértve a büntetés kiszabására vonatkozó szabályokat és bírói gyakorlatot), vagy/és
- amóralis jogszabályok alkalmazásával hoznak akár államellenes bűncselekményekben, akár köztörvényes bűncselekményekben marasztaló ítéletet.

Törvényi háttér Magyarországon

Az 1945:VII. tv. „sajátos” felhasználása

Nem kétséges, hogy Magyarországon is követték el háborús és emberiségellenes bűncselekményeket, és a törvénybe iktatott moszkvai fegyverszüneti egyezmény¹⁹ kötelezte Magyarországot a háborús bűncselekménnyel vádolt személyek felkutatására, letartóztatására és az érdekeltek kormányoknak való

¹⁸ Davies amerikai nagykövet megnyugtató jelentéseket küldött hazájába. (Jelentései Magyarországon 1946-ban jelentek meg.) Szerinte a perek megalapozottak és korrektek voltak.

¹⁹ 1945. január 20. Vö. 1945:V. tv. (1945. szeptember 13.)

kiszolgáltatására, valamint, hogy ítélezék az ilyen személyek felett. Önmagában a háborús és emberiségellenes bűncselekményt elkövetők törvényes felelősségre vonása helyén való. Az már kevésbé, hogy az ennek alapjául szolgáló jogszabályok²⁰ alaposan eltértek a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Bíróság Alapszabálya által rögzített háborús bűncselekményekétől. A kodifikáció részletes és sommás kritikáját olvashatjuk az Alkotmánybíróság 2/1994. (I. 14.) AB. számú határozatában.²¹ Ennek lényege, hogy a háborús és népellenes bűntetteket megállapító tényállások többsége²² nem felel meg a büntetőjog alkotmányos kívánalmainak, és így a nemzetközi jog idevonatkozó általános szabályainak sem.

A ténylegesen háborús bűncselekményt megvalósító felelősségre vonása egyébként minden esetben teljes szigorral megoldható lett volna mind a magyar anyagi büntetőjogi rendelkezések, mind a katonai büntetőtörvénykönyv alapján éppúgy, mint a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Bizottság alapszabályának alkalmazásával. Az 1945:VII. törvényben felvett tényállások azonban alkalmasnak mutatkoztak arra, hogy a meghirdetett célon túl eljárás alá vonjanak olyan személyeket, akiknek a közéletből való eltávolítása és a látványos megtorlás így könnyebben megoldható volt.²³

Az 1945:VII. törvény alapján – a kollektív felelősség alkalmazásával²⁴ – megtorló hadjárat folyt a magyarországi svábok ellen, de alkalmas volt arra is, hogy az alsó-köziggazgatás szétszilálására – ez a tanácsrendszer előkészítésének egyik mozzanata – nagyszabású felelősségre vonási hullámot indítsanak a helyi jegyzők és más közigazgatási tiszttiselők ellen is.

Ezeknek az ügyeknek nemcsak az a jellegzetessége – miként azt a rendszerváltozás után lefolytatott perűjítási eljárások és más rendkívüli jogorvoslatok bizonyítják –, hogy az egykor lefolytatott bizonyítási eljárások elégterélenek, hanem hogy a népbíróságok rendre a valóságtól eltérő tényállást állapítanak meg jóreszt a vádlott terhére alkalmazott vélelmek és fikciók sorozatával. A bizonyítási eljárásokban nem ellenőrzik a vádlotti védekezéseket és

²⁰ Az 1945:VII. törvényre emelt 1440/1945. (V. 1.) M. E., valamint az 1947:XXXIV. törvény módosított 81/1945. (II. 5.) ME. rendelet.

²¹ Vö. még 11/1992. AB., 30/1992. (V. 26.) AB., 66/1992. (XII. 17.) AB. határozat.

²² Az 1945:VII. tv.-be felvett rendeletek 11. §-ának 1–4. és 6. pontja, továbbá 13. §-ának 1., valamint 3–7. pontja alkotmányellenes, ezért azokat a határozat közzétételének napján megsemmisítő az Alkotmánybíróság.

²³ Vö. Kónya István: Amit a semmisségi törvények nem oldottak meg. In.: Büntetőjogi tanulmányok III., Kairosz, Budapest, 2002. 197–228. p. A szerző elemzi Jány Gusztáv, Szombathelyi Ferenc, Magasházy László és Valgóczy Imre ügyét.

²⁴ Vö. Zinner Tibor: Adalékok a háborús és népellenes bűncselekményeket „elkövetők” felelősségre vonásához. In.: Büntetőjogi tanulmányok. Veszprém, 2000. 41–60. p.

esetlegesen – rendszerint – a helyi politikai erőviszonyok eredménye a felmentés vagy marasztalás.

Az 1945. február 3-ától 1950. április 1-jéig népbíróság elé állított 59 429 vádlott ügyéből így 26 997 elítélés született.²⁵

Külön tanulmányt érdemel az a tény, hogy mennyiben tekinthető függetlennek az a bíróság, amelyben a tagokat pártok delegálják és utasításokkal látják el. Ugyancsak figyelmet érdemel az a törvényi rendelkezés is, amely lehetővé teszi – 1945. május 1-jétől – a 16 évet betöltött fiatalkorúak halálbüntetésre ítélesét és kivégzését. Ez a rendelkezés visszatér az 1956-os forradalom megtorlásának jogszabályanyagában.

Tény, hogy az Alkotmánybíróság mércéjén az 1945:VII. tv. könnyűnek találtatott. A törvényhozás ennek ellenére a mai napig sem vette a bátorságot, hogy igazságot szolgáltasson a jogtalannak elítéteknek, noha egy erre alkalmas semmisségi törvényt alkotmányos tényezők is sürgettek.²⁶

A koncepciók perek rendszere az 1946. évi VII. törvény alapján

Az 1989-ben kinevezett kormánybizottsági jogász albizottság szerint a legtöbb koncepció elemeit tartalmazó eljárást az 1946. évi VII. tv. alapján folytatták.²⁷

Az 1946:I. tc. rendelkezett a demokratikus államrend, illetve a köztársaság védelméről. E szerint halállal is büntethető, államellenes bűncselekmény valósul meg azzal is, ha valaki mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez, vagy vezet. A kezdeményezés fogalmát kimeríti, ha „mozgalom, vagy szervezkedés megalakítására indítványt terjeszt elő, vagy másokat abban való részvételre rávenni törekzik”.²⁸ Nem feltétele a bűncselekmény megállapítá-

²⁵ Zinner id. mű 48. p. 447 halálra ítélt közül 188-at végeztek ki, egy év alatti szabadságvesztésre 12 629 főt, 1–5 évig 9366 főt, 5–10 évig 1355 főt, 10–15 évig 481 főt, életfogytig tartó szabadságvesztésre 167 főt ítétek jogerősen. A szóban forgó törvény alapján 1950. április 1-je után is folytak eljárások a rendes bíróságok előtt. Ezt is figyelembe véve a kivégzettek száma 227 fő MOL. Jgy. XIX. E. 1. Z. 0090/1951.

²⁶ Zinner Tibor: Személyes adalékok (is) az első két semmisségi törvény háttéréhez. In.: Büntetőjogi tanulmányok III. Kairosz, Bp., 2002. 104. p. Kónya István: Amit a semmisségi törvények nem oldottak meg. Büntetőjogi tanulmányok III. 225–227. p. Vö. még Zinner: Adalékok a háborús és népellenes bűncselekményeket „elkövetők” felelősségre vonásához... Büntetőjogi tanulmányok II. 41–60. p.

²⁷ Vö.: a Minisztertanács 3063/1989. sz. határozatával létrehozott jogász-történész bizottság jogász albizottsága (vezetője: prof. Földvári József) elkészítette az igazságügy miniszternek: Az 1945–1952 között koncepciók elemeiket tartalmazó büntető ügyek felülvizsgálatára létrehozott jogász albizottságának jelentése (Bp., é. n.) [a továbbiakban Jelentés:] című munkát.

²⁸ BHÖ. Hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása – Közzéteszi az Igazságügyminisztérium, Bp., 1949. 1. pont. Vö.: 1946:VII. tc. 1. §.

sának semmilyen mozgalom vagy szervezet létrejötte. Ez a törvényi megoldás – amellett, hogy ellentmond minden véleménynyilvánításnak, bírálatnak és vitának – a legkegyetlenebbül bünteti az „állammal” (valójában a MKP-vel és rajta keresztül a szovjet politikával) szembenállókat akárcsak a politikai lehetőségek puhatolásáért is. Mindez nem csak elméleti lehetőség. *Halálos ítéletet hajtottak végre az alábbi indokolással: „a dolgozó nép szabadsága ellen támadtak a vádlottak, amikor a külföldi segítségen bírva és arra számítva ugrásra készen álltak, hogy népünk szabadságát eltiporják és újabb rabszolgásorba döntsék.”* (Kiemelés tölem. K. F.) Vagyis halálbüntetés a váratlantól.

A törvény alkotónak logikája szerint főbenjáró a rendszer bármilyen megváltoztatására (az alkotmányos úton történő változást is ideértve) irányuló minden gondolat is. A büntető törvény ilyen kiterjesztése a büntetőjog belső rendszerének megsemmisítését túl – erről még szólunk – az emberi jogok teljes megsemmisítésével azonos, nem is szólva arról, hogy nélkülöz minden morális alapot, és ellentétes a magyar társadalmi konvencióival is.

A büntetőjog kidolgozott fogalomrendszer egyik biztosítéka volt az önkény kizáráásának. Nem véletlen, hogy ez ellen a jogi fogalomrendszer ellen indult támadás, amelynek az lett az eredménye, hogy a jogi fogalmakat politikai fogalommal helyettesítették. Pl. a „jogellenesség” klasszikus büntetőjogi fogalma helyére lépett a „reakciós” teljesen parttaná politikai fogalma, amely az adott időszakban mindenkit jelentett, aki nem kommunista, vagy a kommunista politika támogatója. Így egy másodlagos normarendszer alakult ki. Mindez oda vezetett, hogy a népbíróság kimondta: *bűnösség nélkül is el lehet ítélni bárkit, ha magatartása a hatalom ellenére van.*²⁹

A másodlagos normarendszer – amelyet a párhatalmazatok és elvárások töltöttek ki tartalommal – segítségével elsősorban az izgatás és lázítás tényállása³⁰ volt alkalmas a hatalom önkényének kiszolgálására. Ezek a tényállások az „alapintézmény” meg nem határozott fogalmának beiktatásával kitöltetlen csekket adtak a hatalom számára, és szabad folyást engedtek az önkénynek.³¹

A koncepcióos eljárásokban gyakran alkalmazták a 8800/1946. M. E. számú rendeletet.³² A rendelet a közellátás érdekét veszélyeztető bűncselekmény-

nyek címén törvény nélkül minősített bűncselekménynek minden olyan magatartást, amely a teljesen önkényesen megállapított terménybeszolgáltatási kötelezettséget sértette. Ez a rendelet a parasztság százezreit juttatta börtönbe, és milliókat fosztott meg egzisztenciájától. A rendelet nemcsak a nullum crimen sine lege elvét hágta át, de olyan büntetőjogi alapintézményeket is semmibe vett, amelyek a büntethetőség körét a büntetőjogi általános-részi szabályok szerint szűkitik. Így nem érvényesülhettek a büntethetőséget kizáró törvényi okok sem.³³ Valójában egy olyan objektív felelősséget állítottak fel, amely minden célszerű gazdasági kockázatvállalást bűncselekményként büntetett, így – az osztálybíráskodás jegyében – alkalmas volt megsemmisíteni a paraszti kisárutermelést.

A koncepcióos eljárásokban tömegesen bukkant fel a *devizaszabályok* átláthatlan szövevénye, pl. a 8400/1946. M. E. rendeletben, lehetővé téve a halálbüntetés kiszabását is.

A *szovjet mintájú kolhozisítás* bolsevik rögeszméjét szolgálta a 2561/1949. (III. 19.) Korm. sz. rendelet, amely a kolhoz típusú szövetkezetek bármilyen bírálatát bűncselekménynek minősítette és 10 évig terjedő börtönnel büntette.³⁴

A „legkirívóbb és legszégyenteljesebb jogszabály, amelynek alapján az emberek százait igen súlyos börtönbüntetésre, nemritkán halálra ítélték”,³⁵ az 1950. évi 26. törvényerejű rendelet volt. A törv. soha sem hirdették ki nyilvánosan. Tárgya a katona külföldre szökése, vagy annak megkísérlese. A hozzátarozót, aki a katona szándékáról tudott, 10 évig terjedően bünteti, de az a hozzátarozó is büntetendő, aki nem tudott a szökésről – igaz, „csak” 5 évig terjedően.

A koncepcióos eljárásokban ezentúl számos titkos utasítás, központi és helyi párhatalmazat is szerepel, felülírva a kihirdetett büntetőjogot,³⁶ kivéte saraiiból a büntetőjog fundamentumát képező alapelveket.³⁷

A második világháború előtti szovjet gyakorlat lényegében kimunkálta, szentesítette és a politikai eszköztárába helyezte a koncepcióos perek felhasználási körére, tartalmára és technikájára vonatkozó ismereteket, amelyekkel később gyakran találkozunk a terjeszkedő „szovjet világban.”

²⁹ „Tűrhetetlen volna, hogy a demokratikus haladást biztosító államrendet és államformát reakciós erők szervezkedése akár *alakilag jogellenesnek nem minősíthető eszközökkel* is veszélyeztesse” (Kiemelés tölem. K. F.) NOT. I. 687/1949/22. ítélet a Mindszenty-perben.

³⁰ BHÖ. 2. 1946.VII. tc. 2. §.

³¹ Kahler Frigyes: Joghálat Magyarországon 1945–1989. Zrínyi, Bp., 1993. 197–200. p. és Jelentés 9. p.

³² 1946. augusztus 1-jétől.

³³ Vö.: Jelentés 11–13. p.

³⁴ BHÖ. 31. pont. Gyakorlatát vö. Kahler: Joghálat... 197–202. p.

³⁵ Jelentés 14. p.

³⁶ Kahler Frigyes: Az ítélezés irányítása Magyarországon 1949–1956, I-II. In.: Magyar Jog 1991/3. 133–141. p.; 1991/4. 205–209. p.

³⁷ Kahler: Joghálat... 147–183. p.

Néhány konkrét koncepció per

Elsőként meg kell emlékezni *P. Kiss Szaléz* és a hozzá kapcsolódó *P. Lukács László Pelbárt* és *P. Farkas Józefát* ügyéről – amelyben pontosan meg nem határozható számú civil személyt is elfogtak; a nyomozást a magyar politikai rendőrség folytatta le, majd a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon (SZEB) kezresztül *szovjet katonai bíróság* mondott ki bűnösséget és szabott ki büntetéseket. A büntetéseket a szovjethatóságok hajtották végre. Az Orosz Föderáció 1993-ban rehabilitációs okmánnyal tanúsította, hogy a szovjet hatóságok által kivégzett *P. Kiss Szaléz* és az ügyben több kényszermunkára ítélt személy politikai megtorlás áldozata lett.

Az egyházi személyek ellen ezután még számos – több száz – koncepció per folyt a kommunizmus bukásáig. Kiemelve néhányat: a *Pócspetri*-ügy (iskolák államosítása kapcsán), a *Michalovits Zsigmond* és társai ellen indított per, *Lénárd Ödön* AC titkárának elítélése, a *Mindszenty*-per (a kulcsper), a *Grósz*-per és szatellitperei (Friedrich-per, avagy „a Grósz kormány pere” Sótónyi „belügymíniszter-jelölt” kivégzése – „ő lövetett volna”). A forradalom után a sor folytatódott, amiről a „Fekete Hollók”, a „Missió” és más titkosszolgálati dossziék vallanak. A „Fekete hollók” fedőnevű akcióban – 1960 novembere és 1961 februárja között – 800 személyt vettek őrizetbe, közülük 85 került előzetes letartóztatásba: 22 pap, 25 (volt) szerzetes és 38 világi hívő. 76 főt ítéleztek el a bíróságok 1–12 év közötti szabadságvesztésre.

A hatvanas évek végén a három *Regnum Marianum*-perben, valamint *Lénárd Ödön* és *Tímár Agnes* nővér perében még súlyos börtönéveket szabtak ki a pszeudo-jog eszközével.

Számos koncepció per folyt a kizárlagos hatalom megragadása érdekében. A kormányzó kisgazda párt széverésére indított perek.

A Magyar Testvéri Közösség³⁸ összeskülesi ügyláncolata, amelynek fő perét a Dr. Donáth György és társai ellen folytatott összeskülesi és kémkedési per képezte. A per – amelynek végén Dr. Donáth Györgyöt 1947. október 23-án kivégezték – valójában Kovács Béla és Nagy Ferenc miniszterelnök ellen irányult. Kovács Béla ügyét áadták a szovjethatóságoknak, Nagy Ferencet pedig lemondásra kényszerítették. A Magyar Testvéri Közösség és a hozzá „amalgámozott” Földalatti Fővezérség pere – valamint más szatellitperek (az ügy összességében 260 főt érintett) – eredményeként a Kisgazdapártot sikerült szétverni.

³⁸ Csicsery-Rónay István-Cserenyey Géza: Koncepció per a Független Kisgazdapárt szétzására 1947. 1956-os Intézet, Bp., 1998. Vö. még Szakács Sándor-Zinner Tibor: A háború „megváltozott természete” – Adatok és adalékok, tények és összefüggések 1944–1948. Bp., 1997. 329–348. p.

A Magyar Testvéri Közösség pere és szatellit-perei szorosan kapcsolódtak a katolikus egyházi személyek ellen indított perekkel.

Peyer Károly és társai³⁹ büntetőpere, valamint a hozzákapcsolódó szatellit-perek a szociáldemokrácia áruló tevékenységét, az USA segítségével történő hatalomváltást voltak hivatva igazolni.

Az államosítás igazolására terveztek szabotázs-pereket (*MAORT*-per, Papp Simon és társai-per). A *Nitrokémia*-per (egyben szocdem-ellenes); a *Ferrotechnika*-ügy (Lötsös Vilmos, Király Pál), Ennek a már fentebb említett ideológiai ok mellett ugyancsak oka volt az a tény is, hogy a katolikus *egyház a kizárlagos hatalom megszerzésének egy gátja volt*.

A koncepció perrek előkészítése a hatalom legmagasabb szintjén történt. Valamennyi hatósági eljárásban bevett gyakorlat volt a célszemély lejáratása (ezt az 1948. novemberi határozat külön kiemeli) és *hamis bizonyítékok bekerjesztése*. Utóbbira Rákosi Mátyás személyesen adott írásbeli utasítást.

Pl.: „Gerő, Farkas, Révai visszavárolág. Lássa Péter e. feltétlenül gondoskodni kell róla, hogy a szerzetesekre kompromittáló tények s anyagok (irattár, Horthy – Hitler képek, fasista könyvek, nyilas és horogkeresztek + dorbzolások és élelmiszerhalmozások adatai, sem a régi sem az új akcióknál el ne kallódjanak.”

A politikai ügyekben nyomozó ÁVO (ÁVH) és a Katpol a fizikai és lelkikényszer minden formáját szabadon alkalmazta áldozataival szemben.

A perek végkifejletéről ugyancsak a politikai hatalom döntött az éppen elérni kívánt cél szem előtt tartásával. A Mindszenty-perben Rákosi adott utasítást arra, hogy halálbüntetés nem alkalmazható, mert tudta, hogy a vértanúvá tett bíboros sokkal többet árt céljainak, mint a bebörtönzött, megrágalmazott, megalázott főpap.

Kisebb ügyekben is tetten érhető a „kézi vezérlés”: Molnár Erik igazságügy-miniszter Rákosi Mátyásnak írt jelentésében az előzetes letartóztatásban lévő egyházi személyek „ügyének elintézésére” tett javaslatot. A 31 egyházi személy közül – köztük más ferences is szerepel – a 31. „Károlyi Bernát fejrencrendi szerzetes, aki a pasaréti úti rendház főnöke volt, 15 évi fegyházra ítélték, mert egy nagyszabású kémkedési ügynek volt a terheltje. Korábban is elítélték 7 hónapi börtönre demokráciaellenes izgatás miatt. A Legfelsőbb Bíróság tárgyalja le az ügyet és hagyja helyben az első fokú ítéletet.”

A kirakatperek mellett folytak tömeges koncepció perek amortális jogszabályok alapján. A terménybeszolgáltatási rendszerrel kapcsolatban százezres nagyságrendben történt elítélés. Fontos eszköze volt ez a kulákság (sőt az egész parasztság) elleni hajszának (így: 1950. márc. 22-i MDP KV-határo-

³⁹ Szakács-Zinner: A háború... 349–361. p.

zat „a párt kulákokat korlátozó politikájának végrehajtásáról” – Hantó Zsuzsa kutatásai) – kiegészítve a rendőri erőszakkal. 1951–52-ben kiterjedt a nem kuláknak nyilvánított parasztokra is, összesen 300 000-es nagyságrendben. Az 1953-as, Nagy Imre nevével fémjelzett közkegyelem 600 000 kihágási ügyre vonatkozott. Megjelennek koncepciók perek *statáriális formában* is, és ide soroljuk még az izgatás és termelőszövetkezetek ellen izgatás miatt indult hatalmas mennyiségű pert, amely arra volt hivatva, hogy minden kritikát, vagy akár negatív megjegyzést megtoroljon. („Nem örök a békának a tó.”)

A hatalom belvízszályai – a „munkásmozgalmi perek”, önfelszámoló perek

Ezek közül kiemelkedő a *Rajk-per*. Ezek az eljárások éppen úgy törvényesítők, mint a korábbiak, de nem ezek rendítették meg a társadalom biztonságérzetét.

A perek, amelyekről eddig szoltunk, a kommunista hatalom eszközei voltak a magyar társadalom ellen. Ismeretes azonban a kommunista hatalom berkein⁴⁰ belül is a koncepciók perek alkalmazása. Ezek az ún. *önfelszámoló perek*, amelyeket munkásmozgalmi pereknek is neveztek. Legismertebb e körben a *Rajk-per* és szatellit perei. Ezekben a perekben nagy súlyt kapott a sztálini Szovjetunióban folyt perek egy sajátos mozzanata, a *vádlottak manipulálása*. A kommunista vádlottak a „párt érdekében” vállalták a bűnös gyakran kivégzéssel végződő színjátékát.⁴¹

A később „munkásmozgalmi perek”-nek nevezett eljárások – bár nem vitásan a konstruált koncepciók perek kategoriájába tartoznak – korántsem érintik olyan súlytal a társadalmat, mint azok, amelyeket a hatalom megszerzése és megtartása, valamint a társadalom kommunista típusú átalakítása érdekében folytatott a kommunista párt vezetése. Nemcsak az érintettek száma volt összehasonlíthatatlan a társadalom egésze ellen viselt büntetőjogi hadjáratoz képest (hiszen a munkásmozgalmi perekben érintettek száma alig haladta meg az ötszázat), hanem a társadalomra gyakorolt hatás sem hasonlítható össze. A társadalom túlnyomó többsége ezeket a pereket – bármennyire is törvénytelenek és hazugok voltak – a kommunista hatalom belügyének tekintette, egyfajta maffiaháborúnak.

Van ezeknek a pereknek egy másik sajátossága is. Csak ezeknek a pereknek a kárvallottjai kaptak a rehabilitációt kimondó okmány mellé jelentős

anyagi kártérítést készpénzben és lakásjuttatásban, a többi áldozat sem börtönévei utáni kártérítést, sem elvesztett javainak visszaadását nem kérhette, kivételesen egyszeri segélyben volt részesíthető.

A perek mellett szólni kell azokról az intézkedésekiről, amelyek igazgatási intézkedések formájában sújtották a társadalmat.

Ez ugyancsak szovjet mintát követett.

A *kitelepítések* és *internálások* a bárkit sújhattak, aki útjában volt a halalomnak. A célkeresztben elsősorban az arisztokrácia, a nagypolgárság, a háború előtt vezető beosztású állami alkalmazott, a csendőrség vagy honvédség tisztei (ha éppen nem töltötték szabadságvesztés büntetést) és családjai voltak.

A kitelepítések és internálások egyfajta „vagyonszerzési technikát” is jentettek (Bárdy Magda – Vajda Tibor áv. őrnagy).

Hortobágy és Recsk szimbólummá vált, de ezenkívül számos internálótábor ismerünk, többet visszatért hadifoglyok számára létesítettek (Bank Barbara kutatásai).

Az 1951-ben Budapestről kitiltott családok tagjaiból 14 000-et kulákoknál helyeztek el, majd 12 zárt munkatáborba kerültek a kitelepítettek és „szállásadóik” is.

Mindez szovjet mintára történt, csak nagyságrendekkel kisebb számokkal. Szolzsenyicin megfigyelései egyébként kísértetiesen hasonlítanak a viszonyokra, s ez nem véletlen. A szovjet Gulag-nak a KÖMI (Közérdekű munkák Igazgatósága) felelt meg.

Mindezt kiegészítette az „osztályellenség” részére szervezett katonai munkaszolgálat. A „lapatos katonák” sorsáról ma már több visszaemlékezés olvasható.

1953. október végén a táborokat felszámolták, ekkor 7281 főt számláltak. A szabadultakat továbbra is ellenségeként tartották nyilván.

A nyilvántartottak – potenciális ellenség! – száma meghaladja az 1 milliót (5 fős családdal szorozva 6 millió ember!!)

Sajátos helyzet alakult ki, a családok bezárkóztak, és így próbálták meg átvészelní a nehéz időket. Mások némi színleléssel kísérleteztek. S voltak, akik önként csatlakoztak az elnyomó rendszer szolgálatához (ügynökök hazafias alapon).

A terror és megtévesztés azonban nem vezetett a munkásosztály vezetésével megvalósuló osztálynélküli társadalomhoz és jóléthez. Létrejött ugyan az „új osztály” (Milovan Đilasz!) – a párhhoz kötődő káderkör – (Magyarországon számkukat egyes szociológusok mintegy 40 000-re becsülük a 800 000-es párttagság soraiból), a többiek pedig betagoztak a soha nem látott mértéken kizsákmányoltak és megfélemlítettek tömegébe.

⁴⁰ M. Kiss Sándor felszólalása: Felelősség vagy büntethetőség a kommunizmus utáni rendszerben című kongresszuson. Konrad Adenauer Stiftung, Bp., 1992. május 16.

⁴¹ Zinner Tibor: A Rajk-per. Vö. Törvénytelen Szocializmus 55. és 64. p.

A munkaversenyek, „sztahanovista mozgalmak”, felajánlások – miközben az életszínnonal katasztrófális volt – minden-mind a „szocialista” kizsákmányolás eszközei voltak – az ÁVH felügyeletével.

A hatalom megkísérlelte a „bűnös nemzet” sulykolásával, a nemzeti jelképek kigúnyolásával, a nemzeti öntudat megalázásával megtörni a magyarságot.

Nem tévedünk, ha azt állítjuk, ez lett a forradalom kirobbanásának egyik meghatározó oka.

Az 1956-os forradalom után a szovjet fegyverekkel visszatérő kommunista hatalom a megtorlás során – amely a magyar történelem legnagyobb politikai megtorlása volt – ugyancsak alkalmazta a régi módszereket, s nem csak a vallatosszabákon. Brusznyai Árpád veszprémi tanár, vagy Földes Gábor győri színházi főrendező ügyében a koncepciós perek „klasszikus” elemei, így a hamis tényállás, szerepet kaptak. (Fegyverek kiosztása, illetve az államhatár őrizetlenül hagyása.)

A Kádár János nevével fémjelzett korszak – az ún. kádári konszolidáció – sajátos módon – elsősorban gondolkodásmódjában – deformálta a magyar társadalmat, amelynek lenyomatát mind a mai napig fel lehet ismerni a közgondolkodásban, ezzel – mind anyagiakban, mind lelkiekben – mérhetetlen károkat okozva a jövő nemzedékeknek, ide értve az „elvtársi szolidaritást” és a „mi kutyánk kölyke”-mentalitást (a Rokonokban megírt figurák ehhez képest kispályásak).

Ha most – a XXI. század elején – feltesszük a kérdést: mi értelme volt mindannak, amit „a szép új világ” felépítéséért tett a kommunista hatalom? Igazat kell adnunk *Vaszilij Grossman* egykor sztálingrádi haditudósítónak, aki szerint: „olyan század a mi századunk, amelyben a legmagasabb fokra hágott az ember fölött gyakorolt állami erőszak. De éppen ebben rejlik az emberek ereje és reménye: a XX. század ingatta meg az egyetemes történelmi folyamat hegeli elvét: »Minden ésszerű, ami valóságos«, azt az elvet, amelyre a múlt század orosz gondolkodói hivatkoztak évtizedekig tartó szenvedélyes vitáikban. És éppen most az államhatalomnak az emberi szabadság fölött aratott diadala korában mondják ki – visszájára fordítva Hegel törvényét – gyűjtőtábori, darócruhás orosz gondolkodók az egyetemes történelem legfőbb elvét: »Minden ostoba és hasztalan, ami embertelen.« Igen, nyilvánvalóvá lett, az embertelenség teljes diadala idején, hogy minden ostoba, haszon-talan, jelentéktelen és jövőtlen, amit az erőszak hozott létre.“

Vagyis újból igazolódott „nem teremhet a rossz fa jó gyümölcsöt”.

A rendszerváltozás és az igazságítélet kérdéséhez⁴²

Mit értünk igazságítélen?

Amikor a kommunista diktatúra évtizedei után a magyar társadalom megkezdte demokratikus intézményrendszerének újjászervezését, a még embrionális állapotban lévő jogállam szembetalálta magát a diktatúra egyik súlyos örökségével: a polgárok életében, szabadságában és javaiban – politikai érdekkeltől vezérelve – okozott erkölcsi, jogi és anyagi károkozás következményeivel. A helyzetet súlyosbította, hogy történelmükből a kommunista diktatúrát megelőzően részben az ország szuverenitását megszüntető német megszállás (1944. március 19.), majd a megszállók által az államhatalmat bitorló szélsőjobboldali (nyilas, hungarista) diktatúra okozott jelentős károkat a polgárok életében, szabadságában és javaiban.

A rendszerváltozást megelőzően az ancien régime utolsó parlamentje

kezdte meg azt a – máig befejezetlen – bonyolult folyamatot, amely arra volt

hivatott, hogy erkölcsi, jogi és – korlátozott mértékben – anyagi elégtételt

szolgáltasson a hátrányt szenvedetteknek.

A III. Magyar Köztársaság első szabadon választott parlamentje vállalta azt a – többek által megvalósíthatatlannak minősített – feladatot, hogy megalkossa azokat a törvényeket, amelyek alapjai lehetnek a történelmi igazság-szolgáltatásnak.

1991 és 1994 között az igazságítélet volt a közélet egyik neuralgikus kérdése. Körkérdésekben kiderült: valamiféle igazságítélt kíván a társadalom többsége, de az már korántsem volt egyértelmű, miben álljon az igazságítélet.

Ez utóbbi kérdésben a szakemberek között is viták voltak. Az igazságítélet fókusza csakhamar a sérelmeket okozó személyek büntetőjogi felelősségre vonása került. Az e kérdés igenlése vagy tagadása körül kirobbanó szenvedélyes viták valójában az igazságítélet kérdését annak egy részterületére, a büntetőjogi felelősség kérdésére korlátozták.

⁴² Elhangzott Komáromban a MTA VEAN 2003. évi tudományos ülésszakán.

Az igazságítélt alatt – felfogásom szerint – olyan folyamat értendő, amelynek során a kiépülő alkotmányos jogállam *egyfelől választ keres az el-múlt fél évszázad diktatúráinak injúriáira, másrészt megszünteti a diktatúra elnyomó struktúráját és diszkriminatív rendszerét*. Mindebből következik, hogy az igazságítélt egryszt a sérelmet szenvedettek erkölcsi, jogi, és – korlátozottan – anyagi sérelmeinek orvoslását, másrészt a még élő, főben járó bűnelkövetők büntetőjogi felelősségre vonását, harmadrészt a bolsevik típusú diktatúra történetének feltárását, elméleti bírálatát és intézményeinek lebontását – ezzel párhuzamosan –, a jogállami intézmények helyreállítását jelenti. Ennek során elsődlegesen a bolsevik diktatúra következményeinek részleges orvoslása került előtérbe, de vissza kellett nyúlni a II. világháborút megelőzőn létrejött – az állampolgári jogegyenlőséget súlyosan sértő – ún. zsidótörvények (és rendeletek)⁴³ által okozott injúriákhoz is, figyelemmel arra, hogy ez utóbbi károk kárpótlására hozott jogszabályok végrehajtása az előre-törő sztalinista diktatúra idején elakadt.

Anélkül, hogy e dolgozatban kifejtenénk a kárpótlási törvényeket,⁴⁴ utálnunk kell a legfontosabb kárpótlási elvre, az *ex gratia* elvre, amelyet az Alkotmánybíróság az egész kárpótlási folyamat alapjaként ismert el. Ennek alapján a bolsevik diktatúra által okozott jogellenes sérelmek mellett kárpótlást kell nyújtani az addig kárpótlás nélkül maradt olyan sértetti rétegeknél is, amelyek a jogállami elvek súlyos sérelme folytán szenvedtek vagyoni vagy személyüket érintő (életük, illetve szabadságuk politikai okból való elvesztését jelentő) sérelmet. Az 1992. évi XXXII. törvény időbeli hatáljáról és a kárpótlás egyes jogcíméről szóló rendelkezések nem hagynak kétséget afe-lől, hogy az alkotmányos jogállam azonos módon ítéli meg a különböző elő-jelű diktatúrák hasonló eredményt előidéző diszkriminációját.

Alig száradt meg 1945-ben a tinta a náci diktatúra által okozott sérelmek orvoslását célzó joganyagon, elindult – a társadalmi haladás álarca alatt – az a folyamat, amely a magyar civil társadalom „lefejezésére”, majd teljes fel-számolására irányult. Ennek során a tulajdonviszonyok erőszakos átrendezése (államosítások), a paraszti és más kisáru termelő rétegek felszámolása (erőszakos szövetkezetesítés), a magyar jogrend és államszervezet átalakítása, a magyar szellemi élet „birtokbavétele” és egyenirányúsítása az elemi iskoláktól a Magyar Tudományos Akadémiáig, más szóval a „szovjetvilág” megteremtése a Jaltában a Szovjetunió érdekszférájába utalt Magyarországon. A

⁴³ Kiemelten: 1939:IV. tc.; 3350/1940. ME. r.; 1942:XV. tc.; 3600/1943. ME. r.; 550000/1942. FM. r.; 4070/1943. ME. r.; 1942:XV. tc.; 1600/1944. ME. r.; 1830/1944. ME. r.; 26500/1944. ME. r.; 50550/1944. KKM.

⁴⁴ Vö.: Sepsey Tamás: A kárpótlás története. In.: Janus-arcú rendszerváltozás. Kairosz, 1998.

hazai civil társadalom szellemi és nem kommunista politikai vezetőinek ki-kapcsolására, a civil társadalom megsemmisítésére, valamint a hatalmon belüli vélt vagy valódi ellenzék megsemmisítésére irányuló lépésekkel a szovjet vezetés – a megszállás első percétől – nemcsak ellenőrizte, hanem operatív módon irányította. A koncepciós pereket lefolytató „igazságügyi kormányzatot” N. Ricskov és J. Koljanov „tanácsadók” vezették a sztálini úton. Ennek a folyamatnak – a bírói függetlenség felszámolása mellett – fontos eleme volt, hogy a büntetőjog egységes fogalomrendszerét *politikai fogalmakkal* helyettesítették. Így a jól körülhatárolt *jogellenes* magatartás helyébe a *reakciós* magatartás lépett.⁴⁵

Megszervezték – szovjet irányítással – a politikai rendőrséget.⁴⁶ 1949-től az önálló Államvédelmi Hatóság (ÁVH) 2500 fős nyomozó-, 7000 fős karha-talmi és 40 000 fős besúgóhálózattal (utóbbi tovább élt a BM III/III. keretei között a diktatúra bukásáig) F. Belkin altábornagy „szakmai” felügyelete alatt. Az ÁVH életre hívásával kizárolag a MKP-nak, „ezen belül Rákosi Mátyásnak volt különleges erőszakszerve”,⁴⁷ – másrészt sorra alkották azokat az *amorális jogszabályokat*, nem is szólva a kihirdetett jogszabályokat valójában nullifikáló *titkos utasításokról* és párhatalmazatokról, amelyek leplezetlen kommunista diktatúra létrehozására, a társadalom teljes jogfosztására szolgáltak.⁴⁸ Külön fejezet az egyházak ellen irányuló hadviselés,⁴⁹ valamint a ci-vil szervezetek feloszlata és betiltása.⁵⁰

⁴⁵ Vö.: Révai József vezérkicke a Szabad Nép 1945. július 22-i számában. Kifejti: A „reakció” ellen a támadást folytatni kell. De ki a „reakciós”? Reakciós mindenki, aki antikommunista!

⁴⁶ Csep Gerő Benegűz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézmény történeti vázlat 1945–1990. In.: Trezor 1. – a Történeti Hivatal évkönyve, 1999. 73–90. p.

⁴⁷ Vö.: Törvénytelen Szocializmus. Bp., 1991. (szerzők: Zinner Tibor–Szakács Sándor és mun-katársai–Habuda Miklós–Svéd László–Szomszéd Imre–Markó György–Balogh Margit)

⁴⁸ Így: – a teljesség igénye nélkül – a bírói függetlenséget formálisan is megszüntető, a mono-lit hatalom elvén nyugvó 1950. évi IV. tv.; a tanácsrendszeret bevezető 1950. évi I. tv.; a 8800/1945. ME. sz. rendelet „A gazdasági rend büntetőjogi védelméről”, 1950. évi 26. törv. (titkos) „a katonák tiltott határatlélépéséről; 2560/1949. Korm. r. a tszcs elleni izgatásról.

⁴⁹ E célra önálló osztályt szerveztek az ÁVO-n 1946-ban „az egyházi ügyek” kezelésére Egy-házügyi Alosztály néven, Tihanyi János vezetésével, majd a Mindszenty-pert követően – 1951. május 15.-étől – az Állami Egyházügyi Hivatal végezte az egyházak irányítását az elsorvasztás és megsemmisítés célkitűzével. Vö. Szántó Konrád: A meggyilkolt katolikus papok kálváriája. Bp., 1991.; Havasy Gyula: A magyar katolikus egyház szenvedései 1944–1989. Bp., 1990.; Hetényi Varga Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnýékában. Abaliget, 1992–1996.; Bindes Ferenc–Német László: „Ha engem üldöznek”. Bp., 1991.; Lénárd Ödön: Erő az erőtlenségen – Eszmélődés, élmények és dokumentumok fölött a magyar katolicizmus helytállása körében a kommunista diktatúra alatt. (Kézirat a Kahler-bizottság anyagában.) Vö. még Gergely Jenő: A ka-tolikus egyház Magyarországon 1944–1971. Bp., 1958.

⁵⁰ 1946-ban 901 egyesületet számoltak fel, Rajk László belügyminiszter rendeletére, holott csak 24 minősült fasiszta szervezetnek. A döntést szovjet részről sürgették.

Mindez együtt járt a tömeges méretekben alkalmazott erőszakkal és a – szovjet mintára rendezett – nagy koncepciós látványperekkel, valamint az amortális jogszabályokon alapuló több százezer embert érintő tömegperekkel.⁵¹ A hatalom valójában „hadat viselt” a társadalom ellen. A *monolit hatalom* nem csak összeroppantotta a magyar társadalom finomszerkezeteit és megszakította szerves fejlődését – miközben polgárháborús pszichózisban tartotta az országot –, több történt ennél, ezekben az évtizedekben a magyar történelem kriminalizálódott.⁵²

A „fordulat évének” nevezett 1949-es esztendőre a magyar társadalom a zsdanovi értelmezés szerint két csoportra oszlott: a *pártállam vezetőire* és a hozzájuk kapcsolódó „új osztály”-ra, valamint a *nem kommunistákra* – Révai szóhasználatával – „a reakciósokra”, s ez egyet jelentett a megsemmisítendő ellenséggel.

Az elszenvedett sérelmek – akár a büntetőjog, akár a magánjog területét vizsgáljuk – közös gyökere a *bolshevik osztálydiszkriminációban* található meg. A diktatúra első fejezete az 1956-os forradalomba torkollott. A forradalom utáni megtorlás⁵³ – amelynek bírói úton történt kb. 400 kivégzésén és 21 ezer körülű bebörtönözött elítéltjén túl az internálást⁵⁴ elszenvedettek is csatlakoznak, nem is szólva a decemberi megtorló sortüzek,⁵⁵ valamint a karhatalom gyilkosságainak áldozatairól.⁵⁶ A forradalom előtti időszakra jellemző koncepciói pertípusokkal ritkábban élt a hatalom,⁵⁷ semmit sem változott az osztály-diszkrimináció, a nyílt jogegyenlőtlenség és az emberi jogok semmibevétele. Az 1963. évi 4. törvény meghozataláig politikai okból elszenvedett büntető (büntető jellegű) sérelmek kezelésére az igazságtétel külön területét jelenti.

Az 1945–1956/57 közötti időszakban okozott sérelmek kiemelkedő kérdése a *hatóságok által elkövetett tömeggyilkosságok, gyilkosságok és súlyos fizikai bántalmazások* voltak.

⁵¹ Vö. Kahler Frigyes: Joghálat Magyarországon 1945–1989. Bp., 1993.; Gosztonyi Péter: Magyar Golgota. Bp., 1993.

⁵² Szakács Sándor–Zinner Tibor: A háború megváltozott természeteiről 1944–1948. Bp., 1997.

⁵³ Kahler: Joghálat...? p.; Kahler: Megtorlás a forradalom résztvevői ellen a jogtörénet tükrében. In.: Sortüzek – 1956 II. jelentés (szerk.: Kahler Frigyes) Lakitelek, 1994. 23–32. p. Zinner: Az igazságsgolgáltatás irányítása és az 1956–1963 közötti büntető igazságsgolgáltatás. In.: Sortüzek – 1956 III. jelentés (főszerk.: Kahler Frigyes, szerk.: Almási János) 63–111. p. Zinner: A kádári megtorlás rendszere. Hamvas Intézet, Bp., 2001.

⁵⁴ Vö.: a közbiztonsági őrizetről az 1956. évi 31. törvényről.

⁵⁵ Sortüzek – 1965 I. jelentés (szerk.: Kahler Frigyes) Lakitelek, 1993. Vö. még Kahler Frigyes–M. Kiss Sándor: Kinek a forradalma? Püski–Kortárs, 1997.

⁵⁶ Kahler: Pufajkás ítélet. In.: Rebellitas '56 II. 9–10., 82–92. p.

⁵⁷ Tóth Ilona szigorlóorvos és társainak pere a klasszikus konstruált perek egyike. Vö. Jobbágyi Gábor: A néma talp (kiadás alatt); M. Kiss Sándor: Tóth Ilona (kiadás alatt).

Így indokolt az alábbi csoportosítás:

I. 1944/45-ban és az 1956-os forradalomig az *egyes személyek ellen* elkövetett gyilkosságok (pl. a gyömrői gyilkosságosorozat, a Lakos-gyilkosság, lelkészek meggyilkolása), valamint olyan ÁVH-s akciók, ahol már alkalmazták a fegyvertelen – de a hatalommal szemben engedetlenséget tanúsító – csoportokkal szemben lőfegyver alkalmazását (pl. Berzencén a papuk védelmében fegyvertelenül fellépő polgárokkel szemben, 1949-ben).

II. Az 1956/57-ben alkalmazott sortüzek.

– Elsőként a november 4-e előtt lőtt sortüzeket említiük, ahol a szolgálati szabályzat áthágásával lőttek, s emberéletek sokaságát oltották ki (különösen Debrecen, Mosonmagyaróvár, Budapest különböző helyszínein – legismertebb a Parlament előtti –, Győr, Miskolc, Esztergom, Bécsújhely, Tiszakécske, Kecskemét, Ózd).

– Második a szovjet *beavatkozás* során (november 4–december 6-ig) a szovjet alakulatok által leadott sortüzek (Szombathelyen, Sárbogárdon, Budapest különböző helyszínein).

– A harmadik csoportba sorolandók a kádári karhatalom (az ún. pufajások) jogon kívüli megtorlást is szolgáló terrortsortüzei (pl.: Budapest, Nyugati pályaudvar, Tatabánya, Salgótarján, Eger).

– Külön csoportot képeztek a karhatalom által elkövetett gyilkosságok (pl.: az Ipolyba lőtt salgótarjáni forradalmi vezetők, tsz-ből kilépő parasztok halálra verése).

III. Az 1963–1989-ig terjedő időszakban nagyságrenddel csökkent a politikai okból bírósági úton felelősségre vontak száma.⁵⁸ 1963 után lassan „puhult” ugyan a diktatúra, s változtak a hatalom *módszerei*. A politikai ellenfelekkel szemben már nem elsősorban a bírói út volt a legfőbb fegyver. Nem változott azonban a rendszer alapját képező osztálydiszkrimináció. Tény, hogy a stabilizálódott Kádár-rendszer törvénybe iktatott olyan, az emberi szabadságjogokat rögzítő dokumentumokat, mint a *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségománya*,⁵⁹ a gyakorlatban azonban a „puha” diktatúra is gondolkodás nélkül sértette meg az emberi jogokat, ha azok a legcsekélyebb mértékben is gátat emeltek érdekei érvényesítése elé.

⁵⁸ Az említett korszak elítélezéseit tételesen vizsgálta az Igazságügy-miniszter és a Legfelsőbb Bíróság elnöke által kinevezett bizottság tagjai: Kahler Frigyes, Zinner Tibor, Mezey Barna, Steffler Sándor, Zanathy János. A bizottság által számbavett anyag szerint elítélt 6620 főt, és felmentettek 696 vádlottat, ide értve azokat is akikkel szemben kényszergyógykezelést rendeltek el a bíróságok.

⁵⁹ 1976. évi 8. törvény.

A magánjogi (vagyoni) sérelmek sorozata 1945–1987-ig(!) terjedően átfogta a gazdasági élet egész területét.⁶⁰ Ezeknek a sérelmeknek a kezelését a kárpótlás körében vállalta az állam.

A munkajog és társadalombiztosítási jog területén számos intézkedés történt – különösen a közsolgálatban – a nyugdíjak megszüntetésére és a munkában töltött idők elvesztésére.⁶¹

A civil társadalom elleni hadviselés egyik lényeges területe volt – mint már említettük – a *szellemi élet monopolizálása*. Különösen az iskolák „maradéktalan” államosítása (1948:XXXVI. tc.), az egyetemi oktatás szoros ellenőrzés alá vonása, az egyetemi autonómia, a kutatás és az oktatási szabadság felszámolása. A Magyar Tudományos Akadémia „tisztagatása” az osztálydiszkrimináció (és osztályharc) jegyében zajlott.

Az említettekhez képest szinte marginálisnak tűnnek azok a sérelmek – s jogilag alig kezelhetőek –, amelyek az egyébként törvénnyel biztosított szabadságok semmibevételéből származtak. A *vallásos emberek harmadosztályú polgárrá történő lefokozásától* az utazási lehetőségek lehetetlenné tételeig, nem is szólva a szólás-, sajtó-, gyűlékezési, egyesületi jog megvonásáról.

A jogállam lehetőségei és korlátai az orvoslásban

Miként kezelhető mintegy fél évszázad sokrétű, mintegy három nemzedék életét sűrűn átszövő – és sok tekintetben jóvátehetetlen – injúriája? Mi lehet az igazságítélt filozófiája? Mi lehet az a közös nevező, amelyet a társadalom elfogad és amely alkalmas feldolgozni a *történelmi tévedést*, amelyet kénytelen volt megelni?

Az igazságítélnak valójában egyetlen célja lehet: a *kiengesztelődés*, és nem a bosszúvágy kielégítése.

⁶⁰ Vö, különösen: az 1945:VI. tc. a 600/1945. ME. sz. rendelet törvényerőre emeléséről, 12330/1945. ME. r., 2400/1945. ME. r., 5500/1945. FM. r., 1946:IX. tc., 1946:XII. tc., 1947:V. tc., 1947:XIX. tc., 1947:XXX. tc., 12200/1947. Korm. r., 1948:XIII. tc., 1948:XXV. tc., 1948:XXVI. tc., 1948:XXXIII. tc., 1948:LX. tc., 10010/1948. Korm. r., 12770/1948. Korm. r., 22140/1948. FM. r., 22900/1948. (1949. I. 5.) Korm. r., 1949. évi I. tv., 1949. évi VII. tv., 450/?????. (I. 15.) Korm. sz. r., 690/1949. (I. 22.) Korm. sz. r., 1310/1949. (I. 12.) Korm. sz. r., 2050/1949. (III. 5.) Korm. r., 1949. évi XXV. törvény, 1949. évi 3. tör., 1949. évi 20. tör., 4091/1949. (VI. 16.) Korm. sz. r., 4049/1949. (VI. 18.) Korm. sz. r., 4153/1949. (VII. 29.) Korm. sz. r., 4162/1949. (VII. 26.) Korm. sz. r., 4314/1949. (XI. 13.) MT. r., 1950. évi 25. tör., 284/1950. (XII. 10.) MT. r., 16100/1950. (VIII. 23.), 94/1951. (IV. 17.) MT. r., 101/1951. (IV. 29.) MT. r., 145/1951. (VII. 14.) MT. r., 1952. évi 4. tör., 1956. évi 15. tör., 1957. évi V. tv., 1957. évi 32. tör., 1957. évi 52. tör., 1958. évi 13. tör., 1959. évi 24. tör., 1960. évi 22. tör., 1965. évi 20. tör., 1965. évi 21. tör., 1967. évi IV. tv., 31/1971. (X. 5.) Korm. sz. r., 31/1971. (IX. 5.) Korm. sz. r., 32/1971. (IX. 5.) Korm. sz. r., 1978. évi I. tv. 30–32. § és 39. § (4) bekezdés.

⁶¹ 5000/1945. ME. r. (és módosításai).

A sérelmek összességeből egy rész semmisségi és kárpótlási jogcímként volt megragadható és definiálható. A sérelmek másik csoportjánál keveredik a politikai, erkölcsi és jogi elem. Az egykori elítélt jogilag 1989-ben már mentesültek a büntetett előélet hátrányos jogkövetkezményei alól is, mégis ki kellett mondani törvénnyel – mert ezt követelte az erkölcs és a társadalom igazságérzete –, hogy az ellenük folytatott eljárások soha sem voltak jogszereiek.

Van végül az igazságítélnak egy vonulata, amely nem alakítható jogi formulává, még részlegesen sem. Ezek az ügyek megmaradnak tisztán a moralitás keretei között.

Az igazságosság – és a sérelmet szenvedettek sorsának megkönnyítése – azt kívánna: olyan állapotba kell hozni a sérelmet szenvedett polgárt, mint amilyenben a jogszertés előtt volt. Vagyis a római jog terminológiája szerint *in integrum restituót* kell teremteni. Ez a formula az igazságítélt érvényesítésére aligha adaptálható, bármennyire is csábító a benne rejlő igazságosság-észme. Egyszer a sérelem okozása nem egy kárt okozó cselekményben jelentkezik, másrészt a kárt okozó nem *egy személy*, aki az okozott káron nyert. Közel fél évszázad államrezonként folytatott sérelemsorozatának reparálása jóval túlmutat egy konkrét ítélet leírt joghátrányain. Hasonló módon hatott az anyagi javak elvészése is. Az *in integrum restitutio* ilyen körülmények között nem lehetne más, mint az *élet megismétlése az elszenvedett sérelem nélküli*. Ez pedig lehetetlen!

Nem marad más megoldás tehát, mint egyszerű erkölcsi-politikai és büntetőjogi elégtétel deklarálása a kapcsolódó munkajogi és társadalombiztosítási helyzet *korrekciójával*, másrészt *ex gratia* elvű kárpótlás.⁶² Ez valósult meg mind az 1991. évi XXV. tv., mind az 1992. évi XXXII. tv. rendelkezéseivel.

Az igazságítélt első köréhez tartozó törvények – amelyek a sérelmet szenvedettek erkölcsi-politikai és jogi elégtételét célozták meg – a *semmisségi törvények* voltak.

1989. november 1-jén kelt a 19/1989. (XI. 1.) OGY⁶³-határozat, amely kötelezte a minisztertanácsot, hogy az 1945–1962 között történt törvénysértő elítélezések orvoslására terjesszen elő törvényjavaslatot. Az 1989. évi XXXVI. tv-t – az első semmisségi törvényt – tehát az ancien régime utolsó parlamentje szavazta meg. Az első semmisségi törvény – és a hozzá kapcsolódó rendeletek – számos szűkkeblűséget, „rendi” korlátot hordoz.

⁶² Vö: 9/1990. (IV. 25.) AB határozat: *ex gratia* jellegű kárpótlás „ahol az állam nem jogi igényeket elégít ki, hanem méltányosságból juttat kedvezményeket” [...] így „a megkülönböztetés korlátja a pozitív diszkrimináció elvi hatása: az egyenlő méltóságú személyként való kezelés feltétlen betartása, illetve az alkotmányban megfogalmazott alapjogok meg nem sértése”.

⁶³ Országgyűlési határozat.

A semmisség sajátos jogi természetű. Az első semmisségi törvény az *ex lege* semmisséget követi, ami annyit jelent, hogy a *törvény deklarálja egyes bírói ítéletek* semmisségét, vagyis a korábbi bírói eljárás nyomán született ítéletet (akár végrehajtott halálos ítéletet is) úgy kell tekinteni, mintha meg sem történt volna az elítélés. A magyar jogtörténetben korábban is alkalmazták a semmisséget: A 9590/1945. ME. sz. rendelet lehetővé tette *meg nem történtek tekinteni*⁶⁴ azokat az ítéleteket, amelyeket az elítélték szocialista, antifasiszta, vagy demokratikus politikai meggyőződésük, magatartásuk, vagy tevékenységük⁶⁵ miatt hoztak.

A semmisségi jog egyben képes kitölteni azt az ūrt, amelyet a rendkívüli jogorvoslat intézményei nem tudnak kezelni. Ilyenek százezres nagyságrendben fordultak elő. Amikor az elítélés megfelelt ugyan a jogi normáknak, de az elítélés alapja *amorális jogi norma* volt. Másutt – a több tízezer embert érintően – az elítélek „hibátlan” normára hivatkozással történtek, de azokat *törvényisértő módon alkalmazták*. Ezekben az esetekben a rendkívüli perorvoslatok alkalmazása rendszerint kezelhetetlen bizonyítási nehézségekkel jár. Az ex lege semmisséggel kapcsolatban szakmai körökben felvetették azt az aggályt, hogy ez esetben a *törvényhozás* közvetlenül nyúl egy másik hatalmi ág kompetenciájához tartozó területhez és semmisít meg *bírói* döntéseket. Anélkül, hogy kifejtenénk a kérdés jogfilozófiai háttérét, rá kell mutatni: elmeletileg sem megalapoztak az aggályok: A semmisséggel érintett „*bírói*” ítéletek ugyanis nem jogállami értelemben vett független bíróságok ítéletei, hanem éppen a bírói függetlenség megszűnésével összefüggésben keletkezett *monolit* hatalom döntései.

A semmisségi törvények sorában az Országgyűlés elsőként 1989. október 20-án az 1989. évi XXXVI. tv.-t fogadta el „Az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélek orvoslásáról” címmel. A törvény joggal bírált praeambuluma még nem meri kimondani ’56 lényegét, hogy tudniillik több volt, mint népfelkelés: forradalom volt, amely szabadságharcba torkollott, s küzdelmét a magyar nép az ország függetlenségeért és a demokráciáért vívta. Mégis, törtenelmiellenek lennének, ha tagadnánk: ez a felemás tartalmú paeambulum szól *először a magyar törvényekben* arról, hogy ’56 harcosai „*hazánk társadalmi átalakulása és függetlensége érdekében léptek fel*”. Ez a fogalmazás pedig akkor áttörést jelentett a kádári restauráció „legengedékenyebb” álláspontjához képest, amely még 1988. október 6-án (!) is „*közkegyelem gyakorlásáról*” hozta meg az 1988. évi 20. tvr.-t.

⁶⁴ 9590/1945. ME. sz. r. 3. § (1) bek.

⁶⁵ 9590/1945. ME. sz. r. 1. §.

Az 1989. évi XXXVI. tv. érdemi rendelkezései az egykor megtorlás gyakorlatának megfelelően semmissé nyilvánították az 1956. október 23-a és 1963. április 4-e között nemcsak a „népfelkeléssel összefüggésben elkövetett politikai bűncselekmény” miatt történt elítélesek, hanem a „harmi cselekmények során elkövetett emberölés, rablás, közveszélyozás, vagy személy elleni erőszak miatti elítélek” is semmisnek tekintendők.⁶⁶ A semmisséget – amely ex lege áll fenn – az ügyekben első fokon eljárt bíróság (vagy annak jogutóda) semmisségi igazolásban *deklarálta*.⁶⁷

A főszabályként első, ex lege semmissé nyilvánítás mellett a törvény *korrekciós jelleggel* ismeri a *bíróság konstitutív határozatával* kimondott semmisséget is.⁶⁸ Ezt a mérlegelési lehetőséget azonban csak a Legfelsőbb Bíróságnak adja meg.

Az 1990. évi XXVI. tv.-t – a második semmisségi törvényt – az „utolsó rendi gyűlés” hattyúdalaként, 1990. március 14-én fogadta el az Országgyűlés. Kihirdetésére 1990. március 31-én került sor. A második semmisségi törvény – ez kitűnik a praeambulumból – túllép az öt hónappal korábban hozott első semmisségi törvény felfogásán, és kimondja a *nemzet megkövetését*: „Az Országgyűlés fájdalommal emlékezik meg arról, hogy a második világháborút követően Magyarországon létrejött sztalinista államhatalom – megfosztva az országot függetlenségtől, megcsúfolva az emberiességet, az igazságot és a jogot – ártatlan állampolgárok százezreitől vette el a szabadságukat, sokuktól az életüket is. A börtönökbeli és internálótáborokból szabadultak számkitettsékként éltek saját hazájukban. A törvénytelenül üldözöttek ügyeiben gyakorolt közkegyelmi elhatározások alkalmatlanok voltak a sérelmek⁶⁹ orvoslására, mert az *el nem követett bűnök nem bocsáthatók meg*.” (Kiemelés tölem. K. F.) Lehetséges volt tehát *kimondani* minden, amit az első semmisségi törvény még nem tett meg: hogy az üldözöttek ártatlanok, hogy *el nem követett bűn nem bocsátható meg, hogy a sztálini és poszt-sztálini korszak* (tehát a forradalmat megtorló törvények is) *lényegét tekintve nem különbözik egymástól*.

A bíróságok deklaratív jellegű *igazolást* adnak ki a semmisségről. A semmisségi ok tényét a bíróság a különleges eljárok szabályai szerint⁷⁰ állapítja

⁶⁶ 1989:XXXVI. tv. 1. §. Az első két semmisségi törvény megszületésének történetére. Vö.: Zinner Tibor: Személyes adalékok (is) az első két semmisségi törvény háttéréhez. In.: Büntetőjogi tanulmányok III.

⁶⁷ 1989:XXXVI. tv. 6. §.

⁶⁸ Uo. 2. §.

⁶⁹ A praeambulum szövegét a szerző – aki a Németh Miklós által a Minisztertanács 3063/1989. számú határozata alapján 1989. április 14-én kinevezett jogász–történész bizottság jogász tagjaként vett részt a koncepcós ügyek feltárássában és a törvény előkészítésében – tervezete alapján fogadta el a törvényhozó.

⁷⁰ A Büntetőeljárásról szóló többször módosított 1973. évi I. tv. 356. § (rövidve: Be.).

meg. A második semmisségi törvény *korrekcióból sem ismeri a bíróság által konstitutív módon megállapított semmisséget*. Ehhez képest az igazolás megtagadása miatt bejelentett fellebbezés⁷¹ csupán a semmisségi ok téves nem deklarálása miatt lehetséges.

A törvényt számos bírálat érte az előkészítő bizottság tagjai részéről is, egyrészt szükkeblűsége miatt, másrészt, mert nem adott teret a bírói mérlegeleseknek, s ezzel a korrekciós lehetőséget kizártja. A bírálatokat jogosnak kell tekintenünk.

Az 1963. április 4-ei időhatárral nem lehet lezárnai a tömeges jogorvoslatra szoruló ügyeket. A poszt-sztálini időszak második felének a „puha diktatúra” időszaknak büntető ítéleteiről azonban már az első szabadon választott Országgyűlés alkothatott – törvény formájában – ítéletet.

Így jelent meg a magyar törvényalkotás történetében az 1992. évi XI. tv., a harmadik semmisségi törvény, amely az 1963–1989 között elkövetett egyes állam elleni és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról rendelkezik. A harmadik semmisségi törvény szakít a semmisség ex lege kimondásával és a bíróságokra bizzá az egyes ítéletek semmissé nyilvánítását. A bíróság – az irányadó tényállás figyelembevételével azt mérlegeli, hogy a cselekmény lényegileg az 1976. évi 8. törv.-rel kihirdetett, az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXIV. ülésszakán, 1966. december 16-án elfogadott *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségományában* rögzített alapjogok gyakorlása miatt történt-e. Igenlő esetben a bíróság az elítélést – konstitutív módon – semmissé nyilvánítja.

A semmisségi törvények – az állampolgári jogegyenlőséget sértő fajelméleten alapuló sérelmek orvoslása érdekében rendelkeznek az 1941. évi XV. tv. (ún. harmadik zsidótörvény) 9., 10., 14. és 15. §-ain alapuló elítélések ex lege semmisségéről is.

A három semmisségi törvény meghozatala után két területen nem lépett a törvényalkotó, annak ellenére, hogy mind a szakmai (jogász és történész) vélemények, mind a társadalmi igény megoldást sürgettek.

Már a harmadik semmisségi törvény kodifikálása idején is felmerült szakmai körökben, hogy a tabunak tekintett 1945. VII. tv. alapján – háborús és népellenes bűncselekmény miatt⁷² – elítélték körében számos esetben viszszaeltek a törvény alkalmazásával és jelentős számban ártatlan embereket ítéltetni.

⁷¹ 1990:XXVI. tv. 4. § (1) bek.

⁷² Zinner: Adalékok a háborús és népellenes bűncselekményeket „elkövetők” felelősségre vonásához (avagy miért kell a semmisségi törvény). In.: Büntetőjogi tanulmányok (szerk.: Kahler Frigyes), Veszprém, 2000. 41–60. p. Kónya István: Amit a semmisségi törvények nem oldottak meg. In.: Büntetőjogi tanulmányok III. (kiadás alatt).

tek el. Ekkor – 1961-ben –, de később sem volt politikai akarat az 1945. VII. tv.-nyel érintett terület átfogó vizsgálatára.

A másik kérdéskör az 1956-os megtorló ítéleteknek az első semmisségi törvénnyel nem kezelhető része volt.

Mindkét kérdés 1998 után került ismét napirendre. A megoldás keresésének során senki sem kérdőjelezte meg, hogy a három semmisségi törvény után is maradtak olyan jogos sérelmek, amelyekre a jogállam nem adott választ, és sem a semmisségi törvények, sem a büntető eljárásjogi törvény (Be.⁷³) nem nyújtanak megoldást.

A kodifikáció előkészítése során az igazságügyi tárca arra az álláspontra helyezkedett, hogy „A koncepciós jelleg kérdése maradjon kívül a Be.-n”.⁷⁴ A kérdésre ezért olyan megoldást kellett találni, amely nem kényszeríti a jogállamra a diktatúra megtorló ítéleteit.

A figyelem a „primer megtorló gépezet” – politikai rendőrség, ügyészség és bíróságok – felé fordult. A kádári megtorló gépezet kialakulása és működése körében keletkezett tudományos munkák⁷⁵ meggyőzték a törvényelőkészítőt, hogy az 1956 után létrehozott „rendkívüli bíróságok” (statáriális tanácsok, népbírósági tanácsok, a Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa), továbbá a megtorló szervezet „eljárásjoga”⁷⁶ felszámolta a tiszteességes eljárást legalapvetőbb szabályait is. A súlyosítási tilalom feloldása, a 16. életévet betöltött fiatalkorúak kivégzésének lehetősége mellett a bírói függetlenség tagadása, a törvényesség fogalmának „osztálykategória”-ként történő kezelése és az érdemi döntéseknek a politikai hatalom körébe utalása.⁷⁷

Mindezek meggyőzték a törvényalkotót is arról, hogy „Magyarországon a forradalom leverése után nem volt olyan független bíróság, amely előtt a sú-

⁷³ Többszörösen módosított 1973. évi I. tv.

⁷⁴ Igazságügyi Minisztérium Büntetőjogi Kodifikációs Főosztálya 64.381/1999. IM vitaanyaga – továbbiakban Összeállítás – készítette dr. Kiss Zsigmond, dr. Márki Zoltán, dr. Soós László.

⁷⁵ A teljesség igénye nélkül: Kahler: Joghál...; Zinner: Az igazságszolgáltatás irányítása és az 1956–1963 közötti büntető igazságszolgáltatás. In.: Sortűzek – 1956. Antológia, Lakitelek, 1996. 1956–1963 közötti büntető igazságszolgáltatás. In.: Sortűzek – 1956. Antológia, Lakitelek, 1996. 209–(főszerk.: Kahler F.) 63–112. p.; Kahler–M. Kiss: Kinek a forradalma? Püske-Kortárs, 1997. 209–282 p.; Jobbágyi Gábor: Ez itt a vétanunk vére, Kairosz, 1998. Kahler F.: A Brusznayai-per; Huszár Tibor-Szabó János: Restauráció vagy kiigazítás. Zrínyi, 1999.

⁷⁶ Különösen: 1956:28 tör.; 1957:4 tör.; 1957:25 tör., 1957:34.

⁷⁷ Valamennyi ügyet egy ún. operatív bizottság vizsgált meg, és döntött az érintett sorsáról. Ez a bizottság a megyei párttitkárkból, a megyei ügyészből, a megyei bíróság elnökéből, a megyei őrizetkarból és a megyei tanács elnökéből állt. A bíróságok döntéseit a megyei pártszervek ellenőrzötték és közvetlenül beavatkoztak olyan esetekben, amikor a döntés eltért az „elváráskötő”. Vör.: őrizetkarból és közvetlenül beavatkoztak olyan esetekben, amikor a döntés eltért az „elváráskötő”. Sortűzek – 1956 II. jelentés (szerk: Kahler F.) Antológia, 1994.) 329. p.

lyos vádak megmérrettethettek volna".⁷⁸ Az Országgyűlés Alkotmányügyi bizottsága a törvényjavaslatot *egyhangúlag* támogatta.⁷⁹

Amikor az igazságügy-miniszter a Kormány expozójában előadta a Kormánynak az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni leszámolással összefüggő elítéletek semmisségének megállapításáról szóló törvényjavaslatot,⁸⁰ rámutatott: „Az 1956. évi forradalom és szabadságharc miatt elszenvedett törvénysétek maradéktalan orvoslása érdekében indokolt, hogy a leszámlást kiszolgáló eljárási szabályok alkalmazásával történt elítéletek tekintetében a törvényhozás hasonló értékítéletet fogalmazzon meg.”⁸¹ (Kiemelés az eredetiben. K. F). A javaslat tehát abból az alapgondolatból indult ki, hogy „Az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követő megtorlás politikai szándéka megtervezett szempontok alapján ítélezett.” (Kiemelés az eredetiben. K. F). Az Országgyűlés – ritka kegyelmi pillanat a törvényalkotás történetében – 97%-os többséggel fogadta el a 2000. évi CXXX. törvényt.⁸² Semmisé nyilvánította az 1956. évi 28. törv.-rel bevezetett rögtönbíráskodásban, az 1957. évi 25. és 1957. évi 34. törv.-rel felállított népbírósági tanács előtt folytatott eljárásban – a forradalom és szabadságharc céljával, eszmeiségével való azonosulásra tekintettel – a forradalom, illetve harci cselekménnyel összefüggésbe hozott cselekmény miatt – történt elítélest.⁸³

Ezzel a magyar törvényhozás a rendszerváltozás 10. évében leróta nagy történelmi adósságát, végleg felszámolta a bolsevik restauráció szégyenletes „jogalkotását” és igazságot szolgáltatott mindenkinnek, akit az 1956-os forradalomban való részvétel miatt ítélték el.

A Kormány gondoskodott arról is, hogy a forradalom és szabadságharc megtorlásának kárvallottjai öregségükre jobb ellátásban részesüljenek. A megtorlás áldozatainak döntő többsége ugyanis igen csekély nyugdíjból – a létnimimum alatt – volt kényetlen élni. 1999. július 12-én hatályba lépett 110/1999. (VII. 7.) Korm. rendelet a nemzeti helytállásért elnevezésű pótlék⁸⁴ kiterjesz-

⁷⁸ Kahler-M. Kiss: Kinek a forradalma 217. p.

⁷⁹ A törvény elméleti alapvetésében fontos szerepe volt prof. Király Tibor akadémikusnak. Az Igazságügyi Minisztériumot – a törvény kidolgozásában kiválasztott munkát végzett – dr. Márki Zoltán főcsoportfőnök képviselte a parlamenti bizottsági vitában.

⁸⁰ 2000. november 8-án, az Országgyűlés őszi ülésszakának 19. napján; T. 3257. sz. alatt.

⁸¹ A miniszteri expozícióba foglalt szövege, vör. még: Az Országgyűlés 2000. november 8-ai jegyzőkönyvét 25 226–25 230. p.

⁸² Kihirdetve: 2000. december 20. napján.

⁸³ 2000:CXXX tv. 1. §. A 3. § szerint a jelen törvény az 1989:XXXVI. tv., az 1990:XXVI. tv. és az 1992:XI. tv. hatályát nem érinti.

⁸⁴ A nemzeti helytállásért elnevezésű pótlék bevezetéséről a 173/1995. (XII. 27.) Korm. rendelet határozott. Eredetileg a Nemzeti Ellenállásért Emléklap kitüntetései részére. Ezt az emléklapot a II. világháborúban részt vett antifasiszta ellenállóknak alapította a Horn-kormány 39/1995. (IV. 7.) Korm. r.

tésével az 1956-os *Emlékérem* és *Emléklap*⁸⁵ valamint a *Szabad Magyarországért Emléklap*⁸⁶ elismerésben részesülték nyugellátását 62 100 Ft-ra egészítette ki.⁸⁷

Az igazságíté tel másik oldala – a diktatúra döntéshozói, végrehajtói és haszonélvezői

Az érem másik oldalát tekintve számot kell vetni azokkal a *privilégiumokkal*, amelyet a diktatúrához kötődők élveztek a kiemelt nyugdíjakról a „jutalom” lakáskiutalásokon át az „érmes” lemenők⁸⁸ egyetemi felvételéig.

E „feudális naturáliák” mellett súlyosabb – mert máig kihat a társadalmi elit cseréjére – a vezető állások (*a szakmai állásokat is ideértve*) politikai érdemek alapján történő betöltése.

Mégis a legnehezebb feladatot a *bűncselekményt megvalósító* – sokszor emberéleteket is követő – *magatartások*, az állam által támogatott (*megkövetelt*) *bűncselekmények* képezik. E helyen kizárolag a *tudományos véleményekről*, valamint a törvényhozás processusát megjárt törvényjavaslatokról, illetve az Alkotmánybíróság álláspontjáról szólunk. A publicisztikában hömpölygő, idulatuktól túlfűtött – manipulatív – „viták” és hangulatkeltő csúsztatások halmaza aligha tarthat igényt érdemi elemzésre.

Az első tudományos vita a Zétényi-Takács néven ismert törvényjavaslat körül lángolt fel. Ismeretes, hogy az Országgyűlés által elfogadott törvény⁸⁹ az *elévülési szabályok visszaható hatályú megvaltoztatását* jelentette.⁹⁰

⁸⁵ 1991:XLIII. tv. az 1956-os Emlékérem és Emléklap alapításáról. Kihirdetve: 1991. okt. 8. A kitüntetést az országgyűlés alapította, egy társadalmi bizottság javaslata alapján a miniszterelnöknek a Kormány hozzájárulásával tett előterjesztésére a Magyar Köztársaság elnöke adományozza.

⁸⁶ 110/1999. (VII. 7.) Korm. rendelet a Szabad Magyarországért Emléklap alapításáról és adományozásáról, valamint a nemzeti helytállásért elnevezésű pótlék bevezetéséről szóló 173/1995. (XII. 27.) Korm. rendelet módosításáról. A Szabad Magyarországért Emléklapot a Kormány adományozza az 1945 és 1956 között a haza szabadságának és függetlenségének védelmében szerzett érdemek elismerésére (1. §).

⁸⁷ Vö.: 75/2001. (V. 9.) Korm. rendelet valamint a 247/2000. (XII. 24.) Korm. r.

⁸⁸ Pl. a felmenő Munkás-Paraszti Hatalomról kitüntetése esetében.

⁸⁹ Az 1944. december 21-e és 1990. május 2-a között elkövetett és politikai okból nem üldözött súlyos bűncselekmények üldözéséről című törvényjavaslatot az Országgyűlés 1991. november 4-ei ülésén fogadta el.

⁹⁰ Az elfogadott szöveg szerint: „1. § (1) bekezdése 1990. május 2-án ismét elkezdődik az 1944. december 21-e és 1990. május 2-a között elkövetett és az elkövetéskor hatályos törvényekben meghatározott azon bűncselekmények büntethetőségének az elévülése, amelyek az 1978. évi IV. tv. 144. § (2) bekezdése hazávalrulásként, 166. § (1) és (2) bekezdése szándékos emberölésként, 170. § (5) bekezdése halált okozó testisérteként határoznak meg, ha az állam politikai okokból nem érvényesítette büntetőigényét. A (2) bekezdés Korlátlanul enyhíthető, az (1) bekezdés alkalmazásával ki szabott büntetés. 2. § Ez a törvény a kihirdetése napján lép hatályba.”

Az elévülési szabályokra tehát a törvényhozó az elévülési idő nyugvását vonatkozta, mégpedig politikai okból történt törvényszegés okán. Hasonló megoldással élt az 1945. évi VII. tv. 9. §-a is.⁹¹

Az elévülés nyugvása körüli vitára hatással volt a Németországban – ebben az időben – zajló hasonló tárgyú polémia. Bár az alaphelyzet hasonló volt, a német tételes büntetőjogban támaszkodni lehetett a német büntetőtörvénykönyv 78/b. § (1) bekezdésére, amely *kimondta a büntetőjogi elévülés nyugvását* azokra az esetekre, amikor az állam – kötelességszegő módon – elmulasztja a bűncselekmények üldözését.

A kérdés tisztázására – a jogalkotás folyamatában – az Országgyűlés Alkotmányügyi, Törvényelőkészítő és Igazságügyi Bizottsága Györgyi Kálmánt kérte fel – legfőbb ügyészeti minőségében – véleménynyilvánításra.⁹² Györgyi Kálmán dolgozatának első részében elemezte a nemzetközi szerződésekben meghatározott kötelezettségek és a belső jog viszonyát, figyelemmel az Alkotmány 57. § (4) bek.⁹³-re. Ezt követően arra a kérdésre adott választ, hogy van-e lehetőség a már elévtült bűncselekmények megbüntetésére. Györgyi Kálmán álláspontja szerint az elévülés *anyagi jogi* intézményként kezelendő, s ehhez képest visszaható hatállyú szabályozás nem lehetséges.

A szakmai vita másik jelentős színtere az Igazságügyi Minisztérium volt.⁹⁴ A vitában Bárd Károly – később publikációként is megjelent dolgozatában⁹⁵ – túllépett a szorosan vett „elévülési vita” keretein. Kérdésfeltevésében arra keresett választ: „Alkalmas-e a büntetőjog a visszamenőleges igazságtevésre?” A pro és kontra álláspontok ütköztetése után megállapította: „Összefoglalva: a hagyományos kriminalitás, illetve a rendszerkonform és államilag szponzorált bűnözés közötti eltérés nem olyan mérvű, hogy a büntetőjog al-

⁹¹ „Az 1919. évben és az ezután elkövetett ama politikai gyilkosságokra vonatkozólag – amely üldözését az uralmon volt hatalom megakadályozta – az elévülés csak 1944. évi december 21. napján veszi kezdetét.” (A 81/1945. ME. sz. rendelettel megállapított szöveg.) Az 1440/1945. ME. sz. rendelettel kiegészített szöveg szerint: „Az 1919. évben és azt követően elkövetett azoknak a politikai bűncselekményeknek elévülése, amelyeknek emberélet esett áldozatul, úgyszintén a sajtó útján elkövetett azoknak a bűncselekményeknek elévülése, amelyeknek tényálladékát a jelen rendelet határozza meg, és amelyek üldözését az uralmon volt hatalom, az 1944. évi december 21. napján veszi kezdetét.” (Kiemelés tölem. K. F.) Így került sor pl. Franczia Kiss Mihály ügyében halálos ítélet hozatalára (Fővárosi Bíróság B. XI. 1798/1957.); a kivégzést 1957. augusztus 13-án hajtották végre.

⁹² 1991. május 22-ei ülésen.

⁹³ „Senkit nem lehet bűnösnek nyilvánítani és büntetéssel sújtani olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején a magyar jog szerint nem volt bűncselekmény.” (Az 1989. évi XXXI. tv. 34. §-sal megállapított szöveg – hatályos: 1989. okt. 23-ától.)

⁹⁴ Kiemelkedik a Büntetőjogászok Klubjának 1991. szeptember 27-én tartott vitaülése.

⁹⁵ Bárd Károly: Visszamenő igazságszolgáltatás, alkotmányosság, emberi jogok. Társadalmi Szemle, 1992/3. 29–38. p.

kalmazásának lehetőségét ezen az alapon leve ki lehetne zárni.” (Kiemelés az eredetiben. K. F.)

Kifejtette továbbá: „A visszaható hatállyú büntető törvényhozás tilalmának feloldása nem okozott lelkifurdalást a bolsevik hatalomnak, és a nemzetiszocialisták is ezzel kezdték a büntetőjog »reformját« 1935-ben. A magyar büntető törvényhozás történetében az 1950. évi Btá.⁹⁶ mondta ki, hogy *alkalmazni lehet az elkövetés időpontja után született büntetőtörvénykönyvet, ha az újabb törvény kifejezetten kimondja*: hatálya az életbelépés előtt elkövetett cselekményekre is kiterjed. A diktatúra törvényhozóit legfeljebb az menti, hogy sohasem állították azt, hogy jogállamot akarnak. Ha azonban a jogállamiság nevében tagadjuk a múltat, és akár csak kis időre is áthágjuk a jog vonata határokat, saját szándékaink tisztaságát kérdőjelezzük meg.” (Kiemelések az eredetiben. K. F.) Felvetette ugyanakkor a legsúlyosabb bűnök elévülhetetlenségének törvénybe iktatását,⁹⁷ valamint *parlamenti bizottság felállításának szükségességét is*.

Az elévülési vita fontos dokumentuma Békés Imre–Bihari Mihály–Király Tibor–Schlett István–Varga Csaba–Vékás Lajos Szakvéleménye, amelyet Antall József miniszterelnök felkérésére készítettek el⁹⁸, „Az 1949 és 1990 között elkövetett, a társadalmi igazságérzetet sértő magatartások, illetve előnyök megítélésének, a felelősségi megállapításának elveiről és jogi feltételeiről” címmel.

A Szakvélemény lényegét illetően összecseng a Györgyi Kálmán által hangoztatott aggályokkal. „Nem látható előre, hogy az Alkotmánybíróság hogyan értelmezi a jogállami klauzulát” – hangoztatták a szerzők.

Szűk László⁹⁹ – aki dogmatikai kérdésként elemezte az elévülés intézményét, arra a meggyőződésre jutott, hogy az elévülés alapvetően eljárásjogi intézmény, s ezért nem találta szakmailag aggályosnak a Zétényi–Takács-féle javaslatot.

E sorok szerzőjének álláspontja szerint¹⁰⁰ – s ezt az álláspontot a Alkotmánybíróság megerősítette¹⁰¹ – a magyar büntetőjogban is létezik az elévülés nyugvása, függetlenül attól, hogy ezt – német büntetőjoghoz hasonlóan – po-

⁹⁶ Btá.: büntető törvénykönyv általános része.

⁹⁷ A Btk. 33. §-t az 1993:XVII. tv. változtatta meg és a (2) bek. a)-e) pontjában foglalt bűncselekményeket elévülhetetlennek nyilvánította. Vö. még: 2/1994. (I. 14.) AB határozattal.

⁹⁸ Magyar Jog, 1991/11. 641–645. p.

⁹⁹ Szűk László: Szakvélemény „az elévülési törvényről” – kézirat. A Szerző álláspontját az Igazságügyi Minisztériumban tartott 1991. szeptember 27-én konferencián szóban előadta. Halála után a dolgozat kéziratban maradt.

¹⁰⁰ Vö.: Kahler: Igazságítélt és társadalmi megbékélés. Rebellitas '56, II. 3. (1993) 1–41. p.

¹⁰¹ Vö.: 11/1992. (III. 5.) AB határozat indokolása.

zitív szabály nem mondja ki. Ha ugyanis az állam a legalitás elvéből¹⁰² következő és törvényben is kimondott bűnuldözési kötelezettségének nem tesz eleget, *jogi hatással járó időműlás (elévülés) nem, csupán naturális időműlás történhet*. Az elévülésnek, mint jogi hatással járó időműlásnak *fogalmi feltétele*, hogy az állam törekedjen a bűnuldözési kötelezettség teljesítésére. Ezzel szemben tény, hogy az állam – politikai indítékból – nem üldözött súlyos, bűncselekményeket megvalósító magatartásokat, másrészt a büntető eljárás-jog tételes szabályait megsértve az MSZMP titkos utasításokkal sértette meg a legalitás elvét.¹⁰³ A titkos utasítások másrészről az *állampolgári jogegyenlőséget* sértették meg *intézményesen*.¹⁰⁴

Az elévülés nyugvását a *joggyakorlat negligálta*. Így a sértettek feljelenlése alapján elindított ügyeket (pl. a mosonmagyaróvári sortűz ügyét) *elévülésre hivatkozással* megszüntették.

Az Országgyűlés által elfogadott – de a köztársasági elnök által ki nem hirdetett – törvényt az Alkotmánybíróság *teljes egészében* alkotmányellenesnek nyilvánította.¹⁰⁵ Az Alkotmánybíróság döntésének alapja a *jogállam* értelmezésén nyugodott, kiemelve a *jogbiztonság követelményét* („A törvény szövegezésének határozatlansága és bizonytalansága sérti a jogbiztonság követelményét.”), valamint az *alkotmányos büntetőjog* sérelmét („A törvény sérti az alkotmányos büntetőjognak azt a követelményét, hogy a bűncselekmények büntethetőségének elévülése – beleértve az elévülés félbeszakadását és *nyugvását is* – az elkövetéskor hatályos törvényt kell alkalmazni, kivéve, ha az elévülés időszakában az elkövetőre nézve kedvezőbb szabályok lépnek hatályba.”) (Kiemelés tőlem. K. F.)

Az Alkotmánybíróság határozatának kihirdetése után a tudományos világ kiemelkedő tanácskozása volt a témáról a Budapesten 1992. május 16–17-én a Konrad Adenauer Stiftung rendezésében tartott konferencia „*Jogállam és igazság*” címmel.¹⁰⁶ Az európai büntetőjog-tudomány több neves képviselő

¹⁰² Ti., hogy az elkövetett bűncselekményeket az állam tüldözni köteles.

¹⁰³ Vö.: Kahler: Joghájl... 67–68. p.

¹⁰⁴ Bárd Károly szerint: „Az állampolgári jogegyenlőségnak politikai megfontolásokon alapuló intézményesített megsértése viszont tény. Az MSZMP Politikai Bizottsága még 1984-ben is hozott olyan határozatot, amely egyebek között kimondja: a párt legnagyobb funkcionárisai csak meghatározott pártszervek hozzájárulása esetén vonhatók büntetőeljárás hatálya alá. A határozat alapján a követendő eljárást azután a bűnuldöző szervek utasításokban konkretizálták. Lásd például a legfőbb ügyész 001/1985. számú utasítását, a pártszervek hatáskörébe tartozó személyek büntetőügyeivel kapcsolatos feladatakról”. Társadalmi Szemle, 1992/3.

¹⁰⁵ 11/1992. (III. 5.) AB határozat.

¹⁰⁶ A konferencia megjelent dokumentuma: A múlt feldolgozása a jogállam eszközeivel (szerk.: Erhard von der Bank).

je¹⁰⁷ abban megegyezett, hogy mind a nemzetiszocialista, mind a bolsevik diktatúra által államilag „szentesített” bűnök nem maradhatnak jogállami válasz nélkül, azonban ennek módját minden államnak a maga jogrendjében kell megkeresnie.

A törvényhozás a 11/1991. (II. 5.) AB határozat után olyan megoldással kísérletezett, amely országgyűlési elvi állásfoglalással értelmezi az *elévülés nyugvását*.¹⁰⁸

Az Alkotmánybíróság azonban ezt a kísérletet elvetette, és az elvi állásfoglalás alkotmányellenesnek jelentette ki.¹⁰⁹

Ezt követően Zétényi Zsolt újabb – most már *eljárásjogi* törvényjavaslat-tal élt. Ennek lényege: a *bíróság döntse el*, hogy az elévülés bekövetkezett, vagy az időműlás csak naturális, tehát joghatás nélküli volt-e? Az Országgyűlés e törvényjavaslat elfogadásakor alapvetően az Alkotmánybíróság határozatának indokolásából indult ki. „Az elévülés jogi tények kérdése, vagyis jogszabálynak kell a naturális – az idő folyását – jogi hatással járó tényé változtatni. Az elévülés megindulását és tartamát meghatározó jogi tényeknek az elévülés ideje alatt kell fennállniuk, s vagy fennállnak, vagy nem”.¹¹⁰ Ahhoz azonban, hogy a bíróság állást tudjon foglalni az elévülés, vagy naturális időműlás kérdésében, a Be. olyan módosítására volt szükség, amely lehetővé tette, hogy az ügy bíró elé kerüljön s azt elévülés címén a nyomozó hatóságok ne szüntethessék meg,¹¹¹ valamint, hogy a bíróság a pusztai időműlás ténye alapján ne hozhasson megszüntető határozatot.¹¹² Ezért a Javaslat a Be. érintett szabályait akként kívánta módosítani, hogy a bíróság *érdemben vizsgálja az idő műlásának jogi tényt keletkezeti hatását*.

A Javaslatot az Országgyűlés 1993. február 16-ai ülésén elfogadta. A törvény kihirdetése előtt lefolytatott alkotmánybírósági eljárás során meghozott 42/1993. (VI. 30.) AB határozat ezt a megoldást is *alkotmányellenesnek* nyilvánította – szótöbbséggel¹¹³ meghozott határozat. Az Alkotmánybíróság a törvényt ellentétesnek találta „az Alkotmány 2. § (1) bekezdésében normatív tar-

¹⁰⁷ Wolfgang Brandsetter; von Bülow; B. Sharon Bydr, Joahim Hermann; Joachim Hruschka; Martin Kriele; Karl Heinz Schnarr; Jacques Verhaegen; magyar részről Békés Imre; Szabó András; Zlinszky János tartott főreferátumot. A vitában felszólalt többek között M. Kiss Sándor történész és a szerző is.

¹⁰⁸ 1/1993. (II. 27.) OGY elvi állásfoglalás.

¹⁰⁹ 41/1993. (VI. 30.) AB határozat.

¹¹⁰ 11/1991. (III. 5.) AB határozat indokolásából.

¹¹¹ Ezért a Be. 13. § (1) bek. b); a 139. § (1) bek. c), 131. §-t érintette.

¹¹² Be. 213. § a) és 250. § I/a. pont.

¹¹³ Zlinszky János alkotmánybíró különvéleménye szerint „...a vizsgált törvény ... noha több vonatkozásban kimunkálhatlan és felvet kétségeket az eljárás egyes részletek kérdéseiben, nem sérti az alkotmányos büntetőjogot.”

talommal rögzített jogállamisággal, annak lényegi elemét képező jogbiztonság követelményével, továbbá az alkotmányos büntetőjognak a jogállamiság mellett másik alappilléret képező 8. § (1) és (2) bekezdésével.”

A Kormány tovább kereste tehát a jogállami megoldást a legsúlyosabb bűncselekmények – elsősorban az emberéletet követető terror – cselekvő résztvevőinek büntetőjogi megmérettetésére.

Már a Zétényi–Takács javaslat tárgyalása során felmerült a gondolat, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményei kimerítik a háború fogalmát. Ez sugallta egyébként az 1961. évi V. tv. (Bt.) 114. §-ához fűzött miniszteri indokolás is: „A javasolt szabály nemcsak nemzetközi jogi értelemben vett háború, hanem a belső rendet fenyegető súlyos veszély esetére is lehetővé teszi a vonatkozó büntető rendelkezések alkalmazását, az állam biztonságát súlyosan fenyegető veszély alatt tehát pl. *belső ellenforradalmi megmozdulás esetét is érteni kell.*” (Kiemelés tőlem. K. F.)

Hasonló módon a nemzetközi jog normáira kívánták lapozni törvényjavaslatukat a KDNP által benyújtott törvényjavaslat szakértői – Bruhács János és Jobbágyi Gábor – is. Ez *egyedülálló kezdeményezés volt* a magyar büntetőjog történetében. Nem másról volt szó, a nemzetközi jog általában elfogadott elvei és normái közvetlen érvényesülését kívánták megvalósítani a magyar büntető ítélezésben.¹¹⁴ A KDNP törvényjavaslata az 1993. évi XC. tv. elfogadása után nem került az Országgyűlés plenáris ülése elé.

A törvényhozó új megközelítésben, a magyar jogrendszerben felvett nemzetközi szerződések megsértése okán kívánta megteremteni a felelősségre vonás alapját. Ez jutott kifejezésre az 1993. évi XC. törvényben.¹¹⁵ A törvényt *Az 1956. októberi forradalom és szabadságharc során elkövetett egyes bűncselekményekkel kapcsolatos eljárásról* címen fogadta el az Országgyűlés. A törvény tartalmát tekintve *törvényel törvényt értelmező* jogszabály. Kimondja: az 1954. évi 32. törv.-tel kihirdetett „A háború áldozatainak védelmére vonatkozó, Genben 1949. évi augusztus 12. napján kötött Egyezmények súlyos jogszabályainak megfelelő magyar büntetőjogi normákat – amelyeket a törvény külön is nevesít – alkalmazni kell.” Ezzel a törvény azt kívánta elérni, hogy a forradalom alatt a lakosság ellen elkövetett bűncselekmények – amelyeket a hatóságok eddig köztörvényes bűncselekményeknek (pl. emberölés) kezeltek, béke és emberiség elleni, elévülhetetlen cselekményként üldözendők.

¹¹⁴ A Javaslat az ENSZ-közgyűlés 1991. szeptember 11-én az A/46/405. számú határozattal jóváhagyott nemzetközi büntetőjogi kódex-tervezetet vette alapul. Be kívánta vezetni a pótmagánvád intézményét.

¹¹⁵ Elfogadva: 1993. február 16.

Mi különbözteti meg a közönséges bűncselekményeket, a szóban forgó „különleges” bűncselekményektől? A Genben kötött szerződések alapvető büntetőjogi kihatása az, hogy az ugyanazon magatartást minden sértett javára kriminalizáló köztörvényes bűncselekményekhez képest *megváltoztatja a bűncselekmények jogi tárgyat*. Az Egyezményekkel védett személyek körében tehát az egyes ember életét, testi épségét stb. támadó bűncselekmény jogi tárgya helyében az *emberiség védelme* lép védett jogtárgyként. Így értékelte ezt egyébként az 1961. évi Btk. is.¹¹⁶

Az 1993. évi XC. tv. azt a szándékot tükrözi, hogy a legsúlyosabb háborús és emberiséggellenes bűnököt elévülhetetlenül üldözni kell, akár nemzetiszocialista, akár bolsevik indítatásból követték el azokat.

A törvényt – kihirdetése előtt – a köztársasági elnök előzetes normakontrollra küldte meg az Alkotmánybírósághoz. A döntés¹¹⁷ megsemmisítette a törvénynek az 1945. évi VII. tv.-re utaló 1. §-át, figyelemmel arra, hogy az ott felsorolt „bűncselekmény nem minősül a nemzetközi jog értelmében háborús bűncselekménynek”.¹¹⁸

Kimondta továbbá, hogy „...a büntethetőség el nem évülését csak azokra a bűncselekményekre nézve lehet megállapítani, amelyek büntethetősége az elkövetés idején hatályos magyar jog szerint nem évült el, kivéve, ha az adott tényállást a nemzetközi jog háborús bűncselekmények vagy emberiség elleni bűncselekménynek minősíti, el nem évülését kimondja vagy lehetővé teszi, és Magyarországon az elévülés kizárasára nemzetközi kötelezettség terheli.”

Az 1993. XC. tv. elfogadása¹¹⁹ után újraindultak az ún. sortűz-ügyekben – elévülés okából – megszüntetett nyomozások. Az 1993. XC. tv.-t az Alkotmánybíróság megsemmisítette¹²⁰ ugyan, de olyan módon, hogy az nem érintette a háborús vagy emberiség elleni bűncselekmények el nem évülését kimondó nemzetközi jogi normákat. Az Alkotmánybíróság szerint: „Összhangban van az Alkotmánnyal az, ha a Btk. 33. § (2) bekezdését az elkövetés időpontjában hatályos magyar jog elévülési szabályaira tekintet nélkül alkalmazzák a nemzetközi jogban meghatározott alábbi bűncselekményekre: – a háború áldozatainak védelmére Genben, 1949. augusztus 12-én kötött egyezményekben meghatározott, az egyezmények közös 2. cikke szerinti nemzetközi

¹¹⁶ 139. §-hoz fűzött miniszteri indokolás.

¹¹⁷ 53/1993. (X. 13.) AB határozat.

¹¹⁸ Az Alkotmánybíróság az 1945:VII. tc.-ben megállapított „háborús és népelentes bűntetteket” – mert nem állnak összhangban a nemzetközi jogban elfogadott háborús és emberiséggellenes bűntettek tényállási elemeivel – a 2/1994. (I. 14.) AB határozattal megsemmisítette.

¹¹⁹ 1993. február 16.

¹²⁰ 36/1996. (IX. 4.) AB határozat.

jellegű fegyveres összeütközés esetében elkövetett »súlyos jogszabályokra«; – a genfi egyezmények közös 3. cikkében a nem nemzetközi jellegű fegyveres összeütközés esetén tiltott cselekményekre”.¹²¹

Az első jogerős bírói ítélet a salgótarjáni sortűz ügyében született.¹²² A háborús bűntettnek minősített cselekményt a vádlottak a tűzparancsra leadott lövésekkel valósították meg.¹²³ A Legfelsőbb Bíróság egyúttal elvi éssel mutatott rá, hogy a november 4-e utáni sortüzek esetében az ország a *megszállassági jogi állapotában* volt,¹²⁴ a megszálló hatalom jogkörét pedig a IV. genfi egyezmény részletesen szabályozza, s kategorikusan tiltja a polgári lakosság elleni csoportos megtorlást.¹²⁵ Ezzel a november 4-e utáni sortüzek *elvi megítélésének kérdése eldölt*.¹²⁶

Sokáig vitás volt a jogalkalmazók előtt a november 4-e előtti sortüzek megítélése. Erre az időszakra ugyanis a jogalkalmazók nem látták alkalmazhatónak a genfi egyezményeket. Számos ügyet ezért nyomozati szakban megszüntettek. A kérdést a Legfelsőbb Bíróság 1998-ban döntötte el, amikor elvi éssel kimondta: november 4-e előtti eseményekre is alkalmazni kell a nemzetközi jognak a polgári lakosság védelmét előíró rendelkezéseit.

Elméletileg a bűnösség és a cselekmények minősítésének kérdése az 1998-as döntés nyomán megnyugtatóan rendeződött. A kiszabott bűntetések kérdésével e helyen nem célszerű foglalkozni.

A még folyamatban lévő ügyek¹²⁷ lezáródása után minden esetre szükséges egy átfogó elemzés elkészítése, mind jogi, mind történeti, mind pedig szociológiai szempontból.

¹²¹ 53/1993. (X. 13.) AB határozat.

¹²² Fővárosi Bíróság 16. B. 768/88. – 1995. január 31. Legfelsőbb Bíróság Bf. IV. 1847/1996/10. sz. ítéletével 1997. január 16-án emelkedett jogerőre.

¹²³ Az ítélet a II. r. vádlottat 5 évi fegyházra és 10 évi közügyektől eltiltásra, a III. és VI. r. vádlottat 2-2 évi börtönre és 4-4 évi közügyektől eltiltásra ítélte, a XII. r., IV. r., IX. r., X. r., és XI. r. vádlottakat – bizonyítottság hiánya miatt – felmentették. Az I. r., VII. r., VIII. r. vádlottak esetében az eljárást megszüntették.

¹²⁴ Vö.: Hágában 1907. október 18-án létrejött az 1913:XLIII tc.’§.4. pontjával kihirdetve

¹²⁵ IV. genfi egyezmény 5., 64–71. cikk.

¹²⁶ Más kérdés a bűncselekményekben való bizonyítás kérdése, amely további bizonyítási nehézségeket vet fel. Vö.: az egri sortűz esetében (Heves Megyei Bíróság B. 96/1997/134. – 1998. június 11-én kelt ítélet.)

¹²⁷ Pontos számadatok nem állnak rendelkezésre dr. Horváth Miklós számos ügyben szakértőként eljárt hadtörténész szerint mintegy 42 ügyben rendeltek el nyomozást, jogerős bírói ítéettel 3 ügyet fejeztek be, nem jogerős ítélet 1 ügyben született, első fokú bírósági eljárási szakban van 1 ügy, míg további két ügy a vádemelési szaknál tart. Bíróság elé került a mosonmagyaróvári, berzencei, kecskeméti tiszakécskei, salgótarjáni egri és a nyugati pályaudvari sortűz ügye.

Az Országos Igazságszolgáltatási Tanács Hivatala 2001. november 6-ai közlése szerint a megyei (fővárosi) bíróságok katonai tanácsai előtt 5 ügyben 10 személy ellen emeltek vádat. Jogerős

Az elemzésnek a periratok vizsgálatán túl ki kell terjedni arra is, hogy a lefolytatott eljárásoknak volt-e (lehetett-e) valamilyen társadalmi hatása? Segített-e a büntető igazságszolgáltatás a forradalom véres drámáinak feldolgozásában? Ezek a kérdések ma még nem válaszolhatók meg.

Az adósság...

A rendszerváltozás vége felé közeledik. Mégis úgy tűnik, van egy kérdéskör, amely az első pillanatotól kezdve felmerült és jogállami rendezést kért, de minden napig nem született politikai döntés e tekintetben. Az 1945. évi VII. tv. alapján történt elítélezések egy jól körülhatárolt köréről van szó.

Zinner Tibor – a Németh-kormány által létrehozott Jogász-Történész Véges Bizottság Történész Albizottságának elnöke – már 1991-ben¹²⁸ felvetette a háborús és néppelnes bűncselekmények címén történt elítélezések egy részének koncepciói jellegét és az orvoslás szükségességét. Az ügyben azóta sem történt semmilyen érdemi intézkedés.

Zinner Tibor a kérdéskört részletesebben is kidolgozta.¹²⁹

Zinner történetkutatási anyaga – a forráselemzés eszközeivel – ugyanarra az eredményre jut, mint az Alkotmánybíróság a hatályos Alkotmány és a háborús bűnökre vonatkozó nemzetközi joganyag¹³⁰ elemzésével.¹³¹ Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy „az 1945. évi VII. törvényel (továbbiakban Nbr.) törvényerőre emelt, az 1440/1945. (V. 1.) ME.-rendelettel, valamint az 1947. évi XXXIV. törvényel módosított és kiegészített 81/1945. ME.-rendelet 11. §-ának 1–4. és 6. pontja, továbbá 13. §-ának 1. és 3–7. pontja alkotmányellenes, ezért azokat a határozat közzétételének napjával megsemmisítő”. A szóban forgó határozat megállapította továbbá, hogy a Btk.¹³² 33. § (2) bek. a) pontja a 81/1945. (II. 5.) ME.-rendelet 11. § 5. pontjában és 13. § 2. pontjában meghatározott bűntettekre vonatkoztatható. Ezek a cselek-

ítélet 5 személlyel, nem jogerős ítélet 5 személlyel szemben született. Bűnösséget 8 vádlott esetében állapítottak meg a bíróságok, 1 vádlottat felmentettek, 1 vádlott esetében vádelejtés folytán megszűnt az eljárás. (dr. Balsai István és dr. Zanathy János segítségét köszönöm. K. F.)

¹²⁸ Zinner Tibor levele 1991. június 24-én kelt. Az 1945:VII. tv.-el kapcsolatos semmisségi törvény megalkotása érdekében a Legfelsőbb Bíróság elnökének egyetértésével vetette fel.

¹²⁹ Zinner Tibor: Adalékok a háborús és néppelnes bűncselekményeket „követők” felelősségre vonásához (avagy miért kell a semmisségi törvény). In.: Büntetőjogi tanulmányok (szerk.: Kahler F.) MTA Veszprémi Területi Bizottsága, Veszprém, 2000. 41–60. p.

¹³⁰ Így: a Szövetségi Nyilatkozat – London, 1942. január 13.; Moszkvai deklaráció – 1943. október 30.; „A tengely európai háborús főbűnöseinél tüldözése és megbüntetése tárgyában London 1945. augusztus 8., Nemzetközi Katonai Bíróság szabályzata (Charter).

¹³¹ 2/1994. (I. 14.) AB határozat.

¹³² 1978:IV. tv.

mények az Alkotmánybíróság ítélete szerint nem tekinthetők nemzetközi bűncselekményeknek.¹³³

A Nürnbergi Nemzetközi Katonai Bíróság Alapokmányával történt összehasonlítás alapján (csak az ott megfogalmazott esetekben lehet eltekinteni a nullum crimen sine lege és nulla poena sine lege elvétől¹³⁴) az Alkotmánybíróság részletes elemzést adott.

Az Alkotmánybíróság határozata a fenti törvényhelyek alapján korábban kihirdetett ítéleteket nem érintette. Ez önmagában felveti azt a kérdést, hogy

¹³³ 11. § 1. aki az 1939. évi háborúnak Magyarországra való kiterjedését, vagy Magyarországnak a háborúba mind fokozottabb mértékben történő belesodródását vezető állásban kifejtett tevékenységével vagy magatartával elősegítette, vagy azt megakadályozni nem törekedett, bár erre vezető közhatalmi állásánál, politikai, közigazdasági, közleleti szerepénel fogva módja lett volna,

2. aki, mint a kormány, országgyűlés tagja, vagy mint vezető állást betöltő közalkalmazott, kezdeményezője, vagy bár a következményeket előreláthatta, részese volt olyan határozat hozatalának, amely a magyar népet az 1939. éven kitört világháborúba sodorta,

3. aki a fegyverszünet megkötését erőszakkal vagy befolyásának kihasználásával megakadályozni igyekezett, aki vezető jellegű cselekményével a nyilas mozzalmnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzésére irányuló lázadáshoz, a hatalom megtartásához, vagy aki e hatalom megszerzése után kapott kinevezés alapján a nyilas kormányzatban, közigazgatásban, vagy honvédelem keretében életét fenyegető kényszerű szükség nélkül vezető állást vállalt. (Vezető állás alatt miniszteri; államtitkári, főispáni, főpolgármesteri, hadseregharancsnoki, hadtestparancsnoki vagy hasonló fontosságú állást kell érteni.)

6. aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban) gyűlékezeti előtt elmondott beszédében vagy rádió útján huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy az ország háborúba lépése, illetőleg a háború fokozottabb mértékben való folytatása érdekében a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országra káros irányba terelje.

13. § (1) Háborús bűnös az is:

3. aki nem vezető jellegű cselekményével a nyilas mozzalmnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzéséhez, vagy megtartásához, vagy aki e hatalom megszerzése után kapott kinevezés alapján a nyilas közigazgatásban vagy honvédelem keretén önként a 11. § (4) bekezdésében fel nem sorolt egyéb fontos állást vállalt,

4. aki magyar állampolgár létere a német hadsereg vagy biztonsági szolgálat(SS. Gestapo stb.) kötelékébe lépett,

5. aki valamilyen német alakulatnak a magyarság érdekeit sértő adatokat szolgáltatott vagy mint besúgó működött,

6. aki a háborús hírverés szolgálatában jelentős szellemi munkát végzett,

7. aki bármilyen formában olyan tevékenységet fejtett vagy fejt ki, illetőleg mozdit vagy mozditott elő, amely a népek háború utáni békéjének vagy együtt működésének megnehezítésére, vagy megbontására, vagy nemzetközi viszály előidézésére alkalmas.

¹³⁴ Nincs bűncselekmény (előzetesen meghozott) törvény nélkül, nincs büntetés törvény nélkül elve tiltja a visszamenőleges büntetőjogi tényállások és büntetések megfogalmazását. Ez alól csak a II. világháborús cselekmények képezhetek kivételt. Az ENSZ Közgyűlése ugyanis 1946. dec. 11-én elfogadta a fenti kivételt a 3/I. sz. határozatában és 1946. dec. 11-én a 95/I. sz. határozatban megerősítette.

a jogállamnak választ kell találni az olyan elítélésekre, amelyek a jogállami kritikát ki nem álló „törvényi tényállások” alapján történtek.

Zinner – hivatkozott dolgozatában – felmutatta a magyarországi népbíráskodás főbb sajátosságait, és összevetette az Európában folytatott hasonló tárgyú ítélezéssel. Meggyőzően érvel amellett, hogy a magyar népbírói ítéletek 46,77%-a – 12 629 fő – esetében egy éven aluli szabadságvesztés büntetést szabtak ki, valójában személyes bűnösséggel nélkül, kizárolag a „kollektív bűnösséggel” alapján.

Az elmondottakat támasztja alá dr. Kónya Istvánnak, a Legfelsőbb Bíróság tanácselnökének dolgozata.¹³⁵ Kónya számos népbírói ügy, törvényességi óvás vagy perújítás folytán történt tárgyalása alapján állapítja meg: „A háborús és néppelnes büntetések miatt folytatott népbírói eljárások felülvizsgálata mindenkorban nem történt meg, jóllehet abban a körben bőven akadnak koncepciók... A törvényességi óvás és a felülvizsgálat által biztosított igen szerény eszközök igénybevételével a Legfelsőbb Bíróság néhány ügyben tudott olyan döntést hozni, amelyekben az ilyen bűncselekmények miatt történt elítéléseket utóbb megváltoztatva, felmentő ítéleti rendelkezést hozott, megállapítva az anyagi és olykor eljárási jogszabályszertésekkel is. minden ilyen ügy akár esettanulmányként szolgálhat arra, hogy miért lehet indokolt a háborús és néppelnes büntetések, mint bűncselekmény-csoportoknak az intézményesített felülvizsgálata.”¹³⁶ S valóban, az Alkotmánybíróság 2/1994. (I. 14.) határozatán túl szinte nincs olyan büntető anyagi vagy eljárási jogi jogel, amely nem szenvedett sérelmet ezekben az ügyekben.

Az Alkotmánybíróság határozata az 1945. évi VII. tc. megsemmisített pontjaival összefüggésben rámutat: „Az indítványozók által hivatkozott, a háborús büntetések miatti elítéléshez a kárpótlásból és a társadalombiztosítási helyzet rendezéséből kizárt jogszabályi rendelkezések indokoltságának értékeléséhez a népbírói ítélezési gyakorlat történeti-jogi elemzése szükséges. Ennek kereteit a jogalkotásnak kell megteremtenie.” (Kiemelés tólem. K.F.) Nos, ezzel ez a kormányzati ciklus is adós maradt.

S van még egy adósság, kétségvélük kisebb súlyú az előbbinél. Az 1945 és 1958 közötti jogalkotás számos olyan rendeletet hozott, amelynek nyomán bírák, ügyészek, ügyvédek közjegyzők voltak kénytelenek megválni hivatá-

¹³⁵ Kónya István: Amit a semmisségi törvények nem oldottak meg. In.: Büntetőjogi tanulmányok III. (szerk.: Kahler F.). Kairosz Kiadó, Bp., 2002. 197–228. p.

¹³⁶ Kónya, Uo. a szerző dolgozatát Veszprémben a semmisségi törvények 10. évfordulóján rendezett tudományos ülésszakon olvasta fel. Hivatkozott a Jány Gusztáv (Nb. IV. 2613/1947. Bfv. V. 1838/1993.), Szombathelyi Ferenc (Nb. XX. 653/1946. Bfv. X. 3628/1993.); Magasházy László (Nb. XVII. 3559/1948. Bfv. X. 1609/1994. Nb. Eln.Tan..B.Törv..637/1992.) Valgóczi Imre (Nb. XVII. 1322/1947. Bfv. X. 2376/1999.)

suktól önkényes – politikai indítású – döntések alapján anélkül; hogy számukra tisztelegés eljárást biztosítottak volna.¹³⁷ Ezek a jogosító határozatok is megérettek arra, hogy a jogállam – értékítéletként – semmissé nyilvánítsa valamennyit.

Az adósságok lerovása nem csak azért lényeges, hogy ne csúfítsa szépséghiba a jogállam arcumat a múlt kezelésének tárgyában. Többről van szó! A jogállamnak üzennie kell a jövőnek is. Ez az üzenet pedig nem lehet kevesebb, mint annak félreérthetlen megfogalmazása, hogy egyetlen diktatúra sem számíthat egyetlen jogszertő intézkedésének elismerésére sem, s hogy csak a jogállam keretei között, az emberi jogok betartásával és betartatásával képzelhető el az emberiség jövője.

A jogállami gondolkodásról és a diktatúra „jogáról” Magyarországon

A liberális jogállam

Amióta az európai jogi gondolkodás fellázadt az abszolutizmus önkénye ellen, elindult egy folyamat. Ez a jogot olyan instrumentummá törekedett alakítani, amely igazságossá, méltányossá és kiszámíthatóvá teszi az emberi magatartás megítélését, s ezzel biztonságos és védelmet nyújtó keretet nyújtson az egymást követő generációk életének. A magyar jogbölcsletben már a XVII. század végén megjelenő természettogi iskola talajából kiinduló *Lehotay András* így írt 1694-ben: „az Istentől az emberbeoltott helyes észnek diktátuma, ami bensőleg jó és megtiltja mindenzt, ami belsőleg rossz.” *Christian Wolf* a XVIII. században az erkölcsi érzületre, valamint a tapasztalással alátámasztott józan észre vezette vissza, a gondolkodás középpontjába állítva a „közjó” szolgálatát. A jogbölcslet második vonulata – a kantiánus irányzat – szembekerült ugyan a természettogi irányzattal (*Virozsil Antal, Pauler Tivadar*), mégis magán hordta a természettog meghatározó alapelveit: az emberek egyenlőségéről, a mindenki egyenlő szabadságáról, a tulajdon sérthetetlenségeről. A pozitivista jogbölcslet (*Pulszky Ágost*) evolucionista szemléletére támaszkodva egy válságmentes fejlődési utat ír le, amely végén az „Emberiségi Társadalom” valósul meg. Nézete szerint (cselekvősségi elmélet) cél: az „állami cselekvősség”-nek a lehető legalacsonyabb szintre történő visszaszorítása, amely még biztosítja az egyén legteljesebb cselekvőképességét”. A szociológiai pozitivista nézeteket valló *Pichler Gyula* álláspontja szerint a jognak mindenki javát kell szolgálnia, s a „kényszer célja csupán annak megátolása, hogy az emberek saját önkéntes megegyezésük alól kibújjanak”.

Somló Bódog az újkantiánus jogbölcsleti gondolkodás talaján a „helyes jog” kérdésében empirikus kiinduló pontból ítélté úgy vélekedett, hogy az emberek rendelkeznek a helyesség felismerésének képviseletével. Ezt a tételet *Somló* axiómának tekinti: „lelki életünk egy fundamentális ténye, amelyet nem tudnak már tényre visszavezetni: »helyes jog« a »helyes erkölcsi cselekvéssel« azonos ítélet, s így meggyőződése, hogy a helyes jog a helytelen-től megkülönböztethető.” Ezt tükrözödik „jogi hatalom” fogalmában, amely

¹³⁷ Végebánás alá vonás 1080/1945. ME. sz. rend. 20. § 3. és 4. pont, 1410/1845. ME. sz. rend. 4. § d) pont, 5. § c) pont, 1948:XXII. tc. 3. § 26/1958. (III. 30.) Korm. sz. r. 2. §.

a kötelező jogi normákat bocsátja ki, s amelyet nem lehet azonosítani a fizikai hatalommal.

Moór Gyula – akinek nevéhez fűződött a háború utáni jogi oktatás reformja, elutasította azt a pozitivista felfogást, amely szerint jog az, amit a jog jognak mond, és hangsúlyosan kiemelte a jog hatalmi elemét, ezt összekapcsolta a normatív jelleggel. A jog értékelése – álláspontja szerint – nem jelent más, mint erkölcsi értékelés, ez az erkölcsi értékéről nem képezheti tudományos viták tárgyát, mert az valamely erkölcsi felfogás tudatos megválasztásának és alkalmazásának kérdése –vallotta.

Hasonló módon vélekedett *Horváth Barna* is, aki az „eljárásjogi jogszemlélet” értelmében a jogot a legfejlettebb társadalmi eljárásként definiálta. Horváth a jog helyességét nem egy abszolút értékérőhöz kötötte, hanem a jog társadalmi teljesítményét tekintette helyes mércéül. Ez a szabadság és kölcsönösség, ami az igazságot eredményezi.

Ez a korántsem teljes jogbölcsleti vázlat nem hagy kétséget afelől, hogy a magyar jogbölcsleti gondolkodás – bármelyik iskolát is követte – a jog fogalmát nem tudta elképzelni pozitív erkölcsi érték hordozása nélkül.

Tekintsünk röviden a büntető (anyagi és eljárás-) jog fejlődésére, ideértve a büntetőjogi nézetek alakulását is.

Önkényesen határt vonva az időben: az 1840: 5. tc.-kel létrehozott kodifikációs bizottság munkája nyomán jöttek létre fontos tervezetek (*Nyáry Pál* eljárásjogi kódex, *Deák Ferenc* anyagi jogi kódex) –, amelyeket *Szalay László*, br. *Eötvös József* és *Szemere Bertalan*, munkája egészítette ki. Az ismert történelmi események miatt 1853–1861 között az osztrák büntető eljárás volt érvényben Magyarországon. Eltekintve attól, hogy ez a közjogi helyzet sértette a nemzeti szuverenitást, nem változtat azon a tényen, hogy a büntető ügyekben érvényesültek mindenkor garanciális jellegű alapelvek, amelyeket az akkori Európában alkalmaztak. Az 1861-ben bevezetett Ideiglenes Törvénykezési Szabályzat (ITSZ) ezt a helyzetet fenntartotta.

A kiegyezést követően a bírósági szervezet modernizálása (1871:XXXI. tc.; 1871: XXXII. tc. és XXXIII. tc.) után *Csemegi Károly* Ideiglenes Eljárási Szabályzata – számos curiai döntéssel kiegészítve – 1900. január 1-jéig volt a magyar büntető igazságszolgáltatás általánosan elfogadott jogkönyve.

A *Balogh Jenő* által készített tervezetet elfogadó 1896:XXXIII. tc. – a Bűnvádi Perrendtartásról (Bp.) – alapelvei: a hivatalból történő eljárás közvetlensége, szóbeliség, kontradiktórius eljárás, nyilvánosság, a terhelt joga a nyomozás anyagának megisméréséhez, az ügyfélegyenlőség az eljárás bírói szakaszában, a szabad védelem, a személyes szabadság garanciái, a vádolv, a bizonyítékok szabad mérlegelése, valamint a rendes és rendkívüli perorvoslatok rendszere, alkalmassá tették a törvényt a korrekt büntető eljárás lefolytatására, mai mércével mérve is.

A tudományos irodalom (*Fayer László*, *Finkey Ferenc*, *Angyal Pál*, *Auer György*, *Mendelényi László* stb.) s a curiai döntések részletes eligazítást adtak az egyes gyakorlati problémák megoldására.

A büntető anyagi jog fejlődése a XIX. századi Magyarországon ugyancsak olyan utakon járt, amely európai mércével mérve magasságokba vezetett. A korát megelőző Deák-féle javaslat után nagy hatást gyakorolt a praktikumra *Pauer Tivadar*, majd az 1875:V. tc. megalkotója, *Csemegi Károly*. A magyar büntetőjog magában hordozza a klasszikus (tett) büntetőjogi iskola nézetrendszerét, műlhatatlan érdeme a szóban forgó irányzatnak, hogy kidolgozta és élmezítette a büntetőjog sarkalatos elemeit, a nullum crimen sine lege, valamint a nulla poena sine lege elvét. Mindez a jogbiztonság és törvényesség megalapozottságát jelentette, amely a mai napig minden civilizált állam büntetőjogi kódexének (s alkotmányának) alaptétele.

A másik alapvető irányzat a tettes büntetőjogi iskola – amely az elkövető személyére volt kizárolag tekintettel – a társadalom védelmét szem előtt tartva alakította a büntetőjogi gondolkodást és hatott a praktikumra is.

Az ún. közvetítő iskola (*Franz Liszt*) szociál-etikai felelősségi elvet követő híveinek nézetrendszere ugyancsak nyomot hagyott a magyar büntető jog elméletén és gyakorlatán.

Mindezt összegezve indokolt megállapítani, hogy a liberális alkotmányos jogállam – de az első világháborút követő konzervatív „neobarokk” államrendezkedés is – a büntetőeljárást és a büntetőjogot elkövetett bűncselekmények felderítésére és a megállapított (bizonyított) történeti tényállásnak megfelelő jogkövetkezmények alkalmazására használta. Az államhatalmi ágak szétválasztása a független és elmozdíthatatlan bírák működése olyan valóságos biztosítékokat nyújtott, amelyek kizárták, hogy a büntető ítélezés politikai manipulációk eszköze legyen. Az ilyen próbálkozás (tisztaeszlári per) kudarcra volt ítélt a független bíróságok előtt.

Nem kell hosszan bizonyítani, hogy a magyar liberális jogállam lakossága nagy többségében jogkövető volt. Bízott – mert bízhatott – a kisszámítatlan igazságszolgáltatásban. A bíróságok olyan bizalmi tőkét halmoztak fel Magyarországon, amely – az idősebb nemzedékek körében nyomokban – túlélte magát a liberális jogállamot is.

A liberális jogállamon sebet ütő nemzetiszocialista eszmék az állampolgári jogegyenlőséget támadták meg. Ennek gyászos következményei az ún. zsidó-törvények.

A diktatúrák hosszú árnyéka

A XX. századi diktatúrák (egyként igaz a nemzeti szocialista és a kommunista diktatúrára) első teendőik között nem véletlenül a független bíróságok felszámolását tüzték ki célul.

A diktatúrák útjában ugyanis az első akadályt éppen a bírói függetlenség jelentette, mert ez gátat vethetett a politikai vezető (Führer, első titkár, főtitkár) akaratával szemben. A diktatúrák ezért a független bírákat olyan a diktatúrát feltétlenül kiszolgáló „bírákkal” váltották fel, akik hajlandók voltak végrehajtani a politikai döntésként megszülető „ítéleteket”. Magyarországon ugyanez a forgatókönyv érvényesült, amikor az 1945. évi VII. tc.-ben foglalt kormányrendeletek nyomán megindult a háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonására alkotott népbírósági perek sokasága (Zinner kutatásai).

A diktatúrákban a büntetőeljárás és a büntetőjog egészen más célt szolgált, mint a jogállamokban. Magyarországon Rákosi Mátyás ezt úgy körvonalazta, hogy amit nem sikerül elérni a kommunista pártnak politikai eszközökkel (ti. a hatalom kizárolagos megragadását), azt a büntetőjog eszközeivel elérheti. A büntetőjog tehát – később a többi jog ág is – a politikai hatalom eszköztárában a mindenkor aktuális politikai célok megvalósításának eszköze lett. Ezzel a büntetőeljárás lényegében elvesztette mindenben belső garanciák súlyát, amelyek azt voltak hivatva szavatolni, hogy kizárolag bűncselekményt elkövető szenvédjen el büntetőjogi hátrányokat.

Magyarországon a kommunista diktatúrában a büntetőjog „az osztályharc legélesebb fegyvereként” szolgálta a kommunista párt kizárolagos hatalma megszerzésének, majd megtartásának célját. Mindez az államról és jogról ki-alakított bolsevik felfogásnak megfelelő, és a szovjet mintát követte. A korábbi – jogállami garanciákkal működő – büntető jogrendszer szétzúzása Oroszországban nyomban a bolsevikok hatalomra jutása után megtörtént (1917. évi 1. sz. dekrétum), amelynek nyomán a megszűnt büntető anyagi és eljárási jog és helyére a „forradalmi öntudat lépett, más szóval a hatalom érdekében gyakorolt teljes önkény”. Az 1917. december 19-én megjelent Igazságügyi Népbiztoság első instrukciója szerint „a tömegek forradalmi jogtudományával” egybehangzóan analógia bevezetésével kell a „forradalmi törvényességet” alkalmazni. Az 1922-ben létrehozott ügyésség, valamint az 1925. évi XIV. pártkonferencia után létrehozott „igazságszolgáltatás szervezetei” által alkalmazott „eljárási jogi törvények” (1926, 1958) valójában az emberi jogok maximális szűkítését és a jogállam valamennyi garanciájának megszűnését jelentették azzal, hogy a büntetőjog a diktatúra időszakában mindvégig maradt „az osztályharc legélesebb fegyvere”. Mindez szoros összefüggésben állt azzal, hogy Lenin az erkölcsről és jogról vallott a „Szociáldemokrácia két taktikája” valamint az „Állam és Forradalom” című munkáiban.

A monolit hatalom megteremtésére való törekvés Magyarországon attól a perctől kezdve megkezdődött, hogy a német megszállást a szovjet megszállás váltotta fel. A „forradalmi jogtudat” nyomait megtaláljuk a gyömrői tömeggyilkosság végrehajtásánál, amelyet Erdei Ferenc belügyminiszter tudomásul vett. A büntetőjog alkalmazása tartalmától eltérően politikai célok el-

érésére megjelenik az 1945. évi VII. tc. megalkotásánál és alkalmazásánál. Maga a jogalkotás lényegesen eltér a Londoni Egyezményben és a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Bíróság alapokmányában összefoglalt elvektől. Megjelenik ugyanis a kollektív bűnösség, továbbá a gyakorlatban a Visinszkij-teória („minden bírósági ügy az osztályharc egyik epizódja”, valamint az áratatlanság vélelme helyett a gyanúsított kimentésének követelménye). A Népbírósági gyakorlat ugyanakkor a jogi kategóriákat politikai kategóriákkal helyettesítette, és eljutott a jogellenesség nélküli bűnösség gyakorlatáig, amikor is a jogellenességet a vádlott „reakciós” volta helyettesítette. Maguk a népbírósági tanácsok sem független bírákból, hanem pártok képviselőiből álltak, és – ma már számos kutató igazolta (M. Kiss Sándor, Szakács Sándor, Schmidt Mária, Zinner Tibor), hogy a népbírósági tanácsok elnökei közvetlen pártutasítások alapján hozták meg a döntéseket. A független bíróságok megszüntetése (1100 bíró eltávolítása után – Zinner) semmi akadálya sem volt annak, hogy akár az 1946. VII. tc. alapján halálos ítéleteket hajtsanak végre, mert a vád alá helyezettek: „a dolgozó nép szabadsága ellen támadtak, amikor különföldi segítségen bízva és arra számítva ugrásra készen álltak, hogy népük szabadságát eltiporják.” Ezzel a jogellenesség nélküli bűnösség és a kollektív felelősség mellett megjelent a gondolati bűnösség is.

Az alakuló monolit hatalom elsöpörte a polgári szabadságjogokat, amikor bármely véleménynyilvánítás és bírálatot izgatás címén súlyos börtönbüntéssel torolt meg, megszüntette a nullum crimen sine lege elvet, amikor bűncselekményeket állapított meg kormányrendeleti szinten (8400/1946. MÉ-rendelet, 2560. 1949. (III. 19.) Korm. rendelet, sőt az 1950. évi XXVI. tvr-tel a külföldre szökött katona hozzátartozóját akkor is 5 évi börtönnel és váyonelkobzással bünteti, ha nem tudott a szökési szándékáról).

Titkos utasítások hosszú sora érintette az anyagi jogi rendelkezéseket, amelyek bűnösség megállapítását kötelezően előírják, jogi minősítést határoznak meg, s a büntetéskiszabás körében is kötelező utasításokat adnak.

A Bp.-hez a diktatúra viszonylag későn nyúlt hozzá. A kitűnő eljárási jogi kódex 1952. január 1-jéig hatályban volt. Mindez nem jelentette, hogy szelleme és szövege a gyakorlatban érvényesült. A legfontosabb alapelvek ugyanis valójában a Bp. alkalmazása során sem érvényesültek, mint ahogy a helyébe lépő 1951:III. tc. (és novellája, az 1954. évi V. tv.) idején sem, noha a legtöbb alapvet az új eljárási jogi kódex is tartalmazta:

– A törvény előtti egyenlőség elve helyébe a gyakorlatban az osztály-hovatartozás szerinti nyílt megkülönböztetés lépett. Az ítéletekben a „jó” vagy „rossz” osztályhelyzet nyíltan szerepel akár bűnösségi vélelemként is.

– A társas bíráskodás elve formálisan létezett ugyan, de az ülnök bíráskodás bevezetésével (1949:XI. tv.) nyíltan is felbukkan a „forradalmi jogtudat” szelleme. „Az elsőfokú bíróságok tanácsaiban a túlsúlyt a dolgozó osztályo-

kat képviselő népi ülnököknek biztosítja” a törvény. Az új Bp. magyarázata szerint ugyanis: „nem annyira jogi szakismeretet, mint természetes életfelfogást, sok élettapasztalatot és egészséges igazságérzetet igényel” a büntető ítélezés.

– A bírói függetlenség – amely leginkább szálka volt a kommunista hatalom szemében – megszűnése olyan abszurd helyzetet eredményezett, hogy a nagy koncepcióos perekben ítélező bírák az ÁVH vezető tisztejtől, sőt Ries István igazságügy-minisztertől személyesen vették át a legfelsőbb kommunista vezetés utasításait. A bírói kar egy része a nagy elbocsátások után is ragaszkodott a tisztességes eljáráshoz és ítélezéshez, rájuk büntetőeljárás és súlyos börtönbüntetés várt (Rákossy Árpád, Bakkay Tibor, Holosnyai Ambros, Nagy Lajos, Gorzó György büntető ügye Kecskeméten).

– Az objektív igazság elve és ezzel összefüggésben a bizonyítékok szabad mérlegelésének elve megsemmisült a titkos utasítások előírásain, amelyek megdöntetlen vélelmeket állítottak fel (a kulák bármilyen tevékenysége államellenes célzatú stb.).

– A védelem joga minden civilizált jogrendszerben azonos súlyú, mint a független bíróság léte. A diktatúra ezért azonos módon semmisítette meg a védelem jogait. A védőt formálisan is kiszorították a nyomozati eljárásból, s a tárgyaláson a politikai élő ügyekben (ún. dupla nullás ügyek) csak az ÁVH által jóváhagyott, lajstromba vett védők járhattak el. Ezek a védők sem tekintették meg az iratok teljességét, különösen pedig nem a környezettanulmányt, amelyben benne foglaltatott az elvárt ítélet.

– Az ártatlanság véleme és az in dubio pro reo elve helyébe a titkos utasításokban felállított bűnösségi vélemek érvényesültek, az ítéletek, pedig teljes egészében átvették a Visinszkij-féle „jogelméletet”, és általánossá vált a feltételezett bűnösségre alapított ítélezés. A kontradiktórius tárgyalás formálisan megmaradt, de tartalmi oldalát nézve sokkal inkább hasonlítottak a tárgyalások siketek párbeszédére, így érdemi vita nem bontakozhatott ki.

– A nyilvánosság egyre inkább kiszorult a tárgyalótermekből, az eljárások tömegesen irányultak a lakosság megfélemlítésére, és ezt a célt sokkal jobban szolgálták a zárt ajtók mögött folytatott tárgyalások.

– Az anyanyelv használata.

– A szóbeliség.

– A közvetlenség klasszikus alapelvei önmagukban a többi sarkalatos alapelv áthágása és a független bíróságok megszűnése után súlytalan.

– Az ítéletek indokolási kötelezettségét nem tartjuk számon ugyan a klasszikus alapelvek között, de jogállamban mégis garanciális jellegek. A kutatási tapasztalatok szerint az 1956 előtti büntetőügyek ítéleteinek indokolásai semmitmondók, jórészt ideológiai, vulgár-marxista szóáradattal helyettesítik mindenzt, ami az ügy érdemében hiányt mutat.

– A kizárolagos hatalomra törő kommunista párt már a koalíciós kormányzás idején elindította (a Szovjetunióban szerzett tapasztalatok alapján) a koncepcióos perek sorozatát, ahol valótlan tényállások vagy valós tények torzítása és tendenciós csoportosítással kialakított büntető eljárások, (konstruált perek) vagy az anyagi és eljárási jogszabályok semmibe vételével járt el a közvetlen pártirányítás alatt működő nyomozó szervek (ÁVO, ÁVH, Katpol.) útján. Ezek az erőszakszervezetek a legdurvább kényszert alkalmazták a beismérő vallomások érdekében. Gyakran folyamodtak fizikai vagy pszichikai kényszherhez, illetve más bűncselekményekhez (ok-irathamisítás, hamis szakértői vélemény készítése stb.) a bizonyítékok csúcsának tekintett beismérő vallomás kicsikarása érdekében. A legfontosabb koncepcióos perekben az eljárást tényleges irányítása a legfelsőbb pártvezetés – leggyakrabban Rákosi kezében volt. A közismert koncepcióos perek (Magyar Testvéri Közösség ügyében, a Kisgazdapárt szétverésére a Nitrokémia-ügy, a Maort-per, a Mindszenty-per, FM-per) mellett nagy tömegeket érintettek az amorális jogszabályokon nyugvó büntetőügyek (közellátási ügyek, izgatás, tszcs. elleni izgatás stb.).

A korábban az igazságszolgáltatás rendjében bízó társadalom többségében viszonylag hamar felismerte – a korábban nem ismert mértékű propaganda ellenére mindenzt, ami a joggal és az igazságszolgáltatással történt, és levonta – önvédelme érdekében – a következtetéseket. Ennek egyik lényeges eleme volt a színlelés. Az amorális jogszabályok aláásták az önkéntes jogkövetést, így a diktatúra e szakaszában kizárolag a félelem és erőszak volt a hatalom támasza, amelyet megtévesztéssel és az emberek egymás ellen fordításával kombináltak.

A pártakarattal irányított bírói gyakorlat pedig kimondta: jogellenesség nélkül is lehet büntetőjogi bűnössége (Mindszenty-per). Ezt a jogi képteleniséget azzal érte el, hogy a körülhatárolt büntetőjogi fogalmakat politikai kategóriákkal helyettesítette be (pl. a jogellenesség helyébe a reakciós fogalmát ültette). Mindez súlyos csapást jelentett a társadalom erkölcsére. A polgárháborús pszichózis fokozása, a demagógia és az ezzel kiáltó ellenében álló nyomor, valamint a nemzeti öntudat megalázása az 1956-os forradalom kitöréséhez vezetett.

Az '56-os forradalom megtorlásának „joga”

A forradalmat követő megtorlás, amely a magyar történelem legnagyobb politikai megtorlása volt, mintegy 400 halálos ítélettel, 22 ezer bebörtönzéssel és 16–18 ezer ember internálásával. A legitimációs gondokkal küszködő Kádár-kormány a megtorlás személyi feltételeinek megteremtésén túl olyan további jogszabályokat változtatott meg, amelyek teljesen szabad kezet biztosítottak a megtorlás számára:

- A rögtönbíráskodásról szóló 1956. évi 28. sz. törvénnyel
- A gyorsított eljárásról alkotott 1957. évi 4. törv. (amely lehetővé tette a 16. év feletti fiatalkorú esetében a halálbüntetés kiszabását).
- A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsának létrehozása, amely első és másodfokú tanácsként egyaránt ítélezett. Másodfokú eljárásban nem érvényesült a súlyosítási tilalom (amellyel gyakran éltek), továbbá bármely korábban jogerős ítélettel lezárt ügyben újabb ítéletet hozhatott. E tanács esetében bizonyítható a politikai vezetés közvetlen beavatkozása is.
- A Népbírósági Tanácsok országos rendszerének kiépítése. Ezekben az eljárásokban sem érvényesült a súlyosítási tilalom, és született halálos ítélet fiatalkorúval szemben is.

A bírói függetlenség tagadása, a törvényességről alkotott felfogás és az ún. osztálybíráskodás ugyanúgy folytatódott, mint a forradalom előtti időszakban. Kevéssé figyelt fel a kutatás arra az intézményrendszerre, amelyet az MSZMP az ún. *operatív bizottságok* felállításával hozott létre. A megyei párttitkáról, a főügyészről, a rendőrfőkapitányról a megyei tanács elnökéből és a megyei bíróság elnökéből álló testület döntött nemesek arról, hogy ki ellen emeljenek vádat, hanem meghatározta a vád alá helyezettek további sorsát is, ezzel tovább szűkitte az elfogulatlannak aligha mondható bíróságok valós mozgásterét is.

Az első lépés az alagút vége felé

A forradalmat követő megtorlás után tanúi lehetünk egy folyamatnak, amelynek belső mozgatórugói még jórészt tisztázatlanok. Tény, hogy egy ún. gazdasági mechanizmus bukását követően központi elhatározásból minden megyében több nagy büntetőper indult gazdasági vezetők (főleg melléküzemággal rendelkező mezőgazdasági termelőszövetkezetek elnökei) ellen, akik bátrabban éltek a szabadabb gazdálkodás lehetőségeivel. Ezek az 1970-es évek elején megindított perek azonban nem úgy végződtek, mint az 1950-es évek koncepcionális perei. A bíróságok – sokszor több éves bizonyítás lefolytatása után, az esetek döntő többségében felmentő ítéleteket hoztak, vagy a teljes egészében „összezsugorodott” ügy vádlottjával szemben igen enyhe joghátrányt alkalmaztak. Átvizsgálva ezeket az ügyeket, nem lehet nem észrevenni, hogy a bírák döntései nem sugalltak, hanem egy valós bizonyítás eredményének alapján keletkeztek. S ami ugyancsak új az 50-es évekhez képest, hogy a bírák továbbra is helyükön maradtak. Valami lényeges történt, megszakadt egy folyamat, s a bírák a 70-es évektől kezdve – úgy tűnik – visszanyerik a döntés lehetőségét.

Az első kutatási adatok szerint a hatalom változtatott a kormányzás módszerein, s a büntetőeljárást már nem tartotta alkalmásnak (elég hatékonynak?)

a korábbi gyakorlat folytatására. Visszaesett – az ötvenes évekhez képest – az izgalmasban s más államellenes bűncselekményekben hozott ítéletek száma, s a kiszabott büntetések tartama is. Ugyanakkor kiterjedt a politikai rendőrség más irányú – a bírósági utat mellőző – eszközötára. Mindezek a folyamatok alapos tudományos kutatást igényelnek.

Ami a büntetőeljárás eszközeit illeti: a büntetőeljárás még mindig nyomozáscentrikus, s hijával van számos jogállami elem törvénybe foglalásának, de úgy tűnik, ezt bizonyos mértékig pótolni tudta a bírói lelkismeret, amely több évtizedes száműzetés után igazolhatóan jelen van ezekben a felmentő ítéletekben, s még sok más ítéletben is.

Hosszú út vezet még ezt követően az alkotmányos jogállam követelményének törvénybe foglalásáig, és még hosszabb egy jól működő alkotmányos jogállam zavartalan működéséig. Az első lépések azonban mégis akkor tételek meg ezen az úton, amikor az első bírák ki merték mondani – a párbizottsági instruktorok gyakori bírósági látogatásai idején –, hogy a hosszú börtönre szánt vádlottak ártatlanok, s hogy a benyújtott bizonyítási anyag hamis, vagy alkalmatlan a bűnösség megállapítására.

Vajon a bírák közül – akik ilyen módon ellene mondta a gonosznak és minden cselekedetének – gondolt-e valaki a zsoltáros kemény szavaira:

„Emberek fiai, igazságosak az ítéleteitek?
Nem, szívetekben gonoszság rejzőzik,
Kezeitek igazságtalanságot oszt az országnak
[...]

Istenem, zúzd összé szájukban fogukat,
Uram, törд össze az oroszlán állkapcsát!

[...]
Örüljön az igaz, ha látja a megtorlást
Lábát fürössé a gonosz vérében
S az emberek majd mondják:
Valóban, az igazra mégis jutalom jár,
van még Isten, aki ítéл a földön.”

[Zsolt. 58 (57)]

S lassan az idők megérlelték, amit a fiatal Deák Ferenc így fogalmazott meg a XIX. század első harmadában: „[...] nálunk a bíró nem vak eszköze a törvény szavainak, hanem érezve és gondolkodva ítéлő teljesítője azoknak”.

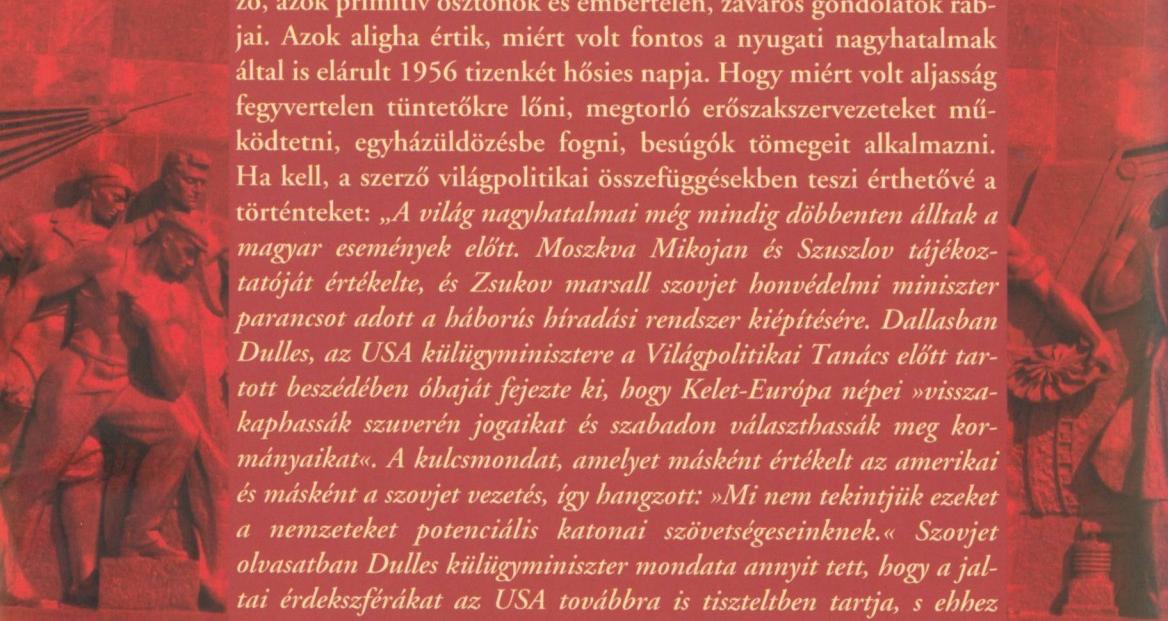
Az alkotmányos jogállam

Csak a rendszerváltozással vált lehetségesé az alkotmányos jogállam megtérítése. A semmisségi törvények – ezen belül a nemzet megkövetése – a büntetőjog és a büntető eljárásjog máig tartó reformja, a Római Egyezmény (1950) törvénybe iktatása, az Emberjogi Bírósághoz fordulás jogának elismerése – valamint sok más, nem a büntetőjogot érintő jogterületen megvalósított, vagy még csak gondolati szinten létező reform – építi azt az alkotmányos jogállamot, amelynek időtállóságával kell bizonyítania a demokráciák magasabbrendűségét a diktatúra minden formájával szemben.

Tartalom

Előszó	5
Europália '99	
A Világszabadság tizenkét napja Magyarországon, 1956-ban	11
Vilnius 2000 – antikommunista világkongresszus	
Vádirat – (Magyarország a kommunizmus rabságában)	37
A forradalomban	
„...szem a láncban” – sortűz Szegeden, 1956. október 26-án	45
A megtorlás stratégiája az egyetemen	59
Az 1956-os megtorlás nemzetközi visszhangja	75
„Mától kezdve lövünk” – gondolatok a forradalom második szakaszáról	97
Egyházioldozás Magyarországon 1945–1989	
Korai koncepciói eljárások ferences szerzetesek ellen 1945–1956	117
Koncepciói perek a kommunista egyházpolitika kelléktárában – avagy katolikus papok elleni kirakatperek és titkos eljárások	161
A szovjet minta alkalmazása Magyarországon, avagy a fontosabb koncepciói perek (1945–1956)	173
Bűnről és igazságosságról	
A kommunizmus bűneiről	247
A rendszerváltozás és az igazságtétel kérdéséhez	265
A jogállami gondolkodásról és a diktatúra „jogáról” Magyarországon	289

Kevesen ismerik olyan mélységében a kommunista diktatúrák működési módjait és mechanizmusait, mint Kahler Frigyes. Az e kötet olvasói előtt feltáruló világot fölösleges minősíteni: akik számára ez vonzó, azok primitív ösztönök és embertelen, zavaros gondolatok rabjai. Azok aligha értik, miért volt fontos a nyugati nagyhatalmak által is elárult 1956 tizenkét hősies napja. Hogy miért volt aljasság fegyvertelen tüntetőkre lőni, megtorló erőszakszervezeteket működtetni, egyházüldözésbe fogni, besúgók tömegeit alkalmazni. Ha kell, a szerző világpolitikai összefüggésekben teszi érthetővé a történeteket: „*A világ nagyhatalmai még mindig döbbenten álltak a magyar események előtt. Moszkva Mikojan és Szuszlov tájékoztatóját értékelte, és Zsukov marsall szovjet honvédelmi miniszter parancsot adott a háborús híradási rendszer kiépítésére. Dallasban Dulles, az USA külügymintisztere a Világpolitikai Tanács előtt tartott beszédében óhaját fejezte ki, hogy Kelet-Európa népei »visszakaphassák szuverén jogait és szabadon választhatassák meg kor mányaikat«. A kulcsmondat, amelyet másként értékelt az amerikai és másként a szovjet vezetés, így hangzott: »Mi nem tekintjük ezeket a nemzeteket potenciális katonai szövetségeseinknek.« Szovjet olvasatban Dulles külügymintiszter mondata annyit tett, hogy a jaltai érdekszférákat az USA továbbra is tiszta tartja, s ehhez képest a magyar forradalom leverése szovjet belügy. [...] Az október 29-én kirobbant szuezi háború miatt megosztott bivatalos nyugati világ egyetlen hathatós lépést sem tett a magyar forradalom érdekében.*”

Még ma is tanulságos a Kahler által idézett négy Faludy Györgysor 1959-ből:

„S van-e választás a hétfájjal megkent tömeggyilkos moszkvai banditák s Washington gyáva, rothadástól gennyes hülyéi között, míg ilyen a világ?”

(Részlet Tóth Gy. László előszavából)

ISBN 978-963-662-558-0

3800 Ft.-